

श्रीविजयदभलकेशर
अंधमाता

द्वयमुप्य ११ अं

श्रीमहावीर तत्वप्रकाश

लेखक

श्रीमद् आचार्य महाशयश्री विजयकेशर मुरीधरल

प्रकाशक

श्रीविजयदभलकेशर अंधमाता तटस्थी
शा. लीआलाध भगनवाले इडेगाभवाणा.

वार अं. २४५३.

अ म हा वा द

विक्रम अं. १८८३

आवृत्ति पहिली.]

[अत २५००.

मूल्य. डा. ८-८-८.

धी "सूर्यप्रकाश" प्री. प्रेसमा पत्रिका मुमयंदलाल श्रीमलाले
छात्र. डे. प्रिन्सिपल रोड-अमरावती.

ૐઅર્હનમઃ

પ્રસ્તાવના.

આ ગ્રંથનું નામ મહાવીર તત્ત્વ પ્રકાશ એટલા મટે રાખવામાં આવ્યું છે. કે આની અંદર મહાવીર પ્રભુના મુખ્ય સિદ્ધાંત તરિક્ક મનાતા હવ, અહવ. આશ્રવ, અંધ, અંધર, નિર્ગરા અને મોક્ષ કેપ તત્ત્વોનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આવા તત્ત્વને પ્રતિપાદન કરનારા અનેક ગ્રંથો હપાયેલ છે છતાં આ ગ્રંથ તે બધા ગ્રંથોની અપેક્ષાએ જુદીજ દૃષ્ટિએ લખાયેલો છે. આત્માને સ્વક્ષમાં રાખીને દરેક તત્ત્વમાં આત્માની મુખ્યતા રાખવા પૂર્વક તે તે તત્ત્વોનું વર્ણન અધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કરવામાં આવેલ છે. આજ સુધીમાં તત્ત્વ ગંગંધી બદાર આવેલા ગ્રંથોમાં આ પકિતનો ગ્રંથ પ્રથમજ છે. એમ મારી માન્યતા છે. આવા ગ્રંથો આત્મ દૃષ્ટિનો વિકાસ કરનારા અને સત્તામાં રહેલી આત્મ શક્તિને જ ગાડનારા છે. પ્રભુ મહાવીર દેવ જ્યાં જ્યાં વિચારના ત્યાં ત્યાં તેમનો મુખ્ય ઉપદેશ આજ દુનો કે “ હવે કર્મોથી કેવી રીતે બધાય છે અને તેનાથી કેવી રીતે છુટે છે. ” આ સર્વ દકીકત આ ગ્રંથમાં હવાથી તે ગ્રંથનું નામ ‘ મહાવીર તત્ત્વ પ્રકાશ ’ રાખવામાં આવ્યું છે તે યથાર્થ છે. આ તત્ત્વો નિશ્ચ વ્યવહાર પૂર્વક બરોબર સમજવાં ને જ્ઞાન છે. તેના ઉપર શ્રદ્ધા થવી તે દર્શન છે અને તે પ્રમાણે આવનાં કર્મને અટકાવી પૂર્વના કર્મની નિર્ગરા કરવી તે ચારિત્ર છે. એટલે સમ્યક્ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ આ પૂર્વાચાર્ય રચિત સુત્ર એજ મોક્ષનો માર્ગ છે. તે માર્ગનું વિવરણ આ ગ્રંથમાં છે. પુન્ય અને પાપનો આશ્રવ તત્ત્વમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. એટલે

નવ તત્ત્વને બદલે સાત તત્ત્વોના સાત પ્રકરણો કરવામાં આવ્યા છે. જ્ઞાન અને દર્શન થવા પછી ચારિત્રની ખાસ જરૂર છે એટલે ચારિત્રને કથન કરનાર આઠમું પ્રકરણ છે. ત્યારપછી પૂર્વના પ્રકરણના સાર રૂપ અને સાથે કેટલીક બીજી બાબતોના મુલાકાવાળું સર્વતત્ત્વ રહસ્ય નામનું નવમું પ્રકરણ આપીને આ ગ્રંથ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

આ ગ્રંથ નિઘન્ય અને વ્યવહાર બન્નેની અપેક્ષા સાથે લખવામાં આવ્યો છે, શુદ્ધ વ્યવહારનું પણ વર્ણન સાથે આપેલું છે, આજકાલ જે એક્ષા અશુદ્ધ અને શુદ્ધ વ્યવહારના કંઈક લખાપેક્ષા નજરે પડે છે તેવા વખતમાં શુદ્ધ વ્યવહાર અને નિઘન્યતા વર્ણનવાળો આ ગ્રંથ જરૂર ઉપયોગી થવા સાથે આવકાર દાયક થઈ પડવા સંભવ છે. મૂળ વસ્તુ કે જે પોતાને પ્રાપ્ત કરી છે અને તે આત્મા યોતેજ છે, તેનું જ્ઞાન જ્યાં સુધી જીવ સારી રીતે બાધી સકે નહોતો ત્યાં સુધી જીવ તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ, એટલા માટે આવા ગ્રંથની મનુષ્યોને ધારી જરૂર છે. અને તે જરૂરીયાત આ ગ્રંથથી કેટલાક અંશે પાર પડે તો કીકે એવા માન્યતાવાળો આ ગ્રંથ લખવાનો ઉદ્દેશ છે.

આ ગ્રંથના અધિકારીઓ સત્ય વસ્તુના સોધક અને દર્શક હોય છે. આ વિશ્વની મોહની માયાથી કટાક્ષા અને આત્માના અખંડ આનંદને જાગનારાણેને આ ગ્રંથ તેમના માર્ગમા મદદગાર થશે એમમારી માન્યતા છે.

આ ગ્રંથ મેં સ્વતંત્ર લખ્યો નથી, એમાં તો પ્રબુ મદાવીરને કોઈ બદલો છે. તે એમ પ્રબુ મદાવીરનો ઉપદેશો છે અને પૂર્વના સમર્થ જુદિમાન આચાર્યોએ સંચલી નાખેલો છે તેમાંથી સાર રૂપ સાધાર્ય લઈને જેમ મુતાર કે કીયો જુદા જુદા પડેલા પથ્થર છંદ મુનો અને

અનુક્રમણિકા.

- પ્રકરણ પહેલું આત્મચરિત્ર .
- પ્રકરણ બીજું અલ્પ અધિકાર
- પ્રકરણ ત્રીજું આશ્રવ અધિકાર
- પ્રકરણ ચોથું કર્મભૂષ અધિકાર
- પ્રકરણ પાંચમું મંચર અધિકાર
- પ્રકરણ છઠું નિર્ગર અધિકાર
- પ્રકરણ સાતમું મોક્ષ અધિકાર
- પ્રકરણ આઠમું ચારિત્ર અધિકાર
- પ્રકરણ નવમું મર્ત્યચરિત્ર

श्रीमद् आचार्य महाराजश्री विजयदेशर सूरेश्वर

निर्णीत अपूर्व ग्रंथा

યોગશાસ્ત્ર	આવૃત્તિ ૪	રેશમી પાંકુ પુકું	૨-૦-૦
મલયમુંદરી ચરિત્ર	"	રેશમી " પુકું	૧-૪-૦
આનંદ અને પ્રભુ મહાવીર	"	પહેલી " "	૦-૮-૦
શાંતીનો માર્ગ	આવૃત્તિ ત્રીજી	કાચું " "	૦-૮-૦
નીતિવિચાર રત્નમાલા	આવૃત્તિ બીજી	" "	૦-૪-૦
આત્મગ્યાન પ્રવેશીકા	" ત્રીજી	" "	૦-૩-૦
શ્રીધર્મોપદેશ તત્ત્વગ્યાન	"	" "	૦-૧-૦
મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ	"	" "	૦-૮-૦
આત્મવિશુદ્ધિ	"	" "	૦-૮-૦
મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ	"	" "	૦-૮-૦
આત્મવિશુદ્ધિ	} તથા સાથે રેશમી પુકાશી બાવેલી		૧-૧-૦
નીતિવિચાર રત્નમાળા			

શ્રીમદ્ ભાદ્રાપાદ્યાય શ્રી દેવવિજયજી ગણી વિરચિત
અપૂર્વ ગ્રંથો.

श्रीदेवविनोद	आवृत्ति	पहेली	रेखी	प्राङ्	पुङ्	१-०-०
श्रीरेखादयन	"	"	"	"	"	१-०-०
श्रीदेवभक्तिभासा	"	"	"	"	"	१-०-०

पुस्तके भगवानां उपायः

૧. યા. જોડીદાસ માધવજી કે-રેરાંસર સામે, વડવાણુ કે-૨૫.
 ૨. સદુભાષ તલકચંદ કે-રતનપોળમાં, વાધણીપોળ-અમદાવાદ
 ૩. વાવનગર: શ્રીજીનંદાત્માનંદ, સુભા.
 ૪. વાવનગર: શ્રીજીનંદાત્માનંદ પ્રસારક સભા.
 ૫. બીજાંભાંષ મગનલાલ તલાટી પ્રાંતીજ લાલન મુ-દેદગામ,

અનુક્રમણિકા.

- પ્રકરણ પહેલું આત્મસ્વરૂપ ..
 પ્રકરણ બીજું અણુ અધિકાર
 પ્રકરણ ત્રીજું આશ્રય અધિકાર
 પ્રકરણ ચોથું કર્મજન્ય અધિકાર
 પ્રકરણ પાંચમું મંત્ર અધિકાર
 પ્રકરણ છઠ્ઠું નિર્જરા અધિકાર
 પ્રકરણ સાતમું શોધ અધિકાર
 પ્રકરણ આઠમું ચારિત્ર અધિકાર
 પ્રકરણ નવમું મર્ત્યપરદશ્ય ..

શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયકેશર સૂરીયર

વિરચીત અપૂર્વ ગ્રંથો

યોગશાસ્ત્ર	આવૃત્તિ ૪. રેશમી પાકુ પુકું	૨-૦-૦
મહાયજ્ઞદરી ચરિત્ર	રેશમી પુકું	૧-૪-૦
આનંદ અને પ્રભુ મહાવીર	પહેલી " " "	૦-૮-૦
સાંતીનો માર્ગ	આવૃત્તિ ત્રીજી " કાચું "	૦-૮-૦
નીતિવિચાર રત્નમાલા	આવૃત્તિ બીજી " " "	૦-૪-૦
આત્મજ્ઞાન પ્રવેશીકા	" ત્રીજી " " "	૦-૩-૦
શ્રીધર્મોપદેશ તત્ત્વજ્ઞાન	" " " " "	૦-૧-૦
મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ	" " " " "	૦-૮-૦
આત્મવિશુદ્ધિ	" " " " "	૦-૮-૦
મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ	{ ત્રીજી સાથે રેશમી પુકાપી બાવિલી }	૧-૧-૦
આત્મજ્ઞાનવિશુદ્ધિ		
નીતિવિચાર રત્નમાળા		

શ્રીમદ્ મહોપાધ્યાય શ્રી દેવવિજયેશ ગંધી વિરચીત અપૂર્વ ગ્રંથો.

શ્રીદેવવિનોદ	આવૃત્તિ પહેલી રેશમી પાકુ પુકું	૧-૦-૦
શ્રીરેખાદર્શન	" " " " "	૧-૦-૦
શ્રીદેવભક્તિમાલા	" " " " "	૧-૦-૦

પુસ્તકો મંચવાનાં ઠેકાણાં

- શ્રી. જોડીદાસ વાપવજી ઠે-દેરાસર સામે, વડવાણુ ૩૨૫.
 શ્રી. સદુભાઈ તલકચંદ ઠે-રતનપોળમાં, વાપણુતીપોળ-અમદાવાદ
 જ્ઞાનનગર: શ્રીજીનઆત્માનંદ સભા.
 જ્ઞાનનગર: શ્રીજીનધર્મ પ્રસારક સભા.
 બીજોભાઈ મનલાલ તલાલી પ્રાંતીજ લાલન મુ-દેહગામ,

પુસ્તક પ્રકાશ સંબંધે જે બાલ.

—૦—

મદારીર નવપ્રકાશ સંબંધી અતી દલ્લર નરસો છપાવવામાં
આવી છે તેમાં એક દલ્લર પુસ્તકો રાણપુર નિવાસી શ્રેષ્ઠ કુલ્યંદ
કેશીમના પુત્રી બદેન મોતીના રમદાન અર્થે છે અને બાકીનાં પાવરસો
પુસ્તકો પુસ્તકોના વેચાણમાંથી આવેલા રાણ 'ખાતામાંથી' છપાવ-
વામાં આવેલા છે. આ છુટક એક દલ્લર પુસ્તકો આદરતાં બાકીના
શ્રેષ્ઠ દલ્લર પુસ્તકો, નેટમાં જ આત્મવિશુદ્ધિનાં અને નેટમાં જ નીતિ
વિચાર રત્નમાલાના પુસ્તકો જે છપાવેલાં છે તે અને પુસ્તકો સાથે
પાકા કેશમી જેવા પુસ્તકો ખાતરામાં આવેલાં અને તે સોજા પેટ
સમભગ ત્રીમ કારમનુ, દક્ષિણ, પુસ્તક માત્ર એક, કપિયામા આવ-
વાની ગોઈવંજ કાંચમાં આવી છે.

આ પુસ્તકમાં આવનનર નિવાસી શ્રી. નરસીમન જનકવન-
ભાઈએ પચાન કપિયાની મદદ આપી છે તથા આવનનર-વડવાના
શ્રી. જોષાસહ નમદની વિશ્વર બદેન નરસીમ એ પચીમ કપિયાની
મદદ આપી છે તે આભાર માથે સ્વીકારવામા આવે છે

આ વેચાણ પુસ્તકમાંથી કમી આવે જ પુસ્તકો છપાવવામાં
આવશે, એવું

લી. લીખાભાઈ મગનલાલ તલાટી
દહેગામ.

श्रीमद् आचार्य महाराज श्री विजयकेशर मुरीश्वरजी.
 योगशास्त्र, प्यानदीपीका, सम्बद्धदर्शन, गुह्यधर्म, मलयमुंदरी, भानंद
 जने प्रभु महावीर, महावीर तत्त्वप्रकाश, आत्मविशुद्धि इत्यादिना कर्ता.
 १९३३ दक्षिण १९५०, पं. पद १९६३, आचार्य पद १९८३.

ॐ अर्हन्मः

મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ.

પ્રકરણ પહેલું. ૧.

આત્મ સ્વરૂપ.

કર્મસંબંધરહિત, જ્ઞાનતત્ત્વ, અમર, સદૃજસ્વરૂપ સિદ્ધ
પરમાત્માને, મારા આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે હું નમન
રૂં છું.

આ વિશ્વમાં ચૈતન્ય અને જડ એ બે વસ્તુને મૂકીને
બીજી કોઈપણ વસ્તુ નથી. આત્મ સ્વભાવ પ્રગટ કરવાની
મુશ્કાલાઈ હોવાએ તેજસ્વેનાં લક્ષણો બાહ્યમાં બોધાએ. જેઓ
આ બળનેનાં સ્વરૂપને પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ બાહ્ય છે તે અણ-
વનો ત્યાગ કરી જીવતત્ત્વમાં લીન થયા છે. જીવતત્ત્વમાં લીન
થતાં રાગદ્વેષનો નાશ થાય છે, રાગદ્વેષ દૂર થતાં નવીન કર્મો
આવતાં અટકે છે અને પૂર્વે બંધાયેલાં કર્મો જોડાં થઈ જાય
છે, આમ નવીન કર્મોનું બંધ થવાથી અને જીનાં કર્મોનો
નાશ થવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયકેશર મૂરીશ્વરજી.
 યોગસાધ, જ્ઞાનદીપાંકા, સમ્યક્દર્શન, ગૃહસ્થધર્મ, સરસ્વતુંદરી, આનંદ
 અને પ્રભુ મહાવીર, મહાવીર સત્યપ્રકાશ, આત્મચિત્રાદિ રત્નાવલિના કર્તા.
 જન્મ મેં ૧૯૩૩ દેહાંત ૧૯૫૦, વં. પદ ૩૯૬૩, આચાર્ય પદ ૧૯૮૩.

દામાયેલાં રહે છે તેને ઉપશમ કહે છે અને કેટલાંક ઉદય
આવેલાં કર્મોદય પામતા રહે છે તેને ક્ષય કહે છે. આ
ક્ષય અને ઉપશમની એકી સાથે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેને
ક્ષયોપશમ કહે છે. આ ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલી
આત્માની ઉપયોગ શક્તિને અવધિ દર્શન કહે છે. આ
ઉપયોગથી જીવ ઇન્દ્રિયોની મદદ સિવાય સામાન્ય રીતે
વિશ્વના ઘણા ભાગને અમુક મર્યાદામાં જોઈ શકે છે.
ઇન્દ્રિયોને મુખ્યકરીને આત્મા વસ્તુનો સામાન્ય યોગ કરે
છે તેને અણુદર્શન અને અચણુદર્શન કહે છે. આંહિ આત્મા
સ્વતાંત્ર કામ કરતો નથી પણ ઇન્દ્રિયોની મદદથી જોવા
વિગેરેનું કામ કરે છે. જો ઇન્દ્રિયો રૂપિ હથીયાર બગડેલાં
કે જોખમાયેલાં હોય તો આત્માની આ જોવા સાંભળવા
આદિની ગતિ કુંઠિત થાય છે—અટકી પડે છે. માટેજ આ
દર્શનને પરોક્ષ દર્શન કહે છે. અને ઉપર ગતાવેલાં અવધિ
અને કેવલદર્શનને પ્રત્યક્ષ દર્શન કહે છે કેમકે તેમને
ઇન્દ્રિયોની મદદની જરૂર પડતી નથી, પણ સ્વતાંત્ર તે જોઈ
શકે છે.

આંહી અણુદર્શનમાં નેત્રો લીધાં છે ત્યારે અચણુ
દર્શનમાં બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો લીધી છે. તમાં મનુષ્ય
જીવનમાં નેત્રોની મુખ્યતા છે. આંખો વિનાનું જીવન દુઃખરૂપ
છે અને બીજા ઇન્દ્રિયો કરતાં નેત્રનો વિષય ઘણો છે તેથી
ઇન્દ્રિયાધિન સામાન્ય યોગવાળા દર્શનના બે ભાગ પાડવા

આત્માનું લક્ષણ.

ઉપયોગ એ આત્માનું લક્ષણ છે. આત્મા પોતાની શક્તિનો પોતાની મેળે તથા સાધનો દ્વારા પ્રકાશ કરે છે તેને ઉપયોગ કહે છે. તે ઉપયોગ એ પ્રકારનો છે. એક દર્શન ઉપયોગ અને બીજો જ્ઞાન ઉપયોગ. દર્શન ઉપયોગ એટલે વસ્તુનું સામાન્ય જ્ઞાન. દર્શન એટલે જોવું. જેમ કાંઈ દૂરથી વૃક્ષ કે મનુષ્ય દેખાય તે દેખાયું કે જોયું કહેવાય પણ તેટલાથી તે વસ્તુની બધી બાબતો એટલે તે દ્રવ્યરૂપ વસ્તુનું, તે કયા ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલું છે, કયા કાળમાં બનેલું છે, તેનો રંગ, સ્વભાવવિગેરે શું છે વિગેરેનું જ્ઞાન થતું નથી, એટલે આ સ્વજો દર્શન ઉપયોગની સાથે જ્ઞાન ઉપયોગની જરૂરીયાત પડે છે. એટલે દર્શન ઉપયોગનો અર્થ આંધી એટલેજા કરવાનો છે કે વસ્તુનો સામાન્ય ભાષ તે દર્શન આ ઉપયોગ કોઈની મદદ સિવાય પોતાની મેળે પ્રવર્તે છે તેમજ ઇન્દ્રિયોની મદદથી પણ પ્રવર્તવાય છે. આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પૂર્ણ પ્રગટયાથી જે ઉપયોગ પ્રવૃત્તિ કરે છે તે તદ્દન નિર્મળ અને આવરણ વિનાનો ઉપયોગ છે. તેને લઈને આત્મા એક જ સમયમાં આખા વિશ્વને સામાન્ય રીતે બધી શકે છે. કર્મોના ફાયથી ઉત્પન્ન થયેલા આત્માનો આ ફાયક શુદ્ધ કહેવાય છે. તેને કેવલદર્શન કહે છે. કર્મના ફાયોપશ્યથી એટલે કાંઈક કર્મો સત્તામાં

જોડ છે. જો કે જ્ઞાનવશસ્ત્રીય કર્મના ક્ષયોપથમથી આ જ્ઞાન પ્રગટે છે, છતાં આત્મદૃષ્ટિ બાગૃત થયેલ જીવ વસ્તુતત્ત્વને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જાણે છે ત્યારે તેનું જ્ઞાન તે સમ્યક્ જ્ઞાન કહેવાય છે, અને વિપરીત રીતે વસ્તુતત્ત્વને જાણનારનું જ્ઞાન તે મિથ્યા જ્ઞાન કહેવાય છે. માટે પ્રથમના ચાર જ્ઞાન તે સમ્યક્જ્ઞાન છે અને તે પછીનાં ત્રણ જ્ઞાન તે મિથ્યાજ્ઞાન છે.

વસ્તુતત્ત્વનું ખરું સ્વરૂપ.

દરેક પદાર્થો પોત પોતાના સ્વભાવમાં રહેલા છે. તેના સ્વભાવમાં સંયોગ સંબંધથી ફેરફાર થતો નથી. સંયોગ સંબંધ એટલે એક પદાર્થની સાથે એકજ સ્થાનમાં અનેક પદાર્થોનું જોડાઈને રહેવાપણું થાય છે તે. દષ્ટાંત તરિકે જીવ અને પુદ્ગલો-કર્મો એક સાથે રહેવા છતાં જીવ એ જડ પુદ્ગલ રૂપ થતો નથી અને પુદ્ગલો તે જીવ થતાં નથી. આકાશમાં અનેક જીવ પુદ્ગલો રહ્યાં છે તે છતાં આકાશ તે રૂપ થતું નથી, તેમ તે આકાશ રૂપ થતાં નથી. તેવી રીતે દેહમાં આત્મા રહેલ છે છતાં દેહ એ આત્મા થતો નથી અને આત્મા એ દેહ થતો નથી. વસ્તુના પર્યાયો બદલાય છે પણ વસ્તુનો નાશ થતો નથી. વસ્તુ તે મૂળ દ્રવ્ય, તે જુદા જુદા આકારોમાં ગોઠવાય એ રૂપે તેની તે ઉત્પત્તિ કહેવાય, પૂર્વના આકારનો ત્યાગ એ નાશ કહેવાય, છતાં આ ઉત્પત્તિ અને નાશ એ જન્મે સ્થાને તે મૂળ વસ્તુની

છે એક અધુદર્શન અને બીજું અઅધુદર્શન આ પાંચે ધ્વન્દ્વોથી જે સામાન્ય બોધ થાય છે તે અધુદર્શન અને અઅધુદર્શન છે. તેમાં ઉપર કહેલાં અવધિ અને કેવલ દર્શન લેગવતાં દર્શન ઉપયોગના ચાર ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે.

વસ્તુના વિશેષ બોધને—આકારને જાણનાર તે જ્ઞાન ઉપયોગ છે. જ્ઞાન વસ્તુની તમામ ગુણગુણો ને ભૂતકાળના, વર્તમાનકાળના અને ભવિષ્યના પદાર્થો અને વારંવાર બદલાતા તેના પર્યાયોને જાણે છે, માટેજ જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા એ શુદ્ધ આત્માનું પૂર્ણ લક્ષણ છે.

આ જ્ઞાન પણ સ્વતઃ—પોતાની મેળે કોઈની પણ મદદ સિવાય વસ્તુ તત્ત્વને જાણી શકે છે તેમજ ધ્વન્દ્વોની મદદથી પણ વસ્તુને જાણે છે. જે પૂર્ણ જ્ઞાન જેને કેવળ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે અને જ્ઞાનના આવરણ કરનાર કર્મોના સર્વથા ક્ષય થવાથી જે પ્રગટે છે તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે. શુદ્ધ છે અને કોઈની મદદ સિવાય તે વિન્યતા સર્વ પદાર્થોને જાણી શકે છે. આ આત્માનો ક્ષાયક દુણ્ણ કહેવાય છે. અને તેને કેવળ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

કર્મોના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થતા જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિસંગ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, એટલે તેના સાત

જોડ છે. જો કે જ્ઞાનવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી આ જ્ઞાન પ્રગટે છે, છતાં આત્મદૃષ્ટિ બાગૃત થયેલ જીવ વસ્તુતત્ત્વને તેના ખરા સ્વરૂપમાં બાજુ છે ત્યારે તેનું જ્ઞાન તે સમ્યક્ જ્ઞાન કહેવાય છે, અને વિપરીત રીતે વસ્તુતત્ત્વને બાજુનારનું જ્ઞાન તે મિથ્યા જ્ઞાન કહેવાય છે. માટે પ્રથમના ચાર જ્ઞાન તે સમ્યક્જ્ઞાન છે અને તે પછીનાં ત્રણ જ્ઞાન તે મિથ્યાજ્ઞાન છે.

વસ્તુતત્ત્વનું ખરું સ્વરૂપ.

દરેક પદાર્થો પોત પોતાના સ્વભાવમાં રહેલા છે. તેના સ્વભાવમાં સંયોગ સંબંધથી ફેરફાર થતો નથી. સંયોગ સંબંધ એટલે એક પદાર્થની સાથે એકજ સ્થાનમાં અનેક પદાર્થોનું જોડાઇને રહેવાપણું થાય છે તે. દૃષ્ટાંત તરિકે જીવ અને પુદ્ગલો-કર્મો એક સાથે રહેવા છતાં જીવ એ જડ પુદ્ગલ રૂપ થતો નથી અને પુદ્ગલો તે જીવ થતાં નથી. આકાશમાં અનેક જીવ પુદ્ગલો રહ્યા છે તે છતાં આકાશ તે રૂપ થતું નથી, તેમ તે આકાશ રૂપ થતાં નથી. તેવી રીતે દેહમાં આત્મા રહેલ છે છતાં દેહ એ આત્મા થતો નથી અને આત્મા એ દેહ થતો નથી. વસ્તુના પર્યાયો બદલાય છે પણ વસ્તુનો નાશ થતો નથી. વસ્તુ તે મૂળ દ્રવ્ય, તે જુદા જુદા આકારોમાં ગોઠવાય એ રૂપે તેની તે ઉત્પત્તિ કહેવાય, પૂર્વના આકારનો ત્યાગ એ નાશ કહેવાય, છતાં આ ઉત્પત્તિ અને નાશ એ જન્મે સ્થાને તે મૂળ વસ્તુની

યાતિ પ્રાયમજ હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય. આ દ્રવ્ય સાથે તે
 વ્યનો સ્વભાવ કે જે કોઈ દિવસ તેનાથી જુદો ન પડે
 કે તે ગુણ કહેવાય, અને આકાર વિગેરેમાં ફેરફાર થયા
 રે તે પર્યાય કહેવાય. આવા ગુણ પર્યાયવાળી વસ્તુ તે
 દ્રવ્ય છે. આમ એક દ્રવ્યમાં ગુણ અને પર્યાય સાથે જોવામાં
 આવે, અને તે જોતાં પણ દ્રવ્યને જૂલાય નહિ, એજ રીતે
 આત્મ દ્રવ્ય જ્ઞાનાદિ ગુણવાળું છે. જુદા જુદા ઉપયોગો
 મદદલાવા તે તેના પર્યાયો છે. આ પર્યાયની અપેક્ષાએ
 આત્મા અનિત્ય છે. દ્રવ્યની-પોતાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે.
 એ અનિત્યમાં નિત્યને જોવો-જુલવો નહિ અને નિત્યમાં
 પણ અનિત્ય પર્યાયને જુલવો નહિ એ વસ્તુતત્ત્વનું ખરું
 સ્વરૂપ છે અને તેનેજ સમ્યક્જ્ઞાન કહે છે.

પ્રાચ જ્ઞાન તે સમ્યક્જ્ઞાન છે ત્યારે પછીનાં ત્રણ જ્ઞાન
 તે મિથ્યા જ્ઞાન છે. મન તથા ઇન્દ્રિયોથી-ઇન્દ્રિયોની મદદથી
 થતું જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાન છે. સિદ્ધાંતથી-સાંભળવાથી થતા
 જ્ઞાનને શ્રુત જ્ઞાન કહે છે. અથવા શબ્દ અને તેના અર્થના
 વિચારને અનુસારે ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તે જે જ્ઞાન
 થાય તે શ્રુતજ્ઞાન છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વિશેષ કાર્યે
 પશુમથી અને ઇન્દ્રિયાદિની મદદ વિના રૂપી પદાર્થના થતા
 જ્ઞાનને અવધિ જ્ઞાન કહે છે; છતાં પૂર્ણ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ
 આ જ્ઞાન મર્યાદિત છે અને પ્રસંગે તે જ્ઞાન આદ્યું પણ
 વ્ય છે માટે તે દેશ પ્રત્યક્ષ છે. મનના પર્યાયને જાણનાર

જ્ઞાન તે મનઃપર્યવજ્ઞાન છે. આમાં પણ ઇન્દ્રિયોની મદદની જરૂર નથી છતાં તે પૂર્ણ તો નથી અને પ્રમાદ દશામાં તે જ્ઞાન ચાલ્યું પણ જાય છે અર્થાત્ તેના ઉપર આવરણનો પડદો આવી જાય છે છતાં તે સમ્યક્ જ્ઞાન છે.

મિથ્યાજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારે છે. પ્રથમનાં બે મિથ્યામતિ અને મિથ્યાશ્રુત બે સર્વ જીવોને હોય છે, કેમકે આટલું પણ જ્ઞાન ન હોય તો તે જીવ અને અજીવમાં પછી તફાવત નજર રહે. ત્રીજું વિભાંગજ્ઞાન જેમાં મિથ્યામતિશ્રુત કરતાં અધિકતાતો છે, તે ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના રૂપી દ્રવ્યને જોઈ જાણી શકે છે છતાં વસ્તુના ખરા સ્વરૂપનો તેને અનુભવ થતો નથી, તેમજ બાહ્યરથો દેખાતા પદાર્થો જે દૂર દૂરના તેના જોવામાં આવે છે તેમાં અસ્પષ્ટતા અને વિપરીત દેખાવાપણું પણ હોય છે. કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન બે બન્ને જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે સિવાયનાં સાતજ્ઞાન અને ત્રણદર્શન તે કર્મોના ક્ષયોપશમથી થાય છે. ખરી રીતે જ્ઞાન એક છે અને દર્શન પણ એક છે છતાં કર્મની ઉપાધિના ભેદે ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે. આ જ્ઞાન ઉપયોગ અને દર્શન ઉપયોગ દ્વારા આત્મા પોતાની શક્તિ પ્રકાશે છે અને વિશ્વના સર્વ પદાર્થોનો વિષય કરે છે. અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોને દર્શન અને જ્ઞાન દ્વારા જાણે છે અને જુવે છે. આ આત્માનું પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. આટલી

કોટિ સુધી આત્માનો વિકાસ થાય ત્યારે તે પૂર્ણ વિકાસ થયો સમજવો. બાહ્યનાં પદાર્થોની અપેક્ષાએ તે જ્ઞાતા કદા છે પણ જ્યારે તે અંતર્મુખ સ્થિતિએ પોતે પોતામાં સમાઈ રહે છે ત્યારે તેમાં અખંડ આનંદ અને પૂર્ણ સ્થિરતા હોય છે. જ્ઞાનાવસ્થા દર્શનાવસ્થા કર્મેના ક્ષયથતાં આ જ્ઞાન દર્શન એકી સાથે ઉત્પન્ન થાય છે તે સિવાયનાં જ્ઞાનાદિ અનુક્રમે થાય છે. જ્ઞાન ઉપયોગ તે સાકાર છે. દર્શન ઉપયોગ નિરાકાર છે. જ્ઞાન ઉપયોગ સ્વવિકલ્પ છે, દર્શન ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ છે. આ બંને ઉપયોગો સ્વભાવ અને વિભાવ પણ છે. મન તથા ઇન્દ્રિય દ્વારાએ જ્યારે જ્ઞાન ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યારે તે વિશેષ ઉપયોગ હોય છે, તેમાં પણ શુભ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ હોય ત્યારે શુભ ઉપયોગ કહેવાય છે. અશુભ કે અશુદ્ધ ભાવપણે મનાદિની પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યારે તે અશુભ કે અશુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગ હોય છે, અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ચિંતન હોય ત્યારે શુદ્ધ ઉપયોગ હોય છે. દર્શન ઉપયોગ પણ જ્ઞાન ઉપયોગની માફક શુદ્ધ શુભ અશુભ અને અશુદ્ધ હોય છે. સદૃશ સ્વરૂપે નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપમાં પરિણમી રહેવાની સ્થિતિ તે શુદ્ધ ઉપયોગ છે. આ સ્થિતિ નિરાકાર અવસ્થાની સ્વરૂપ સ્થિરતાની ઉત્તમેષ્ટમ છે. તેવીજ રીતે ધર્મધ્યાનાદિ શુભમાં પ્રવૃત્તિ હોય તે શુભ ઉપયોગ છે. વિષય વાસનાદિ ઇન્દ્રિયોના વ્યયોમાં પ્રવૃત્તિ તે અશુભ ઉપયોગ ❶ અને શૈલધ્યાન તીમ ક્રોધાદિ

મારવા મરવાના વિચારો અને વર્તન ઇત્યાદિ અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ છે આમાં દર્શન ઉપયોગ સામાન્ય છે અને જ્ઞાન ઉપયોગ વિશેષ છે. એ બંનેની યથાયોગ્ય ઘટના કરી લેવી. શુદ્ધ પ્રવૃત્તિથી કર્મની નિર્જરા અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ. શુભ પ્રવૃત્તિથી કેવ મનુષ્યની ગતિ, અશુભ પ્રવૃત્તિથી તિર્યચની ગતિ અને અશુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગથી નરકની ગતિલાયક કર્મ બંધાય છે સમ્યક્ત્વના સંબંધથી તે જ્ઞાનાદિ સમ્યક્ —બરોબર કહેવાય છે અને મિથ્યાત્વના સંબંધથી તે મિથ્યા જ્ઞાનાદિ કહેવાય છે.

જે જ્ઞાનમાં વસ્તુતત્ત્વનો વિપરીત બોધ હોય છે તેને મિથ્યાત્વ કહે છે. બગીચાનાં વૃક્ષો જેમ પાણીથી વૃદ્ધિ પામે છે તેમ આ વિપરીત બોધ રૂપ મિથ્યાત્વથી કર્મરૂપ વૃક્ષો વૃદ્ધિ પામે છે.

મોહનીય કર્મના બે ભેદ છે, એક દર્શન મોહનીય અને બીજો ચારિત્ર મોહનીય. દર્શન મોહનીય કર્મ સત્ય વસ્તુમાં શ્રદ્ધા કે દૃઢતા થવા દેતું નથી, અને ચારિત્ર મોહનીય કર્મ બાણુવા પ્રમાણે વર્તન કરતાં અટકાવે છે. જ્ઞાન અને દર્શનનાં આવરણો દૂર થતાં વસ્તુને વસ્તુ રૂપે બાણી ભેઈ શકાય છે પણ તે સાથે આ દર્શન મોહનીય કર્મ ઓછું થયું હોય તોજ તે વાત યથાર્થ છે એવી તેના ઉપર શ્રદ્ધા આવી શકે છે અને તે શ્રદ્ધા આપ્યા પછી ચારિત્ર મોહની કર્મ ઓછું થતાં તે પ્રમાણે વર્તન કરાય છે.

તેનામાં ક્રોધ ઘણો હોય છે, ક્રોધને લઈ કોઈ જીવનું જીવ કરતાં તેને જરાપણ દયા આવતી નથી, સામાના પ્રાણી જાય છતાં તે પોતાની નિર્દયતા છોડતો નથી, તેની આગળ ગંભીરેથી આજીજી કરે છે છતાં તેના નિષ્કુર હૃદયમાં જરાપણ સારી લાગણી પ્રગટતી નથી. પોતાના સ્વાર્થ સિવાય મોજ-શોખને ખાતર હાલતાં ચાલતાં સેજ સાજમાં અનેક જીવોને તે સંહાર કરે છે. રમત મમતને ખાતર નિર્દય રીતે અનેક જીવોને તે મારે છે. વેર વિરોધને તે એટલાં લંબાવે છે કે છેવટે મરવા પડે તોપણ વેર છોડતો નથી અને કોઈ કોઈ વખત તો પોતાના વંશના મનુષ્યોને મરતો મરતો પણ વેર લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાવતો જાય છે.

આ મિથ્યાત્વવાળા જીવોમાં અભિમાન પણ એટલું બધું હોય છે કે શુદ્ધ દેવ શુદ્ધ કે ધર્મને તે માનતો નથી, નમતો નથી, પોતાની મિથ્યા પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવા બીજા જીવોના દુઃખની દરકાર કર્યા વિના મહાન સુરકેલીઓમાં ઉતારે છે. મિથ્યા માન મેળવવા નિર્દોષ ને દોષવાળા કરાવે છે. લોચ રૂથવતો આપીને પણ મોટા સમુદાયને વિપત્તિમાં નાંખે છે, પોતાનું ધાર્મિક કાર્યપાર ઉતારવા અનેક જીવોને સંહાર કરે છે અને જીવતાં સુધી આ અભિમાનનો ત્યાગ કરતો નથી.

આ મિથ્યાત્વવાળો જીવ માયાવી અને કપટી પણ

હોય છે. પોતાના સ્વાર્થને ખાતર ખીલતુ હોયને ખોટી રીતે મુશ્કેલીમાં ઉતારે છે. બોલવામાં જુદો અને ચાલવામાં જુદો જ હોય છે. પોતાના નજીવા સ્વાર્થને ખાતર એવા પાશ રચે છે કે તેમાં બિચારા બુદ્ધિવિનાના લોખા હોવા સપડાય છે અને તેના લોખે પોતે આનંદ કરે છે, મોજશોખ માણે છે, આવી માયાજાળ તે જીવન પર્યંત મૂકતો નથી પણ ખાડો ખોદે તે પડે એ ન્યાયે તેનો બદલો તો તેને મળ્યા સિવાય રહેતો નથી.

આ મિથ્યાત્વવાળા જીવમાં લોભ પણ હ્રદયાર હોય છે. પોતાના પેટને ખાતર ન કરવાનાં કાળધોળાં કરે છે. નજીવા લાભને ખાતર ખીલના પ્રાણુ જાય તેની પણ તે દરકાર કરતો નથી. પોતાની પાસે જીવન પર્યંત ન ખુટે તેટલાં સાધનો હોવા છતાં રાત્રિ દિવસ ધન મેળવવા પાછળ પ્રયત્ન કરે છે. અનાર્થ દેશોમાં જાય છે. જીવહિંસા થાય તેવા અનેક ધંધાઓ કરે છે. ખીલની વસ્તુ પડાવી લેવા પ્રયત્ન કરે છે, તેને માટે ખુનખાર લડાઈઓ કરે છે. અનેક જીવોનો સંહાર તેમાં થાય છે છતાં પોતાના સ્વાર્થ આડે તે જીવોની જરા પણ તે પરવા કરતો નથી, પોતાના દેખતાં આવા હુબરો પૃથ્વીપતિઓ માટીમાં મળી ગયા એ નજરે લેવા છતાં પોતાના હુકર્તવ્યો માટે તેને જરા પણ વિચાર આવતો નથી. નથી પોતે ખાતો, નથી ખીલતો ખાવા દેતો પણ

શુદ્ધ ઉપયોગે પરિણમવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ આત્માનો વિકાસ વધતો જાય છે અને જેમ જેમ શુભ અશુભ અને અશુદ્ધ ઉપયોગે પરિણમવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ આત્માનો વિકાસ અટકે છે. અટકે છે એટલું જ નહિ પણ તેની અધોગતિ પણ થાય છે. શુદ્ધ ઉપયોગને લક્ષમાં રાખીને તેમાં સ્થિરતા કરી ન શકવાથી શુભ ઉપયોગે પરિણમવામાં આવે છે તો શુદ્ધ ઉપયોગમાં જવા માટે કેટલીક સરલતા થાય તેવાં સાધનો છવને મળી આવે છે એ અપેક્ષાએ : શુભ ઉપયોગ ઠીક છે. બાકી શુદ્ધ લક્ષ. સિવાયનો વિચારી માયાને ઉદેશીને કરાતો શુભ ઉપયોગ એ બાવી દુઃખનું જ કારણ થાય છે.

આત્મા કેવો છે ?

આત્મા જ્ઞાન પ્રમાણે છે. જ્ઞાન એ જ્ઞેય પ્રમાણે છે. જ્ઞેય એટલે જાણવા યોગ્ય કોઈપણ પદાર્થ. જ્યાં જ્યાં જાણવા યોગ્ય પદાર્થ છે ત્યાં ત્યાં જ્ઞાન તેને જાણે ને. આજેય લોક અને અલોક રૂપ વિદ્ય છે. અર્થાત્ આખું વિદ્ય જાણવા યોગ્ય છે માટે જ્ઞેયની સાથે જ્ઞાન પણ સર્વાત્ર છે. જેમાં આ જડ અને ચૈતન્ય રહેલાં છે તેને લોક કહેવામાં આવે છે અને જ્યાં કેવળ આકાશ છે, બીજા કોઈપણ પદાર્થ જ્યાં નથી તેને અલોક કહેવામાં આવે છે. આ લોકાલોક એ જ્ઞાનનો વિષય છે. અર્થાત્ જ્ઞાન તેને જાણી શકે છે માટે

જ્ઞાન પણ આ અપેક્ષાએ વિશ્વ વ્યાપિ છે, કર્મનાં બંધન-
માંથી મુક્ત થયેલા આત્માનું જ્ઞાન વિશ્વને જોઈ શકે
છે. બાકી સામાન્ય જીવોનું જ્ઞાનતો જ્ઞાનાવરણ કર્મના
આવરણથી દબાયેલું હોવાથી તે અમુક મર્યાદા પ્રમાણે જ
જાણી શકે છે. જો આત્માથી જ્ઞાન અધિક હોય અથવા
આત્માથી જ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય પદાર્થ અધિક હોય તો જ્ઞાન
અને આત્માનો લક્ષ્ય લક્ષણ ભાવ-શુણ્ય શુણ્ય ભાવ નજ
બની શકે. જ્ઞાન શુણ્ય છે અને શુણ્યવાળો આત્મા શુણ્ય છે.
શુણ્યને મૂઢીને શુણ્ય ન હોય અને શુણ્યને મૂઢીને શુણ્ય ન
હોય. આમ શુણ્ય શુણ્યનો તદ્દુપ સંબંધ છે. જેમાંથી એકનો
અભાવ કરતાં બન્નેનો અભાવ થાય. અને જ્યાં એકની
હૈયાતિ હોય ત્યાં બીજાની પણ હૈયાતિ હોયજ. જ્ઞાનનો
સ્વભાવ જાણવાનો હોવાથી જ્યાં જાણવા યોગ્ય પદાર્થ છે
ત્યાં તેને જાણનાર જો હોય તે જ્ઞાનજ છે. જ્ઞાનાવરણ કર્મથી
ધુટી થયેલ આત્મા તેના જ્ઞાનશુણ્યથી વિશ્વને જાણી શકે
છે. આ જ્ઞાતા શુણ્યવડે-યા જ્ઞાતા શુણ્યની અપેક્ષાએ આત્મા
વિશ્વ વ્યાપી ગણાય છે.

જેમ દુધમાં નાંખેલું ઈન્દ્રનીલરત્ન પોતાના તેજ વડે
દુધને સર્વ બાજુએથી વ્યાપી રહે છે. બધું દુધ તેની
પ્રભાવડે લીલું દેખાય છે. લીલાશ દુધમાં સર્વત્ર વ્યાપી
રહે છે તેમ જ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય પદાર્થ ઉપર-પદાર્થની
અંદર નાંખેલું જ્ઞાન-મુકેલું જ્ઞાન તે જ્ઞેયમાં બધી બાજુએ

વ્યાપિ રહે છે. અર્થાત્ બધી વસ્તુને જાણે છે. રત્ન એક સ્થળે રહેવા છતાં તેની પ્રજ્ઞા દુધમાં વ્યાપિ રહે છે. તેમ આત્મા એકસ્થાને રહેવા છતાં તેનું જ્ઞાન સર્વ પદાર્થોને જાણ કરી લે છે.

તેમ આંખો રૂપને-પદાર્થને શ્રવણ કરે છે છતાં રૂપસ્વરૂપ-પદાર્થે સ્વરૂપ આંખો યતી નથી તેમ જ્ઞાન જ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય પદાર્થને જાણે છે છતાં તે પદાર્થ સ્વરૂપ થઈ જતું નથી. દૂર રહેલા પદાર્થને પણ જ્ઞાન સ્વભાવિક રીતે જાણી શકે છે.

જ્ઞાન પોતાને અને પરને જાણે છે.

તેમ હીપક પદાર્થોને પ્રકાશીત કરે છે તેમ પોતાને પણ પ્રકાશીત કરે છે. પોતાને પ્રકાશીતકરવાને બીજા હીવાની જરૂર પડતી નથી, તેમ જ્ઞાન બીજા પદાર્થોને પ્રકાશીત કરે છે, એવીજ રીતે પોતાને પણ પોતાવડે પ્રકાશીત કરે છે. તેને પોતાને પ્રકાશીત કરવાને બીજા આત્માની જરૂર પડતી નથી, એટલે આત્માનો ધર્મ સ્વ-પરને પ્રકાશ કરવાનો-જાણવાનો છે. જ્ઞાન અને આત્માનો અલેદ સંબંધ છે.

જ્ઞાનાવરણ કર્મનાં લભામ આવરણો વિશુદ્ધ ધ્યાનથી દૂર થતાં, ઇન્દ્રિય તથા મનાદિની મદદ વડે થયેલું દાસ્યો-પરામિક જ્ઞાન નિવૃત્ત થાય ■ અને નિત્ય ઉજ્જવળ ક્ષાયક જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. આ સર્વોત્કૃષ્ટ અને વ્યાપાત વિનાશુ

સાધિકજ્ઞાન ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળમાં થઈ ગયેલા, છતાં અને અછતા તમામ પદાર્થોને એકી સાથે જાણે છે અને જુએ છે. અછતા પદાર્થો તે કહેવાય છે કે જે અતીત કાળમાં થઈ ગયા અને ભવિષ્ય કાળમાં થવાના છે. અતીત અને ભાવી બધા પદાર્થો પોત પોતાના કાળમાં જેમ રહેલા હોય તેમ વર્તમાન કાળમાં કેવલજ્ઞાનીઓ જાણે છે. જો આ જ્ઞાન એકી કાળે એકી સાથે સર્વ પદાર્થોને ન જાણતું હોય તો તે એક પણ પદાર્થને કોઈ વખત જાણી ન શકે. કેમકે એક પદાર્થમાં અનંત પર્યાયો રહેલા છે તે બધાને જો જ્ઞાન એક પછી એક એમ અનુક્રમે જાણવા માટે તો ઘણા કાળેપણ જાણી ન શકે, માટે ત્રણે કાળના પદાર્થોને એ જ્ઞાન એકીસાથે જાણી શકે છે.

આત્માનું સ્વરૂપ જુઓ.

ઈન્દ્રિયોના વ્યાપારો જે જોવા સંભળવા વિગેરે છે તેને બંધ કરીને, મનને સંકલ્પ વિકલ્પ વિનાનું બનાવી કુદાની સ્થિતિમાં રહેતાં જે દેખાય તે શુદ્ધ સ્વસ્તંબેદન છે. પોતાને પોતાનો અનુભવ થાય છે તે આત્માનું સ્વરૂપ છે.

જેઓ આત્મ વિચારના જ્ઞાન વડે સગાદિ રહિત શુદ્ધ ચૈતન્યતાને પામ્યા છે તેવા જ્ઞાનીઓ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા કેવલજ્ઞાન વડેજ પોતાના આત્માને જાણે છે, ત્યારે બીજાઓ નિર્દોષ શ્રુતજ્ઞાનવડે આત્માને જાણે છે.

જ્યારે રાગદ્વેષની પદ્ધતિનતા વિનાનું જ્ઞાન જીવમાં વર્તીતું હોય ત્યારે આત્માના કર્મ મળનો નાશ કરનાર તે ચારિત્ર કહેવાય છે. જ્યાં સુધી જ્ઞાન ક્રોધાદિગુણોથી દૂષિત હોય છે ત્યાં સુધી અહિંસા, સત્ય, અર્થ્યાર્થ, પ્રજ્ઞાચર્ય અને સંગત્યાગ એરૂપ વ્યવહારચારિત્ર પણ દફી શકતું નથી. જે વખતે જ્ઞાન આત્મના સ્વરૂપમાંજ સમાઈ રહે છે. અર્થાત્ જ્ઞાન આત્માકારે પરિણમી રહે છે, ત્યારે હિંસા, અસત્ય, ઘોરી, બ્યભિચાર-ઐશ્વર્ય અને પરિગ્રહાદિએ બધું કોણ બાંધે ક્યાંએ નાશી જાય છે, તેની હૈયાતિ ત્યાં રહેતી નથી પણ પાછું જ્ઞાન વિષયાકારે પરિણમે છે કે તરતજ હિંસાદિ અને ક્રોધાદિ બધા આવીને ઉભા રહે છે. આ ઉપરથી એ નિર્વચ્ય થાય છે કે વિષયાકાશૃત્તિ યપી-જ્ઞાનનું વિષયાકારે પરિણમતું તેજ અધર્મનું મૂળ છે. અને જ્ઞાન આત્માકારે પરિણમે તેજ આત્માના સ્વભાવ રૂપ ધર્મનું મૂળ છે.

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ નિરંજન આત્મસ્વરૂપનું ચો-ગીઓ જ્યારે ધ્યાન કરે છે ત્યારેજ કર્મોનો હાથ થાય છે અને આત્માનું સુકલ સ્વરૂપ પ્રગટે છે એમાં જરા પણ સંશય નથી.

જે મનુષ્ય આત્માથી પરાઈ સુખ થઈ પરદ્રવ્યમાં રાગ કરે છે ત્યારે તેનામાં જ્ઞાનદિ રતનત્રય-જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર દફી શકતાં નથી અને તેને ચારિત્રમાં ગતિ-પ્રગતિ કરનાર પણ નજ કહેવાય. જેઓ ચારિત્રના ખરા સ્વરૂપને બાંધવા-

વાળા છે તેઓ આત્માની સાથે અલોદ રૂપ શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમાં પ્રગટપણે નિરંતર પ્રવૃત્તિ કરે છે.

વ્યહાર ચારિત્રાદિ.

.આચાર વિચારનું બધું તે જ્ઞાન, તત્ત્વની રૂચિ થવી -તત્ત્વ રૂચિવાં તે દર્શન-સમ્યક્ત્વ અને તપશ્ચર્યા કરવી, પ્રતો ધારણ કરવાં તે વ્યવહાર ચારિત્ર છે.

નિશ્ચય ચારિત્રાદિ.

આત્મા આત્માવડે આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરે તે નિશ્ચય ચારિત્ર છે. આત્મા આત્માવડે આત્માને બાંહે તે નિશ્ચય જ્ઞાન છે. અને આત્મા આત્માવડે આત્માને બુદ્ધિ તે નિશ્ચય દર્શન છે, વ્યવહાર સાધન છે. નિશ્ચય સાધવા યોગ્ય સાધ્ય છે, માટે મોક્ષની ઈચ્છાવાળા જીવોએ આત્માનું જ્ઞાન કરીને શ્રદ્ધા પૂર્વક તે પ્રમાણે આચરણ કરવું, કેમકે મોક્ષની પ્રાપ્તિનો બીજો કોઈ ઉપાય જ્ઞાના જોવા સરલ નથી.

પોત પોતાના વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને રોકીને, ચિત્તને ચિત્કલ્પો વિનાનું બનાવીને સ્વરૂપ સ્થિરતાનો અભ્યાસ કરનારને તત્ત્વથી આત્માનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ દેખાય છે-અનુભવાય છે.

આત્માનું સ્વરૂપ કેવું હશે ?

તે સ્વરૂપ સ્વસંવિદિત છે, પોતાનેજ પોતાનો ભોધ અને

અનુભવ થાય છે. તેને ઇન્દ્રિયો જોઈ શકતી ન હોવાથી તે ઇન્દ્રિયાતીત છે. પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટયા પછી તે જતું નથી. કેવળજ્ઞાન સિવાય બીજું આત્માનું સ્વરૂપ શું હોઈ શકે ? અર્થાત્ તે સિવાય બીજું સ્વરૂપ નથી. ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા-મદદ વિના પોતાને પોતાને જોઈ શકે-અનુભવ થવો અને તે પણ કોઈ વખત નાશ ન થાયતેમ ટકી રહેવો તે કેવળજ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે.

રાગ બંધન કર્તા છે.

જે મનુષ્યને આત્મા સિવાય અન્ય વસ્તુમાં જ્યાં સુધી એક અણુ જેટલો પણ રાગ છે ત્યાં સુધી પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટતું નથી, કહાય તે આત્મસ્વરૂપને શાસ્ત્રોદ્ધાર જાણતો હોય છતાં સગાદિના કારણે તે પાપો વડે બંધાયો વિના રહેતો નથી.

ઉત્કૃષ્ટ પુન્ય બંધ.

જે મનુષ્ય પોતાના આત્મ સ્વરૂપને મૂકીને પંચપદમેષ્ટિ-જે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ રૂપ છે તેની સેવા કરે છે, તેના શુભ ગાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્તમ પુન્ય બંધ બાંધે છે, પણ પોતાના શુદ્ધ આત્માના ધ્યાન સિવાય કર્મનો ક્ષય કરી શકતો નથી. આત્માથી અન્ય બધાં પરદ્રવ્યને દૂર કરીને આત્મતત્ત્વમાં રતિ-પ્રીતિ કર્યા વિના આવતાં કર્મ ચોક્કસને કોઈ પણ સમર્થ થતો નથી. આ વાત

ચોક્કસ છે. જે મનુષ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાએ પરદ્રવ્યની-આત્મ સિવાયની ઉપાસના કરે છે તે હિમવંત પર્વત તરફ જવાની ઇચ્છા કરીને તેની વિરોધી બાબુએ સમુદ્ર તરફ પ્રયાણ કરનારના જેવું કરે છે એમહું માનું છું, કેમકે તે તરફની પ્રવૃત્તિથી તેને તે વસ્તુ મળવાની નથી પણ ઉલટો તે તેનાથી વધારે વેગળો રહે છે. જે આત્મ પરદ્રવ્યનું ચિંતન કરનાર છે તે પરદ્રવ્યમાં તદાકાર થાય છે અને તેને પ્રાપ્તિ પણ તેનીજ થાય છે. જે શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરે છે, તેમાંજ તદાકાર થાય છે, તેને તેનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. કેમકે વસ્તુમાં જે શુષ્ક હોયતેજ પ્રગટે, બીજે ક્યાંથી આવે ?

આત્મામાં કર્મોદિ નથી.

જ્ઞાનાવસ્થા આદિ આઠ કર્મો તે પુદ્ગલનાં બનેલાં છે. પુદ્ગલો છે. તે આત્મામાં નથી. ઇન્દ્રિય આદિ પર્યાસિઓ તે આત્મા નથી. પાંચ વર્ણો, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, અને સચિત્ત અચિત્ત મિશ્ર શબ્દ, અને દેહ એ ચેતન નથી. શુદ્ધ સ્ફટિકને સતાં પુષ્પાદિનો સંબંધ થવાથી જેમ તેમાં રાતાશ દેખાય છે પણ તાત્ત્વિક રાતાશ સ્ફટિકમાં નથી તેમ શરીરના યોગથી આત્માને વર્ણ ગંધાદિક કહેવાય છે પણ તાત્ત્વિક રીતે તે આત્મામાં નથી. રાગ, દેષ, મદ, ક્રોધ, લોભ, મોહ આદિ ઉદયિક બાવના હોયો સંસારી જીવોને સદા ઉદયમાં

હોય છે પણ તે આત્માના ધર્મો નથી. પણ જડ પુદ્ગલના હોય છે. જો આ ક્રોધાદિ હોયો આત્માના સ્વભાવ ધર્મ હોય તે મોક્ષ પામેલા જીવોને પણ હોઈ શકે, પણ તેમ નથી, તે ઉદયિક હોયો છે. કર્મની સત્તામાંથી બહાર આવેલા છે અને સોગંધીને દૂર કરી શકાય તેવો છે, માટે આત્માના સ્વભાવિક હોયો નથી. ગતિ, ભૂતિ, ઇન્દ્રિય, વેદ, કપાય, મનાદિયોગ અને શુભકાર્યો ઇત્યાદિ પણ કર્મના સંબંધથી જ ઉત્પન્ન થયેલાં છે. તે જીવનું શુદ્ધ લક્ષણ નથી. આ સિવાય જે ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનાદિ ભાવો છે તે પણ તત્ત્વથી વિચારીએ તો વિશુદ્ધ જીવનું લક્ષણ નથી. શુદ્ધ આત્મામાં કર્મની મધીનતા જેટલા ભાગે ઓછી થાય છે તે તે ભાગને ચડતાં શુભકાર્યોનાં નામો આપેલાં છે. બાકી શુદ્ધ આત્મામાં દેહ કર્મોદિ કંઈ ન હોવાથી સિદ્ધતા આત્માની માફક શુભકાર્યો પણ નથી.

સમગ્ર રાગદ્વેષ મોહાદિ રહિત, જડથી ભિન્ન, મળ ને વિકાર વિનાનો, જ્ઞાન દર્શન સ્વભાવમય અને જન્મ મરણ રહિત એવા આત્મતત્ત્વનું જેઓ નિરંતર ધ્યાન કરે છે તેઓ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરી શકે છે.

ઇતિ પ્રથમ આત્મસ્વરૂપાધિકારઃ સમાપ્તઃ

અજીવ અધિકાર.

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાતિકાય, કાળ

અને પુદ્ગલ આ પાંચ અણુવ છે. જીવના લક્ષણથી અણુ-
વનું લક્ષણ તદ્દન બુદ્ધ છે. જીવમાં ચૈતન્ય લક્ષણની મુખ્યતા
છે. અણુવમાં જડ લક્ષણની મુખ્યતા છે, જીવને જેમ
દ્રવ્ય કહેવામાં આવેલ છે તેમ આ અણુવના પાંચે
ભાગોને પણ દ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે. એટલે બધા
મળી વિશ્વમાં છ દ્રવ્યો છે. જેમાં શુણ્ણ અને પર્યાય હોય
તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. "શુણ્ણ પર્યાય વાન્ તે દ્રવ્ય." એ
સામાન્ય રીતે દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. શુણ્ણ પર્યાયને દ્રવ્ય-અરે તે
દ્રવ્ય. આ દ્રવ્યો સત્તામય અને અવિનાશી છે.

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ એમ ત્રણ પ્રકારે તે સત્તા
છે. સર્વ પદાર્થોમાં આ ત્રણે સત્તા વ્યાપ્ત છે. એક પર્યાયને
અને અનંત પર્યાયને ધારણ કરનારી છે. ઉત્પન્ન થતી
પદાર્થમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપે સત્તા રહેલી છે. વ્યય-નાશ
પામતા પદાર્થમાં વ્યય રૂપે સત્તા રહેલી છે અને
અને સ્થિર રહેતા પદાર્થમાં સ્થિર રૂપે સત્તા રહેલી છે.
આ એક એકની અપેક્ષાએ તે સત્તા એક રૂપે પણ છે.
ઘટપટાદિ સર્વ પદાર્થમાં તે રહેતી હોવાથી અનેક રૂપ પણ
કહેવાય છે. સર્વ પદાર્થમાં તે સત્તા એક સ્વરૂપે રહેતી હોવાથી
એક સ્વરૂપ છે અને ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપે રહેતી
હોવાથી તે અનેક સ્વરૂપ પણ છે. એક પર્યાયમાં રહેતી
હોવાથી એક પર્યાય રૂપ છે અને પદાર્થના અનંત પર્યાયમાં
રહેતી હોવાથી અનંત પર્યાય સ્વરૂપ પણ છે.

મૂળ છ દ્રવ્યો ક્યાં છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કાઈ

પણ પદાર્થ ઉત્પન્ન થતો નથી તેમ નાશ પણ થતો નથી. દ્રવ્ય સદાકાળ છે ને છેજ. પર્યાયની અપેક્ષાએ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પણ પામે છે. એક આકાર બદલી બીજો આકાર ધારણ કરવો, એક ઉપયોગ. બદલી બીજો ઉપયોગ ધારણ કરવો એ પર્યાય કહેવાય છે. જે આકાર કે ઉપયોગ બદલાયો તેનો નાશ થયો. જે આકાર કે ઉપયોગ ધારણ કર્યો તેની ઉત્પત્તિ થઈ. આમ. પર્યાયની અપેક્ષાએ હવે દ્રવ્યોમાં ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થયા કરે છે, છતાં તે ઉત્પત્તિ અને નાશના બન્ને પ્રસંગમાં જે વસ્તુનું મૂળ દ્રવ્ય છે તે તો કાયમજ રહે છે. પુદ્ગલના ગમે તેટલા આકારો બદલાય પણ મૂળ દ્રવ્ય કાયમજ રહે છે, તેમજ આત્માના ગમે તેટલા ઉપયોગો બદલાય પણ આત્મ દ્રવ્યતો બન્યું બન્યુંજ રહે છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ બધાં દ્રવ્યો અવિનાશી છે.

શુદ્ધ અને પર્યાય વિનાનું કોઈ દ્રવ્ય નથી અને દ્રવ્ય વિના શુદ્ધ કે પર્યાય પણ હોતા નથી. આત્મામાં જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ છે, પુદ્ગલમાં રૂપ રસાદિ શુદ્ધો છે. ધર્માસ્તિકાયમાં જીવ અને પુદ્ગલો જતાં હોય તેને ચાલવામાં સદાય આપવાનો શુદ્ધ છે. અધર્માસ્તિકાયમાં જીવ પુદ્ગલને સ્થિરતા કરવી હોય ત્યારે સ્થિરતા આપવાનો શુદ્ધ છે. આકાશાસ્તિકાયમાં જીવપુદ્ગલને અવકાશ-માર્ગ આપવાનો શુદ્ધ છે. કાળમાં નવાં પુરાણાં કરવાનો શુદ્ધ છે.

ધર્મોસ્તિકાય અમુક છવ પુણ્યલને ગતિમાં મદદ આપતી વખતે જે આકાર ધારણ કરે છે તે જ આકાર ખીજાને મદદ આપતી વખતે હોતો નથી, પદાર્થની જાડાઈ લાંબાઈ થોડા ઝાઝાં વિગેરેની અપેક્ષાએ તેને પોતાનો આકાર ફેરફાર કરવો પડે છે, આ અપેક્ષાએ તેના પર્યાયો બદલાવ્યા કરે છે. તેમજ અધર્મોસ્તિકાય, આકાશોસ્તિકાય અને કાળ દ્રવ્ય પણ પોતાના પર્યાયો ધરાવે છે. ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ થાય છે. અને મૂળ દ્રવ્ય ટકી રહે છે.

આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં વિશ્વમાં કેાઈ પદાર્થ નાશ પામતો નથી અને પોતાના પર્યાયોમાં ફેરફાર કરી શકે છે. આ અપેક્ષાએ ઠરેક પદાર્થો નિત્ય અને અનિત્ય કહેલાં છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય-અવિનાશી છે. પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય-વિનાશી છે. ધર્મોસ્તિકાય; અધર્મોસ્તિકાય, લોકાકાશ, અને એક છવ દ્રવ્ય એ ચારેના પ્રદેશો અસંખ્યાતા અને સમાન છે. એકના બે ભાગ ન થાય તેવો પરમાણુ જેટલો આકાશની જગ્યાને વ્યાપિને રહે છે તેટલા અંશને પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે. પરમાણુ દ્રવ્ય પોતેજ આદિ મધ્ય અને અંત સ્વરૂપ છે. તે પરમાણુના વિભાગો થતા નથી એટલે તેને અવિભાગી દ્રવ્ય કહેલ છે. આ પરમાણુ સામાન્ય મનુષ્યની અપેક્ષાએ અતીંદ્રિય છે એટલે છદ્મસ્થ મનુષ્ય તે પરમાણુને જોઈ શકતો નથી, ને એટલો બારિક છે કે અગ્નિ કે શસ્ત્રાદિથી તેનો નાશ થતો નથી. જ્યારે તે ઘણા

એ એકઠા થઈ તેના સ્કંધો જાંઘાય છે—સ્વૂળ રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તે બોધ શકાય છે. પરમાણુના સ્વરૂપને અતિ-શયવાળા જ્ઞાનીઓ જોઈ શકે છે. સામાન્ય મનુષ્યોતો તે ઘણાં જોગાં થઈ સ્વૂળ આકાર ધારણ કરે ત્યારેજ જોઈ શકે છે. આ પુણ્ન પરમાણુ અનંતા અનંત છે.

લોકાલોકરૂપ આકાશના પ્રદેશો અનંતા છે, લોકાકાશની અંદર ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાળ પુણ્ન અને આત્મા રહેલા છે. આકાશ આધાર છે અને આદ્રવ્યો આધેય છે—તેને આધારે રહેવ. વાળાં છે, આ પાંચ દ્રવ્યો જેમ રહે છે તે લોકાકાશ કહેવાય છે અને તે દ્રવ્યો જેમાં નથી એવો આકાશ તે અલોકાકાશ કહેવાય છે. આ લોકાકાશ કરતાં અલોકાકાશ અનંતો છે.

ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય એ બન્ને આ લોકાકાશને વ્યાપિને રહેલા છે. પુણ્નલોકોના સ્કંધો આકાશના એક પ્રદેશથી માંડીને અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં રહેલા છે. એક પરમાણુ રૂપે હોય ત્યારે તે આકાશના એક પ્રદેશમાંજ રહે છે, ઘણા જોગાં થયેલા હોય તો તે આકાશના એક પ્રદેશમાં તેમજ સંખ્યાતા તથા અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં રહી શકે છે. એક જુવ લોકના અસંખ્યાતા ભાગમાં રહેલો છે. તે જુવના પ્રદેશો દીવાની માફક સંકોચ વિકાસ કરી શકે છે. કેવળી સમુદ્ધાતની અવસ્થામાં જુવના પ્રદેશો આ આખા લોકમાં

વ્યાપિ રહે છે. સમુદ્ધાત સિવાય જેવડું શરીર ધારણ કર્યું હોય તે શરીર પ્રમાણે આત્મ પ્રદેશો રહે છે.

પુદ્ગલો આર પ્રકારે રહેલાં છે. સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ. પરમાણુઓનો સમૂહ તે સ્કંધ. તેનો અમુક ભાગ તે દેશ. એકના બે વિભાગ થઈ ન શકે છતાં જે દેશ કે સ્કંધની સાથે ભેડાયેલા હોય તે પ્રદેશ કહેવાય છે. અને તે પ્રદેશ તેનાથી જુદો પડે ત્યારે તેને પરમાણુ કહે છે. વસ્તુસ્થિતિએ તો પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરમાણુ રૂપજ છે. તેવાં અનેક પરમાણુઓ ભેડાઈને આકૃતિ બંધાય છે, તેના સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ એવા વિભાગો કદપાય છે. બાકી વસ્તુગતિએ એ બધાં પરમાણુઓજ છે અને તેનેજ પુદ્ગલ કહેવામાં આવે છે. તેમાં જડતાનો શુષ્ક મુખ્ય હોવાથી તેને જડ પણ કહે છે. સુંદર આકૃતિઓ બંધાઈને પાછી વિખરાઈ જતાં વાર નથી લાગતી, મોહકસ્વરૂપ બતાવીને થોડા વખતમાં તેજ પાછું નિરાશા હિમ્મત થાય તેવું ઉદ્દેગકારક બની જાય છે માટે તેને માયા પણ કહેવામાં આવે છે. જેમ ઘડો ધુંવાડાથી પૂર્ણ ભરવામાં આવ્યો હોય એટલે ધુંવાડો ઘડામાં જેમ વ્યાપી રહે તેમ આ વિચિત્ર પ્રકારનાં અનંત પુદ્ગલો રચુજ-વિશેષ સ્થળ, સૂક્ષ્મ, વિશેષ સૂક્ષ્મપણે લોકમાં વ્યાપી રહેલાં છે. આખો લોક આ પરમાણુથી માંડીને સ્પૃજ પદાર્થો-પુદ્ગલોથી ભરેલો છે, છતાં ધુમાડાથી ઘડો

બધો હાથ છતાં બીજા પદાર્થને પેસવાનો માર્ગ તેની અંદર રહે છે તેમ જીવાદિ પદાર્થ આ લોકમાં એક બીજાની સાથે રહેલા છે. બારિક પુદ્ગલો બીજાને અવકાશ આપે છે. પરસ્પર પ્રવેશ કરે છે. અન્યોઅન્ય મળે છે, છતાં પોત-પોતાનો સ્વભાવ તેઓ મૂકતા નથી.

પુદ્ગલોને મૂકીને પાંચે તરફો અમૂર્ત છે. તેમજ નિઃક્રિય પણ અપેક્ષાએ છે. જેમાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શની વ્યવસ્થા રહેલી છે તે મૂર્ત કહેવાય છે. જે દ્રવ્યના શુભોઃ પુન્દ્રિયોદ્ધી બદલુ થઈ શકે તેમ હાથ તે મૂર્ત દ્રવ્ય છે અને નેના શુભોઃ અર્તોદ્રિય શક્તિથી-આત્માથી બદલુ કરી શકાય છે તે દ્રવ્યને અમૂર્ત કહે છે.

સંસારમાં રહેલા જીવો જેમ અન્યોઅન્ય ઉપકાર કે અપકાર કરે છે તેમ આ સંસાર અટવીમાં જમણુ કરનારા જીવોને પુદ્ગલો પણ જીવન (આયુષ્ય) મરણ, મુખ હઃખ, હર્ષ શોક, રૂપે ઉપકાર ને અપકાર કરે છે. આ વ્યવહાર દિગ્ધિએ ઉપકાર કે અપકાર છે. નિઃક્રિય દિગ્ધિએ વિચાર કરતાં પોતપોતાના સ્વભાવમાં મગ્ન થયેલા પદાર્થોમાંથી કોઈપણ કોઈ ને કોઈ કાળે કાંઈ પણ કરતા નથી, અર્થાત્ તેના સ્વરૂપમાં કાંઈ પણ ફેરફાર કરી શકતા નથી.

જીવ જ્યારે કર્મ બોગવે છે—વેદે ॥ ત્યારે કર્મ વેદતાં શુભાશુભ પરિણામ યાય છે તે શુભાશુભ જાણથી આકર્ષાયેલાં શુભાશુભ જાણમાં બોગાયેલાં પુદ્ગલો

કર્મપણાને પ્રાપ્ત થાય છે-કર્મપણે પરિણમે છે અને તે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મમાં બહેંચાઈ જાય છે. આ શુભાશુભ મન વચન કાયાના યોગો-શક્તિ સાથે કપાય જે ક્રોધ માન માયા લોભ લજે છે. આ કપાયવાળાં પરિણામો કર્મોત્તેજોથી લાવે છે. જો કપાયો તેમ દાખલ ન થાય-મદદગાર ન થાય તો તેટલાં બધાં કર્મો એકલા મન વચન કાયાની શક્તિથી જોંચાઈ આવતાં નથી.

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અને અંતરાય આ આઠ કર્મો છે. આનો વિસ્તાર આશ્રવના વિચાર વખતે આવશે. આ આઠ કર્મો જડ પુદ્ગલોજ છે, પણ જીવની સાથે મળ્યા પછી તે બહુ બળવાન થઈ પડે છે. વખત આવ્યે આત્માની મહાન્ શક્તિને થોડા વખત માટે કુંકિત-અશક્ત બનાવી દે છે.

જીવ ભાવનો કર્તા છે.

કર્મના ઉદયથી જે જીવનો શુભાશુભ ભાવ-પરિણામ થાય છે તે ભાવનો કર્તા જીવ છે. કર્મના ઉદયથી રાગ દ્વેષાદિ વિભાવ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે તેને લઈને આત્મા રાગી-દ્વેષી વિગેરે ઠહેવાય છે. આ ભાવનો કર્તા જીવ છે પણ કર્મનો કર્તા નથી. જેમ વિવિધ પ્રકારનાં પરમાણુઓ પોતાની મેળેજ સ્કંધપણાને પામે છે, કેમકે પરમાણુમાં સ્નિગ્ધતા-ચિકાચપણાનો ગુણ રહેલો છે તેને લઈને તેવાં સન્નાતિય અને વિન્નાતિય પરમાણુઓનો જથ્થો

તેના તરફ જે આઈ આવીને સંબંધ રૂપે સ્પૂર્ણ ભાવે સંબંધ થાય છે. એકની સાથે, બે, ત્રણ, ચાર, સંખ્યાતા અસંખ્યાતા અને અનંતા અણુઓ મળીને પોતાની મેળેજ સંબંધ રૂપે પરિણમે છે તેમ જીવના શુભાશુભ પરિણામોમાં પણ રાગ દ્રેષની લાગણીઓ રૂપ ચિકાશ રહેલી હોવાથી તે ચિકાશના તરફ પુદ્ગલ પરમાણુઓ-કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલોને જન્મથી સ્વભાવિક જે આઈ આવીને તે શુભાશુભ પરિણામોની સાથે સંબંધમાં આવીને કર્મની સાથે ભેડાઈને કર્મ રૂપે પરિણમી જીજ રૂપે આત્મ પ્રદેશોની સાથે સત્તામાં જન્મ થાય છે, અને તેની પરિપક્વ દશાએ-લોગવવાને યોગ્ય વખત આવ્યે તેનાં શુભાશુભ વિપાકો ઉદય આવે છે. એ ઉપરથી એ નિર્ણય થાય છે કે પુદ્ગલોને કર્મરૂપે પરિણામવવામાં અન્ય જીવઈ કારણો નથી પણ શુભાશુભ પરિણામોની સાથે સંબંધ થતાં તે પુદ્ગલો જ કર્મરૂપે પરિણમી જાય છે. બે આ પુદ્ગલોને કર્મરૂપે પરિણમવા ન દેવાં હોય તો શુભાશુભ પરિણામને જીવે કરવાં ન ભેઈએ, પછી કારણ વિના કાર્ય થશે નહિ.

આમ કર્મનાં અણુઓનો આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે છતાં ચેતના-જીવ કેાઈ વખત કર્મપણુને પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ કર્મ પણ ચેતન્ય ભાવને પ્રાપ્ત થતાં નથી. પોત પોતાના સ્વભાવમાં જીવ પુદ્ગલ જન્મે અલગજ રહે છે.

વ્યવહારે જીવ કર્મનો કર્તા છે.

કારણ બે પ્રકારનાં છે, એક ઉપાદાન કારણ બીજું નિમિત્ત કારણ. જેવું ઉપાદાન કારણ હોય તેવુંજ કાર્ય થાય. કેમકે જ્યાં સુધી કાર્ય બન્યું રહે ત્યાં સુધી ઉપાદાન કારણ અલેહ ભાવે તેની સાથેજ રહે છે. ઉપાદાન એટલે મૂળ કારણ જેમ ઘડાનું ઉપાદાન કારણ માટી છે. માટીનાં જેટલાં કાર્યો થશે-ઘડા, માટલાં, હાંડલાં, તાવડી, કથરોટ, કુંડાં વિગેરે-તે સર્વમાં તમને માટીજ માટી દેખાશે, તે કુટી જશે તોપણ માટીજ રહેવાની, આ ઉપાદાન કારણ કહેવાય છે. હવે ઘડો બનાવવામાં નિમિત્ત કારણ કુંભાર, ચાકડો-ચક્ર, દ્વારી વિગેરે છે પણ તેઓની હૈયાતિ આ માટીના ઘાટ બન્યા રહે ત્યાં સુધી રહે કે નપણ રહે, કેમકે નિમિત્ત કારણ કાર્ય થયા પછી નાશ પામે તોપણ કાર્યોએ નાશ પામવુંજ જોઈએ એવો કાંઈ નિયમ નથી. આનું નામ નિમિત્ત કારણ છે. ઉપાદાન કારણમાં તો એવો નિયમજ છે કે કાર્યના અણુએ અણુમાં ઉપાદાન કારણે અલેહ રૂપે વ્યાપક થઈ રહેવુંજ જોઈએ. આમ હોય તેજ ઉપાદાન કારણ થઈ શકે છે.

હવે આપણે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. કર્મનું ઉપાદાન કારણ આત્મા નથી પણ નિમિત્ત કારણ છે. જો કર્મનું ઉપાદાન કારણ આત્માને માનવામાં આવે તો આત્મા ચૈતન્ય છે, અને કર્મ જડ. તેથી કર્મનું ઉપાદાન કારણ આત્મા માનીએ

તો કર્મોને પણ ચેતન માનવાં પડશે. વળી આત્માથી કર્મો અલગ થઇ શકે છે ત યશે નહિં, કેમકે ઉપાદાન કારણુ અલેદ રહે છે તે જુદાં પડી શકેજ નહિં. અને કર્મ તો જુદાં પડે છે તે વાત પ્રત્યક્ષ અનુસવગમ્ય છે. કર્મો હોગવા યા પછી જુદાં પડી જાય છે માટે જક કર્મોનું ચેતન્ય આત્મા ઉપાદાન કારણુ થઇ શકેજ નહિં. જો આત્માનું ઉપાદાન કારણુ કર્મ માનો તો જીવને અચેતન પણ પ્રાપ્ત થશે. કેમકે ઉપાદાન કારણુજ જડ હોવાથી જીવ પણ જડ થશે, માટે કર્મ આત્માનું ઉપાદાન કારણુ થઇ શકતું નથી.

આ પ્રમાણે જો ચેતનનું ઉપાદાન કારણુ જડ અને જડનું ઉપાદાન કારણુ ચેતન માનવામાં આવે તો ચેતન અને જડ દ્વંચની ભિન્નતા-વિશેષતાના અભાવ રૂપ હોય પણ સર્વથા દૂર ન કરી શકાય તેવો પ્રાપ્ત થશે.

આથી જો નિશ્ચય થયો કે કુંભાર અને ચાકટો આદિ નિમિત્ત કારણો માટીથી જેટલાં દૂર અને જુદાં છે તેટલોજ આત્મા કર્મોથી જુદો અને દૂર છે. કુંભાર વાસણોમાં નિમિત્ત કારણુ રૂપ હોવાથી, તથા તેને વાસણોમાં પોતાપણની લાગણી હોવાથી વાસણો વેચવા કે વાપરવાથી કે નાશ પામવાથી તેના રૂજ રૂપ રૂર્પ ચોક કે લાભની અસર તેને થાય છે, તેમ જીવને તે નિમિત્તે રૂર્પ ચોક કરવો પડે છે. એથી જો નિર્ણય થયો કે કર્મો આત્માથી જુદાં છે, જડ રૂપ છે અને તે અલગ કરી શકાય છે.

જીવ અને કર્મનો અન્યોઅન્ય સંબંધ.

સરાગી જીવનો આશ્રય લઈને પુણ્યલો કર્મપણાને પામે છે, તેમ જીવ પણ કર્મોનો આશ્રય લઈને સરાગી-પણાને પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મજ્ઞાન ભૂલી કર્મના ઉદયને લઈને જીવ રાગ દ્વેષ પછે પરિણમે છે તે વખતે આ વિશ્વમાંથી તેને હાયક પુણ્યલો આકર્ષિતને જીવની સાથે સંબંધ કરે છે. રાગદ્વેષના નિમિત્તે પુણ્યલો કર્મ રૂપે પરિણમે છે, અને જ્યારે પુણ્યલો કર્મ રૂપે પરિણમે છે ત્યારે જીવ કર્મના નિમિત્તે રાગીદ્વેષી થાય છે.

આ પ્રમાણે વિચારતાં રાગદ્વેષાદિ ભાવો કર્મ કરે છે તો પછી જીવને કર્મનો કર્તા કેમ કહેવાય? અર્થાત્ નજ કહેવાય. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ આત્મા પોતાના આત્મિક ભાવને -પરિણામને મૂકીને બીજું કંઈ કરતો નથી, જે કાર્ય કરે તે કર્તા. રાગદ્વેષ કર્મ કરે છે માટે કર્તા પણ તે રાગાદિજ કહેવાય. કર્મથી રાગાદિ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને રાગાદિ ભાવથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. આમ ભાવ અને કર્મનું અન્યોઅન્ય કર્તાપણું છે. જે વખતે ભાવ, કર્મને કરે છે ત્યારે કર્તા ભાવ છે, અને જે વખતે કર્મ, ભાવને કરે છે તે વખતે કર્મ કર્તા છે. આ પ્રમાણે ભાવ કર્તા અને કર્મ છે. અને કર્મ પણ કર્તા અને કર્મ છે.

વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કર્તા જીવ છે.

જેમ પદ્ધતિ-સુભાટેએ જીતેલું યુદ્ધ રાજાએ જીત્યું એમ

કહેવાય છે તેમ રાગદેવાદિએ કરાયેલું કર્મ, જીવે કર્યું એમ કહેવાય છે. નિશ્ચય દ્રષ્ટિથી વિચારતાં સુદમાં વિજય મેળવનારાં સૈન્યનાં મનુષ્યો છે, છતાં વ્યવહારે રાજાનો વિજય કહેવાય છે, એમ વાસ્તવિક રીતે તો કર્મના કરવાવાળા ક્રોધાદિભાવો છે છતાં વ્યવહારથી કર્મનો કર્તા જીવ કહેવાય છે.

તાર્ત્તિક દૃષ્ટિ.

ઉદારિક, વૈકિય, આહારિક, તૈજસ અને કાર્મણ આ પાંચ શરીરો, વજ્રઋષભનારાચાદિ શરીરનાં છ સંઘયણો, સુમચોરસ આદિ છ શરીરના સંસ્થાનો, મનુષ્ય દેવાદિ ચાર ગતિ, એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ ભૂતિ વિગેરે પુદ્ગલના કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા વિકારો છે. તે ચૈતન્ય રૂપ નથી પણ જડ પુદ્ગલો છે.

મિથ્યાત્વ, સાત્વાદન, મિશ્ર, અવિરતિસમ્યગ્દ્રષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ, સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય, ઉપશાંતભોહ, શીણભોહ અને સયોગીકેવલી આ તેર ગુણઃ ઠણાં પુદ્ગલિક છે અને કર્મ પ્રકૃતિની વૃદ્ધિ હાનીથી બનેલાં છે. કર્મની પ્રકૃતિ-લેહો પુદ્ગલિક છે. તેથી ઉત્પન્ન થયેલાં ગુણસ્થાનો પણ પુદ્ગલિક છે. મિથ્યાત્વાદિ ગુણસ્થાનો કર્મની પ્રકૃતિથી બનેલાં છે, કેમકે ગુણસ્થાનની ઉત્પત્તિમાં મોહનીય કર્મ અને મનાદિયોગે કારણછે, પ્રથમનાચાર ગુણ સ્થાને દર્શન મોહનીય કર્મના નિમિત્તથી બનેલાં છે. પાંચમાથી બારમા ગુણસ્થાન સુધીનાં ગુણસ્થાનો ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી બ-

નેલાં છે. તેરમું શુભસ્થાન મનાદિ યોગોને લઈને ટકી રહેલું છે, માટે તે બધાં પુણ્યલિક્ષ છે. ચૌદમા શુભસ્થાનમાં મનાદિ-યોગોનો અભાવ છે, માટે તે પુણ્યલિક્ષ નથી.

વિચાર જે દ્રષ્ટિથી કરાય છે. આત્મિક દ્રષ્ટિથી અને પુણ્યલિક્ષ દ્રષ્ટિથી. આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, કર્મરહિત છે, એ દ્રષ્ટિ નિશ્ચયની છે અને તે તાત્ત્વિક છે. તે દ્રષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો જે જે શુભસ્થાનમાં આત્માની પૂર્ણતામાં ઓછાશ લાગે છે ત્યાં ત્યાં વિચાર કરતાં સમજાય છે કે તેટલો કર્મભાગ-મલીનતાવાળો ભાગ પુણ્યલનો છે. અમુક પ્રકૃતિની સત્તા કે ઉદય જ્યાં હોય તે અમુક શુભસ્થાન કહેવાય, એટલે કર્મ પ્રકૃતિનો ઉદય અને કર્મ પ્રકૃતિની સત્તા, આ મલીનતા આત્માના ઘરની નથી પણ પુણ્યલના ઘરની છે એટલે શુદ્ધ સત્તાવાળી નિર્મળ દ્રષ્ટિએ આ બધાં તેરે શુભસ્થાનો જડ પ્રકૃતિને લઈને બનેલાં છે એમ સમજાયા વિના નહિં રહે.

પુણ્યલિક્ષ દ્રષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે તો આ શુભ-સ્થાને આ કર્મ જોણું થયું એટલો આત્મશુભ પ્રગટયો. એમ આગળ જેમ જેમ વધવામાં આવે-આગળનાં શુભસ્થાનો પ્રાપ્ત થતાં જાય તેમ તેમ કર્મ પુણ્યલો ઓછાં થતાં જાય અને આત્મશુભ પ્રગટ થતો રહે, એમ ચૌદમે શુભસ્થાને બધાં કર્મ નાશ પામે અને પૂર્ણ આત્મ સ્વરૂપનો વિકાસ થાય. આ દ્રષ્ટિએ શુભસ્થાનકોને શુભરૂપ-આત્માના વિકાસ-રૂપ વ્યવહારથી માનીએ તો તે યોગ્ય છે. બન્ને સ્થાને

અપેક્ષાવાદ લાગુ પાડવાથી બરોબર વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાય.
તેમ છે. જેઓ દેહ તથા ચેતન્યને એક માને છે તેઓ.
શુદ્ધસ્થાનને જીવ રૂપે કહે છે, પણ જેઓ વિવેક જ્ઞાનમાં.
પ્રવિષ્ટ છે તેઓ શુદ્ધસ્થાનને જીવ કહેતા નથી.
કોઈ ચંકા કરે છે કે 'શુદ્ધસ્થાન જીવ સ્વરૂપ નથી,
તો તે તે શુદ્ધસ્થાનની સ્તુતિ કેમ કરાય છે અને તે તે
શુદ્ધસ્થાનમાં રહેલા સુનિઓને વંદન કેમ કરાય છે ?'
ઉત્તરમાં કહેવાનું છે-છટ્ટા પ્રમત્તશુદ્ધસ્થાનથી સુનિપણ્ણની
શરૂઆત થાય છે, તેથી જીવ એમ બલે છે કે છટ્ટા આદિ
શુદ્ધ સ્થાનો સુનિઓને હોય કે અને તેથી સુનિઓને વંદના
કરાય છે.' અને તેની ઉપાસના પણ કરાય છે. આંહી વિચાર કર-
વાનું એ છે કે શુદ્ધસ્થાન આધાર છે અને તેના ધારક જીવ આધેય
છે એટલે શુદ્ધસ્થાન આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી, ત શુદ્ધ સ્થાનનો
આત્મા સાથે અલેદ નથી પણ અપેક્ષા એ લેદ છે-જીવથી
શુદ્ધસ્થાન કથંચિત્ સિન્ન છે. આંહી વિશેષતા એ છે કે આ
વંદના જીવને શુભ ઉપયોગનું કારણ છે. વંદના કરનારનો
શુભ ઉપયોગ તે વખતે હોય છે, અને આ શુભ પરિણામ
જીવને વિધવિધ પ્રકારના સંસાર મુખના કારણરૂપ પુન્ય
આપે છે.

ચક્રવર્તિ, ઇન્દ્ર, તીર્થંકર પદ આદિની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ
પુન્ય છે. આ પુન્યની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ શુભ ઉપયોગ છે અને
શુભ ઉપયોગનું કારણ આ સુનિને કરાવી વંદના વિગેરે છે.
એટલે પ્રમત્તાદિ શુદ્ધસ્થાનોને કરાવી વંદના સાંસારિક કલ્યા-

જીવનું કારણ છે. તે નિર્ઝંક તો નથી જ. પણ તેથી નિરાખાધ સુખ શાંતિવાળા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેને માટે તો શુભાશુભ બંને પ્રકારનાં બંધનોનો નાશ કરવો જોઈએ અને શુદ્ધચિદ્રૂપ આત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. કેવળ શુદ્ધસ્થાનની વાંદનાથી જીવને વીતરાગ સ્વસંવેદનતાવાળું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી એ કહેવાનો આશય છે.

જેમ મીયાનનું વર્ણન કરવાથી ખડ્ગનું વર્ણન થતું નથી, એવું મનાતું નથી, તેમ અચેતન દેહની સ્તુતિ કરવાથી જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માની સ્તુતિ થઈ નહીં ગણાય, જેમ ખડ્ગથી ફાડવું ચીરવું કાપવું આદિ કાર્ય થાય છે તે મીયાનથી થતું નથી, માટેજ મીયાનથી ખડ્ગ જુદાં છે. તેથી મીયાનનું વર્ણન કરવાથી ખડ્ગનું વર્ણન થતું નથી. તેની માફક સાત ધાતુવાળું શરીર અચેતન છે, તેના વર્ણનથી આત્માનું વર્ણન થતું નથી. જ્ઞાન લક્ષણવાળો આત્મા ચેતન છે તે ચેતનનું કામ જડ શરીર કરી શકે નહિ તેથી દેહની સ્તુતિથી આત્માની સ્તુતિ ન મનાય પણ આત્માની સ્તુતિથી આત્માની સ્તુતિ મનાય.

જેની પ્રતીતિ થવા છતાં પણ જે કોઈ વખત પ્રતીત થતું નથી તે તેનાથી સર્વથા ભિન્ન છે. જેમ રસથી રૂપ ભિન્ન છે. શરીરની પ્રતીતિ થવા છતાં ચૈતન્યની પ્રતીતિ થતી નથી માટે દેહ ચૈતન્યથી જુદું છે. પણ જ્ઞાન લક્ષણથી આત્મા જુદો નથી. જો દેહ રૂપ આત્મા મનાય તો દેહની પ્રતીતિ થાય છે તેવજ આત્માની પ્રતીતિ થવી

થતી નથી. રસના પ્રતીતિ કાગમાં રૂપની પ્રતીતિ થતી નથી, એટલે રસથી રૂપ જુદું છે તેમ શરીરની પ્રતીતિથી આત્માની પ્રતીતિ થતી નથી માટે શરીરથી આત્મા ભિન્ન છે. જ્ઞાન આત્માનું લક્ષણ છે તેથી જ્ઞાનની આત્માથી ભિન્નતા નથી. જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા છે.

ઇન્દ્રિયો વડે જે દેખાય, જણાય, અને અનુભવાય તે સર્વ આત્માથી બાહ્ય છે, જુદું છે, વિનાશ પામનાર છે. અને અચેતન છે. જ્યારે આત્માનો મોક્ષ થાય છે ત્યારે રાગદ્વેષ આદિનું સ્વરૂપ કાંઈ રહેતું નથી, માટે આ સર્વ પુદ્ગલિક અચેતન છે. જેમ વાદળો આડે આવવાથી વાદળોને હીધે સૂર્યમાં અનેક પ્રકારના વિકારો જણાય છે તેમ રાગદ્વેષ મોહ મદ આદિ જે જે વિકારો આત્મામાં દેખાય છે તે તે સર્વ વાદળોની માફક કર્મની ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલા છે.

સૂર્ય અખંડ તેજના પુંજ રૂપ અને પ્રકાશ સ્વભાવવાળો છે છતાં તેની આડે વાદળો આવી જવાથી તેના તેજ અને પ્રકાશ શુભમાં ઓછાશ અને અન્ય વિકારો દેખાય છે, જ્યારે વાદળો ખસી જાય છે ત્યારે સૂર્ય પોતાના મૂળ સ્વરૂપે છે તેવો દેખાવ આપે છે, તેમ આત્મા પ્રકાશ સ્વરૂપ છે છતાં કર્મનાં આવરણોથી નર નારકાદિ ગતિ ભાવિમાં રાગદ્વેષ અજ્ઞાન રૂપે દેખાય છે, તે સર્વ કર્મના વિકારો છે આત્માના નથી, તે દૂર થતાં આત્મા પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રકાશે

છે. આ ઉપરથી નિર્ણય થાય છે કે રાગાદિ ભાવો કર્મથી ઉત્પન્ન થનારા છે, આત્માના ઘરના નથી.

સોનું ખાણની અંદર માટીની સાથે લાંબા વખતથી હોય છે છતાં સોનું એ માટીરૂપ થતું નથી અને માટી સોનારૂપે થતી નથી, તેમ જીવને કર્મની સાથે અનાદિ સંબંધ હોવા છતાં જીવ કર્મપણાને પ્રાપ્ત થતો નથી, અને કર્મ જીવપણાને પ્રાપ્ત થતાં નથી.

સાચું સુખ આત્મામાં છે, કર્મના અભાવવાળી દશામાં છે. આત્મા પોતે કર્મ ઉપાર્જન કરતો નથી પણ રાગદ્વેષાદિ ભાવોથી કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે માટે રાગાદિભાવ અને કર્મોને આપસમાં કાર્યકારણુ ભાવ છે, આત્માને તથા કર્મોને કાર્ય કારણુભાવ નથી. શાસ્ત્રોની અંદર કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉદયિક, ઉપશમિક અને ક્ષયોપશમિક ભાવો વિવિધ પ્રકારે વર્ણન કરેલા છે તે બધા ભાવો અપેક્ષાએ અચેતન-જડ છે.

તે ભાવો-લાગણીઓ કર્મના ઉપશમ થવાથી થાય તે ઉપશમિક ભાવ છે. કર્મના ક્ષયથી જે ભાવ પ્રગટે તે ક્ષાયિકભાવ છે. કર્મના ક્ષયોપશમથી જે ભાવ પ્રગટે તે ક્ષયોપશમિક છે. કર્મના ઉદયથી જે ભાવ થાય તે ઉદયિક ભાવ છે. અને જેમાં કર્મનો ઉપશમ, ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉદય કારણરૂપ ન હોય અને જે જીવના સ્વભાવથી જ થાય તે પરિણામિક ભાવ છે.

જે લાગણીઓ બીજી લાગણીના બળે દબાયેલી રહે,
 બીજી લાગણી વિદ્યમાન હોય ત્યારે પ્રગટ ન દેખાય તે ઉપ-
 શમ છે. જેમ અગ્નિ કે દીવાદિકનો પ્રકાશ. અગ્નિ ઉપર
 રાખ નાખવાથી કે દીવા ઉપર બીજી કોઈ વાસણ આદિ
 વસ્તુ ઢાંકી દેવાથી તેનો પ્રકાશ કે ગરમી દબાયેલી રહે છે
 પણ તેનો નાશ થતો નથી, તેમ અમુક પ્રકારના ઉત્તમ
 પરિણામના બળે કેટલીક કર્મની પ્રકૃતિઓ તે વખતે ઉદ-
 યમાં આવી પોતાનો પ્રભાવ જીવને બતાવી નથી શકતી તે
 ઉપશમ બાવ છે. મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનોજ ઉપશમ બાવ
 થાય છે, તેથી ઉપશમસમ્યક્ત્વ અને ઉપશમચારિત્ર
 પ્રગટે છે. દર્શન મોહ અને ચારિત્રમોહ એ બન્નેને વિશુદ્ધ
 પરિણામે દબાવી શકાય છે. મનુષ્ય જેમ બીજા કામમાં
 પ્રવૃત્તિ કરતો હોય અને તેમાં આશક્ત હોય ત્યારે પોતાની
 સારી કે ખરાબ આદતોને થોડા વખતને માટે જેમ બૂલી
 જાય છે, તેમ સારા વિચારો કે સારા સહવાસના કારણે
 જીવ આ બન્ને પ્રકૃતિઓને દબાવી શકે છે, પણ તેનો ક્ષય
 થયો ન હોવાથી તેવી પ્રવૃત્તિ કે તેવા નિમિત્તના અભાવે અને
 તેની વિરોધી પ્રવૃત્તિ કે વિરોધી નિમિત્તો આવી મળતાં પાછી
 તે પ્રકૃતિઓ સત્તામાંથી બાહાર આવીને પોતાનો પ્રભાવ
 બતાવે છે એટલે આ ઉપશમ બાવપણ કર્મની પ્રકૃતિના
 અંગે હોવાથી તે ચૈતન્ય સ્વરૂપ નથી.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન.

મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભાંગજ્ઞાન, અસુદર્શન, અચસુ-
દર્શન, અવધિદર્શન, ક્ષયોપશમિક ભાવના દાન, લાભ, ભોગ,
ઉપભોગ, વીર્ય, ક્ષયોપશમિક ભાવનું સમ્યક્ત્વ, સરાગચારિત્ર,
અને દેશવિરતિ, આ અદાર પ્રકૃતિઓ ક્ષયોપશમભાવની
છે. આમાં ઉદય આવેલ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને ઉદય
નહિ આવેલી પ્રકૃતિઓને ઉપશમભાવવામાં આવે છે. અથવા
વિપાકદ્વારા તે પ્રકૃતિઓ ભોગવવામાં આવતી નથી પણ
પ્રદેશ દ્વારા તેનો ઉપભોગ કરાય છે. જેમ અગ્નિ ઉપર
રાખે નાખીને અગ્નિ ભારવામાં આવે છે તેથી ખાહારથી
અગ્નિ દેખાતો નથી તેટલો ઉપશમ છે પણ તેની ખારિક
વરાળ દ્વારા અગ્નિની ઉષ્મા-ગરમી ખાહાર આવે છે, તેમ
અમુક કર્મની પ્રકૃતિ વિપાક દ્વારા ભોગવવા યોગ્ય દેખાયેલી
રહે છે અને પ્રદેશ દ્વારા તે ભોગવાય છે માટે તેને ક્ષયો-
પશમ ભાવ કહે છે. આમાં પણ પ્રકૃતિને દેખાવવા કે ક્ષય
કરવાનીજ વાત હોવાથી આ ભાવ પણ પુદ્ગલિક છે, ચેતન
નથી. દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી આ ચારગતિ, ક્રોધ,
માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાય, સ્રીવેદ, પુરુષવેદ,
નપુંસક વેદ આ ત્રણ વેદ, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અસંયમ,
અસિધ્ધત્વ, મૃષ્ટ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુકલ
આ ૧૦ લેશ્યા. આ એકવીશ ઉદયિક ભાવની પ્રકૃતિ છે.
જે ગતિમાં જીવ જાય ત્યાં તેને યોગ્ય આ એકવીશ
પ્રકૃતિ મળેલી પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવ્યાજ કરે છે. આમાં પણ

કર્મ પ્રકૃતિનો ઉદયજ હોવાથી આ ભાવ પણ અચેતન પ્રકૃતિ જન્ય હોવાથી જડ ભાવ છે ચેતન ભાવ નથી.

દર્શન અને ચારિત્રમોહ ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિકચારિત્ર રૂપ આત્માની નિર્મળતા, જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણના સર્વથા ક્ષયથી પ્રગટ થયેલ ક્ષાયિક (કેવળ) જ્ઞાન અને ક્ષાયિક (કેવળ) દર્શન, અંતરાયકર્મક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલ ક્ષાયિક ભાવનાં જ્ઞાન, જ્ઞાન, ભોગ, ઉપભોગ અને ક્ષાયિક વીર્ય, જે ચાર ઘાતિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતઆનંદ અને અનંત વીર્ય જે આત્માના શુદ્ધ હોવાથી જે ચેતન ભાવ છે.

અને જીવત્વ-જીવપણું, ભવ્યપણું, અભવ્યપણું આ ત્રણ પારિણામિક ભાવ છે. આ ભાવો જીવના સ્વભાવ ભૂત છે એટલે ભવ્યમાં ભવ્યત્વ અને જીવત્વ, અભવ્યમાં અભવ્યત્વ અને જીવત્વ જે સદા સાથે પ્રગટ રહેતા હોવાથી એ ત્રણ ભાવ પણ ચેતન છે. બાકીનાં બધા ભાવો અચેતન જડ છે. નિમિત્તસંયોગથી સંયોગ સંભંધે આવે છે અને તેનો જીવથી વિયોગ-મુદાપણું પણ થઈ શકે છે માટે તે અજીવ છે.

આ બધી હકીકત જણાવીને કહેવાનો આશય એ છે કે જીવ તત્ત્વથી અજીવ તત્ત્વ સર્વથા ભિન્ન છે એ બરાબર જણવાની જરૂર છે. આ પ્રકૃતિઓમાં વિવિધ પ્રકારના સુંદર

કે અમુંદર વિકારો-પરિણામો જણાય છે છતાં તે સર્વ જડ છે, પુણ્યલના ધર્મ છે, તેને જે બરોબર તેના મૂળ સ્વરૂપ સાથે એક કરવા સુધી જાણતો નથી તે વ્યવહારે ચારિત્ર-વાન હોય છતાં નિર્દોષ શુદ્ધ આત્મા જે પરમાત્મ સ્વરૂપ છે તેને પામી શકતો નથી. આ પ્રકૃતિઓ કેટલીક તો એવી છે કે આત્માના જેવા દેખાવ કરે છે છતાં તે પુણ્યોનોજ વિકાર છે, તે બરોબર લક્ષમાં રાખવાથી જડ ચૈતન્યનું વિવેકજ્ઞાન બરાબર થઈ શકશે.

કતિ અશુભ અધિકાર.

આશ્રવ અધિકાર.

આત્મા જ્યારે પોતાના નિર્મળ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ આત્મ સ્વરૂપમાં રહે છે, ત્યાં સુધી શુભાશુભ કોઈ પણ કર્મ બંધ થતો નથી પણ તે શુદ્ધ સ્વભાવને જૂલીને શુભાશુભ ઉપયોગે પરિણમે છે તેથી નવીન બંધનની શરૂઆત થાય છે, એટલે શુભ અને અશુભ ઉપયોગમાંથી કર્મનો જન્મ થાય છે. આ શુભાશુભ ઉપયોગ મન વચન અને શરીરને પ્રવૃત્તિ કરાવે છે, એટલે સામાન્ય રીતે શુભાશુભ ઉપયોગ, મન વચન ને શરીર ઉપર અધિકાર જમાવે છે, તેથી તે પ્રમાણે મનઆદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે આ પ્રવૃત્તિને લીધે કર્મ બંધનને લાયક પુણ્યલો આત્મા તરફ આકર્ષાય છે. કર્મનું બીજ શુભાશુભ ઉપયોગમાં છે પણ તે ઉપયોગ બાતે પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી એટલે હથીયાર તરિકે મન વચન કાયાને વાપરે છે.

શક્તિ મનુષ્યના હાથમાં છે છતાં હથીયારની મદદથી તે શક્તિ વાપરીને બીજાનો બચાવ કે નાશ તે કરી શકે છે, તેમ જન આદિમાં ઉપયોગ બગીને મનાદિને પ્રવૃત્તિ કરાવે છે, છતાં હજી તેમાં પૂરું બળ પ્રગટ થતું નથી, એટલે એ મનાદિની સાથે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને ક્રોધાદિક્ષાય બળે છે. આ ચાર હેતુઓથી વિશેષ પ્રકારે કર્મનો સંગ્રહ થવ કરે છે. આ મિથ્યાત્વાદિ ચાર આબંધાં એટલે તેમના નાયક-રાજામાં મોહ, અજ્ઞાન વિગેરે પણ પ્રગટ થાય છે, હવે જીવની મુશ્કેલી વધે છે, વિશેષ પ્રકારે તે પોતાનું સ્વભાવ બૂલતો બળ છે. પોતાનો અને પારકાનો વિવેક-સત્યાસત્યનો નિશ્ચય કરવાની શક્તિ તે સુખાવી બેસે છે. આત્મામાં અનંત શક્તિ છે, તે આખા વિશ્વનો પ્રકાશક છે, આખા વિશ્વને મુક્તવવાનું બળ તેનામાં છે, પણ તે બધું શુદ્ધ ઉપયોગમાં હોય ત્યારે જ. એ વિજયિશિખરથી નીચા પડ્યા ખંડી કર્મને આધિન તેનું જીવન થઈ જાય છે, એક બૂલ હજારો બૂલો ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ હવે આગળ વધવાને બદલે તે પાછો ફરતો બળ છે. કર્મનું બળું ઉકેલવાને બદલે હવે તે જાળામાં વધારેને વધારે સપડાતો અને ઘુંચવાતો બળ છે. બકરાના ટોળામાં રહેતું સિંહનું બચ્ચું પોતાને જેમ બકરું માની સાથેના બકરાઓના જેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેને પોતાની જાત કે બળનું જ્ઞાન નથી રહેતું, તેમ આત્મા આ કર્મના કે અજ્ઞાન-તાના ટોળામાં બગીને પોતાને પુરુષ, સ્ત્રી, પશુ, બાળક, નાલાયક, અશક્ત વિગેરે માને છે અને એ કર્મની પ્રકૃતિઓ

જે જે ઉદયિક બાવે લાવી આપે છે તેમાં આશક્ત બનીને
 તદાકાર રૂપે પરિણમી તેનો અનુભવ લે છે, એ અનુભવ
 લેવામાં રાગદ્વેષ કરે છે, એ પરવસ્તુનો સંગ્રહ કરે છે, તેને
 પોતાની માને છે, તે મમત્વને લીધે કોઈને આપતો નથી,
 કોઈ બળાત્કારે લે છે તો તેની સાથે મરવું કે મારવું તેવી
 પ્રવૃત્તિ કરે છે. આવા વખતે મોહ રાગના મિથ્યાત્વાદિ
 મુખટો આવીને તેને વિશેષ પ્રકારે કર્મોથી બાંધે છે, ભક્ષા-
 ભક્ષ ખાવા પીવા માટે લલચાવે છે, ગમ્યાગમ્યમાં પ્રવૃત્તિ
 કરાવે છે અર્થાત્ દારૂ માંસ અને બીજી અભક્ષ વસ્તુઓ
 ખાય છે, વેશ્યા પરત્વી આદિની સાથે ગમન કરે છે, પોતાની
 સ્ત્રીમાં આશક્તિ ખુબ રાખે છે, વિષયો મેળવવા જીવેની
 હિંસા કરે છે, જીવું મોલે છે, ચેરી કરે છે; ધન ધાન્ય
 જમીન સોનું રૂપું આદિનો સંગ્રહ કરે છે. આવા વખતે
 ક્રોધ માન માયા લોભઆદિ મોહ રાગના મુખટો તેને ઘેરી
 લે છે. પોતે આત્મા છે એ જ્ઞાન બૂદ્ધ્યો હોવાથી હવે ફેરવે
 આત્મા માને છે, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ શુભો તેના છે
 તેને બદલે કોપી, માની, કપટી, લોભી, રાગી, દ્વેષી તે બને
 છે; તેને પોતાના શુભો માને છે. પછી તે શરીર તથા મનને
 અનુકૂળ લાગે તેવાં પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ કરે
 છે, તે ઇષ્ટ અને અનુકૂળ હોય તો ખુશી યાય છે, પ્રતિકૂળ
 હોય તો નારાજ યાય છે, દ્વેષ કરે છે, સ્હેજ સાજમાં
 અસિમાન રુકુરે છે, માન પાનની હવે તેને બહુજ કિંમત

ગો છે, તેનેજ પોતાનું સર્વસ્વ માને છે, તેનું માન કદાચ
 સાચી મળતું હોય તો તે લેવાને ચુકતો નથી, મહેનતથી
 મળતું હોય તો તેમ પણ મેળવે છે. હવે લોભ ગળે વળગે
 છે. ગમે તે લોગે જેસો મેળવવોજ. દુનિયામાં 'વસુ વિના
 ન પશુ' આ કહેવત તે ખરી માને છે. પૈસા માટે વિશ્વાસ-
 યાત, લાંચ, રૂથવત, કપટ-પ્રપંચ કરવાને હવે તે ચુકતો
 નથી, દેશ પરદેશ ખેડે છે, રાત્રી દિવસ મહેનત કરે છે,
 ન કરવાના ધંધા વ્યાપારો કરે છે, આરંભ સમારંભના
 કામો કરતાં અચકાતો નથી, અનેક યંત્રો ચલાવે છે, વન
 કપાવે છે, ઇંટ નિભાડા પચાવે છે, ખાણો ખોદે છે, જમીન
 ફેરે છે, ભાડાંઓ કરે છે, હાંતનો, લાખનો, પશુઓનો,
 હાડુઆદિનો, અશ્વિણુઆદિનો પણ વ્યાપાર કરે છે. આ
 પ્રભાણે પ્રવૃત્તિ કરી પાપથી પૈસો પેદા કરે છે અને પછી
 લોકમાં ચારો ધર્મિય ગણાવવા આખરૂં વધારવા ધર્મને નામે
 પૈસા અભિમાનવૃત્તિથી ખરચે છે. દુનિયાં વાહુવાહુ જોલે
 તેથી તે પોતાને કૃતાર્થી માને છે. આ સ્થળે ધર્મનું નામ
 નથી છતાં મિથ્યા અભિમાનમાં ધર્મનો ધોરી ગણાવવા
 મહેનત કરે છે. કોઈ સત્ય માર્ગ બતાવે તો પોતાનું અપ-
 માન સમજે છે. વિશેષમાં સ્વાર્થી ગુરૂઓના પાસમાં તે
 સપડાઈને અધર્મને ધર્મ માનતો થાય છે. આ બધાં કર્મ
 આશ્રવને આવવાનાં કારણો છે. આત્મધર્મના અપ્રમત્તતાના
 શિખરથી પડેલા આત્માની કેવી કેવી વિશ્વમાં વિટંબના.

થાય છે. તેનો અનુભવ તો હવે આ જીવને આગળ થાય છે. પૂર્વના પુન્યબળે કાંઈક પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો, માન સત્કાર અનુકૂળ સંયોગો મળે છે તો તેમાં આ જીવ પોતાને મોટાઈ અને કૃત્ય કૃત્ય માની બેસે છે. હજી આત્મમાગના સન્મુખ તેણે એક ડગલું પણ ભર્યું હોતું નથી, છતાં આ વસ્તુનો મિથ્યા સંગ્રહ, અને તેમાં મારા પણાની માન્યતા, અનેક પ્રકારની ઇચ્છાઓ, વિવિધ ક્ષયોની ઉત્કટતા અને મન વચન શરીરની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ આ બધાં કર્મબંધનનાંજ કારણો છે. આ કારણો જેમ જેમ આ જીવ સેવતો જાય છે તેમ તેમ તેનામાં મોહનો વધારો થાય છે. સત્ય સમજતો ન હોવાથી અજ્ઞાન વધે છે. આવા ઘોર કર્મના આશ્રવમાં ડુબેલા જીવનો ઉદ્ધાર થતો નથી.

આ કર્મ જનિતદ્રવ્યો મારાં છે, અને હું તેમનો છું. આપી બુદ્ધિ જ્યાં સુધી નિવૃત્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેનામાંથી મિથ્યાત્વ જતું નથી, કેમકે આ કર્મથી પ્રાપ્ત થતાં દ્રવ્યો જડ છે, તેમાંથી હું અને મારાપણાની બુદ્ધિ ન જાય ત્યાં સુધી આત્મદષ્ટિ આવેજ નહિં. આ પ્રથમનીજ ભૂલ છે, કે જે વસ્તુ પોતાની નથી તેમાં જીવે પોતાપણું માન્યું છે. આજ ભૂલે હબારો ભૂલો કરાવી છે, જ્યાંથી ભૂલ બાધી છે ત્યાં સુધી પાછા વળવાની જરૂર છે તે પછીજ માગ હાથમાં આવે છે. આદેહ આદિનો હું માલીક છું, આ વસ્તુઓ મારી માલીકીની છે, ભવિષ્યમાં તેનો માલીક હુંજ

રહીશ, આ મિથ્યા પ્રાંતિ છે. જડ-પર વસ્તુને પોતાની
 માની ત્યારથીજ આ જીવે અવળી ગતિ પકડી છે. તેના
 ત્યાગથીજ-સત્ય સમજણ પછીથીજ તેનો માર્ગ સવળો થાય
 છે, નહિંતર કર્મ આગમનનો આજ માર્ગ છે. આત્માથી
 જુદાં જે ચેતન કે અચેતન પદાર્થો છે, તેમાં પોતાપણની
 બુદ્ધિ કામ કરતી રહે છે ત્યાં સુધી કર્મ માર્ગ અટકાવી
 શકાતા નથી. પોતાના સ્વરૂપને ભૂલિને પર વસ્તુમાં સત્ય-
 તા માની તે માટે પ્રવૃત્તિ કરવી એજ કર્મને આવવાનાં દ્વારો
 પોતાને હાથે ખુલાં કરી દેવાં બરોબર છે. જીવ શુભાશુભ
 પરિણામો કરે છે, આ પરિણામોનો આશ્રય લઈને-પરિણા-
 મોના નિમંત્રણને માન દઈને કર્મો તેના તરફ ધોધ પ્રવાહ
 રૂપે વ્યાપ્યાં આવે છે. આ કર્મો સત્તામાં જન્મે થાય છે.
 જ્યારે તેનો ઉદય થાય છે એટલે જ્યારે તે કર્મોનું સ્વતંત્ર
 સામ્રાજ્ય પ્રગટે છે એટલે પોતાની જાતિના કર્મોને તેઓ
 આમંત્રણ આપીને જીવની ચારે બાજુ તેનોજ વિસ્તાર
 જમા કરી દે છે, અર્થાત્ જીવને જરા વાર પણ છુટો કે
 એકલો રહેવા દેતા નથી. જો થોડીવાર પણ જીવ આ કર્મોના
 તિવ્ર ઉદયથી અલગ થાય તો જરૂર તં પોતાના બરા સ્વ-
 રૂપને સંભારે અને પોતે મહાનુહંખી છે તેનું ભાન થાય, અને
 આ કર્મોને અલગ કરવા મહેનત કરે, પણ રાજદારી અને તેમાં
 બરા મુસદ્દી પુરૂષો જેમ રાજાની આગળ પાછળ પોતાનાં જ
 માણસો ગોઠવી દે છે અને રાજા બીજા વિરોધી પુરૂષોના
 સહવાસમાં ન આવે, તે માટે બહુ સાવચેતી રાખે છે, જો

બીજું કોઈ મળી જાય તો જરૂર રાજાને ખરી હકીકત માલુમ પડી આવે અને આ મુસદ્દો પુરૂષોની જાળને તે તોડી નાખે પણ એવો પ્રસંગ રાજાને તેના જીવનમાં ભાગ્યે જ આવે છે, તેમ મોહ રાજાએ પણ આ મિથ્યાત્વ, અનેક પ્રકારની ઇચ્છાઓ, ક્રોધાદિકષણો અને મન વચન શરીર આદિ પોતાના માણસોને આત્મદેવની-આત્મારૂપી મહારાજાની આસપાસ ગોઠવી દીધાં છે, જાળ બીછાવી છે અને એ જાળમાં આત્માને સપડાવ્યો છે. જો તેને એકલો મૂકવામાં આવે તો જરૂર ધર્મ રાજાના વિવેક, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, સંતોષ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઇચ્છા નિરોધ, સમિતિ, શુભિ આદિ સુભટો આવીને તેનાં બંધનો તોડી નાખે અને દુઃખમાંથી મુક્ત કરે, આત્મભાન જાગૃત કરાવે અને તેની હબાઈ ગયેલી અનંત શક્તિઓ પ્રગટ કરાવે, પણ આવો સફલાગ્યનો દિવસ કયાંથી પ્રગટે કે એવા સમર્થ સદ્ગુરૂના શરણે જઈને કર્મના પાશથી આત્મા છુટો થવા પ્રયત્ન કરે.

જેમ પ્રજાવલંત સૂર્યને મેઘમંડળ ઢાંકી દે છે તેમ જીવને મલીન કર્મો આચ્છાદિત કરે છે. કર્મ બે પ્રકારના છે. દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મ. કર્મ સ્વરૂપે પરિણુમેલ પુણ્યલ પિંડ તે દ્રવ્યકર્મ. દ્રવ્યકર્મનાં ફળ તે ભાવકર્મ. જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મ તે દ્રવ્યકર્મ છે. અને રાગ દ્વેષ ક્રોધાદિ તે ભાવકર્મ છે. આ બંને પ્રકારના કર્મોથી જીવ ઢંકાયેલો છે. જેમ સરોવરમાં નીક દ્વારા પાણી આવીને એકઠું થાય છે તેમ કષાય

રૂપ નીકે દ્વારા કર્મ આવીને જીવની અંદર રહે છે. આત્મા
માં કર્મ લાવવા માટે ક્રોધાદિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે
છે. જો ક્રોધાદિ રહિત જીવમાં કર્મ આવતાં હોય તો
પછી કેઈ દિવસ કેઈપણ જીવની સુક્ષ્મ થાયજ નહિ.

એક દ્રવ્યનાં પરિણામ તે બીજા દ્રવ્યનાં પરિણામ
થતાં નથી. જો તેમ થાય તો સ્વપર દ્રવ્યની વ્યવસ્થા ટકી
શકે નહિ. જ્ઞાનદર્શનઆદિ ચેતનના-આત્માના પરિણામ
છે અને અચેતનના-પુદ્ગલ દ્રવ્યનાં રાગદેવાદિ પરિણામ
છે. ચેતનનાં પારણામ જડનાં થાય અને જડનાં પરિણામ
ચેતનનાં થાય એમ કેઈ દિવસ બનતું નથી. જો તેમ બને
તો કાંતો બને જડ થાય અને કાંતો બને જ્ઞાનાદિરૂપ
ચેતન થાય, તે કેઈ રીતે ઈષ્ટ નથી. કર્મથી બંધાયેલ આ-
ત્મા કર્મના પરિણામે કરીને રાગાદિ પરિણામ ઉત્પન્ન
કરે છે પણ શુદ્ધ થયેલ સુક્ષ્મ આત્મા આવાં પરિણામે પણ
પરિણમતો નથી. તેતો પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપેજ પરિણમી
રહે છે. પરદ્રવ્ય તરફથી સુખી થવાની આશા કે દુઃખી
થવાનો ભય જ્યાં સુધી આજીવ રાખે છે ત્યાં સુધી આશ-
વનો માર્ગ તેના માટે બંધ થતો નથી. પર દ્રવ્ય સ્ત્રી,
પુત્ર, પતિ, ધન, ધાન્ય, માન, યશ આદિથી સુખી થવાની
આશા અને શત્રુ, રોગ, અપયશ વ્યાધિ, મિત્ર, અર્પા-
દિથી દુઃખી થવાની લાગણી ઉત્પન્ન થવી; અનુકૂળતામાં
હર્ષ અને પ્રતિકૂળતામાં ખેદ-શોક થવો આ સર્વ રાગ-
દ્રવ્યની લાગણીઓ છે. આ લાગણીઓ કર્મને આવવાનાં કાં-

કારણો છે—આશ્રવ છે. સુખ આત્મામાં છે. સુખનાં કારણો
 પણ આત્માના પરિણામ છે. શુભ પરિણામે જીવ પુન્ય
 ઉત્પન્ન કરે છે. જુઓ કે આ પુન્ય પણ આશ્રવ છે. કર્મ
 છે, છતાં વ્યવહારિક સુખનું મૂળ કારણ આ પુન્યવાળાં
 શુભ પુણ્યો છે, તે હોય તો જ સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ધન,
 લાજ, આખર, કુટુંબ વિગેરે સુખનાં કારણ થાય અને તે
 પુન્ય ન હોય તો જે પોતાની પાસે અનુકૂળ સંયોગો હોય
 તે આશ્વા બાંધ અથવા પ્રતિકૂળપણે પરિણમે, સુખને બદલે
 દુઃખદાઈ થાય. તે વસ્તુ બની રહે તો પણ પાપના ઉદયે
 તેને અશાંતિનું જ કારણ થાય. આમ બધું પ્રત્યક્ષ અનુભ-
 વાય-સમજાય તેવી વાત છે છતાં જીવ આ વાતને સમ-
 જતો કે તે પ્રમાણે જરૂરીયાતો માટે પ્રયત્ન કરતો નથી
 તો પછી એ પુન્ય પણ પરદ્રવ્ય છે, એ પણ દગો દેનાર
 છે, નાશ પામે તેવું છે, તેનો પણ ત્યાગ કરી કોઈ દિવસ
 નાશ ન પામે તેવું સ્થાયી પરિણામે સદા શાંતિ આપનાર
 આત્મિક સુખ તેજ સાચું સુખ છે, તે સમજવા કે મેળ-
 વવા સર્વ પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરવા આ જીવ કેમ તૈયાર
 થઈ શકશે ? અર્થાત્ વ્યવહારમાં પરદ્રવ્ય સુખદુઃખમાં નિ-
 મિત્ત કારણ છે પણ ખરી રીતે તો પોતાની લાગણીઓ જ
 સુખદુઃખમાં કારણરૂપ છે તેને જ સુધારવાની જરૂર છે. એવા
 શુભાશુભ પરિણામે આત્માએ પરિણમવું જ બંધ કરવું
 બેધએ, તેથી જ આવતા આશ્રવો બંધ થાય તેમ છે. આ

આશ્રયો બંધ કરવા માટે જીવને આવા તત્વજ્ઞાનની બહુ જરૂર છે. આ જ્ઞાનના અભાવે પોતાના કે પરના અચેતન કંઈમાં પણ ચેતનતાનો આરોપ કરે છે અને તે મેળવવા કે તેનો ઉપલોભ લેવા પ્રવૃત્તિ કરે છે, માટે જ્યાં સુધી પોતાનું કે પારકું, વિનાશી કે અવિનાશી, સુખદાઈ કે દુઃખદાઈ, ચેતન કે અચેતન એના ભેદને આ જીવ બાજુતો નથી ત્યાં સુધી તે પરદ્રવ્યમાં પોતાપણની કે ઈષ્ટાનિષ્ટપણની ખુદ્દિ કરવાનોજ, અને ત્યાં સુધી આશ્રવનો માર્ગ પણ ખુલ્લોજ રહેવાનો.

ઉપયોગથી કપાયો ઉત્પન્ન થતા નથી અને કપાયોથી ઉપયોગ ઉત્પન્ન થતો નથી. જે મૂર્તિમાન્ હોય તે અમૂર્તિ ઉત્પન્ન કરે નહિં અને જે અમૂર્તિમાન છે તે મૂર્તિમાન ઉત્પન્ન કરે નહિં, એટલે કપાય અને ઉપયોગનો જન્મ જનકભાવ-ઉત્પન્ન થનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર ભાવ થાય નહિં. ઉપયોગ બે પ્રકારના છે. જ્ઞાન ઉપયોગ અને દર્શન ઉપયોગ. આ ઉપયોગ ચેતનાશક્તિના અનુયાયિ છે. જો ચેતના છે ત્યાં નિયમથી જ્ઞાન દર્શન રહે છે તે અમૂર્ત આત્માના અમૂર્તિગુણ છે. ક્રોધ, માન, માયા, લૌભરૂપ કંપ તે મૂર્તિમાન્ પુદ્ગલના પરિણામ છે, જહરૂપ છે, આત્માર લિન્ન છે, માટે ઉપયોગથી કપાયની ઉત્પત્તિ અને કપાય ઉપયોગની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

કપાયવાળા જીવને કપાય પરિણામ હોય છે કેમકે

રેણામ ઉત્પન્ન કરે છે. સિદ્ધના જીવો અકપાયવાળા
વાથી તેમને પરિણામ હોતા નથી. કેવળ જ્ઞાનીઓને પણ
વધા કપાય પરિણામ હોતા નથી, તેથી તે કર્મબંધન
મતા નથી. જીવ જો અપરિણામે રહેવાનો પ્રયત્ન કરે
તેને કપાયો ઉત્પન્ન થતા નથી અને કપાયો ઉત્પન્ન ન
તા હોવાથી તેના અપરિણામી ધર્મમાં વધારો થયા
ર છે. અભ્યાસથી કપાયોની જડ ઉણડી જતાં તે
રોબર અપરિણામી આત્મસ્વરૂપ થઈ રહે છે, ઘાતિકર્મનો
બંધ દૂર થતાં આત્મા અપરિણામી સદાને માટે થઈ રહે છે.
વજ્રજ્ઞાની જીવોને ઘાતિકર્મો ન હોવાથી કપાય ઉત્પન્ન થતા
થી તેથી તે અપરિણામી છે. તે જીવોને કપાયથી આવતો
પાશ્વર્ય બંધ થાય છે—આટલી બાંધ છે.

જીવ તથા કર્મને અન્યોઅન્યના ગુણોનું કર્તાપણું
થી, કેવળ એક બીજાના નિમિત્તથી એકબીજાના પરિણા-
મની ઉત્પત્તિ થાય છે. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ—નિશ્ચય દૃષ્ટિએ
જીવ તથા કર્મોને પોતપોતાના ગુણોનું કર્તાપણું છે. જીવ
તથા કર્મ એક બીજાના ગુણો કરે છે તે વાત બ્યવહારની
અપેક્ષાએ કહેવાય છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણો જીવના છે.
જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણાદિ આવરણો તે કર્મના ગુણો છે.
મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન આદિ તથા ચક્ષુદર્શન,
અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન આદિ જીવના પરિણામ—પર્યાય
છે. મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુ-

દર્શનાવરણ આદિ તથા ક્રોધમાનાદિ કર્મના પરિણામ-પ-
 યાચો છે. આંહી કર્મ, જીવના જ્ઞાનદર્શન આદિ ગુણોનો
 કર્તા નથી અને જીવ પણ કર્મના જ્ઞાનાવરણ આદિ ગુણોનો
 ઉત્પન્ન કર્તા નથી પણ કર્મના નિમિત્તથી જીવનાં મતિ-
 જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન,
 અચક્ષુદર્શન, સ્પર્શદર્શન, આદિ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે,
 અને જીવના નિમિત્તથી મતિજ્ઞાનાવરણાદિ ચક્ષુદર્શના વર-
 ણાદિ કર્મના પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી એ નિશ્ચય
 થાય છે કે નિશ્ચયદ્રષ્ટિએ જીવ પોતાના ગુણોનો કર્તા અને
 કર્મો પોતાના ગુણોનો કર્તા છે. જ્યવહારે કર્મ, જીવના ગુણોનો
 કર્તા છે અને જીવ, કર્મના ગુણોનો કર્તા છે. જેમ જીવમાં
 પુદ્ગલની અપેક્ષાએ રાગદ્વેષાદિ ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ
 ઉદયિક ભાવોની પણ પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થાય
 છે. કર્મના ઉદયથી જે ભાવ થાય તે ઉદયિકભાવ કહેવાય
 છે, તે પણ જડપુદ્ગલોજ છે. આ ભાવોને પણ જે મિથ્યા-
 ત્વથી મોહિત અંતઃકરણપાણે પોતાના માને છે તે નિરંતર
 પાપ આશ્રવનું શ્રદ્ધા કરે છે. પરપદાર્થો મારા છે અને હું
 તેમનો છું આવી અલેદ એકતાવાળી કલ્પના કરનાર
 પોતાપણને અને પાપકાયણને જાણતો નથી. આ અજ્ઞાન
 પણ આશ્રવનું કારણ છે.

જેની મનોવૃત્તિ, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને
 ધનાદિના સંચય કરવામાં લાગી હોય-વર્વતી હોય તે અવિ-

રતિ-અચારિત્રયા વિપરીત વર્તન કરાવનાર કર્મને આવ-
વાનો માર્ગ-કારણ છે. અવિરતિ એટલે ઇચ્છાઓને કાળુમાં
ન લેતાં ઇચ્છાનુસાર છુટી મુકવી. વ્રતાદિના નિયમો ઇચ્છાઓ
ઉપર અંકુશ મૂકે છે. વધારે ફેલાવો પામતી ઇચ્છાઓને
અંટકાવે છે. આવા વ્રતાદિ કરીને ઇચ્છાઓને નિયમમાં રાખવી
નહિં તેને અવિરતિ કે મિથ્યાવર્તન કહેવામાં આવે છે.
આ અવિરતિ કર્મના શુભાશુભ આશ્રવને આવવાનું કારણ
છે, સમ્યક્ ચારિત્ર-પાંચ મહાવ્રતાદિમાં પ્રવૃત્તિ ન કરનાર
જીવ રાગદ્વેષને લઇને પરદ્રવ્યમાં શુભાશુભ ભાવ-પરિણામ
કરે છે, તે વખતે તે જીવમાં મિથ્યાચારિત્ર-વિપરીતવર્તન
હોવાથી તેવા પરિણામ દ્વારા તે પુન્ય અથવા પાપ આશ્ર-
વને ગ્રહણ કરે છે, આ સ્થિતિમાં વર્તતા આત્મામાં સમ્યક્
ચારિત્ર તે વખતે હોતું નથી. આ શુભાશુભ આશ્રવને
લઇને તે જીવ નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને સ્વર્ગની ગતિમાં
ઉત્તર થાય છે અને ત્યાં કર્મથી ઉત્તર થતાં શારીરિક તથા
માનસિક સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. આ વિષયોથી
ઉત્તર થયેલું સુખ દેવગતિમાં મળે છે પણ તે તૃષ્ણા અને
મનને સંતાપ દેવાવાળું હોવાથી વસ્તુગતે તે દુઃખજ છે.
જે સુખ અનિત્ય, પીડાકારી, તૃષ્ણાને વધારનારું, કર્મજ ધનું
કારણ, ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થનારું અને પરાધિન છે, જ્ઞાનીઓ
તે સુખને દુઃખજ કહે છે. આ વિશ્વમાં પાંચ ઇન્દ્રિયોના
વિષયવાળાં જે જે સુખ છે તે બધાં દુઃખથી કોઇ પણ રીતે

વિશેષતાવાળાં કે ચડીયાતાં નથી. આ સમજ જે જીવમાં પ્રગટ નથી થઈ તેને ચારિત્રવાન કહી શકાયજ નહિ. પુન્ય અને પાપ બંને બંધન રૂપ હોવાથી સંસારની વૃદ્ધિનાં કારણો છે. પાપ કરતાં પણ પુણ્ય આત્મભાન વિશેષ પ્રકારે ભૂલાવનાર છે, અભિમાનનું કારણ છે, પ્રમાદનું ધર છે, અવિરતિનું સ્થાન છે, વિવિધ મુશ્કાળોનું પ્રેરક અને પોષક છે, આત્મભાન વિનાનાને વિશેષ પાપ કરાવીને દુર્ગતિમાં લઈ જનાર છે. પાપથી જીવ દુઃખી થાય છે, તેનું અભિમાન ગળી જાય છે, દુઃખ તેને ભગૃત કરે છે, તે દૂર કરવા માર્ગ શોધાવે છે, વિનય અને વિવેક, નમ્રતા અને સ્વાધ્યયતા શીખવાડે છે. આ પાપના ઉદ્દેશ સંસ્કારી જીવ ભગૃત થાય છે અને સુખી થવાના માર્ગે તે ચાલે છે, આમ પુન્ય કરતાં પાપનો ઉદ્દેશ કાંઈ અપેક્ષાએ ઠીક છે. બાકી આશ્રવ તો આત્માને આવરણ કરનારાં ઘોળાં અને કાળાં બંને પ્રકારનાં વાદળાંજ છે. તેમાં પણ જે જીવ કપાય ભાવમાં વર્તીતો હોય અને કદાચ પાપના આરંભનો ત્યાગ કરીને ઉત્તમ મતોનું પાલન કરતો હોય છતાં તેવા જીવો કમે થી સુખ થઈ શકતાજ નથી. કેમકે મતા તે પાળે છે પણ કપાયોદ્વારા તે જીવમાં પાપના આશ્રવો આવવાના ચાલુ જ રહે છે. આ કપાયની હૈયાતિમાં પાપના આરંભનો ત્યાગ અને ઉત્તમ ચારિત્રનું આચરણ કાંઈ કાર્ય કરી શકતું નથી. આશ્રવથી જીવને બચાવી શકતું નથી, માટે કપાયનો ત્યાગ કરવાની સુખ્ય આવશ્યકતા છે.

નિશ્ચયથી લોભ, મોહ, કામ, ક્રોધાદિ દોષોની ઉત્પત્તિ થાય છે છતાં તે દોષોથી જીવની સાથે કર્મનો જે સંબંધ થાય છે તે નિશ્ચયથી થતો નથી પણ વ્યવહારથી થાય છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર એમ બે નય છે. નિશ્ચય નય મૂળ સ્વરૂપનો વિષય કરનાર છે. વ્યવહાર નય બાહ્ય સંબંધ-સંયોગ સંબંધ કરનાર અને બાહ્યરનો વિષય કરનાર છે. લોભ મોહાદિની ઉત્પત્તિ નિશ્ચય નયનો વિષય એટલા માટે છે કે તે પુદ્ગલના પરિણામ રૂપ છે, અને પુદ્ગલનો કોઈ વિશિષ્ટ આકાર ધારણ કરે છે, એટલે તે પરમાણુ આદિની થતી આકૃતિ મૂળ દ્રવ્ય રૂપ છે, ત્યારે શુદ્ધ નિશ્ચય નયે આત્મ શુદ્ધ નિષ્કલંક છે, તેની સાથે કર્મનો જે સંબંધ થાય છે તે વ્યવહારથી છે. કેમકે આત્મા અને કર્મ બન્ને ભિન્ન ભિન્ન દ્રવ્યો છે તેમનો અલેદ સંબંધ થતો નથી, પણ સંયોગ સંબંધ થાય છે, એટલે તે બન્ને સાથે રહે છે પણ તેટલાથી કાંઈ એક બીજા રૂપે, પુદ્ગલ જેમ પુદ્ગલની સાથે પરિણામ પામીને રહે છે તેમ આત્મા અને કર્મ પરિણામ પામીને રહેતાં નથી એટલેજ કહેવામાં આવે છે કે નિશ્ચયથી આત્મામાં આશ્રય બંધ થતો નથી પણ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ થાય છે.

આથી એ ક્લીતાર્થ થાય છે કે મિથ્યાજ્ઞાન-વિપરીત જ્ઞાનની સાથે મન વચન કાયાની શક્તિ ભગતાં તેમાંથી અનેક કલ્પનાઓ થાય છે. વચન દ્વારા તે કલ્પનાઓ પ્રગટ

કરાય છે અને શરીર દ્વારા તે કલ્પનાઓ પ્રમાણે વર્તન બને છે. આની સાથે અવિરતિ લાગે છે. ધરણીઓ પ્રવૃત્તિનું રૂપ ધારણ કરે છે. તેની સાથે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ જોડાય છે. હવે કલ્પનાઓ અને પ્રવૃત્તિનું જોર વધે છે. મનાદિ યોગનું બળ પશુ હવે અખંડ પ્રવાહે આગળ વૃદ્ધિ પામે છે. આ સ્થળે આ બધાં સાધનેને લઈને આત્મા રાગદ્વેષાદિનાં, અથવા શુભાશુભ પરિણામોના લાવે. ઉત્પન્ન કરે છે. આ લાવે કર્મ આશ્રવને અનુકૂળ માર્ગ કરી આપે છે, એટલે કર્મ આશ્રવો આવીને જન્મ થાય છે. તેના ઉદય-માંથી ફરીને રાગદ્વેષાદિ લાવે પરિણામ પામે છે. આ લાવે કર્મને આત્મા તરફ ખેંચે છે. આમ આ કર્મનું ચક્ર-આશ્રવનો પ્રવાહ આત્માની બધી બાબુ મજબુત કિલ્લો બાંધે છે અને આત્મા પોતાના પ્રકાશને પોતામાં દબાવીને આ કર્મના કિલ્લામાં લાંબાકાળ સુધી ઘેરાયેલ રહે છે.

જે આત્માને સ્વ પરનું-જડ ચેતન્યનું જ્ઞાન થાય છે, શુભાશુભ પરિણામો અને તેના અંગે ઉત્પન્ન થતી વિવિધ કલ્પનાઓ—જલ્પનાઓ અને પ્રવૃત્તિઓને જે પર રૂપે સમજે છે, તેનો ત્યાગ કરીને પોતાના શુદ્ધ હૃદયોગે સ્થિર થાય છે તેજ આત્મા આ આશ્રવના પ્રવાહને રોહી કર્મના કિલ્લાને તોડીને પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપે વિશ્વમાં પ્રકાશીત થાય છે.

ઇતિ આશ્રવ અધિકાર સમાપ્તઃ

કર્મબંધ આધિકાર. ૪.

જેમ દુધમાં પાણી મળે છે, જેમ લોહમાં અગ્નિ મળે છે તેમ ક્રોધાદિ કંપાય અને મનવચન કાયાની શાક્તા વડે જે પુણ્યલોહ એવે ગ્રહણ કર્યાં છે તે આત્માના સર્વ પ્રદેશોની સાથે મળીને રહે છે, તેને કર્મબંધ કહે છે. કર્મ પુણ્યલ રૂપ છે, તેમાં રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ વિગેરે છે. જે વખતે કર્મને યોગ્ય પુણ્યલોહની સાથે ક્રોધાદિ કંપાય અને મનાદિ યોગોનો સંબંધ થાય છે તે વખતે તે પુણ્યલોહ કર્મરૂપે પરિણમી જાય છે અને આત્મ પ્રદેશોની સાથે એક રસ થઇને રહે છે, આને બંધ કહે છે. આ બંધથી જીવ કર્મને આધિન થઇ જાય છે.

આ બંધ ચાર પ્રકારે છે પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ. પ્રકૃતિબંધ એટલે કર્મનો સ્વભાવ, ૧. સ્થિતિબંધ એટલે એ કર્મ ટકી રહેવા માટેની કાળની મર્યાદા—શુભાશુભ અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરેલાં કર્મનાં ફલીયાં તે કેટલા વખત સુધી લોગવવાં પડે તેનો નિશ્ચય ૨. કર્મનાં પુણ્યલોહનો શુભ કે અશુભ અથવા ઘાતિ કે અઘાતિપણાવાળો જે રસ તે રસબંધ ૩. સ્થિતિ તથા રસની અપેક્ષા વિના કર્મપુણ્યલોહના ફલીયાંનું ગ્રહણ કરવું તે પ્રદેશબંધ અથવા કર્મ અને આત્માના પ્રદેશો આપસમાં મળી રહે તેવો પ્રદેશોનો સમૂહ તે પ્રદેશબંધ ૪. કર્મની સ્થિતિ, કર્મનો રસ અને કર્મના પ્રદેશો—ફલીયાં એ ત્રણ બંધનો જે સમુ-

હાય અને તેમાંથી જ્ઞાનદર્શન ઇત્યાદિ આત્મિક શક્તિઓને દબાવવાનોજે સ્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રકૃતિબંધ કહેવાય છે. આ કર્મનો ચાર પ્રકારનો બંધ આત્મા ઉપર આવ-
રણ કરે છે.

૯૫૫ જ્યારે રાગદ્વેષના પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે, રાગદ્વેષમાં એક રસ ચર્ષ રહે છે ત્યારે કર્મનો બંધ થાય છે. રાગદ્વેષ સિવાય એકલા મન વચન શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવાથી તેવો કર્મબંધ થતો નથી, એટલે કર્મબંધનમાં મુખ્ય કારણ રાગદ્વેષ છે. જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ હોય છે ત્યાં સુધી આ ચારે પ્રકારનો બંધ થાય છે. રાગદ્વેષ જો ન હોય અને મન વચન શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તેથી તેવો બંધ થતો નથી. રાગદ્વેષના પ્રમાણમાં કર્મની સ્થિતિનો બંધ અને રસનો બંધ થાય છે. મન વચન કાયાની શક્તિ—પ્રવૃત્તિ દ્વારા પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ થાય છે. આ રાગદ્વેષ અને મનાદિની પ્રવૃત્તિ સાથેની વાત છે, પણ જો એકલા મનાદિ યોગો હોય તો આ મનાદિથી થતો પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ તે બંધ છતાં બંધ ન હોય તેવો સામાન્ય થાય છે. રાગદ્વેષથી થતો બંધ જેવો આત્માને હાની-કારક થાય છે તેવો કેવળ મનાદિ યોગોથી થતો બંધ નુક-શાનકારક થતો નથી. માટેજ કહ્યું છે કે ‘રાગદ્વેષના અભાવમાં કર્મનો બંધ થતો નથી.’

જેનું શરીર તેજ ધી અદિ ચીક્રાશ વાગ્યા પદાર્થોથી બંધ-

હાયેલું નથી હોતું પણ નિર્મળ -શુદ્ધ હોય છે તેવો મનુષ્ય સજીવ નિર્જીવ કે જન્મેની મિથતાવાળી વસ્તુઓનું છેદન ભેદન કરે, વળી તે વસ્તુઓની અંદર હેરફેર આવ જાવ કરે છતાં તે મનુષ્ય ધૂળ આદિ રજ્જીથી લેપાતો નથી, તેમ રાગદ્વેષ વિનાનો જીવ કોઈ પદાર્થનું છેદન ભેદન કરે છતાં તે કર્મથી બંધાતો નથી.

આંહી ચીકાશ વિનાનું શરીર હોવાથી તે ધૂળથી ખરડાતું કે મેલું થતું નથી, એ કહેવાનો આશય એ છે કે શરીરને ધૂળ પ્રસુખથી ખરડાવામાં કે મેલું થવામાં મુખ્ય કારણ ચીકાશ છે, તે ન હોવાથી શરીર મેલું થતું નથી. તેમ જીવ પણ સજીવ નિર્જીવ કે મિશ્ર પદાર્થોનો નાશ કરવા છતાં રાગદ્વેષ રૂપી ચીકાશ વિનાનો હોવાથી-રાગદ્વેષ કરતો ન હોવાથી પાપથી બંધાતો નથી. પાપકર્મ બાંધવામાં મુખ્ય કારણ રાગદ્વેષ છે તે સિવાય બંધ થતો નથી.

જેમ ચીકાશવાળા પદાર્થથી ખરડાયેલા શરીરવાળો મનુષ્ય છેદન ભેદનની પ્રવૃત્તિ પોતે કરતો નથી પણ તેની પ્રવૃત્તિ ત્યાં યાય છે ત્યાં પોતે બેઠો હોય છે તેથી વિવિધ પ્રકારની રજ્જ વડે તેનું શરીર મલીન યાય છે, તેમ ક્રોધાદિથી વ્યાકુળ ચિત્તવાળો મનુષ્ય કોઈ પણ પ્રકારના પાપના આરંભો પોતે જાતે કરતો નથી પરંતુ મન વચન કાયાના શુભાશુભ વ્યવહારના વચમાં રહ્યો હોય છે તેથી તે પાપથી બં

છેદન લેદન આદિ પ્રવૃત્તિ શરીરથી કરે યા ન કરે
પણ તેલાદિની ચીકાશ તેના શરીર ઉપર હોવાથી ઘગથી
તે લેપાય છે-ખરડાય છે, તેમ મનુષ્ય જાતે આરંભ કરે કે
ન કરે તોપણ રાગદ્વેષાદિ બંધનાં કારણોની હૈયાતિ તેનામાં
હોવાથી જીવ બંધાયા વિના રહેતો નથી. રાગદ્વેષ ન હોય
તો બંધ થતો નથી.

પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ આત્મા અરૂપિ છે એટલે અરૂપિ
આત્માને કોઈ મારી શકતું નથી તેમ જીવાડી પણ શકતું
નથી, કોઈ દુઃખ આપી શકતું નથી તેમ સુખ પણ આપી
શકતું નથી, કોઈ રક્ષણ કરતું નથી કે કોઈ પીડા પણ કરી
શકતું નથી, છતાં જીવ તેવા તેવા મારવાના જીવાડવાના
સુખી દુઃખી કરવાના પરિણામ કર્યા કરે છે, આ પરિણામ
વળતે આત્મજાગૃતિ હોતી નથી તેથી આત્મ જ્ઞાનવિનાનો
આ જીવ આવાં પરિણામ કરીને નિરંતર વિવિધ પ્રકારનાં
કર્મ બાંધે છે.

સુખ, દુઃખ, જીવન, મરણ, રક્ષણ કે પીડન એ સર્વ
સામા જીવના બાંધેલા કર્મબાંધીજ પ્રગટ થાય ॥ છતાં, હું
ખીજને સુખી કરીશ, દુઃખી કરીશ, જીવાડીશ કે મારીશ,
રક્ષણ કરીશ કે પીડા કરીશ ઇત્યાદિ કરવાના અભિમાન
વાળો જીવ તે નિમિત્તે તેવા તેવા પરિણામ પોતામાં ઉત્પન્ન
કરે છે અને તે પરિણામો નવીન કર્મ બંધન થવામાં કાર-
ણરૂપ થાય છે.

નિશ્ચય દ્રષ્ટિએ આત્મા અરૂપિ છે એટલે જેમ અરૂ-
પિ આકાશમાં તલવાર મારવાથી આકાશ કપાતું નથી તેમ
અરૂપિ આત્મા પણ મરતો કે કપાતો નથી, સુખી દુઃખી
થતો નથી, તેને કોઈ બચાવતું કે પીડા કરતું નથી, છતાં
વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ કહેવાય છે કે અમુક મરી ગયો, અમુકને
મારી નાખ્યો, જીવાડ્યો, સુખી કર્યો કે દુઃખી કર્યો, સુખી
છે કે દુઃખી છે, આ સર્વ વ્યવહારે મનાય છે.

સંસારી જીવને શરીરના સંબંધથી કર્મ બંધાય છે
અને તે કર્મ દ્વારા વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ જીવ મરે છે, સુખી
દુઃખી થાય છે. મરાય છે, જીવાડાય છે, સુખી દુઃખી કરાય
છે. એ બધું બને છે. કોઈ જીવ કોઈને કાંઈ આપતો નથી
એ પણ અપેક્ષાએ બરોબર છે. જે કર્મમાંથી આ કૃણા પેદા
થાય છે તે કર્મો તે જીવે પોતે જ બાંધેલાં છે. તે ઉદય
આવતાં તેમાંથી સુખ દુઃખ જીવન મરણ પ્રગટ થાય છે.
બીજા જીવો તેમાં નિમિત્ત : કારણ : થાય છે પણ તાત્વિક
દ્રષ્ટિએ જો વિચાર કરવામાં આવે તો તે જીવ તેનાં પોતાનાં
કરેલાં કર્મોથી જ સુખી અને દુઃખી થાય છે. આ આપેક્ષા
એજ કહેવામાં આવે છે કે 'એક જીવ બીજા જીવને મારી
કે જીવાડી શકતો નથી, સુખી કે દુઃખી કરી શકતો નથી.'
આ જીવમાં એટલી બધી અજ્ઞાનતા છે કે જેને લઈને
તે માને છે કે હું જ બીજાને મારીશ, મેં જ બીજાને માર્યો,
મેં અમુકને જીવાડ્યો, હું અમુકને જીવાડું છું, અથવા જીવા-

ડીશ, હું બીજાને સુખી કે દુઃખી કહું છું, સુખી કે દુઃખી અમુકને મેં કર્યા, અથવા અમુકને સુખી કે દુઃખી કરીશ. આમ મારવા કે બચાવવાના નિમિત્ત પ્રસંગે તે જીવના પરિણામોમાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે અને આ રાગદ્વેષ કરીને દરેક ક્ષણે આ જીવ નવીન કર્મનો બંધ કરતો રહે છે.

બીજાને હાથે જીવવાના, મરાવાના કે પીડાવાના અથવા બીજાને મદદ કરવાના, મારવાના, જીવાડવાના કે દુઃખી કરવાના વિચારો—કે બુદ્ધિ થવી તે જીવને કેવળ મોહથી ઉત્પન્ન થતી કલ્પનાઓજ છે. અથવા તે મોહથી કલ્પેલી છે તાત્ત્વિક નથી.

ઉપકારીનો ઉપકાર અનુભવતાં અથવા ઉપકાર કે અપકારનો બદલો લેતાં દેતાં મોહને લઈને આ જીવ અનેક પ્રકારની મિથ્યા કલ્પનાઓ કર્યા કરે છે, પણ જ્યારે આ જીવને આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે, તેનો મોહ તેને લઈને દૂર થાય છે ત્યારે તે એમ પણ સમજવા લાગે છે કે ‘હું તો કેવળ ચિદાનંદ સ્વરૂપ છું. મારામાં કે બીજામાં રાગદ્વેષાદિ વિકારો જે ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્ઞાનાવરણાદિ ક્રમેની લઈનેજ છે. અત્યાર સુધીની મારી વિવિધ કલ્પનાઓ કેવળ તાત્ત્વિક સ્વરૂપના અભાવનેજ. આભારી હતી, આવી ભાગૃતિ આવતાં આત્મા પોતાના નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના આનંદમાં સ્થિર થાય છે.

કોઈ કોઈને ઉપકાર કે અપકાર કરતું નથી.

કોઈ પણ જીવ કોઈ પણ જીવને ઉપકાર કે અપકાર કરતું નથી. હું બીજાને ઉપકાર કરું છું કે નુકસાન કરું છું એ મિથ્યા બુદ્ધિ છે. હા. સહકારી કારણ-નિમિત્ત કારણ રૂપે એક મનુષ્ય બીજાને સુખ દુઃખ આપે છે, અને એક બીજાને નિમિત્તે સુખી દુઃખી થાય છે પણ તાત્વિક દ્રષ્ટિએ વિચારતાં જેટલા જેટલા સંકલ્પ વિકલ્પો કરાય છે તે બધા તે જીવના કરેલા કર્મ બંધનમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

માટીનો ઘડો બનાવવામાં આકડો, કુંભાર, દોરી, દંડ વિગેરે સહકારી કારણ બનાય છે. માટી ઉપાદાન કારણ-મૂળ કારણ છે. તેમ જીવને સુખ દુઃખ જન્મ મરણ આદિ જે કાંઈ થાય છે તેની ઉત્પત્તિમાં મૂળ કારણ—ઉપાદાન કારણ કર્મ છે અને તેને સુખી કે દુઃખી કરનાર બીજા જીવો તે સહકારી કારણ-નિમિત્ત કારણ છે. આ બરા કારણના જ્ઞાનના અભાવને લીધે, આ જીવ એમ માને છે કે હું બીજાને ઉપકાર કરું છું કે નુકસાન કરું છું પણ આ વિચાર સર્વથા ભ્રાંતિવાળો અને મિથ્યા છે. ઉપાદાન કારણ રૂપે ઉપકાર કે અપકાર કરનાર તો તેનાં શુભા શુભ કર્મજ છે.

જેમ મેઘ કપડાંને પોતાની સોજતથી મલીન કરે છે અને બીજાને પણ મલીન દેખાડે છે. તેમ મિથ્યાજ્ઞાન, આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર શુણ્ણને પોતાની સોજતથી મલીન કરે છે અને વિશ્વના જીવો તે જીવના જ્ઞાનાદિમાં

વિપરીતતા જુવે છે. જેમ પાણી સાબુ આદિની સોબતથી કપડાનો મેલ દૂર થાય છે અને લોકો તે કપડાને ઉજવણ રૂપે જુવે છે, તેમ સમ્યક્ જ્ઞાનાદિના ચોગે બહારથી આવી મળેલા કર્મ અજ્ઞાદિ દૂર થાય છે ત્યારે આત્મા નિર્મળ થાય છે અને વિશ્વના જીવો તેને તેના ખસ સ્વરૂપમાં બાંધી શકે છે.

અનાદિ સંસ્કાર.

આ જીવ મિથ્યાજ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ત્રણનો લાગણી પૂર્વક સ્વીકાર કરે છે પણ સ્વભાવથી નિર્મળ થયેલા શુભ જીની માફક સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો સ્વીકાર કરતો નથી. નીચાણવાળા પ્રદેશ તરફ પાણીની ગતિ સહજથી વધ્યા કરે છે અથવા ઢોળાવવાળા પ્રદેશ તરફ—અનુશ્રીતમાં જીવોને ચાલવું અનાદિકાળના અભ્યાસને લીધે સારું લાગે છે, રહેલું ધર્મ પડે છે પણ સામાપૂરે ચાલનારા જીવો તે વીરલાજ હોય છે.

નિરાગી બંધાતો નથી.

કાકવમાં રહેવા છતાં પણ શંખ કાળો નથી થાતો, તેમ નિરાગી મનુષ્ય કારણસર દોષવાળો આહાર ગ્રહણ કરે અથવા સચિત્ત આહાર વાપરે તો પણ તે કર્મથી બંધાતો નથી. ભુખ્યો રહેવા છતાં પણ રાગી મનુષ્ય પાપકર્મથી બંધાય છે. જુઓ! તંદુલીયો મચ્છ પોતે બતે જીવને મારતો નથી તેમ ખાતો પણ નથી છતાં કપાયના દોષથી પાપ

આંધીને નરકમાં લઈ છે. શુદ્ધ સૌતું મેલની સાથે રહેવા
 છતાં પણ મેલથી લેખાતું નથી, તેમ વિષયોના સંગ હોવા
 છતાં, વિષયોના સંગમાં રહેવા છતાં જાની વિષયોવડે લેખાતો
 નથી. જો મુનિ ચોતે આહાર કરે છે, પકાવે છે, ખીજા પાસે
 કરાવે છે અને કરનારની અનુમોદના કરે છે તે નિમિત્તે તે
 બંધાય છે, પણ રાગદ્વેષ નહિં કરનાર નિરાગી મુનિ આહાર-
 રાહિ કરવા છતાં બંધાતો નથી. સંયમના સાધનરૂપ શરીર
 ટકાવવા માટે યોગીને આહારાદિ કરવો પડે છે પરંતુ તે
 તમાં નિરપૃહ હોવાથી આહારાદિ નિમિત્તે થતી હિંસાનું
 પાપ તેને લાગતું નથી, પણ જો તે લોભન આદિમાં તેને
 રાગ હોય તો અવશ્ય પાપનો બંધ થાય છે. જો પર વસ્તુમાં
 રહેલા દોષોવડે નિરાગી જીવ બંધાતા હોય તો પછી તે
 જીવોની ક્યારે કોનાથી કયા સ્થાને શુદ્ધિ થાય ? અર્થાત
 નજ થાય. પણ તેમ નથી. જો મનુષ્ય દોષ કરે છે તે દોષના
 નિમિત્તે તે બંધાય છે. કર્મ કોઈ કરે અને જીને બંધાય
 એમ બનતું નથી. જો તેમ માનવામાં આવે તો કોઈ કાળે
 કોઈનો મોક્ષ થાય નહિં. માટે નિરાગી આત્મા કર્મોથી
 બંધાતો નથી એ નિયમ ચોક્કસ છે. નિરાગી યોગી વિષ-
 યોને જાણવાથી બંધાતો નથી, જો તેમ ન હોય તો વશને
 જાણનાર કેવલીઓ પણ બંધાવા લેઈએ; પણ તે બંધાતા
 નથી. જાની સર્વ દ્રવ્યોને જાણે છે પણ અનુભવતા નથી,
 અજાનીઓ સર્વ દ્રવ્યને જાણતા નથી પણ અનુભવે છે

તથીજ તે જાંઘાય છે. વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું બરો-
બર બાણુવું તેને જાનીઓ જ્ઞાન કહે છે. બાણુવું કહે છે.
અને રાગદ્વેષ મદ ક્રોધાદિ સહિત બાણુવું તેને વેદનું-અનુ-
ભવનું કહે છે. અર્થાત્ તે બાણુવામાં રાગદ્વેષ કરવો તે વેદનું
અનુભવનું છે.

દ્રવ્ય તેવા પર્યાય.

અજ્ઞાનમાં જ્ઞાન પર્યાય નથી અને જ્ઞાનમાં અજ્ઞાન
પર્યાય નથી. લોહમાં સોનાના પર્યાય નથી અને સોનામાં
લોહના પર્યાય નથી. પર્યાય અને પર્યાયવાળો તેમાં અસેદ
સંબંધ છે. લોહના પર્યાય લોહમાં રહે છે અને સોનાના
પર્યાય સોનામાં રહે છે, તેમ જ્ઞાનના પર્યાય જ્ઞાનમાં રહે છે,
અજ્ઞાનના પર્યાય અજ્ઞાનમાં રહે છે. તેવી રીતે અજ્ઞાનથી
થવા વાળો બંધ જ્ઞાન થવાથી થતો નથી. જ્ઞાની છે તે
જ્ઞાનના પર્યાયવાળો છે તે પાપનો બંધ કરતો નથી, અજ્ઞાની
અજ્ઞાન સ્વરૂપવાળા પર્યાય વાળો છે માટે તેને બંધ થાય
છે. પાપ બંધમાં અજ્ઞાન કારણ છે, જ્ઞાન નહિ. તેથી અજ્ઞા-
નીને પાપનો બંધ થાય છે જ્ઞાનીને બંધ થતો નથી. હૃદય
આવેલાં કર્મો. બ્યારે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે સુખ અથવા
દુઃખ હાજર કરે છે—આપે છે ત્યારે જ્ઞાની તેના સ્વરૂપને
બાણું છે. અને જો તે સ્થાને અજ્ઞાની હોય તો તેને લોભવે
છે. તેમાં રાગદ્વેષ કરે છે. તેથી જ્ઞાની કર્મ બાંધતો નથી
અને અજ્ઞાની કર્મ બાંધે છે. સુખ દુઃખ જો કર્મનાં ફળો.

છે. ઉદય આવેલ કર્મ જ્ઞાનીને સુખ કે દુઃખ આપે છે ત્યારે તે જ્ઞાની એમ સમજે છે અને એમ માને પણ છે કે 'આ સુખ દુઃખ કર્મમાંથી આવે છે. અને તેના માલીકને સુખ દુઃખ આપવાં તે કર્મનો સ્વભાવ છે. હું શરીર નથી પણ આત્મા છું. સુખ દુઃખ શરીર તથા મનને અસર કરનારાં છે, મને નહિ.' અજ્ઞાની જીવ શરીરને પોતાનું માને છે તેથી ક્યારે કર્મ ઉદય આવી સુખ દુઃખ આપે છે ત્યારે તે સુખી તથા દુઃખી થવા લાગે છે. જ્ઞાનીને સગદૃષ્ટિવાળાં પરિણામ ન હોવાથી કર્મબંધ થતો નથી, અજ્ઞાની અજ્ઞાનને લીધે ઉદય આવેલ સુખ દુઃખને નિમિત્તે કપાયાદિવાળાં પરિણામ કરતો હોવાથી કર્મબંધ કરે છે.

કર્મથી પ્રાપ્ત થતી ગતિ.

જીવો કપાયવાળાં પરિણામથી કર્મ ગ્રહણ કરે છે તે કર્મના ફળથી સુગતિ કે દુર્ગતિમાં જાય છે. સુખની અપેક્ષાએ દેવની ગતિ સુગતિ કહેવાય છે. બુદ્ધો કે તે દેવગતિમાં પણ કેટલાક હલકા દેવોની સ્થિતિને દુર્ગતિ કહેવામાં આવે છે. મોક્ષમાર્ગ આરાધવાનાં અનુકૂળ સાધનો મનુષ્ય ગતિમાં હોવાથી મનુષ્યની ગતિ સુગતિ કહેવાય છે. તિર્યચ તથા નરકની ગતિ તે દુર્ગતિ છે. તેમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેમ અજ્ઞાન તથા દુઃખની અધિકતા છે. તિર્યચગતિમાં કેટલાક કારણને પામીને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ તેની સંખ્યા અત્યંત હોય છે. સુગતિ કે દુર્ગતિ પામીને જીવ ત્યાં નવીન શરીર ગ્રહણ કરે છે, તે

શરીરમાં ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઇન્દ્રિયોદ્વારા વિષયો
શ્રવણ કરતાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે રાગદ્વેષથી કર્મનો
સંબંધ થાય છે, તે કર્મના સંબંધથી જીવ સંસારમાં પરિ-
ભ્રમણ કરે છે. તે પરિભ્રમણ કરવામાં અનેક દુઃખ પ્રાપ્ત
થાય છે, મોટે દુઃખ ભોગવવાની જેમની ઇચ્છા ન હોય
તેમણે કષાયોનો ત્યાગ કરવો. કષાયો ત્યાગવાથી આવતા
કર્મો બંધ થાય છે, અને આવતાં કર્મો અટકવાથી પરિણામે
મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

જેને સજીવ નિર્જીવ કે મિત્ર વસ્તુમાં રાગાદિ હોય
છે, પછી તે રાગાદિ પ્રશસ્ત હોય કે અપ્રશસ્ત હોય-સારા
રાગાદિ હોય કે નકારા હોય, તેથી સારા કે નકારા પરિ-
ણામ થાય છે. તે સારા પરિણામનું ફળ પુન્ય અને ખરાબ
પરિણામનું ફળ પાપરૂપ આવે છે. આ બન્ને ફળ પુન્ય અને
પાપરૂપ પુનર્જન્મનાં બનેલાં છે, મૂર્તિમાન છે અને સુખ દુઃખ
આપનાર છે.

સંસારી જીવોનો એક આવો સ્વભાવ હોય છે કે પુત્ર
સહી મિત્ર સ્વજન સંબંધી આદિ સજીવ વસ્તુ; વસ્ત્ર, ધન,
સુવર્ણાદિ અજીવ-વસ્તુ, અને સુવર્ણાદિ સહિત સ્ત્રી આદિ તે
મિત્ર ઇત્યાદિ અનુકૂળ વસ્તુને પાંખીને તેમાં રાગ કરે છે,
ત્યારે પોતાને પ્રતિકૂળ ચતુ, કાંટા, કાંકરા, ટાઢ, તાપ, રોગ
આદિમાં દ્વેષ કરે છે, આ ઇષ્ટા નિષ્ટામાં રાગદ્વેષ કરવાનું પરિ-
ણામ એ આવે છે કે તે નિમિત્તે જીવ પુન્ય પાપનો બંધ

કરે છે. અને આ બંધના કારણે લાંબા વખત પર્યંત તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

પુન્ય પાપનું ફળ મૂર્તિ થઈ ભોગવે છે.

તે પુન્ય પાપનાં સુખ દુઃખ રૂપ ફળ ભોગવવા છતાં મૂર્તિમાન થાય છે, કેમકે મૂર્તિ કર્મનું ફળ પણ મૂર્તિ હોય છે તે અમૂર્ત આત્માવડે ભોગવાય નહિ. કર્મો પુનઃગલ્લનો વિકાર છે. તેમાં શબ્દરૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શ છે તેથી તે મૂર્તિ છે—આકૃતિવાળાં છે. જેવું ઉપાદાન તેવું કાર્ય થાય છે. સુખ દુઃખનું ઉપાદાન કારણ મૂર્તિ હોવાથી સુખ દુઃખ રૂપ ફળ પણ મૂર્તિ છે. જે મૂર્તિ હોય છે તે મૂર્તિનું ફળ ભોગવે છે, એથી નિશ્ચય થાય છે કે મૂર્તિ કર્મ ફળ ભોગવનાર સંસારી છતાં કંથચિત્—કોઈ અપેક્ષાએ મૂર્તિમાન કહેવાય છે. આત્મા અમૂર્ત છે છતાં પુન્ય પાપે વશ કરેલો હોવાથી તે મૂર્તિ થાય છે. ત્યારે તે પુન્ય પાપથી સુખ થાય છે ત્યારે તે અમૂર્ત—દેહ વિનાનો થઈ રહે છે. વિકારી કર્મો આત્માને વિકારી જેવો કરી દે છે, છતાં પણ જેમ આકાશને વાદળો વિકારી બનાવે છે તે વાદળો જવાથી આકાશ પાછું સ્વસ્થ સ્વસ્વસાવભય થઈ રહે છે તેમ કર્મના વિકારો દૂર થતાં આત્મા નિર્મળ શુદ્ધ સ્વરૂપ થઈ રહે છે.

પુન્ય પાપનાં કારણો.

અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુઓ

રૂપ પંચ પરમેષ્ટિની પરમ ભક્તિ મન વચન શરીરથી કરવી,
 વિદ્યાતા તમામ જીવો ઉપર કરૂણા કરવી, તેમને દ્રવ્ય અને
 ભાવથી મદદ કરવી. ભાવ મદદ તે તેમનામાં સુતી પડેલી
 આત્મશક્તિને જાગૃત કરાવવી, અને પવિત્ર ચારિત્રમાં પ્રીતિ
 કરવી એ પુન્ય બંધનું કારણ છે. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય,
 ઉપાધ્યાય, સાધુ, દેશવિરતિ, સમ્યક્દ્રષ્ટિ ઇત્યાદિ પૂર્ણ પ્ર-
 યોગી નિંદા કરવી, જીવો તરફ નિર્દયતા રાખવી-વાપરવી,
 નિંદનીક આચરણ કરવાં, તેમાં પ્રીતિ રાખવી તેથી પાપને
 બંધ થાય છે. નિત્ય સાધ્યત સુખને નહિ માનનારા, સુખ
 જીવિવાળા જીવો પુન્યથી સુખની પ્રાપ્તિ અને પાપથી દુઃખની
 પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી પુન્યને સારું માને છે અને પાપને
 ખરાબ માને છે. પણ પુન્ય અને પાપ બન્ને સરખા છે.
 કેમ કે પુન્ય તથા પાપ બન્નેથી જન્મ મરણ રૂપ સંસાર
 ચક્રમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. પુન્યથી આત્મા કાંઈ
 નિર્મળ—શુદ્ધ થતો નથી, એટલે આત્માની નિર્મળતાને જોવા
 ઇચ્છતા જીવો તો પુન્ય અને પાપમાં ખાસ કાંઈ વિશેષતા
 અંગિકાર કરતા નથી—માનતા નથી.

જે મનુષ્ય વિવેક સુખથી પાછો હઠીને પોતાનાં શુદ્ધ સ્વરૂ-
 પમાં સ્થિરતા કરે છે તે પુન્ય પાપ જીર્ણને—પુન્ય પાપ
 રૂપે પરિણમવાના પરિણામનો ત્યાગ કરે છે. કેમકે આ શુભા
 શુભ પરિણામોજ સંસાર ચક્રમાં દુઃખરૂપ વાણના મોંઢામાં

જીવને લઈ જનારા છે. આ પરિણામેનો ત્યાગ કરનારાજ કર્મ મળ રહિત ચર્ચ શુદ્ધ આત્માને પ્રગટ કરી મોક્ષમાં જાય છે.

વિષય સુખથી પાછા હઠવાની આત્મ કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓને ઘણી જરૂર છે, કેમકે વિષય વાસનાથી ચિત્તમાં અંશજતા ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે પરિણામની નિશ્ચિન્નતા થાય છે ત્યારે આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય છે, જ્યાં સુધી આત્મામાં નિશ્ચિન્નતા થતી નથી ત્યાં સુધી વારંવાર જન્મ મરણ આપનાર પુન્ય પાપની કર્તવ્ય પણાની બુદ્ધિનો આ જીવ ત્યાગ કરી શકતો નથી, જ્યાં સુધી પુન્ય પાપનો ત્યાગ કરાતો નથી ત્યાં સુધી કર્મબંધ ચાલુ રહે છે અને જ્યાં સુધી કર્મબંધ ચાલુ રહે છે ત્યાં સુધી મહાન શાંતિ હાયક મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે મોક્ષની ઇચ્છાવાળા જીવોએ વિષયો તરફની પ્રવૃત્તિ પ્રથમ બંધ કરવી અને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવું.

છતિ બંધ અધિકાર સમાપ્ત:

સંવર અધિકાર. પ.

કર્મોને આવવાના માર્ગોને રોકવા તે સંવર કહેવાય છે. આ સંવરના બે ભેદ છે એક દ્રવ્ય સંવર બીજો ભાવ સંવર. કપાયોને રોકવા-ઉત્પન્ન થવા ન

ભાવ સંવર છે, તે કપાયો રોકવાથી કપાયો દ્વારા આવતા
 કર્મ આશ્રવનું જે રોકવું થાય છે તેને દ્રવ્ય સંવર કહે છે.
 કપાયોવાળી મન વચન શરીરની શુભ કે અશુભ પ્રવૃત્તિ
 કરવા વટે જે કર્મો આવે ■ તે આશ્રવ છે. તે આશ્રવને
 રોકવા તે સંવર છે. ભાવ રૂપ કપાયોને રોકવા તે ભાવ
 સંવર છે, અને તે કપાયો રોકવાથી જે કર્મ દ્રવ્યનું આવવું
 બંધ થાય છે તે દ્રવ્ય સંવર છે. કપાયોથી કર્મ આવે છે
 અને કર્મથી કપાયો ઉત્પન્ન થાય છે માટે કર્મ અને કપાય
 બન્નેનો નાશ થવાથી આત્માની પૂર્ણ શુદ્ધિ મળે છે. કપાય
 તે ભાવ કર્મ છે અને કર્મ તે દ્રવ્ય કર્મ છે. દ્રવ્યકર્મ અને ભાવ
 કર્મને આપસમાં બીજ અને વૃક્ષ જેવો અન્યોઅન્ય ઉત્પન્ન
 કરવાનો સંબંધ છે. વૃક્ષ પહેલું કે બીજ પહેલું ત કહી
 શકાતું નથી, તેમ દ્રવ્ય કર્મ પહેલાં કે ભાવ કર્મ પહેલાં
 તે કહી શકાય તેવું નથી, છતાં વૃક્ષનો નાશ થવાથી આગળ
 ઉપર તેની પરંપરા ચાલતી નથી તેમ કપાય અને કર્મનો
 નાશ થવાથી તેની આગળ વધતી પરંપરા નાશ પામે છે,
 અને તેથી આત્માની પરમ વિશુદ્ધિ મળે છે. કપા-
 યોથી કલુષિત-મટીન થયેલ જીવ પર દ્રવ્ય-જડ માયામાં
 પ્રવૃત્તિ કરે છે. પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં આત્મ જ્ઞાન દબાય
 છે-આત્મ શક્તિને હાની પહોંચે છે. આત્મબોધની હાની
 થતાં મિશ્રયાત્વની વૃદ્ધિ થાય છે, માટે કર્મ બંધના કારણ
 રૂપ કપાયોનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

કપાય દૂર કરવાનાં સાધનો.

વિવિધ પ્રકારના હિંસામય આચરણોનો તથા કપાયોનો ત્યાગ કરવો, જડ અને ચૈતન્ય બન્નેનું સારી રીતે જ્ઞાન કરવું, પુન્ય તથા પાપની ઇચ્છાઓ મૂકી દેવી. લોકવ્યવહાર કે જોમાં ધર્મ નથી પણ ગાડરીયા પ્રવાહની માફક નિશાન બાંધ્યા વિના ચાલવાનું હોય તેનો ત્યાગ કરવો, તે તરફ ઉદાસીનતા રાખવી અને વિશુદ્ધ દર્શન, જ્ઞાન તથા આદિત્રય નિર્મળ આત્માનું અંતરાત્માવટે ધ્યાન કરવું તે કપાયો દૂર કરવાનાં સાધનો છે.

કપાય તથા આચરણમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, જડ ચૈતન્યના સેદનું જ્ઞાન ન કરવું, પુન્યમાં અભિલાષા રાખવી, લોકવ્યવહારમાં આશક્ત થવું અને વિશુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન ન કરવું એ સર્વ કપાયોની વૃદ્ધિ થવાનાં કારણો. દૂર કર્યા સિવાય કપાયોનો નાશ નજીકરી શકાય, માટે ઉપર જણાવેલ કપાય નાશ કરવાનાં સાધનો સેવવાં જોઈએ.

આ પુદ્ગલો વર્ણ ગંધ રસ શબ્દ અને સ્પર્શ વાળાં છે. શુભ અને અશુભ છે. ચેતન અને અચેતન છે. મૂર્તિમાન છે, તેને આત્માની સાથે સંબંધ ન હોવાથી આત્માને તે સુખ દુઃખ કેવી રીતે આપી શકે ? અર્થાત્ નહીં આપી શકે, છતાં અજ્ઞાની જીવો તે પુદ્ગલમાં રાગદ્વેષ કરે છે. કેમકે પશુ પુદ્ગલ, આત્માનો નિગ્રહ કરવા કે આત્માને અનુચ્છ

કરવાને શક્તિમાન નથી માટે નિશ્ચય દક્ષિણે જીવોએ તે પુણ્યોને વિષે કોઈ પણ સ્થળે રાગદ્વેષ કરવો યોગ્ય નથી. તે પુણ્યોનાં પરમાણુઓ રાગદ્વેષ, ક્રોધ માન આદિ ભાવ કર્મ રૂપે પરિણમ્યાં છે તે અપેક્ષાએ તે ચેતન રૂપ મનાય છે. રાગ દ્વેષાદિ પુણ્યોના પર્યાયો છે છતાં તે આત્માના વિભાવ પરિણામ કહેવાય છે, આ અપેક્ષાએ પુણ્યોને અમૂર્તિક કહેવાં છે. નહિંતર પુણ્યો મૂર્તિમાન કહેવાય છે અને રાગદ્વેષને અચેતન મનાય છે.

આ પુણ્યોથી આત્માનું સ્વરૂપ ભિન્ન છે છતાં અજ્ઞાન તાને લીધે ઉત્તમ-સારાં પુણ્યોલાદિકમાં રાગ અને નિર્દિત પુણ્યોમાં દ્વેષ કરે છે.

રાગદ્વેષ ક્યાં કરે ?

મારા તરફ ઉપકાર કરનાર કે અપકાર કરનાર તરફ હું જ્યારે જોઉં છું ત્યારે મને ખીલતું થા તેનું અચેતન શરીર દેખાય છે પણ ચેતન આત્મા દેખાતો નથી, તો તેના કરેલા ઉપકાર કે અપકારમાં ક્યાં રાગ અને ક્યાં દ્વેષ કરે? અર્થાત્ તે શરીર ઉપર રાગ દ્વેષ કરવો નકામો છે. યત્ર, માતા, પિતા, સ્ત્રી, સ્વજનો, ભાઈઓ, બહેનો અને પુત્ર પુત્રીઓ તે સર્વ આ શરીરને મદદગાર થાય છે અથવા તો તેનો નાશ કરે છે પણ મને ચેતનાત્માને તેઓ કાંઈ કરતા નથી-કરી શકતા નથી. ખરેખર મૂર્તિમાન શરીરો

અમૂર્તી આત્માને અનુચ્છ કે નિચ્છ કરી ચકતાં નથી તરવંથી હું જે ચેતન સ્વરૂપ છું તેનાથી અચેતન બુદ્ધ છે. માટે તે વિષે આગ દ્વેષ કરવો તે યુક્ત કેમ. ગણાપ ? હું મારા શત્રુ કે મિત્રોનાં અચેતન શરીરો દેખું છું પણ આત્માને જોઈ શકતો નથી તો પછી તેઓને અનુચ્છ કે નિચ્છ હું કેવી રીતે કહી શકું ? શત્રુ કે મિત્રના શરીરને ઉપકાર કરવાથી કે નુકસાન કરવાથી તેના આત્માને ઉપકાર કે અપકાર થઈ શકતો નથી, કેમકે શરીર આત્માથી ભિન્ન છે.

આ મારો દેહ પણ મને અનુચ્છ કે નિચ્છ કરવાને સમર્થ નથી, તે શરીરનો હું નિચ્છ કે અનુચ્છ કરું તો હું માનું છું કે તે મારી બુદ્ધિ વૃથા છે અર્થાત્ મારી મહેનત નકામી છે.

કર્તા હર્તાની કલ્પના મિથ્યા છે.

બીજો કોઈ મનુષ્ય મને શુભ કરવાને કે મારા શુભનો નાશ કરવાને સમર્થ નથી, તેમ હું પણ કોઈને શુભ કરવાને કે તેના શુભનો નાશ કરવાને સમર્થ નથી. હું કોઈને શુભ કરું કે શુભનો નાશ કરું અથવા બીજો મનુષ્ય મને શુભ કરે કે મારા શુભનો નાશ કરે તે બધી કલ્પનાઓ મિથ્યા છે અને મોહાધિન જીવોજી આ મિથ્યા કલ્પનાઓ કરે છે. જ્ઞાનાદિ શુભ આત્માનો સ્વભાવ છે તેનો નાશ થતો નથી.

એટલે સમ્યક્જ્ઞાનાદિ શુભો હું કોઈને ઉત્પન્ન કરી આપું કે તેના શુભોનો નાશ કરું, કે કોઈ મારા તે શુભોને ઉત્પન્ન કરે અથવા તે શુભોનો નાશ કરે આ સર્વ અજ્ઞાની મોહા-
સિંબૂત જીવોની કર્તાકૃત્તા પણાની મિથ્યા કલ્પનાઓ છે.

ઇન્દ્રિયોના વિષયો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો નાશ કરતા નથી તેમ નિરંતર સેવા કરાયેલ શુદ્ધિ આદિ તે જ્ઞાનાદિ શુભોને કરતા નથી, આપતા નથી. પરિણામીજીવને તે શુભો પોતાની મેળે પર્યાય રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને પર્યાય રૂપે વિનાશ પામે છે, પોતે પણ તે શુભો કરી શકતો નથી તેમ બીજો પણ કોઈ વખત તેનો નાશ કરી શકતો નથી.

ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો નાશ થાય છે અને શુદ્ધિની સેવા કરવાથી જ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ-ઉત્પત્તિ થાય છે, આ વાત વ્યવહાર દૃષ્ટિએ બરોબર છે. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ તપાસતાં માત્રુમ પડે છે કે આત્મા જ્યાં સુધી પરિણામી હોય છે-શુભાશુભ ઉપયોગે પરિણમે છે ત્યાં સુધી મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃ પર્યાવ જ્ઞાનપણે પરિણામ પામ્યા કરે છે. આ પરિણામો પણ એક અપેક્ષાએ આત્માના છે. આમાં આત્માના નવીન શુભો કયાંઈથી આવતા નથી તેમ તેનો નાશ પણ થતો નથી. જો શુભોનો નાશ થાય તો આત્માનો પણ નાશ થાય, કેમકે શુભ અને શુભીનો અસેદ સંબંધ છે. વિભાવિક શુભોતો દર થમ્ શકે છે પણ સ્વભાવિક શુભોનો નાશ થતો નથી,

તેમ તેની ઉત્પત્તિ પણ ચતી નથી. આત્માના પર્યાયોમાં
ગોણુ મુખ્યતા બને છે પણ સર્વથા ઉત્પત્તિ કે સર્વથા
નાશ બનતો નથી એ કહેવાનો આશય છે.

શરીર, ઇન્દ્રિયો, દ્રવ્ય, વિષય, વૈભવ, સ્વામી, સેવક
એ સર્વ મારાં છે તેમ વ્યવહારે કહેવાય છે પણ તત્ત્વથી
કહેવાય નહિ, એ તત્ત્વથી-નિશ્ચયથી તે શરીરાદિ જીવના
હોય તો તે આત્માથી જુદાં હોવાં ન જોઈએ, તેમજ શરીરા-
દિમાં અને આત્મામાં ભેદ હોવો પણ ન જોઈએ. આ ભેદ
તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે માટે શરીરાદિ આત્માનાં નથી એ
તાત્વિક હકિત છે.

આ પ્રમાણે જોયો, સ્વપર દ્રવ્યને જાણીને સ્વદ્રવ્યને
સ્વપણે અને પરદ્રવ્યને પરપણે સદા માને છે તે આત્મ-
તત્ત્વમાં રક્ત થયેલો યોગી સંવર કરે છે, અર્થાત્ આવતાં
કર્મને અટકાવી શકે છે.

દ્રવ્યપર્યાયની અપેક્ષાએ ફક્તના ભોક્તાની વિવિધતા
એક જીવ કાંઈક શુભ કે અશુભ કર્મ કરે છે અને
તેનું ફળ બીજા લોગવે છે એમ બનતું નથી. જે જીવ
શુભાશુભ કર્મ કરે છે તેજ જીવ તેનું ફળ લોગવે છે. આ
બન્ને વાતો અપેક્ષાએ સાચી છે. તે અપેક્ષા આ પ્રમાણે
છે. એક મનુષ્ય મનુષ્ય શરીરના પર્યાયરૂપે રહીને પુન્ય
કરે છે અને દેવના પર્યાય રૂપે રહીને તેનું ફળ દેવ લોગવે
છે. આંહી પર્યાયની મુખ્યતા છે. આત્મ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ

મનુષ્ય જાતિમાં રહીને જે આત્મા પુન્ય કરે છે તેજ આત્મા દેવગતિમાં તેનું ફળ લોગવે છે. આંહી આત્મ-દ્રવ્યની સુખ્યતા છે. નય એટલે અભિપ્રાય-અપેક્ષા. નય જે છે. દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાર્થિક નય. મૂળ દ્રવ્યને-વસ્તુને લક્ષમાં રાખીને જે વસ્તુનો નિર્ણય કરે છે-દ્રવ્યનો વિષય કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિક નય છે, અને જે પર્યાય તરફ લક્ષ આપીને પર્યાયની વાતો કરે છે-પર્યાયનો વિષય કરે છે તે પર્યાયાર્થિક નય છે.

દ્રવ્ય પર્યાયની અપેક્ષાએ એકતા અને અનેકતા.

જે વખતે આત્માની સાથે પર્યાયાર્થિક નયનો સંબંધ લેકવામાં આવે છે તે વખતે આત્મા એક હોવા છતાં અનેક આત્મા કહેવાય છે, કેમકે આત્મા કોઇ વખતે મનુષ્ય થાય છે, કોઇ વખતે દેવ થાય છે, કોઇ વખતે તિર્યંચ થાય છે તો કોઇ વખતે નારકી થાય છે. આવાં અનેક રૂપો ધારણ કરતો હોવાથી એક આત્મા હોવા છતાં પર્યાયની અપેક્ષાએ તે અનેક થાય છે. અને અનેક કહેવાય છે.

હવે જે વખતે દ્રવ્યાર્થિક નયનો આત્માની સાથે સંબંધ રાખીને વાત કરવામાં આવે છે તે વખતે એક આત્મા કહેવાય છે. અર્થાત્ મનુષ્યાદિ અનેક સ્વરૂપો થવા છતાં તે જગ્યામાં આત્મ દ્રવ્ય તો એક જ છે, માટેજ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે પર્યાયોની અપેક્ષાએ કોઈ કર્મ કરે છે અને તેનાં ફળ બીજા કોઈ લોગવે છે. જે મનુષ્યે અમુક

પ્રકારનું શુભ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું તે મરીને દેવ થયો. એટલે મનુષ્યે શુભ કર્મ કર્યું અને તેનું ફળ દેવે લોગવ્યું. કેમકે મનુષ્ય પર્યાયથી દેવ પયાય બુદ્ધો છે.

દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જે કર્મ ઉપાર્જન કરે છે તેજ તેનું ફળ લોગવે છે. જે આત્માએ મનુષ્યમાં રહીને શુભ કર્મ બાંધ્યું હતું તેજ આત્મા દેવ પણે ઉત્પત્ત થઇને તેનું ફળ તે દેવપણામાં લોગવે છે. કૃમકે જે મનુષ્યઅવસ્થામાં આત્મા હતો તેજ આત્મા દેવ અવસ્થામાં છે. આંહી આત્મા જે મૂળ વસ્તુ છે તેની સુખ્યતા વાળી અપેક્ષા છે. પ્રથમમાં આત્માના ઢેહવાળા પર્યાયની અપેક્ષા હતી.

નિત્યાનિત્ય આત્મા.

આત્માને નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપવાળો માનવાથી ઉપર બેતાવેલી બધી વાતો બંધ બેસતી થાય છે. પણ આત્માને એકાંત નિત્યજ માનવાથી કે એકાંત અનિત્ય માનવાથી તેમાં આ દ્રવ્યની તથા પર્યાયની અપેક્ષાઓ કોઇ પણ રીતે સંભવતી નથી. આમ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે. આત્મા દેવ મનુષ્ય પશુ પક્ષીઆદિ પર્યાયો ધારણ કરે છે તે અપેક્ષાએ અનિત્ય છે અને ગમે તેટલાં તથા ગમે તેવા પર્યાયો ધારણ કરે પણ આત્માનો નાશ થતો નથી, હરેક પર્યાયમાં તે આત્માની હયાતિ કાયમ રહે છે તે અપેક્ષાએ આત્મા અમર છે. નિત્ય છે. જે આત્માને સર્વથા નિત્ય કુટસ્થ

માનવામાં આવે તો તેનામાં વિવિધ પર્યાયો—સ્વરૂપો ધારણ કરવાપાત્રું સંભવે નહિ. હવે જો સર્વથા અનિત્ય-મરણ્ય-ધર્મવાળો માનવામાં આવે તો જે કર્મ કરે તેજ લોગવે તે જની શકે નહિ. તેમજ સુખદુઃખ લોગવવામાં ફળ આપનાર કર્મ લોગવવા માટે આત્માની હેયાતિનોજ અભાવ થયો. આ નિત્યાનિત્ય અવસ્થા દરેકના અનુભવવામાં આવે તેવી છે એટલે અપેક્ષાએ આત્માને કથંચિત્ નિત્યાનિત્ય માનવાની જરૂર છે.

ઉદયિક ભાવથી જીવ કર્મનો કર્તા બોલતા છે.

આ જીવ ઉદયિક ભાવના ઉદયથી કર્મ કરે છે અને લોગવે છે, તે ઉદયિક ભાવનો નાશ થવાથી કાંઈ પણ કર્મ કરતો નથી અને લોગવતો પણ નથી.

જીવ જ્યારે કર્મ કરે છે તે વખતે ઉદયિક ભાવ તેમાં નિમિત્ત કારણ થાય છે. એટલે જ્યારે આત્મામાં નરક નિર્ધેય મનુષ્ય દેવગતિ; ક્રોધ માન માયા લોભ, કપાલ, પુરૂષ, સ્ત્રી, નયુંસક આ ત્રણ વેદ; મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અસંયમ, અસિદ્ધત્વ; કૃત્રિમ, નીલ, કાપોત, તેણુ, પદ્મ અને શુક્લ આ છ લેશ્યા એમ એકવીશ ઉદયિક ભાવનો ઉદય થાય છે ત્યારે જીવ શુભાશુભ કર્મ ઉત્પન્ન કરે છે. અને સુખ દુઃખાદિ તેમાં ફળો લોગવે છે. જ્યારે આ ઉદયિક ભાવની સત્તા નાશ પામે છે, ત્યારે નવીન કર્મ જીવ બાંધતો નથી અને તેનાં ફળને લોગવતો પણ નથી.

વિષયો સુખ દુઃખ આપતા નથી.

અચેતન એવા પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો આ જીવને કાંઈ પણ સુખ દુઃખ દર્શાવવાની શક્તિ નથી. પણ જીવ ચોતાની કલ્પના વડે માની લે છે કે આ વિષયો મને દુઃખ દે છે. અને આ વિષયો મને સુખ આપે છે. રૂપ રસ ગંધ શબ્દ સ્પર્શ એ ઇન્દ્રિયોના વિષયો છે તે અચેતન છે, તે ચેતન આત્માને સુખ દુઃખ આપી શકતા નથી, છતાં અજ્ઞાની જીવ વિકલ્પો-કલ્પનાઓ વડે તેમાં સુખ દુઃખ આપવાનો આરોપ કરે છે.

સંકલ્પથી ઇષ્ટા નિષ્ઠ થાય છે.

બુદ્ધિથી સમજી શકાય તેવા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયો સંકલ્પ કયાં વિના આત્માને ઇષ્ટ કે અનિષ્ટતા માટે થતા નથી. કોઈ પણ દ્રવ્યના ગુણ કે પર્યાયમાં મારા પણાનો કે પારકા પણાનો, સારાપણાનો કે ખોટાપણાનો, સુખદાઈતાનો કે દુઃખદાતા પણાનો સંકલ્પ ઉઠ્યો કે તરતજ તેમાં અથવા તે માટે થતા કે ફસાતા રાગદ્વેષથી જીવનું ઇષ્ટ કે અનિષ્ઠ થવાનુંજ. જો તે સારા કે નહારા દ્રવ્ય ગુણપર્યાયમાં જરા પણ તે નિમિત્તે સંકલ્પ વિકલ્પ નજ ઉઠે-નજ કરે તો તેનાથી તે નિમિત્તે જીવનું ભલું કે ખુરું થતું નથી. તેથી નિશ્ચય થાય છે કે જીવના ઇષ્ટ કે અનિષ્ઠ થવામાં સંકલ્પ વિકલ્પજ કારણ રૂપ છે.

સાંભળવામાં આવતાં નિંદા કે સ્તુતિનાં વચનો જીવને કાંઈ પણ મુકયાન કરતાં નથી, કેમકે તેનો આત્માસાયે કાંઈ સંબંધ નથી, છતાં જો નિંદા કે સ્તુતિનાં વચનો સાંભળીને જીવ ચોક કે હર્ષ, દ્રેષ કે રાગ કરેતો જીવને દુઃખદાઈ બંધ થયા વિના રહેતો નથી. નિંદા સ્તુતિનો સંબંધ શરીર કે ઈન્દ્રિયો સાથે થાય છે છતાં જીવ ફાગટ તેમાં રાખે કે તોપ કરે છે.

આ સર્વ ધુભાશુભ ઈન્દ્રિયોના વિષયો રૂપ બહારનાં કારણો આત્માને મોહના દોષને લગ્નનેજ સુખ દુઃખ કરનારાં થાય છે, જો મોહ ન હોય તો કોઈપણ પદાર્થમાં એવી તાકાત નથી કે જીવને સુખદુઃખ આપી શકે. સુખદુઃખમાં નિમિત્ત કારણ મોહ છે. મોહને લીધે જીવ બ્યારે તે તે પદાર્થમાં રાગ કે દ્રેષ કરે ત્યારે તેનામાં સ્વપરનું જ્ઞાન-વિવેક જ્ઞાન ભગૃત હોતું નથી તેથી તે તે પદાર્થને ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ માનીને ઇષ્ટના સંયોગથી પોતાને સુખી અને અનિષ્ટના સંયોગથી દુઃખી માને છે. અથવાં સુખી દુઃખી થાય છે.

વાસ્તવિક રીતે વચન વડે કોઈ નિંદાતો નથી તેમ જ સ્તુતિ કરાતો નથી. કેમકે આત્મા વચનાતિત છે. વચનની પેલીપાર છે. વચનમાં આવી શકે તેવો નથી. છતાં મોહના સંબંધથી જીવ એમ માની લે છે કે આણે મારી સ્તુતિ કરી અને આણે મારી નિંદા કરી. જો આ વચનો તે ચક્રણ ન કરે તો તેની અંસર.

જરા પણ તેના મન ઉપર થતી નથી. એક મનુષ્યને કોઈ ગાળો આપે છે છતાં તે સાંભળતો ન હોવાથી તે શ્રદ્ધા કરતો નથી તો તેની અસર તેના મન ઉપર જરા પણ થતી નથી, તેમ મનુષ્ય સાંભળવા છતાં જો તેની ઉપેક્ષા કરી શકે- તે તરફ ઉઠાસીનતા ધારણ કરે, સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરે તો તેની અસર રાગદ્વેષ રૂપે જરા પણ થતી નથી.

અન્યનો દોષ કે ગુણ અન્યને આનંદ કે વિપાદ કરી શકેતા નથી, કેમકે તેના ગુણ કે દોષ બીજામાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી. છતાં બીજાના ગુણ કે દોષો જોઈને આ છવ તેમાં રાગ કે દ્વેષ કરે તો પોતાની અસહન શીલતા રૂપ બૂલને લઈને તે છવ સુખી કે દુઃખી થાય છે. અમુક મનુષ્ય મારું ઘન્ટ કે અનિષ્ટ ચિંતવે છે એવી બુદ્ધિ કરવી કે એવો વિચાર કરવો તે પણ વૃથા-નકામો છે. કેમકે પારકાના ચિંતન કરવાથી બીજો મનુષ્ય પીડાતો નથી કે રક્ષણ પણ પામતો નથી. બીજો માણસ આપણું બુદ્ધિ ચિંતવે કે આપણું સારું ચિંતવે-આપણા તરફ સારી લાગણી રાખે તેથી કાંઈ આપણું બુદ્ધિ થઈ જતું નથી કે સારું પણ થઈ જતું નથી. જો તેમજ સારું બુદ્ધિ વગર કારણે થયા કરતું જ હોય તો આ દુનિયામાં કાંઈ સુખી ન રહે, અથવા કાંઈ દુઃખીજ ન થાય, કેમકે કોઈને કાંઈ આપણું સારું કે બુદ્ધિ ચિંતવતું તો હશેજ ને ? પણ ખરી રીતે આપણું કર્તવ્યોજ સારું હોય કે નકારાં હોય તો તેની જોખમદારી આપણા ઉપર આવી

પડે છે. તેનાં ફળો આપણને લોગવવાં પડે છે, પણ અન્યનાં સારા કે ખોટા વિચારોના આપણે જોખમદાર નથી.

તેવીજ રીતે આપણાં શુભાશુભ કર્મ વિના કોઈના આશીર્વાદથી કે કોઈના આપથી આપણને કંઈ પણ વૃદ્ધિ કે હાની થતી નથી. કોઈની સંપત્તિ કે વિપત્તિ વધતી કે ઘટતી નથી. જો બીજાના આપ કે આશીર્વાદથી અનિષ્ટ કે ઇષ્ટ થતું હોય તો કોઈના ધણા મિત્રો કે શુભ ચિંતકો હોય તો તેનું અનિષ્ટ કોઈ દિવસ થવું ન જોઈએ. અને કોઈને ધણા દુઃખનો હોય તો તે તેનું નિરંતર અનિષ્ટ ચિંતવ્યાજ કરે તો સદાને માટે તેનું અનિષ્ટ થયાજ કરે, પણ તેમ થતું તો દેખાતું નથી. ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ થવું તે, તે તે જીવના કર્મ પ્રમાણે જ બને છે માટે કોઈના આશીર્વાદ કે આપથી બીજાને લાભ કે ગેર લાભ થતો નથી. આ વાત અંતરમાં સમજવાની છે.

તરવ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં જણાય છે કે કોઈ પણ દ્રવ્ય ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ છેજ નહિ. ઇષ્ટ પદાર્થ પણ મોહને લઈને અનિષ્ટ લાગે છે અને અનિષ્ટ પદાર્થ ઇષ્ટ લાગે છે. શીયાળાનાં ગરમ સાધનો શીયાળામાં સારાં લાગે છે તેજ સાધનો ઉનાળામાં ઠીક લાગતાં નથી. ઉનાળાનાં ઇષ્ટ સાધનો શીયાળામાં અનિષ્ટ લાગે છે. સુવાવસ્થાનાં સાધનો વૃદ્ધાવસ્થામાં અનિષ્ટ થઈ પડે છે અને વૃદ્ધાવસ્થાનાં

આધતો સુવાનીમાં અનિષ્ટ લાગે છે. આ સર્વમાં મોહનીજ સુખ્યતા છે. ખરી રીતે પદાર્થોમાં ઇષ્ટાનિષ્ટતા નથી.

આત્મા નિર્મળ છે. સ્વતઃસુખ સ્વરૂપ છે.

શંખ સ્વભાવથીજ નિર્મળ છે તેને સ્વેત-ધોળો કોણે ખનાવ્યો ? કોઈએ નહિ. તેમ આત્મા પોતે સ્વભાવથીજ સુખ સ્વરૂપ છે, પવિત્ર છે, જ્ઞાનાદિ રત્ન ત્રયમય છે. તેને ખીજા તરફથી મદદ મળે તેવી કંઈ પણ અપેક્ષા નથી. જરૂર નથી.

શંખ યા સુંનાનું સુલુ કોની મદદ લઈને ખીજાની ભીંત દીવાલ આદિને ઉઠવળા કરે છે ? અર્થાત્ કોઈની પણ મદદ-આશ્રય લીધા વિના પોતાવડે પોતેજ ખીજાને ઉઠવળા ખનાવે છે. તેમ આત્મા પોતેજ પોતાની શક્તિથી પરદ્રવ્યને બાણે છે, જોવે છે અને સર્જે છે. ખીજા પદાર્થોની મદદની તેને જરૂર રહેતી નથી, કેમકે તે જોવું બાણવું વિગેરે આત્માનો સ્વભાવજ છે. મોહ પોતાની સોળતથી ઇવને મલીન કરે છે. રાતાં પુષ્પો ઉઠવળા સ્ફાટિકને શું લાલ નથી ખનાવતા ? અર્થાત્ ખનાવે છે. આ લાલ પુષ્પની ઉપાધિ સ્ફાટિક રત્ન પાસેથી ફર કરવામાં આવે તો સ્ફાટિક પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં પ્રકાશે છે તેમ આ મોહને આત્મા પાસેથી ફર કરવામાં આવે તો આત્મા પોતાના નિર્મળ સ્વરૂપે પ્રકાશી રહે છે.

આ પ્રમાણે આત્માની મલીનતાના કારણને સમજીને
 દુઃખના બીજરૂપ મોહનો જેઓ ત્યાગ કરે છે તે જીવે
 આવતા કર્મને અટકાવવા રૂપ કર્મનો સંવર કરે છે. જે
 મનુષ્યો શુભાશુભ પરદ્રવ્યમાં રાગદ્વેષ કરે છે તેઓ ધણા
 લાંબા વખત સુધી તપ કરે તો પણ તેઓની શુદ્ધિ કોઈ
 પણ પ્રકારે થતી નથી. એક માણસ સ્નાન કરીને તરતજ
 ધૂળમાં-કીચડમાં આગોટે તો તેનું સ્નાન નિષ્ફળ છે, કેમકે
 સ્નાન કરવાનો ઉદ્દેશ મેલદૂર કરવાનો છે, તે ધૂળમાં આ-
 ગોટવાથી નિરૂપયોગી થાય છે, તેમ તપ કરવાનો ઉદ્દેશ
 કર્મમળને શુષ્ક કરીને નિર્જરી નાખવાનો-દૂર કરવાનો છે,
 તે રાગદ્વેષ કરવાથી પાર પડતો નથી, માટે આત્માની
 વિશુદ્ધિને અર્થે પ્રથમ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.
 જો તેનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો કર્મનાં ફળ ભોગવતાં
 દુઃખની પરંપરાના કારણરૂપ આઠ પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે.
 જેઓ કર્મના સર્વ પ્રાકૃત-ઉદ્ધવને પુફ્ફાલ રૂપ સમજીને
 તેમાં આશક્તા ન થતાં તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે
 તે સર્વ કર્મ રહિત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ થઈ રહે છે.
 જેઓ શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહે છે તેઓ કર્મ અહણ કરતા
 નથી અને પૂર્વે અહણ કરેલ કર્મનો ત્યાગ કરે છે. જેઓ
 મિથ્યા જાનથી મલીન છે, શુભાશુભ ઉપયોગે પરિણમી
 રહ્યા છે તેઓ કર્મ અહણ કરે છે અને મૂક્યા કરે છે.

પ્રતિક્રમણથી સંવર.

જેઓ ભક્તિ પૂર્વક સામાયિક, ચૈત્ય સ્તવ, સુરવંદન, પ્રતિક્રમણ, કાર્યોત્સર્ગ અને પરચણાણમાં વર્તે છે તેમને સંવર થાય છે. આત્મતત્ત્વમાં સ્થિર થઈને સર્વ દ્રવ્યના સમૂહમાંથી-સર્વ પદાર્થોમાંથી રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરે છે તે સમભાવની સ્થિતિને સામાયિક કહે છે. સમય એટલે આત્મા તે આત્મામાં રહેલું તે સામાયિક. તે અવસ્થામાં રાગદ્વેષ ન હોવાથી સંવર થાય છે. આવતાં કર્મ અટકાવવાં તે સંવર છે. આ સંવરની સાથે કર્મની નિર્જરાપણ હોય છે, છતાં આંહી સંવરની મુખ્યતા છે. ૧

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય સ્વરૂપ-શુદ્ધ ચૈતન્ય-મય-કર્મ ઉપાધિથી રહિત આત્માની જેઓ નિરંતર સ્તુતિ કરે છે તેને જ્ઞાનીઓ સ્તુતિ કહે છે. કોઈપણ દેહની સ્તુતિ નહિ પણ વિશુદ્ધ આત્માની સ્તુતિ-પ્રશંસા કરવી તે વાસ્તવિક સ્તુતિ છે, તેનાથી કર્મનું આગમન રોકાય છે. ચોવીશ તીર્થંકરની સ્તુતિ કરવી તેને ચતુર્વિંશતિસ્તવ કહે છે. તે સ્તુતિમાં અમુક તીર્થંકર વિશેષની સ્તુતિ છે ત્યારે શુદ્ધ આત્માની સ્તુતિ કરવી તે પવિત્રાત્માની સામાન્ય સ્તુતિ છે, ખન્ને કરવા યોગ્ય છે. ૨

પવિત્ર જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમય ઉત્તમ આત્માને વંદના-નમસ્કાર મન વચન કાયા વડે કરવો તેને, વંદના

કહે છે. આમાં ગુર્વાદિક ને આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને મુનિ રૂપ છે તેને વંદના કરવી તે વિશેષ રૂપ વંદના છે. પવિત્ર આત્મને નમ રૂપની કદપના વિનાજે વંદના કરાય તે સામાન્ય રૂપે વંદના છે. જનને કરાવી વંદના લાભ હાયક છે. છતાં શુભ ઉપયોગવાળી વંદના પુન્ય ફળદાતા છે. અને શુદ્ધ પવિત્રાત્માકારે પરિણમવા રૂપ વંદના સંવર્તન કારણ છે. ૩

પૂર્વે કરેલાં કર્મોમાંથી જે કર્મો અત્યારે ફલ દેવા આવેલાં છે-ઉદયમાં આવેલાં છે તે કર્મ ભોગવવામાં મારા પણાનો ત્યાગ કરવો, શુભાશુભ સુખ દુઃખના પ્રસંગોમાં મારાપણું ન માનવું તેને પ્રતિક્રમણ કહે છે. પૂર્વે જે વખતે આ છવે કર્મનો બંધ કરેલ છે તે વખતે તેને પોતાનું આત્મમાન જગૃત ન હતું તેથીજ કર્મનો બંધ થયેલો છે. એ બૂલ ધર્મ છે તે બૂલ ત્યારેજ સુધરે કે જ્યારે આત્મા પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં જગૃત થાય અને તે, તે વખતેજ કહી શકે કે મનમાં માની શકે કે આ ઉદય આવેલ કર્મો તમે મારાં નથી, તમે અત્યારે જે મને સુખ દુઃખ રૂપ ફળ આપવા આવ્યા છો તે મારી બૂલનુંજ પરિણામ છે, એમ કહી તે સમજાવે ભોગવી લે અને તે ભોગવતાં નવાં કર્મ ન બાંધે તેનું નામ પ્રતિક્રમણ. પ્રતિક્રમણ અટકે પાછું હટવું, સ્વભાવને બૂલી વિભાવમાં ગયો હતો ત્યાંથી પાછો ફરીને પાછો સ્વભાવમાં આવ્યો માટે તેનું નામ પ્રતિક્રમણ છે. ૪

જે મનુષ્ય શરીરને અચેતન, કર્મથી બનાવાયેલું અને
 અતે વિનાશ પામનારું છે એમ જાણીને શરીરના કાર્યને
 બહુ મહત્વ આપતો નથી, તેમજ શરીરના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ
 કરતો નથી તે મનુષ્ય કાયોત્સર્ગ કરી શકે છે. તે કાયો-
 ત્સર્ગના વખતમાં કોઈપણ પ્રકારે શરીર ઉપર મમત્વ રાખતો
 નથી, શરીરને સ્થિર રાખે છે અને ધર્મધ્યાનમાં આત્મ
 જગૃત રહી પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને કાયોત્સર્ગ કહે છે. કાયાનો
 ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ, કાયામાંથી ઉપયોગ ખેંચી લઈ
 આત્માંમાં ઉપયોગ રાખવો—આત્માકારે ઉપયોગ પરિણામ-
 વવો તે કાયોત્સર્ગ છે. ૫

કર્મથી આત્માને લિપ્ત જોનાર મનુષ્ય જ્યારે બવિ-
 ધ્યમાં થનારા બંધનના નિમિત્ત રૂપ રાગદ્વેષાદિ લાવેનો
 ત્યાગ કરે છે તેને પ્રત્યાખ્યાન કહે છે. પ્રત્યાખ્યાન એટલે
 ત્યાગ, જે જે લાગણીઓથી—પરિણામોથી ભવ બ્રમણ કરાવ-
 નાર કર્મો આવે છે તે તે લાવેનો—લાગણીઓનો ત્યાગ
 કરવો તે પ્રત્યાખ્યાન છે. ૬

જે યોગી આવશનો ત્યાગ કરી, આત્મ તત્ત્વમાં
 લક્ષ રાખીને આ છ આવશ્યક કરે છે તેનાં કર્મોનો સંવર
 થાય છે. મિથ્યા જ્ઞાનનો ત્યાગ કરનાર, આત્મ અનાત્મનો
 વિવેક કરી સમ્યક્જ્ઞાનમાં લીન થાય છે, તેજ આવતાં
 કર્મોનો નિરોધ કરી શકે છે.

દ્રવ્ય ભાવ ભોક્તા.

જ્ઞાની દ્રવ્યથી-વ્યવહારે વિષયો ભોગવે છે. પણ
 ભાવથી ભોગવતો નથી, ત્યારે અજ્ઞાની જીવ, દ્રવ્યથી-વ્યવ-
 હારે વિષયો ભોગવતો નથી પણ ભાવથી ભોગવે છે. જ્ઞાની
 પુરૂષ આત્મ અનાત્મનો-જડ ચૈતન્યનો લેહ જાણતો હોવા
 છતાં કર્મની પ્રભળતાને લઈ તેનો ત્યાગ કરવાની પોતાની
 અસમર્થતાને લીધે દ્રવ્યથી-દેખવા માત્ર વ્યવહારથી પાંચ
 ઇન્દ્રિયોના ખાવા પીવાદિ વિષયો ભોગવે છે પણ તેમાં
 તેની આશક્તિ ન હોવાથી ભાવથી તે તેનો ભોક્તા નથી.
 ભાવથી ભોક્તા નથી એટલે તે કર્મ બંધ કરતો નથી.
 બીજો અજ્ઞાની મનુષ્ય અજ્ઞાનતાને લીધે પોતાનું હિત
 અહિત જાણતો નથી છતાં દ્રવ્યથી-વ્યવહારે ઉપવાસાદિ
 કરીને ખાવા પીવાદિ ભોગોનો ત્યાગ કરે છે તોપણ તેની
 તે તે વિષયોમાં આશક્તિ ગયેલી ન હોવાને લીધે દ્રવ્યથી
 તે ભોગો ન ભોગવવા છતાં ભાવથી તે તે વસ્તુઓનો
 ભોક્તા થાય છે. થોડા વખત માટે થોડા ભોગોનો ત્યાગ
 કરી ભવિષ્યમાં લાંબા વખત માટે થોડા ભોગોનો ત્યાગ
 પ્રયત્ન કરવો તે પણ અંદરની આશક્તિ સૂચવે છે એટલે
 પરિણામ અનુસારે કર્મનો બંધ થાય છે. એકલા બહારના
 વર્તન ઉપર કર્મ બંધનો આધાર નથી; પણ અંદરની
 યોગ્યતા અને તેના હિત ઉપર પણ આધાર રહે છે.
 વ્યવહારે જે મનુષ્ય નિવૃત્ત થાય છે-ત્યાગ કરે છે,

ત્યાગી થાય છે તેને વ્યવહાર-પરાયણ લોકો પૂજે છે, પણ ને; અંદરથી-ભાવથી ત્યાગી થયો છે; વિપયોથી પાછો હુકયો છે તે તત્ત્વજ્ઞ લોકો વડે—મોક્ષાભિલાષી જીવો વડે પૂજાય છે. વ્યવહારજ્ઞ લોકો વ્યવહાર-પરાયણને અધિક માને છે, તત્ત્વજ્ઞ લોકો તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોમાં અધિકતા જોવે છે અને તેના પ્રમાણમાં જ તેના તરફથી લાભ મેળવી શકે છે.

જે મનુષ્ય દ્રવ્ય માનથી—વ્યવહારે ત્યાગી થયો છે તેને આવતાં કર્મો જાંઘ-ચવાડપં સંવર ચતો નથી પણ જે ભાવથી નિવૃત્ત થયો છે—પાછો હુકયો છે તેને નિશ્ચયથી કર્મોનો સંવર થાય છે—આવતાં કર્મો જાંઘ થાય છે.

આ પ્રમાણે પરતુ તત્ત્વજ્ઞા પરમાર્થને સમજીને વ્યવહારે—દ્રવ્યથી મન વચન શરીર વડે નિવૃત્તિ કરીને—ત્યાગી થઈને સર્વથા આવતાં કર્મો અટકાવવા માટે ભાવથી—અંતરની લાગણીથી નિવૃત્તિ પરાયણ થવું.

દ્રવ્યથી વિપયોની નિવૃત્તિ કરતાં ભાવથી નિવૃત્તિ કરવી તે ઉત્તમ છે પણ કેવળ ભાવથી નિવૃત્તિ કરતાં સર્વથા સંવર થઈ શકતો નથી માટે વ્યવહારે દ્રવ્યથી મન વચન ક્રયાજ્ઞે નિવૃત્તિ કરવાની પણ જરૂર છે.

મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં વેપની મુખ્યતા નથી.

શરીર જડ રૂપ હોવાથી જેમ આત્માથી જુદું છે તેમ સાધુઓનાં ચિન્હ—વેપ પણ જડ રૂપ હોવાથી આત્માથી વિજન છે, માટે તત્ત્વ દષ્ટિએ જોતાં વિંગ-સાધુનો વેપ તે

પાકેલાં અને નહિં પણ પાકેલાં બન્ને કર્મોની નિર્જરા થાય છે. જેમ વનમાં હાવાનજ લાગવાથી સુકાં અને લીલા બન્ને પ્રકારનાં વૃક્ષો બળીને બચ્મ થાય છે, તેમ ધ્યાનના અભ્યાસ વડે પાકેલાં અને નહિં પાકેલાં કર્મોનાં સંચયો બળી જાય છે-ખરી પડે છે. કપાયોને ફર કરીને જે સાધુ વિશુદ્ધ ધ્યાનનો અભ્યાસ કરે છે તેને કર્મોની સકામ નિર્જરા થાય છે. નિર્જરામાં મુખ્ય કારણુ ધ્યાન છે. કપાયનો ત્યાગ કરીને ધ્યાનનું આલંબન લેવાથી ધ્યાન સફળ થાય છે. જેઓ આત્મતત્ત્વમાં રક્ત થઈ કર્મોનો સંવર કરી નિર્જરા ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેજ કર્મોની નિર્જરા કરે છે. સંવર કર્યા વિના સાધુને પણ સકામ નિર્જરા થતી નથી, ખરી વાત છે કે નવું પાણી આભ્યાસ કરતું હોય તો સરોવર ક્યાંથી ખાલી થાય ? જે સરોવરમાં તળાં દ્વારા પાણી આભ્યાસ કરતું હોય તે સરોવર ખાલી થઈ શકતું નથી, તેમ જ્યાં સુધી કપાયાદિ દ્વારા જીવ રૂપ સરોવરમાં કર્મ રૂપ પાણી આભ્યાસ કરતું હોય ત્યાં સુધી આત્મારૂપી સરોવર કેવી રીતે ખાલી થઈ શકે ? અર્થાત્ નંજ થઈ શકે. અર્થાત્ આવતાં કર્મોને અટકાવવારૂપ સંવર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સકામ નિર્જરા થતી નથી.

આત્માનાં સ્વભાવરૂપ જ્ઞાનદર્શન ચાસ્ત્રિનું એકાગ્રતા પૂર્વક ધ્યાન કરવાથી કર્મોનો ક્ષય થાય છે. ધ્યાનમાં મુનની મુખ્યતા છે, તે મન જડ માયામાં વારંવાર દોહોદોહ કરે

છે, ત્યાંથી પાછું જોત્તી લાવીને આત્મામાં એકાગ્ર કરવાથી
-આત્માના જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્રગુણમાં જોડી દેવાથી કર્મની
નિર્જરા થાય છે.

બાહ્ય પરિશ્વર ધન ધાન્ય સ્ત્રી પુત્રાદિ, અભ્યંતર
પરિશ્વર રાગદ્વેષાદિ આ બન્ને પ્રકારની અંત્રીનો ત્યાગ કર-
નાર, લોકાચારથી પરાઈમુખ થનાર-લોકાચારની દરકાર ન
કરનાર, ઇન્દ્રિયોને વશ કરનાર અને મનને સંકલ્પ વિકલ્પના
વ્યાપાર રહિત બનાવનાર મનુષ્ય સર્વ કર્મોને ધોધ નાખે છે.

શુભ અશુભ અને શુદ્ધ એમ ત્રણ પ્રકારના ભાવ-
લાગણીઓ છે, તેમાંથી જે મનુષ્ય પ્રથમની શુભાશુભ
ખે લાગણીઓનો ત્યાગ કરી છેલ્લી શુદ્ધ લાગણી ધારણ કરે
તેનાં કર્મ ક્ષય થાય છે. શુભ ભાવથી પુન્યબંધ, અશુભ
ભાવથી-પરિણામથી પાપનો બંધ એને વિશુદ્ધ પરિણામથી
નિર્મળતા થાય છે. જેઓનાં પરિણામ શુભાશુભ હોય
છે તે પુન્યપાપ ઉપાર્જન કરી ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કર્યા
કરે છે, પણ વિશુદ્ધ ભાવથી કર્મની નિર્જરા કરી મોક્ષ
પ્રાપ્ત કરે છે.

શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને જાણ્યા વિના બાહ્ય તપ કરવાથી
કે અભ્યંતર તપ કરવાથી કર્મની નિર્જરા થતી નથી. શુદ્ધ
આત્મતત્ત્વને જાણ્યા પછીજ બાહ્ય કે અભ્યંતર તપ કરવાથી
કર્મોની નિર્જરા થાય છે. તેજ તપ જે અજ્ઞાન પૂર્વક કરવામાં
આવે તો પુન્ય કર્મનો બંધ થાય છે, તપ કરનારાઓએ

પ્રથમ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણીને પછી કર્મકાંક્ષા કરવું
તપ કરવો જોઈએ. આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરીને વીતરાગ દેવોએ
બતાવેલ પવિત્ર સંયમ માર્ગ પાળવા કે આહરણ વગેરે
કર્મની નિર્જરા થાય છે. આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનવિના સંયમ આહરણ
રવા કે પાલવાથી પણ કર્મની નિર્જરા થતી નથી, તેમજ
આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરીને પણ સંયમ ન પાલવાથી કર્મની
નિર્જરા થતી નથી. સકામનિર્જરા કરવામાં આત્મજ્ઞાન અને
સાથે પવિત્ર સંયમ પાળવાની જરૂર છે, તે બંને સાથે
રહેવાથી કર્મની નિર્જરા થાય છે.

લોકાચાર કે જે ગાડરીયા પ્રવાહ, જેવો કેટલોક બા
હાય છે તેનો ત્યાગ કરી આત્મતત્ત્વના આચરણમાં આહરણ
વાળા રહી સંપૂર્ણ સંયમવાન યોગી કર્મની નિર્જરા કરી
છે. જે લોકોત્તર આચાર જ્ઞાનીપુરુષોનો ઉપદેશોલ્લેખ છે અને
આત્મમાર્ગને અનુકૂળ છે તેનો ત્યાગ કરીને, જે ગાડરીયા
પ્રવાહ રૂપ લોકાચારનું આચરણ કરે છે તેનો નિર્જરામાં
કારણરૂપ સંયમ નાશ પામે છે. જે પવિત્ર ચારિત્રનું આચરણ
કરે છે છતાં વાસ્તવીક રીતે નિશ્ચય વ્યવહારરૂપ જ્ઞાની
ઓના અપેક્ષાવાદમાં ધ્રુવ કરતા નથી તેની આત્મશુદ્ધિ
થતી નથી. શુદ્ધિ ન થવાનું કારણ એ છે કે પવિત્ર વર્તન
સાથે જ્ઞાનની પણ જરૂર છે તે સાથે દર્શનરૂપ શ્રદ્ધાની પણ
જરૂર છે, એકલા જ્ઞાનથી એકલા દર્શનથી કે એકલા આ-

ચિત્રથી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થતી નથી પણ તે જ્ઞાનાદિ ત્રણે સાથે હોય તેજ મોક્ષનો માર્ગ છે અને તેથીજ પૂર્ણતા પ્રગટે છે.

જે સંયમી આદરવા યોગ્ય વિવિધ પ્રકારના આચારમાં પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે છતાં જે જ્ઞાની પુરુષોએ નિશ્ચિત કરેલાં સિદ્ધાંતોને બાણુતોં નથી તે કેવળ આંધળા મનુષ્યના જેવો છે. જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા-ચારિત્ર એકકુલું ઉપયોગી નિવડતું નથી, આંધળા મનુષ્યની ગમે તેટલી સારી પ્રવૃત્તિ હોય છતાં આંખો વિના તે સદાને માટે યોગ્ય રસ્તા ઉપર ચાલી શકે નહિ. કાકતાલીય ન્યાયે કહાય તે યોગ્ય રસ્તા ઉપર આવી બાય છતાં પણ તેની પ્રવૃત્તિ સ્વપર ઉપયોગી તો નજ થાય. આંધળો ખીજાને રસ્તે તો ચડાવી નજ શકે, માટે ચારિત્ર સાથે જ્ઞાનની પણ જરૂર છે. સિદ્ધાંત-શ્રુતજ્ઞાન એ સાધુઓનાં નેત્રો છે. એકેન્દ્રિયાદિને-ઇન્દ્રિયો તેજ ચક્રુ છે. દેવોને અવધિજ્ઞાન રૂપ નેત્રો છે અને નિર્વાણ પામેલાને કેવલજ્ઞાનરૂપ નેત્રો છે. એકેન્દ્રિયાદિ હોવાને ઇન્દ્રિ નેત્રની ગરજ સારે છે. સિદ્ધાંતરૂપ નેત્રોદ્વારા સાધુઓ જોવે છે અને તે દ્વારા ભગૃતિ મેળવી આત્મજ્ઞાનમાં આગળ વધે છે. દેવો અવધિ જ્ઞાનવડે ચોતાનું હિત અહિત બાણુ છે. અને સિદ્ધના હોવા સર્વ નેત્રવાળાં છે-કેવળજ્ઞાનવડે વિશ્વને જુવે છે. માટે આગમમાં કહેલાં અનુષ્ઠાન કરવાં તે નિર્જરસનું કારણ થાય છે.

અજ્ઞાની બંધાય છે ત્યાં જ્ઞાની મુક્ત થાય છે.

ઇન્દ્રિયોના વિષયો સેવતાં જ્યાં અજ્ઞાનીઓ બંધાય છે ત્યાં જ્ઞાનીઓ કર્મોથી મુક્ત થાય છે આ કંઈ જેવું તેવું આશ્ચર્ય નથી. યુભાશુભ વિકલ્પો વડે યુભાશુભ કર્મ આવે છે પણ જેમાંથી એકે જાતનો વિકલ્પ ન કરનાર કર્મ દ્રવ્ય લોગવવા છતાં નિર્જરા કરે છે, પદાર્થને સારાં કે ખોટા માનવાથી રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. રાગદ્વેષ વડે કર્મ બંધ થાય છે. અજ્ઞાની પદાર્થનો લોગ ઉપલોગ કરતાં તેમાં રાગદ્વેષ કરતો હાવાથી બંધાય છે. જ્ઞાની તે પદાર્થના લોગો પલોગ વખતે મધ્યસ્થ રહે છે. ઉઠાસીન રહે છે—રાગદ્વેષવાળાં વિકલ્પો કરતો નથી, તેથી તે બંધ પલુ પામતો નથી અને જે કર્મ તેણે લોગવ્યાં તે પૂર્વનાં કર્મ લોગવીને નિર્જરા કરે છે. આત્માને ઉત્ત્વજ કરે છે.

જ્ઞાનીની માન્યતા.

હું કોઈને નથી અને મારું અન્વ કોઈ નથી, પદાર્થો બધા મારાથી પર છે. આ પ્રમાણે દૃઢમાન્યતાવાળો ત્યાગી થાગી બધાંકર્મોને મુક્તવે છે. મારા તારા પણાના વિકલ્પો દૂર થતાં આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં આવી રહે છે. એ સ્વરૂપ સ્થિરતાની પ્રખર ઉભાથી—ગરમીથી કર્મનો રક્ષ થોપાઈ જાય છે. રક્ષ દૂર થતાં પવનના અંપાટાથી મુક્ત પાંદડાંઓ જેમ મુલ્લ ઉઠી નીચાં ખરી પડે છે. તેમ કર્મો

નિર્જરી લાય છે આત્માથી અલગ થાય છે અને તેમ ધર્તા
આત્મા ઉત્તરવળ થાય છે.

શુદ્ધ આત્માની ઉપાસના કરો.

શુદ્ધ નિર્મલ આત્માને મૂછીને મોક્ષને માટે જેઓ
અન્ય અન્ય જડ સાધનો સેવે છે ! રાગી દ્રેષી દેવોની
ઉપાસના કરે છે. મોક્ષમાં ક્ષણેલા સુર્વાદિનું આલંબન
લે છે તે મૂઢ-અજ્ઞાની મનુષ્યો ટાઢ દૂર કરવા માટે
અગ્નિ એ ખરો ઉપાય છે તેને મૂછીને હિમની-બરફની
ઉપાસના કરે તેના જેવું કરે છે. જેમ ટાઢ દૂર કરવાનો
ઉપાય ગરમી-અગ્નિ છે તેમ આત્માને નિર્મળ કરવાનો
ઉપાય શુદ્ધ આત્માની ઉપાસના-સેવા કરવી તે છે. આ
સાચા ઉપાયને મૂછીને જેઓ ટાઢ દૂર કરવા જેમ હિમની
ઉપાસના કરે છે કે જે લાલદાયક તો નથી પણ ઉલટી
હાની કર્તા છે તેમ શુદ્ધ આત્માને મૂછીને પરમશાંતિ મેળ-
વવા વિષયોની સેવા કરવી તે લાભને બદલે વિશેષ હાની
કર્તા છે. કર્મોથી છોડાવવાને બદલે ઉલટા વિશેષ પ્રકારે
આત્માને બંધનમાં સપડાવે છે. આજ પ્રમાણે રાગદ્રેષને
ઉશ્કેરનારાં કે પોષણ આપનારા દેવો અને સુર્વાદિ પણ
બંધનમાંથી છોડાવતા નથી પણ વિશેષ બંધનમાં ક્ષણે
છે, માટે મોક્ષને અર્થે શુદ્ધ આત્માની ઉપાસના કરવી તે
યોગ્ય સાધન છે.

પરમાત્મા દેહમાં છે.

આત્માજ એ પરમાત્મા થાય છે એટલે પરમાત્મા આ-
પણા દેહનીજ અંદર છે છતાં તે દેવને જેઓ બાહાર બીજા
સ્થળે ચોધે છે તેઓને માટે હું એમ માનું છું કે પોતાના
ધરમાં રાધાયેલું અન્ન તૈયાર હોવા છતાં તે મૂઢ બુદ્ધિવાળો
મનુષ્ય જિજ્ઞાસે માટે બાહાર જમે છે.

કર્મ સાથે બંધાયેલ છે ત્યાંસુધી તે સંસારી હવ
કહેવાય છે, કર્મો દ્વર થતાં આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ
થાય છે તેજ પરમાત્મા છે. આ આસય ઉપર લક્ષ રાખીને
શાસ્ત્રકાર જ્ઞાનીઓ કહે છે કે જેને માટે તમે બાહાર શોધ
ખોળ કરો છો તે પરમાત્મા તમારા શરીરમાંજ રહેલ છે
તેને નિર્મળ કરવાનું મૂકીને-પ્રગટ કરવાનું બૂઢીને બાહાર
તમે શા માટે જમ્યા કરો છો ? તે પરમાત્મા તે તમારા
આત્મામાંથીજ પ્રગટ થવાનો છે. બાહાર ક્યાંપ્રધી આવવા-
નો નથી.

કૃપાયથી હવ બંધાય છે:

કોષાદિ ક્રિયાઓમાંથી ઉત્પન્ન થતા કર્મરૂપ દોરડાંઓ
વડે હવ બંધાય છે, તેજ બંધનો ક્રિયાઓ શાંત થતાં ગ્રહજ
વારમાં તુટી બાય છે. કર્મના બંધનોમાં બંધાવાનું કારણ
ક્રિયાઓ છે, તેને દૂર કરવા પુરૂષાર્થ કરવાની જરૂર છે.

નથી. જીવ પોતાનાં અવગાં કર્તવ્યોથી બંધાય છે અને પોતાનાજ સવળાં કર્તવ્યોથી બંધનોમાંથી છુટે છે.

પ્રમાદથી જીવ બંધાય છે.

પોતાનામાં પ્રમાદને રહેવાની જગ્યા આપનાર જીવ જગતમાં સર્વત્ર પાપો વડે બંધાય છે તેજ પ્રમાદને પોતાની ખાહાર કાઢવાથી-પ્રમાદના દોષથી મુક્ત થતાં જીવ બંધનથી મુક્ત થાય છે. મદ અથવા મદ્ય-દારૂ, પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિવયો, ચાર કપાય, નિદ્રા અને વિકયા, સી દેશ લોચન અને શાજની કયા કરવા રૂપ વિકયા એ પ્રમાદ કહેવાય છે. આ પ્રમાદમાં જીવન પસાર કરનાર જીવ જ્યાં જાય છે ત્યાં કર્મોથી બંધાય છે. તેજ જીવ જ્યારે પ્રમાદનો ત્યાગ કરી તે પ્રમાદની વિરોધી અપ્રમત્ત દશાને-આત્માની જાગૃત દશાને પોતાના નિવાસનું સ્થાન બનાવે છે સદા આત્માની જાગૃત દશા રૂપ અપ્રમત્ત દશામાં રહે છે. ત્યારે જીવ જે જે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે છે તે સર્વ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિના રૂપમાં પડતાછને કર્મનાં બંધનો તોડી નાખે છે.

આત્મતીર્થમાં સ્નાન કરો.

આત્મારૂપિ નિર્મળ પવિત્ર તીર્થને મૂકીને જે જીવો આત્માની શુદ્ધિને માટે અન્ય જગ્યાએથી તીર્થમાં સ્નાન કરે છે, હું જાણું છું કે તે મંદીન મનુષ્ય સરોવરનો ત્યાગ

કરીને કાઢવવાળા આભોચીયાનો આશ્રય લે છે, નદીઓ અને સમુદ્રો એ કોઈ તાત્ત્વિક તીર્થ નથી. જે તારે તે તીર્થ. આત્મા સિવાય કોઈ તારનાર નથી, માટે આત્માજ તાત્ત્વિક સુખરૂપ અને નજીકના તીર્થને મૂકીને આત્મશુદ્ધિ માટે જેઓ નદીઓ આદિ તીર્થો વડે આત્માની શુદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ સત્યમાર્ગના અબાણ છે.

નદીનાં જળો શરીરની શુદ્ધિ કરશે, ગરમીની ઉષ્માને શાંત કરશે. પાણીની તૃપા મટાડશે, પણ આત્મજાગૃતિતો તે નહિંજ આવે, ક્રોધાદિની ગરમી શાંત નહિં કરે, મતને નિર્માળ નહિં કરે. ક્રોધાદિને શાંત કરનાર તો સંયમ રૂપ પાણીથી બરેલી આત્મા રૂપી નદીજ છે.

મુશ્કેલીઓ સહન કરો.

પોતાના આત્મામાં સ્થિરતા કરવા હચ્છનારા મનુષ્યોએ જે જે મુશ્કેલીઓ આવી પડે તે તે સમભાવે સહન કરવી જોઈએ. જે જે પરિપક્ષો કે ઉપસર્ગો જીવંતો. તરફથી આવે તે સહન કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આ મુશ્કેલીઓ સહન ન કરી શકનારનું આત્મજ્ઞાન તેવા મુશ્કેલીના પ્રસંગે આવી પડતાં નાશ પામે છે. સુખમય સ્થિતિમાં રહીને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરેલું હોય છે. તે દુઃખ આવી પડતાં ખસી જાય છે, વિદ્યેષો ઉત્પન્ન થવાથી તેની નિશ્ચળતા ટકી રહેતી

નથી માટે. શક્તિઅનુસારે સુખની માફક દુઃખદ પરીપણો સહન કરવાની ટેવ પાડવી, ઇચ્છાનુસાર બાંધી બોધને છુપા સહન કરવી, તૃપ્તા સહન કરવી, ટાઢ તાપ સહન કરવા, વસ્ત્રો ઓછાંથી ચલાવી લેવું રૂપવાન સ્ત્રીઓ દેખી મનને ડગવા ન દેવું; કોઈ આક્રોશ કરે તાડના તર્જના કરે નિંદા કરે તે સમભાવે ક્ષમાપૂર્વક સહન કરવી, કોઈ પ્રશંસા કરે કોઈ સારો સત્કાર કરે કે કોઈ તિરસ્કાર કરે તો જરા પણ અભિમાન કે ગુસ્સો ન કરવો, રોગ આવે તો શાંતિથી સહન કરવો, ધારેલી કે જરૂરીયાતની વસ્તુ ન મળે તો તેના વિના ચલાવી લેવાની ટેવ પાડવી, રહેવા સુવાની જમીન ખાડા ખડીયાવાળી હોય કે બહુ હવાવાળી ન હોય તો પણ તેનાથી ચલાવી લેવાની ટેવ પાડવી, સારી બુદ્ધિ હોય તો તેનો અહંકાર ન કરવો અને જ્ઞાન ન આવડે તો શોક ન કરવો પણ તેને માટે પુરુષાર્થ કરવો. આવી આવી બીજી પણ ઘણી અભાવ-વાળી કે અનિષ્ટના સંયોગવાળી સ્થિતિ આવી મળતાં સમ-ભાવ રાખી આત્મભાન બરાબર ટકાવી રાખવા પ્રયત્ન કરવો.

આગ્રહ ત્યાગ.

કર્મોની નિર્જરા કરવાની ઇચ્છાવાળા જીવોએ સુખ કે દુઃખમાં તેમજ બીજી બાબતોમાં પણ આગ્રહ ન રાખવો. આગ્રહ રાખવાથી આર્તધ્યાન થાય છે. આર્તધ્યાનથી જીવ કર્મો ઠાઠવાને બદલે ઉલટો વધારે કર્મોના સંચય કરે છે.

આજ જોઈએ અને આ નજ જોઈએ. આ હોય તો કીક પડે અને આ ન હોય તો કીક પડે, એવો આચર્ય કે એવી અપેક્ષા આત્માર્થી જીવોએ રાખવી નહિ, પણ પૂર્વે બાંધેલાં પોતાનાં શુભાશુભ કર્મમાંથી સુખ કે દુઃખ ને વળતે ને ઉદય આવે તે સમભાવે સહન કરતા રહેવું. અમુક વસ્તુનો આચર્ય બંધારો કે અમુક વિના નજ આસે તેવી લાગણીઓ આર્તધ્યાનરૂપ અશુભ ધ્યાન ઉત્પન્ન કર નારી છે. આર્તધ્યાનથી જીવ ઘણું નવીન અશુભ કર્મ બાંધે છે, માટે ને વળતે ને ને વસ્તુ વિગેરે મળી આવે તેમાં સંતોષ માનતાં અને તેથી ચલાવી લેતાં દેવાયું જોઈએ.

આત્મજ્ઞાનથી શુદ્ધિ થાય છે.

વિપરીત દષ્ટિવાળા ઘણા જીવો ઉપાયોથી શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખે છે અને તે માટે પ્રયત્નો પણ કરે છે છતાં આત્મા જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચયજ છે કે આત્માનો જ્ઞાન વડેજ આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. આત્મા સિવાય અન્ય પદાર્થ ને જડ પુણ્ય-માયા રૂપ છે. યા અજીવ છે તે પદાર્થોનું તો આત્માની આડે આવરણજ છે. આ આવરણજ અશુદ્ધિ છે, તે પદાર્થથી આત્માની શુદ્ધિ ધર્મ શકેજ તેના ત્યાગથીજ શુદ્ધિ થાય, અથવા આવરણના ની તત્ત્વથી આવરણ બચ-શુદ્ધિ થાય. જેમાં તાપથી ન છે તેમ આ જડ માયાનો વિરોધી ચેતન્ય ભાવ

છે, તે ચૈતન્યનો જ્ઞાન એ ગુણ છે. જે અજ્ઞાનતાથી કર્મો આવે છે તે તેના વિશેષી ભાવ રૂપ જ્ઞાન દૃષ્ટિથી કર્મો આવતાં અટકી શકે છે. અને પૂર્વનાં બાંધેલાં કર્મો આદ્યાં જાય છે એટલે આત્મજ્ઞાન વડે આત્માની શુદ્ધિ થઈ શકે છે પણ બીજા કોઈ પદાર્થથી-આત્માની શુદ્ધિ થતી નથી.

આત્મા પરદ્રવ્યોથી તદ્દન જુદો છે એટલે ગમે તેવાં સારાં પરદ્રવ્યો વડે સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરો છતાં આત્મા શુદ્ધ થવાનો નથી, તેમજ તે પરદ્રવ્યો આત્માનો સ્પર્શ પણ કરી શકવાના નથી. પરદ્રવ્ય જે શુભાશુભ કર્મો તેને આત્માથી અલગ કરવાં હોય તો આત્મસ્વરૂપની ભાવના કરવી, હું આત્મસ્વરૂપ છું તે હકીકતનું અખંડ સ્મરણ કર્યા કરવું, આત્મસ્વરૂપનો વિચાર નહિ દરનાર પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી શકતો નથી.

આત્માના દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો વિચાર કરવો, હું આત્મા છું એવી પ્રજ્ઞા ભાવના વધારવી, આત્માની અનંત શક્તિનો તેમજ તેના જ્ઞાતા દૃષ્ટા પંચાના ગુણનો વિચાર કરવો આત્માના કરેક પ્રદેશમાં હું અનંત બળવાન જ્ઞાનવાન આત્મા છું એવી જાગૃતિ કરી મૂકવી તે પરદ્રવ્યને આત્માથી અલગ કરવાનો ઉપાય છે.

પરદ્રવ્યને પણ જાણો. ઓળખો. આત્માથી પરદ્રવ્યને અલગ કરવાની પ્રયત્નોવાળાઓ

પરદ્રવ્યને પણ જાણવું નેમએ, જે પરદ્રવ્યને જાણતો નથી તે આત્મદ્રવ્યને મહણ કરી ચકતો નથી. પ્રસાબ પદાર્થોની હેચાતિને લીધેજ સારા પદાર્થની કિંમત મર્ડ થકે છે. દુઃખ કે તો સુખની અધિકતા સમજાય છે. દુઃખદાઈ પદાર્થો છે તો જીવો સુખદાઈ પદાર્થની ઇચ્છા કરે છે. પરદ્રવ્ય અહિતકારી છે એમ જાણવા પછીજ આત્મા હિતકારી છે તે તરફ પ્રવૃત્તિ કરી ચકાય છે. જ્યાં સુધી આ પરદ્રવ્યના સ્વરૂપને જીવ જાણી કે સમજી ચકતો નથી ત્યાં સુધી આત્મદ્રવ્ય તરફ જીવ પ્રવૃત્તિ કરી ચકતો નથી.

જગતનો સ્વભાવ વિચારો.

પરદ્રવ્યથી વિરક્ત થવા અને સ્વતત્ત્વ તરફ પ્રેમ રાખવા માટે તથા સર્વ કર્મોથી છુટા થવા અર્થે આ જગતના સ્વભાવનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

પદાર્થોની અનિત્યતા, જીવોની અશરણતા, સંસારની વિવિધતા, કરેલ કર્મોનું જીવને એકલાને ભોગવવાપણું, કેલ આત્માની ભિન્નતા, શરીરની અશુચિતા, કર્મને આવવાના માર્ગો, કર્મને આવતાં અટકાવવાના ઉપાયો, આત્માથી કર્મને અલગ કરવાના પરિણામો વિગેરેનો વિચાર કરવો, જન્મ, મરણ, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિઓની વિષમતા, અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના વિરસપણાનો વિચાર કરવો. તે પછી આ સંસારના સુખનો

અને આત્માની શાંતનો મુકાબલો—સરખામણી કરી જોવી તેથી સંસારની અસારતા સમજાયા વિના રહેશે નહિં.

અંતરંગ લાગણીવાળા 'હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર અને અસંતોષરૂપ પાંચ પાપોથી છવ બંધાય છે તેજ પાપોને જો અંતરંગ લાગણીમાંથી બાહાર કાઢવામાં આવે તો તે પાપો છૂવને બાંધી શકતાં નથી.

જે પાસે હોય તે અપાય.

જે મનુષ્ય જ્ઞાનની આરાધના કરે છે તેને જ્ઞાન જ્ઞાન આપે છે. જે અજ્ઞાનની આરાધના કરે છે તેને અજ્ઞાન અજ્ઞાન આપે છે. વાત ખરી છે કે જે પોતાની પાસે વિદ્યમાન-હૈયાત હોય તેજ અપાય છે.

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીમાં ભેદ નથી.

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીમાં ભેદ બીલકુલ નથી કેમકે જ્ઞાનને જાણવાથી જ જ્ઞાની કહેવાય છે. વ્યવહાર દૃષ્ટિએ જ્ઞાન શુદ્ધને જ્ઞાની શુદ્ધી—એમ ભેદ કહેવાય છે પણ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં જ્ઞાન તેજ જ્ઞાની છે અને જ્ઞાની તેજ જ્ઞાન છે. કેમકે શુદ્ધ અને શુદ્ધીનો અભેદ સંબંધ છે તે જુદાં પડતાં નથી, એટલે જ્ઞાનનું જ્ઞાન થતાં જ્ઞાની આત્માનું જ્ઞાન અવશ્ય થાય છે.

પોતામાં—આત્મામાં જ્ઞાન : છે એ બધાં પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે. જે જ્ઞાનના અનુભવ વિનાના : છે તેને પદાર્થનું જ્ઞાન થતું નથી. જ્ઞાન અમૂર્ત આત્માનો સુખ હોવાથી અમૂર્ત છે. હિન્દિયોથી પ્રત્યક્ષ તેનો અનુભવ થતો નથી છતાં ‘હું જાણું છું’ ઇત્યાદિ પોતાના અનુભવથી તે બરોબર અનુભવાય છે. જેને જ્ઞાનનો અનુભવ હોય છે તેજ જ્ઞાનદારા અન્ય પદાર્થોને જાણી શકે છે.

જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ થતું નથી ?

કેટલા એક સંપ્રદાયવાળા જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ નથી માનતા પણ પરોક્ષ માને છે, તેઓએ જાણ્યું જોઈએ કે ભલે તમે જ્ઞાનને પરોક્ષ માનો, પણ જો તે પરોક્ષ જ્ઞાન વડે વિષયોનો જોધ તમને થાય છે તો તે પરોક્ષ જ્ઞાન વડે આત્માનો જોધ શા માટે ન થઈ શકે ? અર્થાત્ તે પરોક્ષ જ્ઞાન વડે તે જ્ઞાનની પણ પ્રતીતિ શા માટે ન થાય ?, યદીજ જોઈએ. જે જ્ઞાન વડે પદાર્થ જાણી શકાય તે જ્ઞાન વડે જ્ઞાની-જ્ઞાનવાન શા માટે ન જાણી શકાય ? જે હીવા વડે ચટ પટાદિ પદાર્થો પ્રકાશીત થાય છે તે હીવા વડે તે હીવો, બરોબર શા માટે ન દેખાય ? દેખાવોજ જોઈએ.

જે ‘મનુષ્ય’ જાણે તે જાણે છે તે જાણવાવાળાને જાણારનાં બીજાં કોઈ જાણનાં નથી કે કોઈ જાણનાર પણ

એમ ન જાણે ? પ્રકાશવા લાયક પદાર્થોને જુવે છે. પણ પ્રકાશ કરનારને જોતો નથી એ ખેદની વાત છે. અર્થાત્ એ કહેવું તે આશ્ચર્ય લેવું છે.

પરમાત્મ સ્વરૂપ જાણવા યોગ્ય છે તેને જાણવા યોગ્ય લક્ષ રૂપે જાણીને તે લક્ષ્યથી પાછા ફરીને લક્ષ રૂપે શુદ્ધ આત્માને રાખીને તેનું ધ્યાન કરવું તેથી કર્મોનો નાશ થાય છે. પ્રથમ પરમાત્માનું સ્વરૂપે-જાણવા યોગ્ય રૂપે જ્ઞાન કરીને, તેના જેવોજ પોતાનો શુદ્ધ આત્મા છે એમ ધારીને, પછી પોતાના શુદ્ધ આત્માને સ્વરૂપે રાખીને તેનો અનુભવ કરવો. આ અનુભવથી કર્મોનો નાશ થઈ આત્માજ પરમાત્મા રૂપે થઈ રહે છે. સાધ્ય સિદ્ધ થયા પછી આલંબન મૂકી દેવું જોઈએ. મોટા વાસણમાંથી કંઠી વડે લોજન બાહાર કાઢ્યા પછી છેવટે તે કંઠી મૂકી દેવામાં આવે છે તેમ ઇન્દ્રિય મનાદિકની તથા દેવ સુર્વાદિકની સહાયથી આત્માને જાણીને તે જાણવાનાં હૃદયારો-આલંબનો મૂકી દેવાં. લોજનરૂપ કાર્ય થઈ રહ્યા પછી કંઠીને પકડી રાખવી તે જેમ નિરર્થક છે તેજ ઇન્દ્રિય મન અને પરમાત્માદિ સહાયકોની મદદથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણી જોઈ અનુભવી લીધા પછી તેના સહાયકો-આલંબનોને પકડી રાખવાની જરૂર નથી.

લોજનની ઇચ્છાવાળાને ઈષ્ટ લોજન મળવાથી જેમ આનંદ થાય છે તેમ આત્મ દૃષ્ટિવાળાને આત્મતત્વની પ્રાપ્તિ થતાં આનંદ થાય છે. જ્ઞાનીઓનો પ્રેમ અવિનાશી હોય

કે. હું ખથી લય પામેલા મનુષ્યો જેમ દુઃખનાં નિમિત્તોને
 સજી ખુશીથી ત્યાગ કરે છે, તેમ આત્મતત્ત્વમાં મુખ
 માનનારા મનુષ્યો વિષયોને દુઃખદાઈ જાણીને સજી ખુશીથી
 ત્યાગ કરીદે છે. સોનાને શુદ્ધ કરનાર જેમ શુદ્ધ સુવર્ણ
 મેળવે છે અને લોહાને શુદ્ધ કરનાર શુદ્ધ લોહ મેળવે છે
 તેમ જ્ઞાનને શોધનાર જ્ઞાન મેળવે છે અને અજ્ઞાનને શોધ-
 નાર અજ્ઞાન મેળવે છે. આરિસાની અંદર મનુષ્યાંદિની
 સંગતથી તેવું પ્રતિબિંબ દેખાય છે તેમ નિર્મળ ચતન્યમાં
 કર્મની સોખતથી પ્રતિબિંબ રૂપે મોહ દેખાય છે. દર્પણ
 શુદ્ધ હોય છે તેમાં વાસ્તવિક રીતે પ્રતિબિંબ હોતું નથી
 છતાં તે દર્પણની નજીકમાં કોઈ મનુષ્ય પડ્યું પછી કે વસ્તુ
 સામી આવવાથી તેમાં તેવું પ્રતિબિંબ પડે છે, તેમ તાર્ત્તિક
 દષ્ટિએ આત્મા નિર્મળ છે પણ સંયોગ સંબંધે કર્મની
 ઉપાધિ આવવાથી-તેના સંગથી આત્મામાં મોહ દેખાઈ
 આવે છે. વાસ્તવિક રીતે આત્મામાં તેવું કંઈ નથી અને
 મોહ એ આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પણ નથી, તેતો દર્પ-
 ણમાં પડેલા પ્રતિબિંબની માફક આગંતુક છે; જાહારથી
 આવેલ છે, એ આવે છે તે બધું પણ શકે છે.

વાસના તેવું રૂપ.

જે આ જીવને ધર્મ વડે વાસિત કરવામાં આવશે
 તે જીવ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરશે, પાપમાં પ્રવૃત્તિ નહિ કરે,
 પણ જે તેને પાપ વડે વાસિત કરવામાં આવશે તે તે

નિરંતર પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરશે. પશુ, ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ નહિ કરે, તેમ જ્ઞાન વડે વાસિત-ભાવિત થયેલ જીવ જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ કરશે, અજ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ નહિ કરે, જે આમજ છે તે પછી આત્માની વિશુદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પોતાની બધી પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનમયજ કરવી જોઈએ; શુદ્ધ કરેલું સુવર્ણ જેમ કાંઈ પણ પ્રકારે ફરીને ભદ્રિત થતું નથી તેમ નિર્મળતાને પામેલો જ્ઞાની પછી અજ્ઞાનતાનો સ્વીકાર કરતા નથી.

વિદ્વાનોને શીખામણ.

ઓ વિદ્વાનો! તમે એવો અભ્યાસ કરો, એવું ધ્યાન કરો, એવું લેણું, એવી રીતે મનને સ્થિર કરો, એવી આરાધના કરો, એવું બીજાને પૂછો, એવું બીજા પાસેથી સાંભળો, એવું જાણો, એવું બીજાને કહો, એવી પ્રાર્થના કરો, એવું જોવો, એવું પ્રાપ્ત કરો, એવું વશીકરણ કરો અને એવું કાંઈ પણ સ્પર્શો કે જેનાથી તમને નિરંતર કાયમને માટે આત્માની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય.

આ પ્રમાણે પરદ્રવ્યના પ્રસંગને દૂર કરનાર યોગી, ઇન્દ્રિયોના સમૂહને અત્યંત ચપળ બાણીને, અંતરમુખ હૃદય કરી, નિર્મળ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર સ્વભાવવાળા આત્માનું ધ્યાન કરી, કર્મોની નિર્જરા કરી, નિત્ય જ્યોતિસ્વરૂપ નિરૂપમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે.

ઈતિ નિર્જરા અધિકાર સંમાપ્તઃ

મોક્ષ અધિકાર. ૭

જંધનાં કારણ જંધ થતાં આવતાં કર્મો સર્વથા જંધ થાય છે અને નિર્જરા વડે પૂર્વનાં બાંધેલાં કર્મો આત્માથી સદાને માટે અલગ થાય છે. તે સ્થિતિને મોક્ષ કહે છે. આ મોક્ષમાં સદાને માટે જ્ઞાનનો પ્રકાશ પ્રકાશતોજ રહે છે અને જન્મમરણો સદાને માટે જંધ થાય છે. આ મોક્ષ પ્રાપ્ત થયાં પહેલાં આ છેલ્લા મનુષ્યના દેહમાં રહેતાં જેમ અંધકાર દ્વર થતાં આકાશમાં પ્રકાશ સ્વરૂપ દેહીપ્યમાન સૂર્યઉદય પામે છે તેમ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મોનો ક્ષય થતાં કેવલ જ્ઞાન ઉદય પામે છે. પ્રગટ થાય છે. જેમ અંધકાર સૂર્યના પ્રકાશનું પ્રતિબંધક છે તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મો કેવલ જ્ઞાનાદિ આત્મશુદ્ધિના પ્રતિબંધક છે. અંધકાર દ્વર થતાં સૂર્ય પ્રકાશી રહે છે તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ દ્વર થતાં કેવલ જ્ઞાનાદિ ચાર ઘુણો પ્રગટે છે. મેઘથી મલિન થયેલા આરિસામાં કાંઈ પણ રૂપ-પ્રતિબિંબ દેખાતું નથી તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોથી મલિન આત્મામાં કેવલ જ્ઞાનાદિ 'ઘુણો પ્રગટ' થતા નથી. જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય આ ચારકર્મો સાથે નાશ પામે છે અને તેને લઈને યોગીને અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત આનંદ અને અનંત વીર્ય-શક્તિ આ ચારઘુણો સાથે પ્રગટ થાય છે. જેમ ૧૭

વિના પહાડ ભેદી શકાતો નથી તેમ શુદ્ધ આત્માના ધ્યાન વિના મોહાદિનો નાશ કરી શકાતો નથી. વિશાળ અને મજબુત પહાડને તોડવા, એ મુશ્કેલીવાળું કામ છે. છતાં તેની ઉપર વજના પ્રહારો કરતાં થોડા વખતમાં તેના કકડે કકડા કરી શકાય છે તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મ રૂપ પહાડો તોડવા, એ મુશ્કેલીવાળું કામ છે. છતાં વિશુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરવા રૂપ વજ્ર વડે ઘણી સહેલાઈથી તે તોડી શકાય છે. ધ્યાન કરવાથી-ધ્યાનની સ્થિરતા રૂપ અસિ વડે કર્મોમાં રહેલા રસ શોષી નાખવાથી કર્મો નિરસ થઈ ઘણા થોડા વખતમાં આત્મ પ્રદેશથી ખરી પડે છે. જુદાં થઈ જાય છે, માટે મોક્ષના અર્થી જીવોને કર્મો દૂર કરવા શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરવું તે યોગ્ય માર્ગ છે. જેમ વ્યાધિવાળા મનુષ્યનો અસાધ્ય જેવો પણ વ્યાધિ ઓપધો વડે દૂર થતાં તેને જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તેવો પણ તાત્વિક આનંદ, મહાન કલેશકારી અને દુઃખે દૂર કરી શકાય તેવી કર્મની અસાધ્ય જેવી જણાતી વ્યાધિને શુદ્ધ ધ્યાન રૂપ ઔષધ વડે દૂર કરવાથી આ યોગીને પ્રાપ્ત થાય છે.

આ કેવલજ્ઞાની કેવલ જ્ઞાનરૂપ નેત્રો વડે ઈન્દ્રિયાતીત પદાર્થોને સાક્ષાત્ જોઈને જીવોની યોગ્યતાનુસાર ધર્મોપદેશ આપવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેઓ મહાન પુન્યવાન હોવાથી દેવો આઠ મહા પ્રતિહાર્ય તેમની સેવા અર્થે જનાવે છે.

તેમનો દેશના અમોઘ હોય છે એટલે તેમના ઉપદેશની અસર જીવો ઉપર થયા વિના રહેતી નથી.

તીર્થંકરો જ્યારે ધર્મનો બોધ આપે છે ત્યારે દેવો તેમના સમવસરજીમાં દેશનાં દેવાના સ્થાને એક અયોક વૃક્ષ બનાવે છે, તેની છાયામાં આવેલા જીવોને તેટલા વખત માટે કોઈ પણ પ્રકારનો યોગ કે ઉદ્વેગ રહેતો નથી. આ અયોક વૃક્ષ આખા સમવસરજીના સ્થાન ઉપર લંગાચેલો પથરાયેલો-થેરાયેલો દેખાય છે ૧ દેવો મુંઢર મુગંધી પુષ્પોની વૃષ્ટિગતુ પ્રમાણે સમવસરજીમાં કરે છે. ૨ આનંદદાયક પ્રભુની દેશનાની ધ્વનિ સાથે દેવો મુર પૂરે છે. ૩. ગન્નેબાશ્વ દેવો આમર વિંજે છે. ૪ પ્રભુને દેશના હેતી વખતે બેસવા માટે દેવો સિંહાસન સ્થાપે છે. ૫ ભગવાનના પાછળના ભાગમાં ભામંડલ મૂકવામાં આવે છે. ૬ દેવો દેવ હુંદુબી (દિવ્ય વાજાંત્ર) વગાડે છે, ભગવાનના મસ્તક ઉપર દેવો છત્ર ધરાવે છે. ૮. પુન્યની પ્રબળતાથી આ આઠ પ્રતિદ્યાર્યો હોય છે તીર્થંકરની દેશનાથી આત્મજાગૃતિ વધે તેવો ઉત્તમ લાભ થાય છે, ને પ્રભુની વાણી મનુષ્યો, દેવો અને પશુઓ પણ પોતપોતાની ભાષામાં સમજે છે.

જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ ઉષ્ણ છે, વાયુનો સ્વભાવ-ચપળ છે અને ચંદ્રનો સ્વભાવ શીતળ છે તેમ આત્માનો સ્વભાવ-સ્વરૂપ તે જ્ઞાન છે. આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવ વડે વિશ્વને

જાણે છે. આત્માનું સ્વરૂપ ચૈતન્ય છે, તે ચૈતન્ય જ્ઞાનમય છે, ત્યાં સુધી જ્ઞાનના સામર્થ્યને અટકાવનાર-પ્રતિબંધકત્વ સામર્થ્ય પ્રબળ હોય છે, ત્યાં સુધી જ્ઞાન પોતાના વિશ્વ દૃષ્ટાપણના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતું નથી. આત્મામાં અનંત સામર્થ્ય છે, અનંત જ્ઞાન વિદ્યમાન છે છતાં તે શક્તિને અટકાવનાર જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની હૈયાતિ હોય છે ત્યાં સુધી જ્ઞાન પોતાનું વિશ્વજ્ઞાતા પણાનું સામર્થ્ય પ્રગટ કરી શકતું કે વાપરી શકતું નથી. જ્ઞાનાવરણ દૂર થતાં આત્મા લોકાલોક પ્રકાશકપણાની પોતાની શક્તિ પ્રગટ કરી તેનો અનુભવ લે છે.

જેમ અગ્નિના સ્વભાવને અટકાવનાર અંધકાન્તમણિ અથવા મંત્રાદિ પ્રતિબંધક રૂપ ન હોય તો અગ્નિ બાળવા યોગ્ય પદાર્થને બાળવા સિવાય રહેતો નથી તેમ જ્ઞાનીને જ્ઞાનનું પ્રતિબંધક જ્ઞાનાવરણ કર્મ ન હોય તો તે પોતાની જાયક શક્તિથી જ્ઞેયને-જાણવા યોગ્ય પદાર્થને જાણ્યા વિના અજ્ઞ રહી શકતો નથી.

આત્મજ્ઞાનને દેશકાળાદિનો પ્રતિબંધ નથી.

જેમ સૂર્યને પ્રકાશમાં દેશ કાળ કે સ્વભાવ પ્રતિબંધકરૂપ નથી તેમ આત્માને પણ દૂર પ્રદેશ આદિનો પ્રતિબંધ નથી એ પ્રગટ અનુભવ સિદ્ધ છે.

મેરૂપર્વત એ દેશ-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દૂર પ્રદેશ છે.

રામ લક્ષ્મણાદિ ઘણા વખત પહેલાં થઈ ગયા તે કાળની અપેક્ષાએ દૂર છે. પરમાત્મ એ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી સ્વભાવની અપેક્ષાએ દૂર મનાય છે. આમ દેશની અપેક્ષાએ સૂર્ય દૂર હોવા છતાં પદાર્થોને પ્રકાશવાનું કાર્ય સૂર્યને માટે અશક્ય નથી, કેમકે સૂર્યનો સ્વભાવ સદા પ્રકાશવાનોજ છે. આજ દરમિતે દેશ કાળાદિની અપેક્ષાએ પદાર્થો દૂર હોવા છતાં જ્ઞાન સર્વ પદાર્થોને સ્પર્શપણે જાણે છે. મૈત્રપર્વત, રામ લક્ષ્મણ અને પરમાત્મ આદિ દેશ કાળ અને ભાવથી વિમુક્ત-દૂર હોવા છતાં તેને જાણવામાં જ્ઞાનને જરૂરપણું અડચણ કે મુશ્કેલી પડતી નથી. સૂર્ય જે સ્થાને રહ્યો છે તે સ્થાનથી દૂર આવેલા પદાર્થને પ્રકાશવાનું કાર્ય સૂર્યને જેટલું સહેલું છે, શક્ય છે તેટલુંજ દેશ કાળાદિથી દૂર આવેલા પદાર્થો હોવા છતાં તે સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવાનું કામ આત્માને માટે સહેલું અને શક્ય છે. દેશ કાળાદિ વિમુક્ત-દૂર હોવા છતાં તે જ્ઞાનને જાણવામાં પ્રતિબંધક નથી એ સ્વાનુભવ પ્રત્યક્ષ છે. વિશેષ એટલે છે કે આ વાત કેવડ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ સમજવાની છે. આ પૂર્વ જ્ઞાન જે કેવળ જ્ઞાન તેને દેશકાળાદિ કોઈ પ્રતિબંધક નથી, પણ જે દેશ-થોડું પ્રત્યક્ષ એવાં મતિજ્ઞાનાદિ છે તેમાં તો દેશાદિથી વિમુક્ત-દૂર પદાર્થો તેનું જ્ઞાન થવામાં જ્ઞાનાવરણ પ્રતિબંધક છે. આ ઉપરથી એ નિર્ણય થયો કે જેમ સૂર્યને પ્રકાશ કરવામાં પ્રતિબંધકરૂપે વાદળોનો

સમૂહ છે પણ દેશકાળાદિ પ્રતિબંધક નથી તેમ વિશ્વના સર્વ પદાર્થોને આત્મા જાણી શકે છે તેમાં દેશકાળાદિ પ્રતિબંધક નથી પણ જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે તેજ પ્રતિબંધક છે.

જ્ઞાન વિશેષ પદાર્થોને પણ જાણી શકે છે.

જેમ સામાન્ય પદાર્થોનાં સ્વભાવ જ્ઞાનના વિષય થવા રૂપ છે તેમ વિશેષ પદાર્થોનાં પણ સ્વભાવ જ્ઞાનના વિષય થવા રૂપ છે એટલે વિશેષ પદાર્થોનું પણ જ્ઞાન થઈ શકે છે. સાક્ષાત્ જ્ઞાન જે કેવલ જ્ઞાન વિના પદાર્થોના વિશેષ (પૂર્ણ) સ્વભાવનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવરૂપ હોવાથી તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, જે આત્માને સર્વજ્ઞ અને સર્વ દર્શી માનવામાં ન આવે તો તેનામાં જ્ઞાન સ્વભાવતા સંભવી શકે નહિં.

પદાર્થમાં જે પ્રકાર છે. એક સામાન્ય બીજે વિશેષ. ઘડો કહેવાથી સામાન્ય રીતે બધા ઘડાનું જ્ઞાન થાય છે પણ પીળો ઘડો કહેવાથી તે એક પીળા ઘડાનું જ્ઞાન થાય છે. ઘડો એ સામાન્ય જ્ઞાન છે અને પીળો ઘડો એ વિશેષ જ્ઞાન છે. જુઓ કે સામાન્ય રીતે એક ઘડો કહેવાથી બધા ઘડા આવ્યા હોય છે એમ બધા ઘડાનું જ્ઞાન થાય છે પણ આ ઘડો પીળો છે, ચરદગતુમાં બનાવેલો છે, પાણી ઠરવાના શુષ્કવાળો છે. એ વાત તો કોઈ વિશેષ જ્ઞાનથી જ જાણી શકાય છે.

આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવ હોવાથી તે બધા પદાર્થોને જાણી શકે

ને દર્શન સ્વભાવે બધા પદાર્થને જોયે, જે બધા પદાર્થને જાણે અને દેખે તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી કહેવાય. જો મેરુ કાદિ પદાર્થોના સામાન્ય વિશેષ સ્વભાવને આત્મા ન જાણે તો આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવ કહેવાયજ નહિ. તેથી એ વાત સંદેહ સાય છે કે આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવ હોવાથી સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે. બધું જાણે અને બધું દેખે છે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી આત્માને કેવળ જ્ઞાન છે. તે કેવળ જ્ઞાનથી સામાન્ય પદાર્થોની ભાદ્રક આત્મા ભૂતકાળમાં યદ્ય બધેલા, વર્તમાનકાળમાં ઝમે તેટલા દૂર પદાર્થ હોય-યા સૂક્ષ્મ હોય અને ભવિષ્યમાં તે પદાર્થોના પયોયોમાં જે વિશેષ દેવદાર થવાનો છે તે સર્વ વિશેષને પણ જાણે છે. એટલે દેશ, કાળ અને ભાવથી જે જે પદાર્થો-દ્રવ્યો દૂર કે નજીક રહેલા હોય તેનું પણ સ્પષ્ટતાથી વિશેષ જ્ઞાન આત્માને સાય છે.

અધાતિ કર્મના ક્ષયથી મોક્ષ.

આ કેવલજ્ઞાની શુદ્ધ મ્હાન રૂપ સત્ત્વ વડે વેદની, આયુધ્ય, નામ અને ગોત્રકર્મ એ ચારે કર્મને એકી સાથે છેડીને નિર્વાણ પામે છે.

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ધાતિકર્મ કહેવાય છે કેમકે તે કર્મો આત્માના શુદ્ધનો પાત કરનારાં-દબાવી રાખનારાં છે તે ચાર કર્મનો

ક્ષય થતાં કેવલજ્ઞાન, કેવલ દર્શન, અનંત આનંદ અને
 અનંત શક્તિ પ્રગટે તે. આ ચાર ગુણવાળી શક્તિ જેને
 પ્રગટ થાય છે તેનેજ જીવનમુક્ત કહેવામાં આવે છે. આવી
 સ્થિતિએ પહોંચેલ આત્મા જીવતાં છતાં મુક્ત આત્માનો
 આનંદ અનુભવે છે. તે દેહમાં રહેવા છતાં મુક્ત થવા
 બરાબર છે કેમકે આત્માની શક્તિનો ઘાત કરનાર કર્મો
 નાશ પામેલાં હોવાથી તેને હવે તે કર્મો જાંધનમાં નાખી
 શકતાં નથી. પાછળનાં વેદની, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર
 એ ચાર કર્મને અપાતિ કર્મ કહે છે, તે કર્મો વિદ્યમાન
 હોય છે છતાં આત્માને વિશેષ લુકશાન કરવાની તાકાત
 તેમનામાં રહી નથી, જેમ સર્પના મુખમાંથી ઝેરની કા-
 થળી કાઢી લેવામાં આવ્યા પછી તે સર્પ, સર્પના આકારે
 તો રહે છે પણ સર્પપણાનો ઝેરી ભાવ બજવી શકતો નથી
 તેમ આ કર્મો પણ હવે નવીન કર્મના જાંધન કરવાવાળાં
 થતાં તેની દેયાતિ જ્યાં સુખી હોય છે ત્યાંસુધી આ દેહનો
 સર્વથા ત્યાગ આત્મા કરી શકતો નથી. તેમ છતાં આ
 સ્થિતિમાં તે કેવલજ્ઞાની મહાત્મા પોતાની અમોઘ દેશનાના
 બળે અનેક જીવોને આત્મભાવમાં જાગૃત કરી મોક્ષના
 માર્ગની સન્મુખ ચાલનારા-મોક્ષ માર્ગના પથિક બનાવે
 છે. તે ચાર કર્મો પૂર્ણ થતાં શુદ્ધ ધ્યાનના ત્રીજા અને ચોથા
 ભેદ વડે આત્મ પ્રદેશથી કર્મના બધા પ્રદેશોને દૂર કરી
 પરમ શાંતિમય, સ્વસ્વભાવ રમણતા રૂપ મોક્ષ સ્થાનમાં

જઈને રહે છે. આ આડે કર્મો આત્મ પ્રદેશથી સદાને માટે છુટા થાય તેને મોક્ષ કહે છે.

વ્યવહાર દૃષ્ટિએ મુદ્ધ ધ્યાન કર્મોનો નાશ કરે છે, કેવલ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે અને મોક્ષ પલ્લુ પ્રાપ્ત કરે છે. એમ કહેવાય છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો આત્માને કર્મ લાગતાંજ નથી એટલે નવીન મોક્ષ પ્રાપ્ત થતું નથી. આત્મા મોક્ષ સ્વરૂપજ છે એટલે કર્મોનો નાશ અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ કથન અપેક્ષાએ યોગ્ય છે.

કર્મો દૂર થવા પછી રાગદ્વેષાદિની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી કર્મો જવા પછી આત્મા મુક્તજ બન્યો રહે છે. કર્મોના સંગ અને રાગદ્વેષાદિ આત્માની સાથે નિત્યપણે જોડાયેલાં નથી. અર્થાત્ આત્મા અને કર્મોનો અલોદ સંગંધ નથી પણ સંયોગ સંગંધ છે અને તેથીજ કર્મો આત્માથી દૂર થઈ શકે છે.

મુક્તાત્મા સંસારમાં આવતો નથી.

મોક્ષ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ અને અવ્યાબાધ (કદી નાશ ન પામે તેવાં અને બાધા પીડા વિનાના સુખમાં મગ્ન આત્મા ફરીને સંસારમાં આવતો નથી. ખરી વાત છે કે સદા સુખદાઈ સ્થાનનો-પદનો ત્યાગ કરીને દુઃખદાઈ સ્થિતિનો ડોણ સ્વીકાર કરે ?

અર્થાત્ ડોઈજ નહિં શરીરના કારણજૂત કર્મો નાશ પામવા પછી તે સિદ્ધ આત્મા ફરીને શરીર બ્રહ્મ કરતો

નથી. કારણનો નાશ થવા પછી કોઈ પણ સ્થળે કાર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી.

કોઈ સંપ્રદાયવાળા જ્ઞાનને પ્રકૃતિનો ધર્મ માને છે, તેને ઉદ્દેશીને જણાવવામાં આવે છે કે બુદ્ધિમાનો ! જ્ઞાન એ પ્રકૃતિનો ધર્મ નથી, કેમકે પ્રકૃતિ એ અચેતન છે. અચેતન પ્રકૃતિમાં કોઈપણ સ્થળે કોઈપણકાળે જ્ઞાન રહેતું દેખાતું નથી. જ્ઞાન ચેતન રૂપે છે તે જડ પ્રકૃતિનો વિકાર હોઈ શકેજ નહિ.

કોઈ સંપ્રદાયવાળા મોક્ષમાં જ્ઞાન હોતું નથી પણ જ્ઞાન નાશ પામે છે એમ માનનારાઓએ વિચારવું જોઈએ કે સોનાનો મેલ નાશ થવાથી કાંઈ સોનાપણાનો નાશ થતો નથી તેમ નિર્વાણ પામેલા આત્માના ઉપરથી પુન્ય પાપ રૂપ ધર્મના આવરણો નાશ પામે છે પણ તેથી કાંઈ જ્ઞાનનો નાશ થતો નથી. જો જ્ઞાનાદિ શુભો મોક્ષમાં ગયેલ આત્મામાં નજ હોય તો આત્માની વ્યવસ્થાજ રહી શકતી નથી. કેમકે વસ્તુનું લક્ષણ દૂર થતાં લક્ષ્ય કોઈપણ સ્થળે નિરાધાર રહી શકતું નથી. જ્ઞાન એ આત્માનું લક્ષણ છે તે નાશ પામતાં લક્ષ્ય રૂપ આત્મા રહી શકેજ નહિ. માટે મોક્ષ અવસ્થામાં કોઈની માફક જ્ઞાનગુણનો નાશ થતો નથી. હા એટલી વાત ધ્યાનમાં છે કે પ્રકૃતિના વિકારવાળા રાગ દ્વેષથી મલિન જ્ઞાન જેને અજ્ઞાન રૂપે આગળ વર્ણવામાં આવ્યું છે તે તથા ક્ષયોપશમજન્ય જ્ઞાન એ

મોક્ષમાં હોતાં નથી પણ આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવ રૂપ જ્ઞાનની
હૈયાતિ તો મોક્ષમાં હોયજ છે. તે જ્ઞાન ન હોય તો આ-
ત્માપણુ નજ હોય.

મયત્ન વિના મુક્ત ન થવાય.

જેમ કેદખાતામાં પડેલો અપરાધી મનુષ્ય સુદ્ધાર્થી
રૂપ ઉપાય કર્યા વિના મુક્ત થતો નથી તેમ વિવિધ પ્રકા-
રના જડ ચૈતન્યતા, બંધ મોક્ષના જ્ઞાનને લાલ્સવા છતાં
તેના નિવારણ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તન કરવા
રૂપ ઉપાય કર્યા વિના કર્મથી બંધાયેલો આત્મા મુક્ત થઈ
શકતો નથી, પણ જે મનુષ્ય આત્મા અને કર્મના ભિન્ન
ભિન્ન લક્ષણો વડે બન્નેના લેહોને સમજીને શુદ્ધ આત્મ-
તત્ત્વમાં સ્થિરતા કરવા રૂપ સફરૂપાય કરે છે તે આત્મા
કર્મથી મુક્ત થાય છે. આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ કરી
ખતાવી કે કર્મથી મુક્ત થવાનો ઉપાય કેવલ જ્ઞાનજ નથી
પણ તે જ્ઞાનની સાથે આત્મા સ્વરૂપે-આત્માકારે પરિણમી
રહેવા રૂપ ક્રિયા કે જે બંધનથી મુક્ત થવાનો ઉત્તમેષ્તમ
ઉપાય છે તે પણ સાથે કરવાની જરૂર છે.

સોનું એક જાતનું હોવા છતાં જેમ વ્યવહારી લોકો તેને
શુદ્ધ અશુદ્ધની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનું કહેછે કે આ સોનું શુદ્ધ છે,
આ સોનું અશુદ્ધ છે. તેમ આત્મા તો તેનો તે એક હોવા
છતાં આ શુદ્ધ આત્મા છે, આ અશુદ્ધ આત્મા છે. જેમ શુદ્ધ
અશુદ્ધની અપેક્ષાએ આત્માને બે પ્રકારનો લોકો કહેછે.

શુદ્ધ નયની અપેક્ષાએ, આત્મામાં લેદ નથી છતાં વ્ય-
વહાર નયની અપેક્ષાએ કર્મના સંબંધવાળા આત્માને
અશુદ્ધ અને સંસારી આત્મા કહેવામાં આવે છે અને
કર્મરહિત આત્માને શુદ્ધ અને મુક્ત આત્મા કહેવામાં
આવે છે. સંસારી આત્મા કર્મ મુક્ત છે અને મુક્ત આ-
ત્મા કર્મ વિમુક્ત છે, સંસારી આત્મા અશુદ્ધ છે.
મુક્ત આત્મા શુદ્ધ છે આત્મા અને તેથી અન્ય જે કર્મ
તેનો સંયોગ થયો, આ સંયોગને ભવ (સંસાર) કહે
વામાં આવે છે. અને આ ભવનો અભાવ તેને કર્મનો વિ-
યોગ કહે છે. આ ભવનો વિયોગ કે કર્મનો વિયોગ થવા
પછીથી ફરી જન્મ થતો નથી.

મુક્ત આત્માની સ્થિતિ.

મુક્તપણાની સ્થિતિમાં આત્માને પર પદાર્થનો સં-
યોગ હોતો નથી. તે આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમી
રહે છે. તેને લઈને તેને કોઈપણ પ્રકારની ઉત્સુકતા હોતી
નથી. મેરૂની માફક સ્વભાવે અડોલ સ્થિર તો હોય છે,
વિભાગમાં પરિણમવાપણું ન હોવાથી ત્યાં કોઈપણ પ્રકા-
રનો કલેશ નથી. તેમજ સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થયેલ હોવાથી
તે કૃતાર્થ થયેલ છે એટલે હવે તેને કોઈપણ કરવાપણું
રહેલું નથી. કર્મ રૂપ મળે ન હોવાથી તેનાથી ઉત્પન્ન
થનારી બાધા પીકોપણું તેમને નથી, તે સિદ્ધ આત્મા
નિરંતર આત્માની આનંદમય સ્થિતિમાં રહે છે.

ધ્યાનનું ફળ.

પૂર્ણ પરમાત્મ સ્વરૂપની-પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થવી તે ધ્યાનનું મુખ્ય ફળ છે આ ફળ એકાંતિક છે તેમાં અપવાદ નથી, તેમજ તે અનુભવગમ્ય-આત્મગમ્ય છે. અને તે અતુત્તરફળ છે તેનાથી આગળ બીજું ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય કોઈ નથી, માટે બુદ્ધિમાનોએ વાદપ્રતિવાદઆદિ વાસનાઓનો ત્યાગ કરી આ પરબ્રહ્મરૂપ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે આંહીજ પ્રગલ્ભ પુરૂષાર્થ કરવો. વાદવિવાદ કરવાથી વસ્તુતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી; પણ કામ કરવાનો ખરો વખત નકામો ચાલ્યો જાય છે. માટે આંહીજ આ ભવમાંજ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાને જોટલો; અને, તેટલો પ્રયત્ન કરવો.

મહાત્માઓનો હિતોપદેશ.

ધ્યાન માર્ગના બહુકાર અને ધ્યાન વડે કર્મનો ક્ષય કરનાર ચોગીઓ, ભાવી ચોગીઓના હિત અર્થે અધિકામાં હીપેક સમાન આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે કે જેમ આવવામાં નથી કે આગસ કરનાર મનુષ્ય માર્ગનો પાર પામી શકતો નથી તેમ ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવવાની જાણ વિનાના વાદ અને પ્રતિવાદ કરનારા, તત્ત્વજ્ઞાનનો પાર પામી શકતા નથી. જેમ આવવામાં, પ્રમાદ નહિ

કરનાર પોતાના અખંડ પ્રયાણ વડે ધારેલે સ્થાને પહોંચે છે તેમ શુદ્ધ ચૈતન્યનું ઉપયોગની અખંડ અને નિશ્ચળ જાગૃતિ પૂર્વક ધ્યાન કરનાર કર્મને ક્ષય કરી આ જીવ-સમુદ્રને ઓલંઘીને પોતાની મુસાફરી પૂર્ણ કરી પરમ શાંતિ પામે છે. ધ્યાન એજ કર્મ ક્ષય કરવાનો યા મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે, એમ જ્ઞાનીઓએ જાણ્યું અને અનુભવ્યું છે, જેમ મંત્ર જાણવાથી, મંત્ર ઘેર વિપતો નાશ કરે છે તેમ આત્મા પણ ધ્યાન કરવા વડે અનેક જીવનાં ઉપાર્જન કરેલાં કર્મોના નાશ કરે છે.

ચિંતામણિ ચિંતવેલું આપે છે, કદપદ્મ કંપેલું આપે છે. પણ શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન તો ચિંતવી ન શકાય અને સંકલ્પી પણ ન શકાય તેવી, આત્માની અનંત શક્તિ આપે છે. શુદ્ધ આત્માના ધ્યાન વડે દુઃખે દૂર કરી શકાય તેવા જન્મ, મરણ, અને વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ રોગોનો સહેજાઈથી નાશ કરી શકાય છે. તે શુદ્ધ આત્માને કામદેવનો-કામવાસનાનો પરાજય કરવામાં કે નાશ કરવામાં જરાપણ પ્રયાસ કરવો પડતો નથી; અર્થાત્ આત્મ ધ્યાનથી કામને પણ સહેજાઈથી જીતી શકાય છે. માટે હે મહાનુભાવો! વાદવિવાદને મૂકીને અધ્યાત્મનું ચિંતન કરો. આત્મ ઉપયોગ સ્થિર કરો, વારંવાર વિભાવ દશામાં ઉપયોગ ચલિત થઈ જાય છે તેને સ્વસ્વભાવે રમાવો, અજ્ઞાન અંધકારને દૂર કર્યા વિના જ્ઞાન અનંત સેયને વિષય કરી શકતું નથી, જેવાં જાણવા

લાયક પદાર્થને પ્રકાશી શકતું નથી. ઉપાયથી ઉપેયની-
પ્રાપ્ત કરવા ચોખ્ખની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ બુદ્ધિમાનો!
તમે સફળતામાં મહાન આદર રાખો. આત્મચિંતન
કરવા જેવો બીજો કોઈ સારો ઉપાય નથી, પણ આ ઉ-
પાય મોહના પાશમાં સપડાયેલા જીવોને પ્રાપ્ત થવો
મુશ્કેલ છે.

આત્મસિદ્ધિનાં બાહ્યસાધનો.

ઉત્સાહ, નિશ્ચય, ધૈર્ય, સંતોષ, તત્ત્વદર્શન અને
એકાંતવાસ આ બાહ્ય સાધનો આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં
ઉપયોગી છે. કુદ આત્મધ્યાન એ અંતરંગ સાધન છે.

આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા ઇચ્છતા સાધકનો ઉત્સાહ
એટલો બધો પ્રબળ હોવો જોઈએ કે કાંતો કાર્યસિદ્ધ કરેછું
અને કાંતો દેહનો નાશ થાય છે. મતલબ કે દેહનો નાશ
થાય તો પણ પોતાના ઉત્સાહને નગળો પડવા ન આવે.
નિશ્ચય પણ તેનો તેટલોજ દૃઢ હોય છે કે સર્વસ્વના ભોગે
પણ તે કાર્ય સિદ્ધ કરવા પુરુષાર્થ કરે છે. ધારેલ કાર્ય
સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી તે બીજું કાર્ય હાથ ધરતો નથી,
અને જાંબીને નિરાંતે મુતો પણ નથી, સેંકડો વર્ષો વીવી
બય પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની તેની ખીરજ ખુટતી નથી,
અનેકવાર નિરાશા મળે છતાં તે કાર્યને છોડતો નથી, પણ
જરૂરીયાતવાળાં સાધનોનો સંગ્રહ કરીને ફરી પાછો પુરુષાર્થ
શરૂ કરે છે. જ્યાં જ્યાં પોતાની ન્યુનતા જણાય ત્યાં ત્યાં

તે તે ન્યુનતા પૂરી કરીને, કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વિના રહેતો નથી. ક્ષણ ન જણાય તો પણ તેની ધીરજ ખુટતી નથી, તે નાશીપાસ થતો નથી, અનેક લવોને આંતરે પણ છેવટે પોતાની ધીરજનાં બળે તે સિદ્ધ થાય છે. તેનો સંતોષ પણ અગાધ હોય છે. સેજ સાજાં શુંજીની પ્રાપ્તિ થતાં આ વિશ્વના મનુષ્યો અભિમાની વૃત્તિના અંગે જે સંતોષ પકડે છે, આગળ વધતાં અટકે છે, આ કાંઈ સંતોષ નથી પણ આગસ છે. જે કાર્યનો પ્રારંભ કર્યો છે તે કાર્યની સિદ્ધિ થતાં સુધી વચમાં ન અટકતાં પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી પુરૂષાર્થ કરે છે, છતાં સંતોષ રાખે છે. કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે જેમ સામાન્ય મનુષ્યો કાર્ય સિદ્ધ થવામાં વિલંબ લાગતાં હતાય અને નિરાશ થઈ બીજાની આગળ રાહડાં રોયા કરે છે કે શું કરીએ. ભાઈ! પાંચમો આરો, દુપમકાળ, છેવટનું સંપ્રયણ, સારાં નિમિત્તોનો અભાવ ઇત્યાદિ કારણોને લીધે આવા કાળમાં તે આત્મજ્ઞાન ક્યાંથી પ્રગટે! ધ્યાન તે કેમ બની શકે! આવાં રાહડાં રોનારો તે ન હોય, પણ આ કાળમાં પણ પોતાના અનિવાર્ય પુરૂષાર્થને અંગે જે પ્રાપ્ત થયું હોય તેમાં સંતોષ માને અને તે પૂર્ણ કરવા અથાગ પુરૂષાર્થ કરે, આને સંતોષ કહે છે. આવો પુરૂષાર્થ કરવા માટે પરિચિત દેશ, અને પરિચિત મનુષ્યોના સંગનો ત્યાગ કરવો. જોઈએ કેમકે પરિચયવાળા મનુષ્યોના સંસર્ગથી અભ્યાસ આગળ વધી

છે. પ્રખર તાપવાળો, હવજંતુના ઉપદ્રવવાળો, અને તેવોજ
ધ્યાનમાં વિધનરૂપ દેશ હોય તેનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.
આ બધાં સાધનોની મદદથી સાધકને તત્ત્વદર્શન થાય છે.
તત્ત્વદર્શનથી તેનામાં કોઈ અપૂર્વ ઉત્સાહ સાથે બાળ પ્રગટ
છે, તેથી શ્રેણિબદ્ધ પરિણામની ધારા-વીર્યનો ઉદ્દાસ વૃદ્ધિ
પામે છે. આ બધાં સાધનો ધ્યાનનાં કારણો છે. આગમના
જ્ઞાન વડે, અનુમાનથી અથવા તર્કવિતર્ક દ્વારા દરેલા
વસ્તુના નિશ્ચયથી અને તે પછી ધ્યાનના અભ્યાસના રસ-
વડે બુદ્ધિને વિશુદ્ધ અને તિદ્ધ જનાવનાર મનુષ્ય પવિત્ર
ધ્યાનનો અભ્યાસ શરૂ કરી શકે છે. આત્મ ધ્યાનમાં પૂર્ણ
પ્રેમરસ પ્રગટ થવો તે વિદ્વાતાનું પરમ ફળ છે. જે આવી
પ્રખર વિદ્વતા મેળવવા છતાં આત્મધ્યાન તરફ તેની પ્રવૃત્તિ
નજ હોય પણ કેવળ સર્વશાસ્ત્રો બાણુવાં અને બીજાને
ઉપદેશ કરવો તેટલામાંજ તે વિદ્વાન અટકી જાય તો જરૂર
સમજવું કે આત્મધ્યાન વિના આ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન એ કેવળ
સંસારજ છે—સંસારનુંજ કારણ છે. જેમ મૂઢધિતવાળા અ-
જ્ઞાની હોવાને પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, ધાન્યાદિ એ સંસાર છે, તેમ
આત્મજ્ઞાન વિનાના પંડીતોને શાસ્ત્ર જ્ઞાન એ પણ
એક કમાઈ આવાનું સાધન છે. રૂપાંતરે તે પણ એક સંસા-
રજ છે. આ કર્મ ભૂમિમાં મનુષ્યપણાસાથે પરમ ઉત્કૃષ્ટ
જ્ઞાન રૂપ બીજને મેળવીને જે હોવો આત્મધ્યાન રૂપ જે-
તીની તરફ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તેઓ અદ્વયબુધિવાળા
બાળ હોવાજ છે એમ સમજવું.

અહા ! શું મોહનું જોર છે ! માછલીએને કાંટા ઉપર રહેલ માંસના ટુકડા તરફ લટકાઈ રહેલી નીચીની માફક, આ વિશ્વના વિષય સુખમાંથી હુકમ કરું તે મુશ્કેલી લેરું કામ છે. આ લોગ સુખમાં અધ્યક્ષ થઈને જીવે ઉત્તમ ધ્યાનનો પણ ત્યાગ કરે છે. અને દુઃખ રૂપ વિષયો તરફ ઘસડાતા જાય છે આવા મોહને વિહંગ છે.

આત્મતત્ત્વને નહિ જાણનારા, વિપરીત કર્મ કરી પ્રવૃત્તિ કરી રહેલા, હિત અહિતના વિવેક વિરહી જન જાણના અને વર્તમાન કાળને જ જોનારા, અધ્યક્ષ થઈને કે દરકાર નહિ કરનારા જીવો ભાવિ જન્મને અનેક કષ્ટ-ઓ-પીડાઓ સહન કરતા રહે છે. અહા ! આ અધ્યક્ષ નહિ નસીક પીડાઓ, વ્યાધિ શારીરિક પીડાઓ, વૃદ્ધાવસ્થા, જન્મ, મરણ અને શોકાદિ ઉપદ્રવવાળા જીવન સંસાર તરફ જો મનુષ્યો ! જરા નજરતો કરો, એ સંસાર કેટલાં કેટલાં દુઃખોથી ભરપૂર છે, છતાં પણ કે નેરુ પિત્ત જીવો ! તમે તેનાથી કેમ ઉદ્દેગ નથી પામતા ? અને તેનાથી પ્રજાટો નથી એ મહાન ખેદની વાત છે.

પામા—જાસના રોગ વાળા મનુષ્યો જરૂર જાણવામાં સુખમાને છે પણ પરિણામે અર્થાનિ વૃદ્ધ છે, તેમ કેટલાં એક મનુષ્યો કર્તવ્યને અકર્તવ્ય રૂપે, અકર્તવ્યને કર્તવ્ય રૂપે અને દુઃખને સુખ રૂપે માને છે, પણ પરિણામે તેમની પરિત પ્રવૃત્તિ તેમને દુઃખદાયક બિરહ છે.

ખારા પાણીને દૂર કરી જેતરમાં મીઠા પાણીનો યોગ
 કરવાથી બીજા જેવીરીતે ઉગી નીકળે છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાન
 સાંભળવાથી, તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ મીઠા પાણીના સીંચનથી ધ્યાન-
 રૂપ મીઠાં ફળોનો ઉદય વૃદ્ધિ પામે છે. ખારા પાણી સર-
 ખી લોગ ધુમ્ધિનો-વિપયો તરફની લાગણીનો નિરંતર
 ત્યાગ કરવો અને મધુર પાણી સમાન તત્ત્વજ્ઞાનનું ધ્રુવ્ય
 કરવા રૂપ સિંચન કરવું, એટલે બોધિણીજ વૃદ્ધિ પામી
 મોક્ષ રૂપ ફળ આપશે. આજ આપણું હેવટનું ધ્યેય અને
 પ્રાપ્ત્ય છે, કુતર્કો અને વિતર્કો જો મનના વ્યાધિ છે,
 ધ્યાનના તે શત્રુ છે, જ્ઞાનને અટકાવનાર છે, શાંતિના વિ-
 શાધી છે, શ્રદ્ધાનો નાશ કરનાર છે, અભિમાનને 'ચોપણ'
 આપનાર છે, માટે મોક્ષની ઈચ્છાવાળા હવેજો કુતર્કો
 અને વિતર્કોમાં મિથ્યા અભિનિવેશ—ઠઠાશ્રદ્ધ રાખવો-
 યોગ્ય નથી પણ મોક્ષ મહેલમાં પ્રવેશ કરાવનાર આત્મ
 તત્ત્વ તરફ સદ્ભાવ રાખવો યોગ્ય છે.

જેમો પરમ શુદ્ધ અને શુદ્ધ આશયવાળા હવેજો
 આદર પુર્વક નિરંતર આ પ્રમાણે શુદ્ધ ચૈતન્યનું ચિંતન કરે
 છે, તેમો દુઃખના સ્થાન રૂપ કર્મનો અને ભવનો ત્યાગ કરીને
 નિરૂપમ, અખંડ, અનંત, અતીન્દ્રિય અને અવિનાશી આ-
 ત્મિક સુખ પામી સદા આનંદમય સ્થિતિ પામે છે.

ઇતિ મોક્ષાધિકાર સમાપ્ત.

પ્રકરણ આઠમું.

ચારિત્ર અધિકાર.

આ સાત અથવા પુન્ય પાપને બુદ્ધાં ગણવામાં આવે તો નવ તત્ત્વ થાય છે. આ તત્ત્વના જ્ઞાનથી જાણવા, પ્રહણ, કરવા અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુ તત્ત્વનો નિશ્ચય થાય છે કે, જીવ અને અજીવ જાણવા યોગ્ય છે. આશ્રવ અને બધ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને સંવર નિર્જરા તથા મોક્ષ પ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. આ બધો નિશ્ચય કર્યા પછી આવતાં કર્મો કેવી રીતે અટકાવવાં અને પૂર્વનાં કર્મો કેવી રીતે કાઢી નાખવાં તે માટેનો પ્રયત્ન કરવો એ જાણી રહે છે. તેને માટે ચારિત્ર પ્રહણ કરવાની જરૂર છે એટલે આ અધિકારમાં ચારિત્ર સંબંધી હૃદીકૃત આપવામાં આવશે. દેશ કાળનો વિચાર કરી, પોતાની સખજતા કે નિર્ભજતા તપાસી, પોતાની શક્તિને કે.ઈ પણ રીત ન છુપાવતાં આત્માર્થિ જીવોએ ચારિત્રના માર્ગમાં પુરૂષાર્થ કરવો.

મુશ્કા ઘણી પ્રજા હોવા છતાં, જે શરીર દ્વારા સ્થિરતા અને પુરૂષાર્થ કરવાનો છે, તેનો શરીરના પ્રમાણમાં થઈ શકે છે. મનુષ્ય ઘણો બળવાન હોય છતાં તેને વાપરવાનાં-કામ કરવાનાં હથીયારો મળજીત અને ટકાઉ ન હોય તો તેનો પુરૂષાર્થ તેટલો ઉપયોગી થતો નથી. અર્થાત્ હથીયારના પ્રમાણમાં પુરૂષાર્થ થઈ શકે છે. હથીયાર નબળાં હોય અને જોર વધારે વાપરવામાં આવે તો

હથીયાર તુટી જાય છે, તેમ શરીર રૂપ હથીયાર નિર્માત્ર્ય-
 નિર્ભળ હોવાથી તના માપ પ્રમાણે, તે સહન કરી શકે
 તેટલો પુરુષાર્થ કરવામાં આવે તો તે સફળ થાય છે, જો
 વધારે પડતા પ્રમાણમાં મહેનત કરવામાં આવે તો શરીર
 કામ કરતું અટકી જાય છે, અને આંતે આગળ જઈ પાછા
 પડવા જેવું પરિણામ આવે છે, માટેજ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે
 વજ્રરૂપના નારાયણ સંધયણુ—વજ્ર જેવી મજબુતાઈ વાળા
 શરીર દ્વારાએજ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તેના અ-
 ભાવે ખીજ સંધયણુવાળા શરીર વડે મોક્ષ મળતું નથી.
 એ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે કે જેમ મોક્ષ મેળવ-
 વામાં ખીજ સાધનો ઉપયોગી છે, તેમ શરીર પણ તેટ-
 લુંજ ઉપયોગી સાધન છે, છતાં મનુષ્યોએ દ્વિમત દ્વાર-
 વાનુકાંઈ કારણ નથી. આ શરીર દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય
 તો પણ એક ભવ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય તેવું એકાવ-
 તારી પણ અધારે મેળવી શકાય છે, છેવટે જો પાંચ કશ કે
 પંતર ભવે પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, માટે છેવટના સં-
 ધયણુ વાળા શરીર વડે પણ પુરુષાર્થ કરવામાં કચાચ ન
 રાખવી. કોઈ મનુષ્ય ઉતાવળો આવે અને કોઈ ધીમો આવે,
 કોઈ સિધ્ધિ સરલ રસ્તે યમને જાય અને કોઈ વાંકા ગક-
 રાવા વાળા રસ્તે યમને જાય, આમ અતિ અને માર્ગમાં
 ફેર હોવા છતાં—ભિન્નતા હોવા છતાં પણ પહોંચવાનું સ્થા-
 નતો એકજ છે. કરવાનું કાર્યતો એકજ છે, અને તે સર્વ
 શુભાશુભ કેમને ક્ષય કરીને નિર્વાણ સ્થાન—મોક્ષ પદ પા-

મવું. તે છે, આ પદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ તે સમ્યક્ ચારિત્ર છે. જ્ઞાનથી વસ્તુનો ઝોંધ-કર્તવ્યનું જ્ઞાન થયા પછી દર્શન દ્વારા તે જાણતમાં દૃઢ શ્રદ્ધાન આવ્યા પછી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું અને નિશાન વાળું સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ સમ્યક્ ચારિત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, ચારિત્ર એટલે વર્તન, ચારિત્ર એટલે આઠ કર્મનો જે સંચય થયેલો છે, તેને કાઢી નાખવો તે. તેનું ક્ષણ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવી, આત્માની દખાણેલી અનંત શક્તિઓને પ્રગટ કરવી તે છે. ચારિત્ર શ્રદ્ધા કરનાર જીવોનો ઉત્સાહ અને શારીરિક તથા માનસીક બળના પ્રમાણમાં ચારિત્રના અનેક ભેદો છે, તે અપેક્ષાએ સ્થવિરકલ્પી, નિન કલ્પી, સ્વયંબુદ્ધ અને પ્રત્યેક શુદ્ધ એમ ચાર પ્રકારના ચારિત્ર ધારણ કરનાર જીવોના ભેદ છે.

કોઈ પણ જીવની હિંસા પોતે કરવી નહિ, બીજા પાસે કરાવવી નહિ અને હિંસા કરનારને અનુમોદન આપવું નહિ. આ હિંસા મન વચન અને શરીર વડે કરવી નહિ, કરાવવી નહીં અને કરનારની અનુમોદના કરવી નહિ એમ નવભેદ પ્રથમ મહાવ્રત પાલન કરવું.

બીજા મહાવ્રતમાં મન વચન શરીર વડે અસત્ય બોલવું નહિ, બીજા પાસે અસત્ય બોલાવવું નહિ અને અસત્ય બોલનારાને અનુમોદન આપવું નહિ એ પ્રમાણે બીજું મહાવ્રત પાલન કરવું.

ત્રોજ મહામતમાં મન વચન શરીરે કરી નાનીમોટી
ચોરી કરવી નહિ, કરાવવી નહિ અને ચોરી કરનારની પ્રશંસા
પણ ન કરવી અને ધણીની-વસ્તુના માલોકની આજ્ઞાથી,
પોતાને ખપી શકે તેવી વસ્તુ ગુર્વાઈની આજ્ઞાએ મદદ
કરવી, એ ત્રીજું મહામત છે.

ચોથા મહામતમાં મન વચન શરીર વડે દેવ મનુષ્ય
અને તિર્યંચ સંબંધી મૈથુન સેવવું નહિ સેવરાવવું નહિ
અને સેવનારાની પ્રશંસા કરવી નહિ એ ચોથું મહામત છે.

પાંચમા મહામતમાં ધન્ય જ્ઞાન્યાદિ તવ પ્રકારનો પ-
રિશદ્ધ મન વચન શરીર વડે રાખવાનો, રખાવવાનો અને
અનુમોદન કરવાનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ચારે પ્રકારના સાધુઓને પાંચ મહામતો
પાલન કરવાનું હોય છે. વિશેષમાં ધર્મોપકરણ સંયમમાં
સહાયક, વસ્ત્ર પાત્ર ઓછાં વધતાં રાખવાં કે ન રાખવાનાં
સંબંધમાં તેઓ વચ્ચે તફાવત હોય છે.

સ્થવિરકદંબી સાધુઓમાં બાળ, ગ્લાન, વૃદ્ધ, તપ-
સ્વી, રાજકુમારાદિ અનેકનો સમાવેશ થાય છે, તેઓની
શારીરિક સંપત્તિ નબળી હોવાના કારણે વસ્ત્ર પાત્રાદિની
જરૂર રહે છે. આ કદંબમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય પ્રવર્તક, સ્થ-
વિર, ગણાવચ્છેદક આદિની પદવીઓના અધિકાર હોય છે.
બધા સસુદાયના ઉપરીને ગચ્છાધિપતિ, આચાર્ય, ગણી
વિગેરે કહેવામાં આવે છે. તેઓ શિષ્યોને સૂત્રના અર્થ

એ વાંચવા ભણવા લે છે અને જરૂર ન હોય ત્યારે તે પા-
છાં આપીદે છે.

સાધુ કરતાં સાધ્વીઓને અઠચણાદિ કારણે થોડાં વિ-
શેષ ઉપકરણો હોય છે, તે સાધુ સાધ્વીઓ આઠ મહીના જુદા
જુદા સ્થળે વિચરે છે, અને ચોમાસાના ચારમાસ એક સ્થળે
રહે છે. એમ આઠ અને એક ચોમાસાનો મળી નવકરપી વિહાર
કહેવામાં આવે છે. છુટા કાળમાં એટલે ચોમાસા સિવાય
સાધુઓને એક સ્થળે એક મહીનાથી વધારે વખત રહેવાની
આજ્ઞા હોતી નથી, જરૂર પ્રસંગે મહીનાની અંદર પણ વિ-
હાર કરી જાય. જ્યાં તેમણે એક વર્ષ ચોમાસું કર્યું હોય ત્યાં
ઓછામાં ઓછા બે વર્ષના આંતરા સિવાય ચોમાસું કરવાની
મનાઈ હોય છે, એકી સાથે બે ચોમાસાં કરવાની આજ્ઞા
હોતી નથી અને જ્યાં એક મહીનો રહ્યા હોય ત્યાં પણ બે
મહીનાના આંતરા સિવાય ફરીને માસ કદપ કરવાનો અધિ-
કાર નથી. કેાઈ રોગાદિ કારણે રહેવાની જરૂર પડે તો પણ
તે ગામમાં બીજું સુકામ હોય ત્યાં સુધી તે સુકામમાં રહે
નહિં અને તેજ સુકામમાં રહેવાની જરૂર પડે તો તે સ્થળે માસ
કદપ કર્યો હોય તેથી બીજા ભાગ કે જુલુ ઉપર જઈને
રહે પણ છતી શક્તિએ વધારે વખત ત્યાં રહે નહિં. શ-
રીરચાલી ન શકે તેમ હોય અથવા કેાઈ અપૂર્વ જ્ઞાન કે
વિદ્યામાં વધારે યતો હોય કે તેવો સમાગમ બીજો ન હોય
તો વધારે વખત પૂર્વે કહેલી કદપની મર્યાદા સાચવીને રહી
શકે. ઓછામાં ઓછા બે સાધુઓ વિચરે. તેમાં પણ એક

ગીતાર્થ હોવો જોઈએ, એટલે સૂત્રઅર્થના રહસ્યનો બાણકાર હોય તેની નિશ્ચયે અનેક સાધુઓ વિચરી શકે છે.

સાધુઓ પહેલે પોહોર નવું જાણે, ખીજે પહોરે તેનો અર્થ વિચારે. સશક્ત સાધુ દિવસમાં એકવાર લોજન કરે, ગ્લાન, બાળ, વૃદ્ધ અને વધારે અભ્યાસ કરનાર એકથી વધારે વાર પણ નિર્દોષ આહારાદિ કરી શકે છે. ઉનાળા કરતાં શીયાળામાં અને શિયાળા કરતાં ચોમાસામાં વિશેષ પ્રકારે તપશ્ચર્યા કરવી જોઈએ. ચોમાસામાં મન્યુત બાંધાવાળા સાધુઓએ ધી દુધઆદિ વિકૃતિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જે વખત પ્રતિકમણુ નિત્ય કરવું અને રાત્રે સ્વાધ્યાય કરી ધ્યાન કરવું જોઈએ. આપસઆપસમાં બાણવું અને બાણાવવું. દિવસ રાત્રિનો મોટો ભાગ નવીન જ્ઞાનનો અભ્યાસ, સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં નિર્ગમન કરવો જોઈએ.

સાધુ અને સાધ્વીઓનો આચાર પ્રાયે સરખો છે. વિશેષમાં સાધ્વીઓને સાધુ કરતાં ચોડાં વધારે વસ્ત્રો રાખવાં પડે છે. એક માસ કદપને બઢલે બગે મહીનાનો તેમને માસકદપ હોય છે. જે મહીના પછી તેમણે અવશ્ય વિહાર કરવો જોઈએ, જ્યાં સુધી ચાલવાની શક્તિ હોય ત્યાં સુધી એક સ્થળે બીજું ચોમાસું ન કરવું. ત્રણ સાધ્વીથી ઓછી સાધ્વીઓએ વિહાર ન કરવો. સાધ્વીઓએ સારા મનુષ્યની વસ્તીવાળા ભાગમાં રહેવું જોઈએ. સાધુઓ તો જંગલમાં પણ રહી શકે છે. વૃદ્ધોની નીચે પણ રાત્રી વાસો કરી શકે

છે. નવીન શિષ્યો ગુરૂની પરીક્ષામાં પસાર થયા પછી કરવા. તેમાં પણ તેનાં માળાઓ અને સ્ત્રીની રબ્દ મળ્યા પછી દીક્ષા આપવી. સ્ત્રી દીક્ષા લેનારને તેના પતિની મુખ્ય આજ્ઞા જોઈએ. પતિના અભાવે તેના પાલક માતાપિતા સ્વસુર વર્ગ અને પુત્રાદિની આજ્ઞા મેળવી દીક્ષા આપવી.

આત્મર્થ સ્થવિરકદંપી સાધુ સાધ્વીઓનો આચાર છે. આ પ્રમાણે આચારમાં ૬૬ થયેલ. મુનિ ભવિષ્યમાં વધારે કિલ્લટ કર્મ બપાવવા સમુદાયથી અલગ થઈ જિનકદંપનો માર્ગ આદરે છે. આ માર્ગ ઘણો કઠણ છે. પૂર્વે બતાવેલા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર અને ગણાવ્યેદક વિગેરે આ માર્ગમાં પ્રાપ્ત વિશેષતાએ જોડાય છે.

જિનનો કદંપ-આચાર તે જિન કદંપ. જિનેશ્વરની મારફત મહાન્ સુરવીરતા વાળી નિરપેક્ષતાવાળી-નિરાધારતાવાળી, સ્વાવલંબી પ્રવૃત્તિ આ માર્ગમાં હોય છે. આજિન કદંપીઓ કોઈ વસ્ત્ર પાત્ર રાખે છે અને કોઈ નથી પાત્ર રાખતા, હસ્ત પાત્રની લગ્નિષવાળાઓ પાત્ર રાખતા નથી. તેમજ વસ્ત્રવિના રહી શકનારા વસ્ત્રનો પણ ત્યાગ કરે છે. રમ્ભેહરણ અને મુહપત્તિનો હોય છે. આ માર્ગ સ્વીકારવા પહેલાં સ્થવિર કદંપમાં રહીને તેઓ પ્રથમ જિનકદંપ પ્રમાણે ચાલવાની તૈયારીઓ-તુલનાઓ કરે છે.

પ્રથમવર્ણી તુલના કરે છે, એટલે વિશેષ તપ કરવાની ટેવ પાડે છે. કેમકે કોઈપણ દેવાદિકના ઉપસર્ગ પ્રસંગે

શુધા-ભુખ તેમને પોતાના નિયમિત નિયમોથી ચલાયમાન ન કરી શકે માટે એક ઉપવાસથી લઈ છ મહીનાના ઉપવાસ થાય ત્યાં સુધી શુધાથી ચલાયમાન ન થાય તેટલી તૈયારી રાખે છે.

બીજી સત્વભાવનાની તુલના કરે છે. આ તુલનામાં તેઓ ભય તથા નિદ્રાઉપર કાળુ મેળવે છે. આ માટે પ્રથમ પોતે રહેતો હોય તે સુક્રાંતમાં ઉભા ઉભા કાયોત્સર્ગ કરે છે. પછી ઉપાશ્રયબાહાર ધ્યાનસ્થિતિમાં ઉભા રહે છે. પછી ચારમાર્ગવાળા ચોકમાં ઉભા રહી કાયોત્સર્ગ સુક્રામાં ધ્યાન કરે છે. ત્યાર પછી નિર્જન પ્રદેશવાળાં શુન્ય ઘરોમાં કાયોત્સર્ગ કરે છે અને છેવટે રમશાન આદિભયવાળી ભૂમિમાં નિર્ભયપણે કાયોત્સર્ગમાં રહી ધ્યાન કરે છે. આ પ્રમાણે નિદ્રાનો જય અને પોતાના સત્ત્વને ઉત્તેજિત કરનારી સત્ત્વ ભાવનાની તુલના કરે છે અને પોતાને એમ લાગે કે હવે નિદ્રાકે ભય હેરાન કરે તેમ નથી ત્યાર પછી તેઓ જંગલમાં રહેવાની શરૂઆત કરે છે. ૨

ત્રીજી તેઓ સૂત્ર ભાવનાને કેળવે છે. સૂત્રનું-સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન તે એટલું બધું દૃઢ કરે છે કે લાંબો વખત ગળુપાડમાં ન આવે તો પણ પોતાના નામની માફક તે ભૂલતા નથી. સૂત્રનું વ્યારે તેઓ પરાવર્તન કરે છે-ગણે છે ત્યારે તે ઉપરથી કાળનું માપ દાઢી શકે છે-કે આટલું ગણુતાં આટલા કલાકો થાય છે-અને તે પ્રમાણેજ વખત થયો હોય છે.

હવે તેમની પાસે પુસ્તકો હોતાં નથી તેથી બધું જ્ઞાન તેમને મોઢેજ હોય છે. ૩

ચોથી એકત્વ ભાવનાને તેઓ કેળવે છે. પ્રથમ સાધુના સમુદાયમાં રહેવા છતાં પણ તેનાથી અલગ હોય તેમ પરસ્પર આલાપસંલાપ કરવા, અન્યો અન્ય કથા પ્રબંધ કરવા આદિબંધ કરે છે. આ પ્રમાણે બાહ્ય-ઉપરથી મમત્વ ત્યાગે છે અને દેહ ઉપધિ આદિ અવ્યંતર મમત્વને પણ આત્માથી બિન્ન બાહ્યને છેવટે તેનો ત્યાગ કરે છે. આ પ્રમાણે એકત્વ ભાવના કેળવ્યાથી જંગલોમાં વનોમાં સમશાન આદિસ્થળે એકલા રહેવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તેમને તે વિષે જરાપણ બેચેની જેવું કે અણુગમતું લાગતું નથી પણ એકાંતવાસ તેમના જ્ઞાન ધ્યાનના વધારામાં મહદગાર થઈ પડે છે. ૪

પાંચમી બળ ભાવનાની. તેઓ તુલના કરે છે-કેળવે છે. આ ભાવના કેળવવાની મુખ્ય જરૂર એ છે કે જંગલમાં, ટાક, તાપ, વર્ષાની ઠંડી સરદીઆદિમાં અને તેમાં પણ વસનો પણ અભાવ હોય તેવી સ્થિતિમાં તેમને રહેવું પડે છે. એટલે અત્યારના વખતના મોટા કસરત બાજ સેન્ડોના જેવા તેઓ પોતાના અવયવોને દૃઢ બનાવે છે, જેને લઈને તેઓને ટાક તાપ કે સરદીની જરાપણ અસર થતી નથી, એટલે જિન કદપી સાધુઓનું શરીર બળ બીબત કરતાં બહુજ મજબુત હોય છે તે સાથે મનોબળ પણ મજબુત

કરે છે જેથી તપઆદિ કરવાથી શરીરબળ નિર્ભળ થાય છતાં
ધૃતિબળને લઈ પરિપક્વ ઉપસર્ગોદિથી પરાજય પામતા નથી.

આ પ્રમાણે માંચે પ્રકારની તુલના કરીને પોતાની તે
માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની યોગ્યતા જણાતાં સ્થવિરકંઠપનો
ત્યાગ કરી જિનકંઠપનો માર્ગ સ્વીકારે છે, તેઓ કોઈ
વખતે એકથી વધારે પક્ષ સાથે હોય છે. સાધુના વેપ તરીકે
રજોહરણ મુહપત્તિ રાખે છે. અમુકજ બાતનો રજોહરણ
રાખવો તવો આશ્રય નથી. મયુર પિન્છનો પણ રજોહરણ
હોય છે. પરંતુ મહોળે ભાગે ઉનનો જ હોય છે. ત્રીજી
પૌરસીએ-ત્રીજીપહોરે તેઓ શિક્ષા કરવા નીકળે છે અને
કરખાત્ર હોય તે હાથમાં લઈને ખાઈ લે છે, પાણી સાથે પી
લે છે, કોઈ વખતે પાણી વિનાપણ ચલાવી લે છે. તેઓ
નિત્ય એક વખત આહાર કરેજ તેવો નિયમ નથી. ઉપવાસે
પણ કરે છે. પણ એક વખતથી વધારે વખત સોજન લેતા
નથી. રોગાદિ કારણે પણ તેઓ અપવાદ માર્ગ સ્વીકારતા નથી.
ઔષધ કરાવતા નથી. તેમ બીજાની પાસે સેવા પણ તેઓ
કરાવતા નથી. વિહાર કરવો હોય તો પણ ત્રીજી પૌરસીએ
બપોર પછો કરે છે. ગામની નજીક એક રાત્રી રહે છે,
ચહેર નજીક પાંચ રાત્રી રહે છે. પરીપક્વ અને ઉપસર્ગો
સહન કરે છે. ઘણી વખત એકાકી વિચરે છે. ઘણુંભાગે
મૌનપણુંજ કરે છે. કોઈ પ્રસંગે પ્રર્મોપદેશ પણ આપે છે. જમીન
ઉપર ઉત્કટિક આસને બેસે છે. સુવાને માટે જમીન અને

દવાને માટે આકાશ હોય છે; જો કોઈ વાદ્ય સિંહ પ્રમુખ
 સંક્ર પ્રાણી સન્મુખ આવતું હોય તો તેઓ તેના લયથી
 માર્ગે આવતા નથી. પણ જોકે ખરા વીરને છાત્રે તેમ
 જાણે તેની સામાજિક આદ્યો જાય છે. જ્યાં દિવસ આવશે
 માંજ કાર્યોત્સર્ગ “ધ્યાન પરાયણ” થાય છે. તેના જીવનનો
 માટે ભાગ કિલ્લ કર્મો ખપાવવાં, જે જે મુશ્કેલીઓ આવે
 સહન કરવી, સમભાવ રાખવો, ક્રોધાદિને અવકાશ ન
 માપવો અને ધ્યાન પરાયણ રહી આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ
 મેળવ કરવું તેમાં જીવીત કરે છે. તેઓ સ્વાવસ્થાની હોય
 કે, બીજાના ઉપર આધાર રાખતાજ નથી, બીજાની મદદ-
 લેતાજ નથી. ઉદય આવેલ કર્મ સહન કરે છે. ઉદીરણ
 કરીને સત્તામાં પડેલાં કર્મોને બાહ્ય લાવી સમભાવે
 જોખમીને નિર્જીરી નાખે છે. તેઓનું જ્ઞાન નવધી દશપૂર્વ-
 મુખીનું હોય છે. અપ્રમત્ત દશા પ્રસન્ન કરવા જેવી હોય
 છે; તેઓનું શરીર પ્રથમ સંઘયણુવાળું વજનતા જેવું મજ-
 બુત હોય છે. આ માર્ગને જિનકલ્પીનો માર્ગ કહે છે.

સ્વયંજુદ.

પોતાની મેળે બોધ પામેલા, આત્મામાં જન્મૂત થયેલા,
 સત્યને સમજેલા તેને સ્વયંજુદ કહે છે. જોકે પાછલા જન્મોમાં
 તો તેમને પણ યુર હોય છે પણ આવા તો આ ચાલુ જન્મ
 આશ્રયી છે કે, આશ્રવમાં તેને કોઈએ બોધ આપેલો હોતો નથી.
 પણ બાલિ સ્મરણુ યવાથી પાછલા જન્મનું જ્ઞાન યવાથી તેઓ

પોતાની મેળે આ માર્ગે ચાલેલા હોય છે, માટે તેમને સ્વયંબુદ્ધ કહે છે. જે સ્વયંબુદ્ધ થાય છે તે સર્વને પાછલા જન્મનું જ્ઞાન હોય છે જ; અને તેથી તેમને સમ્યક્ દર્શન પણ પ્રગટેલું હોય છે. જો તેઓને પાછલા જન્મનું પૂર્વનું ભણેલું જ્ઞાન હોય છે તો તેને દેવો સાધુનો વેશ રજોહરણ મુહપતિ આદિ આપે છે, જો પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોય અને નવું ભણવાનું હોય છે તો શુરની પ્રાપ્તિ જાય છે અને શુર તેને વેશ આપે છે. સાધુના વેશમાં રજોહરણ, મુહપતિ એક ઉત્તમનું અને જે સુતરનાં કપડાં અને પાત્ર આટલું હોય છે. તેઓ એકલા પણ રહે છે અને સાધુઓના સમુદાયમાં નવીન જ્ઞાન ભણવા માટે અથવા પોતાની ઈચ્છાથી પણ રહે છે. પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન હોવાથી ધર્મ કર્મના ફળોનો અનુભવ તેમને પ્રત્યક્ષ થયેલો હોય છે. એટલે જ્ઞાન ધ્યાનમાં આગળ વધી આત્માને ઉજવણ કરવાનો—આત્માની બધી શક્તિઓ પ્રગટ કરવાનો, પ્રબળ પુરુષાર્થ અપ્રમત્તપણે રહીને તેઓ કરે છે.

પ્રત્યેક બુદ્ધ.

બહારનું કોઈ પણ કારણ દેખીને તે ઉપરથી સંસારની અનિત્યતા જાણીને બોધ પામે તેને પ્રત્યેક બુદ્ધ કહે છે. જેમ કરકંડુ રાજાએ પ્રથમ બહુજ સુંદર અને બળવાન વૃક્ષને જોયો હતો. તેજ વૃક્ષને લાંબા દિવસે જરાથી બેજરૂરી રૂપવિહીન ગળી ગયેલ શરીર વાળો જોઈને પ્રતિબોધ પામ્યા, પોતાના શરીરની પણ ભાવી એવીજ

સ્થિતિ સમજી જાગૃત થઈ સાધુ જીવન સ્વીકાર્યું, આજ પ્રમાણે કોઈ વાદનાં વિખરાઈ જતાં જોઈને, કોઈ સૂર્ય ચંદ્રને થયેલ રાહુવું ચંદ્ર જોઈને તેાં કોઈ યોગજ વખતમાં નવપદ્મવિત આમ વૃક્ષને ફુંકા જેવું નામ રોપ રહેવું જોઈને જોષ પામ્યા, જાગૃત થયાં તે સર્વે પ્રત્યેક-જુદ કહેવાય છે. આ પ્રત્યેકજુદીને જાતિ સમરણથી પૂર્વ જન્માનું જ્ઞાન પણ હોય છે, જોષામાં જોષ અગીયાર અંગના જ્ઞાનથી લઈ દશ પૂર્વમાં કાંઈક ન્યૂન જોટવું થત જ્ઞાન હોય છે. આ સર્વ પૂર્વ જન્મમાં બણેલું જ્ઞાન હોય છે અને એવા પૂર્વના અધ્યાસને લઈનેજ તેજો જોકાદ આવા ગંભીર બનાવને જોઈને એકદમ જાગૃત થઈ જાય છે. નહિંતર તેથી પણ વિશેષ અનેક બનાવો નજરે જોવા છતાં, નથી ઉપજતો વૈરાગ્ય કે નથી થતું જાતિ સમરણ જ્ઞાન. આવા પ્રત્યેક જુદને દેવો-શાસન દેવો સાધુનો વેશ આપે છે, રજોહરણ અને મુદ્રપત્તિ એ વસ્ત્ર સાધુના ચિન્હ તરીકે તેમની પાસે હોય છે. કોઈ વખતે આ સાધુનું ચિન્હ પણ તેમની પાસે હોતું નથી, છતાં તેઓનું વર્તન બહુજ વિશુદ્ધ અને આત્મ જાગૃતિથી ભરપૂર હોય છે. આ પ્રત્યેક જુદી ગરુડ-સમુદાયમાં રહેતા નથી પણ જોકાડી વિચરે છે અને અહર્નિશ આત્મધ્યાનમાં તત્પર રહે છે.

ઉપર પ્રમાણે ચાર પ્રકારના સાધુઓ આચાર-લેહને ક્ષીપે બતાવવામાં આવ્યા છે, તે બધાની હૈયાતિ તીર્થકર

દેવ-સમવાન, મહાવીરના સંજાતમાં, હુત્રી, હરેકની ક્રિયામાં શક્તિના પ્રમાણમાં ફેર હોવા છતાં બધાનું સાધ્ય તો એક જ હોય છે.

ત્યાગી જીવન.

આ આરે પ્રકારના સાધુઓ ત્યાગી જીવનવાળા હોઈ ચારિત્રના માર્ગમાં સર્વ પ્રકારના પાપના આરંભોનો ત્યાગ કરે છે. પરાધીનતાના કારણરૂપ ધર કુટુંબ સ્ત્રી વિગેરે બંધનો મૂકી દે છે. સદા આત્મ ઉપયોગ જાગૃત રાખે છે. શરીરની શોભાના કારણરૂપ સંસ્કારો કરતા નથી. માયાના કેશનો લોચ કરે છે. જેનાથી પ્રમાદ વધે-આત્મભાન બૂલાય તેવા સંયોગોનો-મનુષ્યાદિનો પરિશ્રય કરતા નથી. પરની અપેક્ષા રાખતા નથી, આત્મભંજ ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને બધી પ્રવૃત્તિ કરે છે. મનને નિર્વિકારી રાખે છે, સ્ત્રીજાને દયા ઉત્પન્ન થાય તેવી કાંઈપણ યાચના કરતા નથી, પણ ધર્મના નિયમ પ્રમાણે જે સ્વભાવિક શિક્ષામાં મળી આવે તેમાં સંતોષ માને છે. ક્રોધાદિ કપાયોને દૂર કરે છે, પાંચ ઈન્દ્રિયોને વશ કરે છે-તેના ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ વિષયોમાં રાગદ્વેષ કરતા નથી, જ્ઞાન અને ક્રિયામાં દેશકાળ અનુસારે પ્રવૃત્તિ કરતા શુરની પાસે દિક્ષા ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

આત્મજાગૃતિ વિનાના કેવળ કર્મકાંડમાં-ક્રિયામાર્ગમાં આનંદ માનનાર શુરથી આત્મકલ્યાણ થતું નથી કેમકે

તેઓની પ્રવૃત્તિ અંધ માણસના જેવી છે. 'જેઓ પોતે જ્ઞાન વિના ખરો માર્ગ જાણી શકતા નથી તેઓ ખીબા પોતાના આશ્રિતોને કેવી રીતે આગળ વધારી શકશે ? તેમજ જે જ્ઞાનના જાણકાર હોવા છતાં પોતે તે માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરતા ન હોય તેઓ પણ પ્રભુના માર્ગના નાયક થવાને લાયક નથી, જ્ઞાન દેખતું તો છે પણ યથાચોગ્યપણે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરતું ન હોવાથી ચાલવાની તાકાત વિનાનું તે જ્ઞાન પાંગળું છે. માટે આત્મજાગૃતિથી ભરપૂર તેમજ તત્ત્વજ્ઞાન અને ઉત્તમ ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિવાળા શુભવાન ગુરૂની પાસે આત્મ કલ્યાણના ઇચ્છક હોયો સંસારથી પાર પામેલા માટે ચારિત્ર ધરણ કરવું અને તેમની પાસે-તેમની નિશાએ રહેવું.

પાંચ મહામતો પાળવા સાથે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ સુસિદ્ધ પાલન કરવું. ૧. ચાલતાં વનસ્પતિ કે ત્રણ આદિ કોઈ જીવની હિંસા કે તેને દુઃખ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી, તેણે જીવોવાળી જમીનથી પડજો ચમને ચાલવું. ચાલતા સાકાતણુ હાથ જમીન ઉપર દૃષ્ટિ પડે તેવી રીતે નીચી દૃષ્ટિ કરીને ચાલવું. ૧. જોલવામાં બહુજ સાવચેતી રાખવી, ખની ચક્રે ત્યાં સુધી વગર કારણે ન જોલવું. જોલવું પડે તો પ્રિય, સામાને હિતકારી અને સત્ય જોલવું. તે સિવાય મૌન રહેવું. ૨. ગૃહસ્થ પોતાને માટે જોજન તૈયાર કરું હોય તેમાંથી સાત્ત્વિક આહાર બેંતાલીય દોષ.

રહિત, દેહ, દકાવવા અર્થે લેવો. ૩. કાંઈ વસ્તુપાત્રાદિ લેવું મૂકવું પડે તે લેતાં મૂકતાં કોઈપણ જીવને દુઃખ ન થાય જીવની વિરાધના ન થાય તેવી સાવચેતી રાખવી. ૪. મૂત્ર, મળાદિ ત્યાગ કરવાં પડે તે પણ જીવ વિનાની નિર્દોષ જમીન ઉપર ત્યાગવાં, કોઈ જીવને આપણા નિમિત્ત દુઃખ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. ૫.

મનમાં કોઈ અશુભ સંકલ્પ ઉઠવા ન દેવો, ઉઠે તો તરત ખંધ કરવો, અથવા તે વિચારથી વિરોધી વિચારવડે તેને બદલાવી નાખવો. સારા વિચારો કરવા અથવા કોઈ પણ સંકલ્પ વિકલ્પ ન ઉઠે તેવી રીતે આત્મ ઉપયોગમાં રહેવું. આ મન શુષ્કિ છે. ૧. સર્વથા મૌનપણ અમુક વખત સુધી રાખવું અને જોલવું પડે તો સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે મિથ્ય પથ્ય અને સત્ય જોલવું, આ વચન શુષ્કિ અને વચન સમિતિ છે. ૩. કાચોત્સર્ગમાં કાયાને સ્થિર રાખવી, ધ્યાનાદિમાં અડોલ સ્થિરતા વધારવી, વગર કારણે ક્યારેક ન કરવું પણ અંગોપાંગ સંકેતી સ્થિર થઈને બેસવું. આ શરીરની સ્થિરતા, ધ્યાનાદિમાં મનની સ્થિરતા થવામાં ઉપયોગી સાધન છે એને કાયશુષ્કિ કહે છે. ૩

આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ શુષ્કિ એ આઠ પ્રવચન માતા કહેવાય છે. માતા જેમ પુત્રનું પાલન કરે છે તેમ સાધુ જીવનનું રક્ષણ કરનારી આ આઠ માતાઓ છે.

જે વખત આવશ્યક ક્રિયા કરવી. પાંચ મહાવ્રત,

ત્રિય સ્થિતિ, ત્રણ શુભિ, ઇન્દ્રિય, કપાય વિગેરેમાં જે જે
 રૂઢેવની આજ્ઞા વિરુદ્ધ પ્રવર્તાયું હોય, આજ્ઞાનુસાર પ્રવૃત્તિ
 થઈ હોય તે માટે દિવસમાં સવાર સાંજ બે વખત તેની
 પાસ કરીજવારૂપ આવશ્યક ક્રિયા છે, દોષ લાગ્યો હોય
 તો તેની માફી માગી, પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ પોતાની ભૂલો સુ-
 ધારવી, શુદ્ધ ચર્ચુ, તુટેલા ભાગને સાંધી દેવો અને ફરીને
 તેમાં દોષ લાગવારૂપ છિદ્ર ન પડે તેની સાવચેતી રાખવી.

ભૂમિ ઉપર સુતું, એક વખત ભોજન કરવું, સ્નાનાદિ
 શુદ્ધ્યા ન કરવી, આ સર્વ આચારો પાળવા, પ્રમાદનો
 ત્યાગ કરવો, દરક્ષણે આત્મભાન ન ભૂલાય તેની સાવચેતી
 રાખવી, આત્મભાન ભૂલાય તો ભગૃતિ વધારતા રહેવું,
 આત્મભગૃતિ વધે તેવો અભ્યાસ વધારવો, તેવાં નિમિત્તા
 સેવવાં, જ્ઞાન વધારવું, ભણેલું યાદ કરવારૂપ સ્વાધ્યાય કરવો,
 જડ ચેતનની મિનનતા કરવા નવીન જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો,
 બધા પ્રતિજ્ઞાંધો તોફાને ઉભા વિહારે વિચરવું, છતી ચરી-
 રની શક્તિએ એક સ્થળે વધારે ન રહેવું, આઠ માસ વિ-
 હાર કરવો, ચોમાસાના આર મહિના એક સ્થળે રહેવું, શ-
 ક્તિ અનુસાર તપ કરવો, વિકાર ઉત્પન્ન કરનાર દુષ્કર્મો આદિ
 નો ત્યાગ કરવો, જ્ઞાનદર્શન આરિત્રમાં વૃદ્ધિ કરતા રહેવું,
 સત્ય સમજ્યા પછી જ જીવને ઉપદેશ આપવો, સ્પાદાદ
 માર્ગે બરોબર ન સમજાય ત્યાં સુધી જોન રહીને અવ્યા-
 સમાં વધારો કરવો. સત્ય સમજ્યા વિના ઉલટા ઢોડોને

ઉન્માર્ગે ચઢાવી દેવાથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. અને તો લોકોને સારે માગે ચઢાવવા છતાં તેવું જ્ઞાન ન હોય તો મોન રહેવું તે સારું છે પણ લોકોને ઉન્માર્ગે ચઢાવવા તે ઠીક નથી.

ચારિત્રમાં મહકગાર ઉપકરણો, રહેવાનાં મુકામ રૂપ-સ્થાનરૂપ વસતી. સાધુ સાધ્વી આવક શ્રાવિકારૂપ સંઘ, નવ કદપી. વિહાર, દેહ ટકાવવા માટે આહાર પાણી અને સામાન્ય મનુષ્યો, આ સર્વમાંથી જે કંઈ બંધનના કારણરૂપ પ્રતિબંધ હોય તે દૂર કરવો. તેમને જોઈતી જ્ઞાનાદિની મહક આપવી. તેમનામાં સુતી પડેલી આત્માની મહાન્ શક્તિ જાગૃત કરાવવી તેમાં જરાપણ હરકત નથી, પણ તેમના વિના નજ આલે, તે જોઈએજ, તેમના સુખ દુઃખથી હર્ષ શોક થાય એ રૂપ પ્રતિબંધ જે બંધનકર્તા છે તેનો ત્યાગ કરવો.

ખાવામાં, પીવામાં, બેસવામાં, ઉઠવામાં, રહેવામાં, જવામાં, આવવામાં એ સર્વ સ્થાને આત્મઉપયોગ જાગૃત રાખવો, લક્ષ ન ચૂકવું, સાધ્ય ન ભૂલવું એની બરોબર સાવચેતી રાખવી, બીજા જીવોની હિંસા ન થાય તે તરફ પૂરતું ધ્યાન આપવું, પ્રમાદ પૂર્વક જવું આવવું કરનાર સાધુને પણ સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર હિંસા-લાગે છે.

જવરવાળા મનુષ્યને ધી ખવડાવવાથી રોગની વૃદ્ધિ થવા સાથે તેના દુઃખમાં વધારો થાય છે તેજ ધી-તાવ વિનાના મનુ-

અને પુષ્ટિને માટે સુખદાયી થાય છે તેમજ યતના પૂર્વક-
 ઉપયોગ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારને આહાર વિહારાદિ શુભકારી
 થાય છે, તેજ આહાર વિહારાદિ યતના વિના-ઉપયોગ
 વિના પ્રમાદી હોવાને કર્મબંધ રૂપ હોય માટે થાય છે.
 પોતે જ્ઞાનવાન હોઈને પણ જો તે પરને પીડા કરતા
 હોય તો ખરેખર તેનું ચારિત્ર મલિન થાય છે, દીવો પ્રકાશ
 વાળો હોય છે છતાં વધારે ગરમીવાળો-તાપ વાળો થવાથી
 મલિન કાજળ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ સાધુ જ્ઞાનના પ્રકાશવાળો
 હોવાં છતાં બીજને પીડા કરવાથી પાપરૂપ મંજા ઉત્પન્ન
 કરીને પોતાનું ચારિત્ર મલિન કરે છે.

ભવાભિનંદી.

સંસારથી વિરક્ત થયેલા હોવો માટેજ ચારિત્ર છે,
 પણ જ્યોત્સના આ માયિક વિષયોમાં તથા સંસારમાં આનંદ
 માનનારા છે, વિશ્વમાંજ સુખ છે એમ માનનારા છે અને
 તેનેજ ધૃમ્મનારા છે તે હોવાને ભવાભિનંદી કહેવામાં આવે
 છે. તેઓએ કદાચ સાધુનો વેશ લીધો હોય છતાં તેઓમાં
 ચારિત્ર શુભ આવી શકતો નથી. તેઓનું ચારિત્ર કે ધર્મ-
 ચરણ બહારથી દેખાય એટલુંજ હોય છે, પણ તેની અંદ-
 રની લાગણીઓ કેવળ લોકોને ખુશી કરવાની અને વ્યવ-
 હારમાં સુખી થવા માટેની હોય છે.

અજ્ઞાનક્રયા, લોભ-પરાયણતા, લીરૂતા, ઇર્ષાશુતા અને

શકતા. ઇત્યાદિ ભવાસિનંદી જીવોમાં સ્વાભાવિક લક્ષણો મળી આવે છે; તેઓએ આરંભેલાં સત્યકાર્યો નિષ્ફળ નિવડે છે. આ દોષોને લીધે તેઓ આગળ વધી શકતા નથી. ખરું નિશાન બાંધ્યાં વિના-આત્મદષ્ટિ ભંગૂત થયા સિવાય જે જીવો અંતરમાં અનેક પ્રકારની વાસનાઓ ભરીને, મલિનતા રાખીને લોકોને આરાધવા-અનુકૂલ કરવા, કે પોતાને ઉપયોગી થાય એટલા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે તેનું નામજ લોકપંક્તિ છે, લોકપંક્તિનું ક્ષણ લોકિકજ આવે છે.

આવીજ ક્રિયા પણ જેઓ આત્મભંગૂતિ પૂર્વક આત્માની વિશુદ્ધિરૂપ ધર્મને અર્થે કરે છે તેને તે ક્રિયા કદ્યાણુના સાધનરૂપ થાય છે. પણ લોકોને માટે ધર્મ કરવો તે તો અદ્યાણુને માટેજ થાય છે. આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટેની બધી પ્રવૃત્તિઓ કર્મની શુદ્ધિનું કારણ બને છે, જેઓ પરમશાંતિની નજીકની ભૂમિકાસુધી પહોંચેલા હોય છે તેવાઓ જ મોક્ષને અર્થે પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ સંસારની વાસનાવાળા જીવો તે તરફ પ્રવૃત્તિ કરી શકતાં નથી. ભોગ અને તેનાં સાધનોનો ત્યાગ કરનારનાં આવતાં પાપો અટકે છે અને પ્રથમનાં પાપોનો ક્ષય થાય છે. અને તેથી તેની મુક્તિ થાય છે, આ મુક્તિ તરફ તે ભવાસિનંદી જીવોને દ્રેષ હોય છે. આજ સંસારમાં પરિબ્રમણ કરાવનાર ભવબીજ છે. મુક્તિ ઉપર દ્રવરૂપ ભવ બીજનો વિયોગ થવાથીજ જીવ પોતાના મોક્ષ સંબંધી પ્રયાણમાં

આગળ વધી શકે છે, જેઓને મોક્ષ ઉપર દેખ નથી તેઓને મળુ ધન્ય છે. તે મહાત્માઓ અવશ્ય કલ્યાણરૂપ ફળના લોગી થાય છે.

મોક્ષનો ઉપાય સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ જે જિ-નેશ્વર દેવે વર્ણવ્યો છે-અતાવ્યો છે તેના તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી તે ફર રહો પણ પાપી જીવો તે ઉલટા તે સદ્ઉપાયને મહીન કરવાની-વખોડવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે સમ્યક્ જ્ઞાનાકિની આરાધના કરવાનું જેમ મહાન ફળ કહેલું છે તેમજ તેની વિરાધના કરનારને મહાન અનર્થની પ્રાપ્તિ પણ કહેલી છે. જેમ ઉચ્ચ સ્થાન ઉપરથી પડવું અને ત્રિપવાળા અત્રથી તૂટી કરવી તે દુઃખરૂપ થાય છે તેમ જ્ઞાનાકિ સમ્યક્ માર્ગને મહીન કરવાથી-તેની નિંદા કરવાથી-તે તરફ દેખ રાખવાથી અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રમાદ.

જીવો મરણે કે પીડા પામશે તેની કરકાર રાખ્યા વિના અવતનાએ પ્રવૃત્તિ કરતાં, જીવો મરે કે ના મરે છતાં પ્રમાદી જીવને તે હિંસા લાગે જ છે. પણ જેઓ નીચી દૃષ્ટિ રાખી ઉપયોગની જાગૃતિ પૂર્વક ચાલે છે છતાં શરીરની અસ્થિરતાને લઈને જીવની વિરાધના થઈ જાય તે પણ ચતના પૂર્વક ચાલનારાને-પ્રવૃત્તિ કરનારાને કર્મનો અંધ યતો નથી, કેમકે તે પોતાની જાગૃતિનો ઉપયોગ બીજાને તુકથાન ન થાય તેવી લાગણી પૂર્વક કરી રહ્યો છે.

જેમ આસક્તિ વિનાનાને વસ્તુનો સંશ્ચક્ર કર્મ બંધનું કારણ થતો નથી તેમ પ્રમાદનો ત્યાગ કરનારને મારવાની લાગણી વિના કર્મનો બંધ થતો નથી. . .

સર્વ જેમ કાંચળીનો ત્યાગ કરે છે પણ વિધનો ત્યાગ કરતો નથી તેમ પ્રમાદી મનુષ્ય ઉપરથી બહારનો પરિશ્ચક્ર ત્યાગી કે છે પણ રાગદ્વેષાદિ અંતર પ્રચીનો ત્યાગ કરતો નથી તેથી તેનો બહારનો ત્યાગ કર્મની નિર્જરા અર્થે થતો નથી, અંતરની શુદ્ધિ કર્યા વિના બહારની શુદ્ધિ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી, અંતરની શુદ્ધિ હોય તોજ બહારની શુદ્ધિની કિંમત છે, બહારથી બંગલાં ઘણાં ધોળાં હોય છે પણ અંતરની મલિનતાને લીધે અનેક માછલાંઓને મારે છે, આ તેનું મલીન ધ્યાન તેના નાશનું-અધોગતિનું કારણ થાય છે, જે યોગી છ એવની કાયાનાં એવાના રક્ષણ કરવામાં પ્રમાદી બને છે તે યોગી તેના પ્રમાદને લીધે બંધાય છે, કમળો જેમ પાણીમાં રહેવા છતાં નિલેપ રહી શકે છે, તેમ અપ્રમત્ત યોગી-અપ્રમાદી એવ ઉપયોગની જાગૃતિને લીધે બંધાતો-લેખાતો નથી, જેને આલોકની કે પરલોકના સુખની કોઈ અપેક્ષા નથી-એટલે હું જે આ ધર્મ પરાયણ થઈને અનેક પ્રકારનાં મત, તપ, જપ, રાત્ર, ધ્યાનાદિ કરે છું તેના ક્ષણ તરીકે આ લોકમાં મનુષ્યો મને બહુ માન આપે, મારી પ્રશંસા કરે, અને પરલોકમાં કેઈ દેવ તરિકે કે રાજા પણ ઉમ્મ જાઉં, મારા ઈષ્ટ મનુષ્યોનો મેળાપ થાય કે મારી

ધારણા પ્રમાણે અનુકૂળ સંયોગોની પ્રાપ્તિ થાય એવી એવી
કાંઈ પણ ઈચ્છા વાસના કે તૃષ્ણા નથી, પણ આ સર્વ ધર્મ
ક્રિયાથી માટે આત્મસ્વરૂપ જ પ્રગટ થાય એવી જેની
લાગણી છે તથા જેના આહાર વિહારાદિ સાર્વત્રિક અને
આત્માની ઉત્પત્તિને અનુકૂળ છે તે સમભાવવાળો ધ્રુવ
નવાં કર્મ બાંધતો નથી, આવા યોગીઓ ક્રોધાદિ ક્રિયાઓને
નિર્બળ બનાવે છે, સ્ત્રીની કથા, દેશની કથા, લોકજનની
કથા અને રાજ ખટપટની કથાનો ત્યાગ કરે છે, નિદ્રાને
જય કરે છે, રાગને બદલે વૈરાગ્ય ધારણ કરે છે, હન્નિયોનો
વિજય કરે છે, જીવન મરણના બન્ને પ્રસંગોને સુરખા
અનુભવે છે, શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન હાથ ધરાવે છે, તને
હુખ દુઃખ સમાન બાંધે છે, આહારાદિની ગવેપણા કરતાં
પણ જેઓ નિરંતર આત્માની શુદ્ધિ કરે છે, પોતાની શરી-
રની શક્તિને ન હુપાવતાં તપશ્ચર્યા કરે છે, આત્માની શુદ્ધિ
કરવામાં દેહની પણ દરકાર કરતા નથી, તેઓ કર્મનો નિર્જસ
કરાને આત્માને ઉત્તવળ કરે છે.

જેઓ આહાર માટે, સંયમ માર્ગમાં ઉપયોગી ઉપ-
કરણો માટે, રહેવાના સ્થાન માટે, દેશ કાળ, બળ, પરિશ્રમ,
લાભાલાભનો વિચાર કરાને વતે છે તેઓને કર્મનો બંધ
છણાજ અદ્ય યાય છે, અર્થાત્ નથી યતો. જે કામ કરવાથી
સંયમને ધક્કો પહોંચે, લોકો વિરોધી થાય, અને પોતાને
પરિણામે કલેશ થાય તેવું કાર્ય પ્રભુ માર્ગના પ્રવાસીઓએ
કરવું નહિ.

આગમ જ્ઞાન.

જ્યાં સુધી પ્રત્યક્ષજ્ઞાન-કેવલજ્ઞાન-પ્રગટ થતું નથી ત્યાં સુધી પદાર્થોના નિશ્ચય આગમથી-શાસ્ત્રોથી થાય છે, માટે મુનિઓએ આગમ તરફ આદરભાવ રાખવો. પરલોક સંબંધી ઘણી હકીકત જાણવામાં પ્રાયેકરી શાસ્ત્ર ઉપયોગી છે, એટલે શાસ્ત્ર આધાર ભૂત છે માટે નજીકભવી-હંજી કર્મી જીવોને તેમાં પરમ આદર હોય છે. પૈસા મેળવવા અને કામવાસના તૃપ્ત કરવા, જીવો ઉપદેશ આપ્યા વિના પણ પ્રાયે કરીને પ્રવૃત્તિ કરે છે. પણ ધર્મ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તો ઉપદેશ વિના નથી કરતા. આ ઉપદેશ કેવલજ્ઞાનીઓના પરોક્ષ કાળમાં તેમનાં કહેલાં શાસ્ત્રોથી મળે છે, માટે શાસ્ત્ર તરફ પૂજ્યભાવ રાખવો તે હિતકારી છે. જો અર્થ અને કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં ન આવે તો તે મનુષ્યને જન્મેની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ જો ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં ન આવે તો અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને વિશેષમાં અનર્થની-દુઃખની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે ધર્મના અંતર્થી જીવોએ શાસ્ત્ર જાણવામાં તથા ધ્રુવજી કરવામાં નિરંતર પ્રયત્ન રાખવો. આ મોહથી અંધકારરૂપ બનેલાં જગત્માં શાસ્ત્રો પ્રકાશ કરનારાં છે. આત્મજ્ઞાન-બાગૃત કરનારાં છે. માયારૂપ રોગને શાંત કરવામાં શાસ્ત્ર ઔષધ તુલ્ય છે. દ્રવ્યનું કારણ પણ શાસ્ત્ર છે, શાસ્ત્ર-સર્વગત ચક્ર કળીકાળમાં છે, અને સર્વ અર્થનું સાધક શાસ્ત્ર છે. જો મનુષ્યોને આ શાસ્ત્ર તરફ ભક્તિ મેળવે

તેની સર્વ ધર્મ ક્રિયા અપેની ક્રિયાની માફક કર્મના દોષને લઈને નિષ્ક્રિય થાય છે. પાણી વડે જેમ મલીન વસ્ત્રની શુદ્ધિ કરાય છે તેમ રાગાદિ દોષથી મલીન થયેલા મનની શુદ્ધિ શાસ્ત્ર વડે કરાય છે. જે મનુષ્યની શુદ્ધિ શાસ્ત્રમાં બહુજી તિવ્ર, સૂક્ષ્મ બાબતોનો વિષય કરનારી અને શ્રદ્ધાળુ છે તે શુદ્ધિ ખરેખર મોક્ષરૂપી સીનો મેળાપ કરાવી આપનાર દ્વિતી સમાન છે, માટે ભવશીરૂ. જીવોએ શાસ્ત્ર તરફ બહી લાગણી રાખવી. જેમ દુઃખે પ્રવેશ કરી ચક્રાય તેવી અટવીમાં બુલો પડેલો મુસાફર ખાડા પ્રમુખથી દૂર રહીને-ખાડા ટેકરા, બજાં, ઝાંખરાંને વટાવીને-ઉલંઘીને પોતાના ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચવાનો માર્ગ પોતાની મેળે પામી શકતો નથી, તેમ આ ભવરૂપ અટવીમાં બુલો પડેલો મનુષ્ય, અજ્ઞાનરૂપ ઉન્માર્ગને ઉલંઘીને, શાસ્ત્રજ્ઞાનરૂપ લોભિયાની મઠલવિના મોક્ષમાં પહોંચી ચક્રાય તેવો માર્ગ પામી શકતો નથી.

પરિણામ પ્રમાણે કૃળ.

ખેતીમાં પાણી મીકું હોય, મોણું હોય, ઝાંણું હોય, થોડું હોય તેના પ્રમાણમાં તેના કૃળમાં વફાવત પડે છે તેમ અનેક મનુષ્યોની ક્રિયાઓ એક સરખી દેખાતી હોય છતાં તેના પરિણામના પ્રમાણમાં કૃળો સારાં ખોટાં થોડાં વધુનાં એમ વફાવતવાળાં આવે છે. મનુષ્યો કર્મનાં કૃળો અનેક પ્રકારે લોગવે છે છતાં તે કૃળ લોભવનાર મનુષ્યોની શુદ્ધિ જ્ઞાન

સંમોહ આદિમાં ભેદવાળી હોવાથી-રાગદ્વેષ સમતા આદિમાં તરતમતા યાને વિવિધતાવાળી હોવાથી તેનાં ફળોમાં પણ તરતમતાવાળી વિવિધતા અનુભવવામાં આવે છે.

દરેક મનુષ્યોના અભિપ્રાયો બુદ્ધિ જ્ઞાન અને અસં-
મોહ રૂપે ત્રણ પ્રકારના હોય છે. તેના ભેદને લઈને મનુષ્યોનાં
બધાં કર્મોમાં ભેદ પડે છે. ઇન્દ્રિયોના આશ્રયવાળી બુદ્ધિ
કહેવાય છે. આગમના આશ્રયવાળું જ્ઞાન કહેવાય છે અને
આત્મજ્ઞાનગૃતિવાળું સદ્અનુધાન સહિત જ્ઞાન તે અસંમોહ
કહેવાય છે.

જે મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોના આશ્રયવાળી બુદ્ધિ પૂર્વક
જેટલાં કર્મકાંડ-અનુધાન કરે છે તેનો વિપાક વિરસ-ખરાબ
આવતો હોવાથી તે કર્મો સંસાર ફળને આપે છે. તેનાં તેજ
કર્મો પણ જ્ઞાન પૂર્વક કરવામાં આવે તો કાળાંતરે મોક્ષનાં
હેતુરૂપ થાય છે, કેમકે તે અનુધાનમાં શ્રુતજ્ઞાનની શક્તિ
દાખલ થાય છે તેથી તેનું બાવી પરિણામ સુખરૂપ આવે
છે. ત્રીજું અસંમોહરૂપ જે કાર્ય કરાય છે તે અત્યંત શુદ્ધ
હોવાથી પ્રભુના માર્ગના પ્રવાસીને મોક્ષ સુખ દેવાવાળું થાય છે.

કર્મથી ઉત્પન્ન થતા સુખ દુઃખાદિ ભાવોમાં જેનું મન
રાગદ્વેષાદિ પરિણામે પરિણમતું નથી પણ શાંત અને પ્રવૃત્તિ
વિનાશ રહી શકે છે, તેવા ભાવ તથા ભોગોથી વિરક્ત જીવો
મોક્ષ માર્ગના ખરેખરા અધિકારી છે. દયા ભેદને લીધે
બુદ્ધી બુદ્ધી ભુમિકામાં બુદ્ધી બુદ્ધી અવસ્થાને લીધે ભેદ તો

પડે છે, છતાં દરેક જીવ પરત્વે સામાન્ય ધર્મ જેમ એક હોય છે, તેમ સમ્યક્દૃષ્ટિવાળા સર્વ જીવોનો માર્ગ સદા એક જ હોય છે, દુર, નજીક અતિ નજીક એ સર્વ લેહો હોવા છતાં તે પ્રજા માર્ગના સર્વ પશ્ચિકો-મુસાફરો જ છે, મોક્ષનો માર્ગ એક છે છતાં કોઈ ઉપશમ ભાવવાળા કોઈ અપેક્ષાપરામવાળા તો કોઈ ક્ષાયિક ભાવના માર્ગે પ્રયાણ કરી રહ્યા છે, એ દશાની અપેક્ષાએ લેહ કહેવાય છે છતાં એક જ સાધ્ય હોવાથી સર્વની ગતિ એવડે એક જ છે.

નિશ્ચય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં સંસારની પેલી પારતું નિર્વાણ નામનું તત્ત્વ છે, તે શબ્દના ભેદે જુદું લાગે છે, પણ ખરી રીતે એક જ છે, કોઈ તેને સુક્ત નિવૃત્તિ સિદ્ધિ પરબ્રહ્મ અભવ અને શિવ વિગેરે શબ્દોથી સંજોષે છે, છતાં એ બધા શબ્દો સમાન અર્થના-એક જ અર્થના વાચક હોવાથી તેમાં તાત્ત્વિક ભેદ નથી.

મોક્ષના લક્ષણમાં કોઈ પ્રકારનો વિસંવાદ નથી તો પછી તેને કોઈ નિરાભાષ કહે, કોઈ કર્મોથી રહિત કહે, અને જન્મ મરણનો વિચેત્ર તેમાં હોવાથી કોઈ તેને કાર્ય કારણથી પર કહે તેમાં કાંઈ વાંધો નથી; જાંતિ રહિતપણે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ નિર્વાણ તત્ત્વને જાણવા પછી તેને ગમે તેવા નામથી બોલાવો તે માટે સુમુક્ત જીવોને કાંઈ વિવાદ કરવાનું કારણ નથી. મુક્તિનો માર્ગ સર્વજ્ઞોએ દેખ્યો છે, અને તે સિદ્ધિ ને સરલ માર્ગ છે તેમાં કોઈ વળત ભેદ પડતો

નથી, છતાં વૈદ્યા જેમ વ્યાધિને અનુસારે ઔષધ આપે છે તેમ આચાર્ય પણ તે જીવોની યોગ્યતા પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારે દેશના-ઉપદેશ આપે છે અને કર્મ રોગ મટાડે છે.

આંહી જે આ ચારિત્રનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે તે વ્યવહાર દૃષ્ટિએ મોક્ષનું કારણ છે પણ પરમાર્થ દૃષ્ટિએ- નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરવું તેજ મોક્ષ નો માર્ગ છે; વ્યવહાર ચારિત્ર કારણ રૂપે છે અને તેમાંથી નિશ્ચય ચારિત્ર રૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન કરવાનું છે; વ્યવહાર ચારિત્ર તેની યોગ્યતામાં સુધારો કરીને તેના સાધ્ય તરફ લઈ જાય છે.

વ્યવહારનો માર્ગ જે પ્રકારનો છે, એક મોક્ષને અનુકુળ છે અને બીજો સંસારને અનુકુળ છે; મોક્ષને અનુકુળ વ્યવહાર માર્ગ આત્મ જાગૃતિ પૂર્વક જિનેશ્વરોએ કથન કરેલો ચારિત્ર માર્ગ છે અને સંસારને અનુકુળ વ્યવહાર માર્ગ તે આત્મ દૃષ્ટિ સિવાયનો અસમ્યક્ ચારિત્રની પ્રવૃત્તિ કરવી તે છે.

સમ્યક્ ચારિત્રનું આચરણ કરતાં કષાય તથા ઇન્દ્રિયોને જય થાય છે, કષાય તથા ઇન્દ્રિયોના જયથી સ્વાધ્યાયમાં વૃદ્ધિ થાય છે, સ્વાધ્યાય કરવાથી ધ્યાન પ્રગટે છે, ધ્યાન છેવટે મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

આત્મ જાગૃતિ પૂર્વક આ ચારિત્રનું આરાધન કરવાથી શુભ ધ્યાનના જે જે વિરોધી તત્ત્વો છે તેનો નિરોધ થાય છે, આ ધ્યાન સિવાય અનંત શક્તિવાન શુદ્ધ આત્માને

મેળવવાને કોઇ પણ જીવ શક્તિવાન થતો નથી.

જે બુદ્ધિવાન જીવો લોક પ્રવાહની અપેક્ષા રાખ્યા વિના રાગ દ્વેષ પ્રપંચ બ્રમ મદ કામ ક્રોધ અને લોભાદિ થી રહિત પવિત્ર ચારિત્ર આચરે છે અને નિત્ય અનુભવ ગમ્ય કર્મભજ રહિત આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવનું ધ્યાન કરે છે તે, કર્મ શત્રુના સમૂહનો નાશ કરીને પરમ સુખમય નિર્ભય સિંધુ રૂપ મહેલમાં પ્રવેશ કરીને સદા આનંદ મય થઇ રહે છે.

ઈતિ અદ્વત ચારિત્ર અધિકાર સમાપ્ત.

પ્રકરણ ૬ મું.

સર્વ તત્ત્વ રહસ્ય.

મુક્ત થએલ આત્મા જ્ઞાન દર્શન સ્વભાવ વાળો છે અને સદા આનંદમય છે. મુક્ત અવસ્થામાં ચૈતન્ય સ્વભાવનો નાશ થતો નથી. જો ચૈતન્ય સ્વભાવનો નાશ એજ મુક્તિ, એમ માનવામાં આવે તો મુક્ત આત્માનોજ નાશ થશે. શુભ અને શુભીનો અલેદ સંબંધ છે, જો શુભનો નાશ માનવામાં આવે તો શુભીનોજ નાશ થાય કેમકે શુભવાન શુભી બુદ્ધો નથી. કોઇ ચૈતન્યને આત્માનો કર્મજ નિત વિભાવિક શુભ કહે છે પણ તેમ નથી. ચૈતન્ય ને કર્મનો સ્વભાવશુભ કહેવો કે વિભાવિકશુભ કરવો એ વિચારજ મુક્તિ મુક્ત નથી.

જ્ઞાનાદિને, જીવનો સ્વભાવ ન માનતાં જો વિભાવિક-
 શુભ માનવામાં આવે તો તે કર્મનો સ્વભાવિક શુભ છે કે
 કર્મનો વિભાવિક શુભ છે? જ્ઞાન કર્મનો સ્વભાવ શુભ છે
 એમ જો માનો તો કર્મ ચૈતન્ય રૂપ થશે. તે વાત યોગ્ય
 નથી, જો જ્ઞાનને કર્મનો વિભાવ શુભ કહો તો તે જ્ઞાનને
 કોનો સ્વભાવ શુભ માનશે ? જો આત્માનો સ્વભાવ શુભ
 જ્ઞાન છે એમ કહો તો તે અમે કહીએજ છીએ.

જો ચૈતન્યને કર્મજનિત વિભાવ પર્યાય માનો તો
 કર્મમાં જ્ઞાન પણ માનવું પડશે. કેમકે કારણના જેવુંજ
 કાર્ય થાય છે. જ્ઞાન પ્રકૃતિનો ધર્મ નથી; જો જ્ઞાનને પ્રકૃતિ
 નો ધર્મ માનો તો તેમાં ચૈતન્યપણું માનવું પડશે, કેમકે
 જ્ઞાન ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. જો પ્રકૃતિને ચૈતન્યપણું માનો
 તો કર્મમાં અને આત્મામાં કાંઈ ભેદ રહેશે નહિ. અને
 પ્રકૃતિને અનિચ્છાએ આત્માપણું માનવું પડશે. માટે જ્ઞાન
 રૂપ આત્માનો ચૈતન્ય સ્વભાવ છે એ માનવું યોગ્ય છે.
 તે વિભાવ પર્યાય થઈ શકતો નથી.

મોક્ષમાં આત્માનો અભાવ થતો નથી.

મોક્ષમાં આત્માનો અભાવ થાય છે એમ જે કહે છે
 એ વાત ખીલકુલ માનવા જેવી નથી. કેમકે જે પદાર્થની
 અવિચ્છિન્ન-અખંડ હેયાતિ હોય તેનો અભાવ કહેવો
 તે યોગ્ય નથી. નિર્મળ ચંદ્રમાં રહેલી કાન્તિ પણ જેમ

સહા નિર્મળ હોય છે છતાં તેના સ્વભાવમાં જે વિદ્યુતિ દેખાય છે તે વાદળોના આવરણોથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, તેમ નિર્મળ આત્મામાં નિર્મળજ્ઞાન સહા રહેલ છે છતાં તેના સ્વભાવમાં જે વિદ્યુતિ દેખાય છે તે આઠ કર્મના આવરણોની કદેલી છે. વાદળો દૂર થવાથી જેમ અંદરમાં તેની કાન્તિ પ્રગટ દેખાય છે તેમજ કર્મો દૂર થવાથી આત્માની અંદર શુદ્ધજ્ઞાન વિકાસ પામે છે.

જેમ પ્રચંડ પવન, સૂર્યની આટે આવેલાં વાદળોને વિખેરી નાખે છે તેમ યોગી શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનવટે થોડા વખતમાં કર્મનાં આવરણોને વિખેરી નાખે છે.

જે યોગ વટે શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન થાય છે તેનેજ જ્ઞાનીઓ યોગ કહે છે; તે યોગથી ઉત્પન્ન થતું સુખ સર્વથી ઉત્તમ છે. તે સુખમાં કામ વાસનાની પીડા નથી પણ સમભાવ ભરેલો હોય છે-ચિત્તરતા બાંધેલી હોય છે, તે સુખ આત્માની અંદર છે અને જન્મ મરણ તથા વૃદ્ધાવસ્થાનો નાશ કરનાર તે સુખ છે. જેટલી પરાધીનતા એ બધું દુઃખ છે અને જેટલી સ્વાધીનતા એ બધું સુખ છે, આસુખ દુઃખનું દુઃખમાં લક્ષણ છે. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે પુન્યથી ઉત્પન્ન થયેલાં ભોગો, પુન્યને આધિન હોવાથી પરવશ હોવાને લીધે દુઃખ રૂપ છે પણ યોગથી ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ હોવા સાથે સ્વાધીન હોવાથી તે સુખરૂપ છે, જેમ મેલથી

અલગ થયેલું સોનું શુદ્ધ સુવર્ણ કહેવાય છે તેમ કર્મરૂપ
મળ દૂર થવાથી આત્મા શુદ્ધ થાય છે.

આકાશમાં સંધ્યા વેળાએ ગંધર્વનગરના જેવા આ-
કારમાં ગોઠવાયેલાં વાદળોની માફક ક્ષણમાં વિનાશી અને
અવાસ્તવિક એવા ભોગોને મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા-અજ્ઞોની ભ્રમો
વાસ્તવિક અને સ્થિર સમજે છે.

સંસાર.

આ સંસાર ચિત્તને વિષમ ઉત્પન્ન કરનાર છે. તીવ્ર-
રાગદ્વેષાદિને ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ છે મહાન્ વ્યાધિથી ભરપૂર
છે. વિવિધ પ્રકારની જન્મ મરણાદિ વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરનાર છે.
અનાદિ છે અને કર્મોનું કારણ છે. તેમાં એકેદ્રિયાદિ વિવિધ
પર્યાયો ધારણ કરીને આ ભવ પરિબ્રમણ કરી રહ્યો છે.

જન્મ આપનાર સર્વ વિકારોના અણાવે આત્મા મુક્ત
થાય છે, મુક્ત થયા પછી ફરીને બંધાતો નથી, સિદ્ધ થયા
પછી ફરીને અસિદ્ધ થતો નથી, જ્ઞાનમય થયા પછી ફરીને
અજ્ઞાનમય થતો નથી. જેમ બીજને ચોકી નાખ્યા પછી કે
કે રાંધી નાખ્યા પછી તેનામાં ફરીને ઉગવાની શક્તિ રહેતી
નથી તેમ કર્મોથી મુક્ત થયા પછી ભવની-ફરી જન્મ લેવાની
પ્રાપ્તિ થતી નથી; પછી તો પરમસ્વસ્થતા-સ્વરૂપમાં લીનતાજ
પ્રાપ્ત થાય છે.

અન્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં પણ જેનું મન શુદ્ધ

જ્ઞાનમાં નિત્ય લીન રહે છે તેવા મનુષ્યમાં આસક્તિનો અભાવ હોવાથી જોગો તેને સંસારના કારણરૂપ યતા નથી. બુદ્ધિમાન મનુષ્ય ઝાંઝવાનાં પાણીને અસત્ય માને ❶ અને તેના તરફ પાણી માનીને તે લેવા માટે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, તેમ વસ્તુગતે જોએ આ સંસારના જોગોને માયા જેવા જાણે છે તેઓ તે જોગોમાં રહેવા છતાં પણ તેનાથી દ્વેષાતા નથી. તાત્ત્વિક દ્રષ્ટિએ જોએ જોગોના ખરા સ્વરૂપને કંપે છે તે ભવસાગરમાં પાછા આવતા નથી. જેના તરફ જેને અભાવ થયો છે તે વસ્તુ તરફ તેઓ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. ઝાંઝવાના પાણીને બરોબર જોખખનાર શું તેના તરફ પ્રવૃત્તિ કરશે ખરો કે ? નહિંજ. પણ જે મનુષ્ય ઝાંઝવાના પાણીને પાણી છે કે બીજું છે ? તેની શંકાવાળો થઈને જો હું તે તરફ પાણી લેવા જઈશ અને તે નહિં મળે તો આંટો યશે, અથવા તે સાથે સાચું પાણી હશે અને હું તે તરફ પાણી માટે નહિં બાઉ તો પાણી વિના રહીશ, આમ સંશયવાળો ભયથી ઉદ્વેગી થઈ ત્યાંજ ઉસો રહે છે, તેમ નિર્વાણના માર્ગમાં પણ ભયથી ઉદ્વેગ પામેલો જીવ, મોક્ષમાં તાત્ત્વિક સુખ હશે કે કેમ ? તે શંકાને લીધે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, અથવા ત્યાં તાત્ત્વિક સુખ-પરમશાંતિ હશે તો હું તે વિના રહી જઈશ, અથવા ત્યાં શાંતિ નહિં હોય તો આ વર્તમાન કાળમાં મળેલા જોગોનો ત્યાગ કરીને છેવટે હું હુઃખી થઈશ, આમ સંશયાત્મક થઈને ત્યાંથી આગળ ન વધતાં છેવટે

લોગરૂપ માયામાં મોહિત થઈને આગળ વધતાં અટકી પડે છે.

પુન્ય પણ સંસારમાં રખડાવે છે.

અંદનથી ઉત્તર થયેલો અગ્નિ પણ શું વસ્તુને બાળતો નથી ? અર્થાત્ બાળે છે. તેમ પુન્યથી પણ પ્રાપ્ત થયેલા લોગો દુઃખની પરંપરાનેજ આપે છે. વિપત્તિની બંદનપણીના સરખી આ લક્ષ્મી વિદ્વાનોને આનંદને માટે થતી નથી, તેમ પાપના મિત્ર સમાન આ લોગો પણ મનુષ્યોને કલ્યાણકારી-સુખદાઈ થતા નથી. સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ દીપકના પ્રકાશવડે લોગોનું નિર્ગુણપણું-નીરસપણું જ્યારે મનુષ્યોના જોવામાં-અનુભવવામાં આવે છે ત્યારે જીવને પરમાર્થિકપણે લોગ અને સંસારથી નિવૃત્ત-વૈરાગ્ય પ્રગટે છે. અનેક દુઃખોના બીજ તુલ્ય મિથ્યા જ્ઞાનનો નાશ થવા પછી મોક્ષના પરમશુભો જાણવામાં આવતાં મોક્ષ તરફ પરમ લક્ષિત-ભાવ જીવને પ્રગટે છે. માટે બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવા ઈચ્છતા જીવે પ્રથમ તાત્ત્વિક રીતે આ મિથ્યાત્વનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો.

સૂર્ય જેમ અંધકાર વડે લેપાતો નથી તેમ જ્ઞાની પણ પાપ વડે લેપાતો નથી, લોખંડી બળતર પહેરનારો જેમ બાણ વડે વિંધાતો નથી તેમ નિર્મળ જ્ઞાન પણ વિપયો વડે વિંધાતું નથી, -નાશ પામતું નથી. જ્ઞાન વડે ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે, મોહરૂપ અંધકારને હઠાવી શકાય

છે, પુરૂષાર્થમાં પ્રેરનાર જ્ઞાન છે, અને મોક્ષનું સત્ય સાધન પણ જ્ઞાન છે, અનેક ચિંતાઓથી નિરાશ થયેલા લોકોએ તે તત્ત્વનું ચિંતન કરવું કે જેના ચિંતનથી વિકારો પણ નિર્વિકારતાને પામે, અને અજ્ઞાન જ્ઞાનતાને ભરે. નિરાળાધ, નિરાકુળતામય, અને મુખ સ્વરૂપ આત્માની અંદર જે નિર્મળ લયોત્પત્તિ છે તેજ પરમ તત્ત્વ છે, તે સિવાય બાકી જે કંઈ આ વિશ્વમાં રહેલું છે તે તત્ત્વ નથી પણ તે નિર્મળ તત્ત્વને પરમ ઉપદ્રવ કરનાર કારણો છે. મોક્ષાભિલાષી લોકોએ આત્મતત્ત્વ સિવાય બીજા કંઈ પણ તત્ત્વને વિષે આશ્રય કરવો નહિ, કેમકે બધી બાબતો તરફથી આસક્તિ જેથી લીધા પછીજ નિર્વાણ સાધી શકાય છે. વધારે આગળ વધ્યા પછી તો “ હું કર્તા છું, મોક્ષ કાર્ય છે, જ્ઞાન હેતુ છે, મુખ એ ફળ છે ” આવો એક પણ વિકલ્પ કલ્પનાતીત મોક્ષ માટે કરવાનો રહેતો નથી.

આકાશમાં રહેલાં પુદ્ગલો આકાશરૂપ થતા નથી.

જેમ આકાશમાં રહેલાં પુદ્ગલો આકાશપણને પામતાં નથી, તેમ આત્માની અંદર રહેલી કર્મની વર્ગણો આત્મપણને પામતી નથી. સૂર્યની નજીક અને આડે આ-
લાં વાદળાંઓ સૂર્યરૂપ થતાં નથી તેમ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિરૂપ સ્થાવર નામ કર્મના વિકારો
ઓ આત્માની આશ્રુમાણુ આવેલા છે તે આત્મારૂપ થતા

નથી. જેમ નિર્મળ સ્વેત સ્ફટિકને પુષ્પોની ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલ લાલ, પીળા કાળા આદિ વિકારો મનાય છે, તાત્ત્વિક રીતે તે વિકારો સ્ફટિકના નથી તેમ જીવને કર્મની ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલા રાગદ્વેષાદિ પરિણામો છે, પણ તાત્ત્વિક રીતે તે જીવના પરિણામ નથી. જેમ માટીના પિંડ વડે કુંભ, સરાવ આદિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જઘા કપાયાદિ પરિણામો ચેતનાના નિમિત્તે કરી કર્મો વડે ઉત્પન્ન થાય છે. ઘડાની ઉત્પત્તિમાં માટી ઉપાદાન-મૂલ કારણ છે અને કુંભાર, ચાક, દંડ, દોરી આદિ નિમિત્ત કારણો છે; તેમ આત્મામાં ક્રોધાદિની ઉત્પત્તિ મનાય છે. તેમાં ઉપાદાન કારણરૂપ તો કર્મ છે અને ચેતના-આત્મા નિમિત્ત કારણ છે માટે ક્રોધાદિ આત્માનું કાર્ય નથી પણ કર્મોનું કાર્ય છે.

કપાય એટલે શું ?

પાણીમાં જેમ કલ્લોલ-તરંગ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કર્મના ઉદયથી આત્મામાં જે મલીન પરિણામ થાય છે તે કપાય છે. આ મલીનતાનો અભાવ થવાથી કર્મનો પણ અભાવ થાય છે. બીજા અને અંકુરાની માફક એકનો નાશ થવાથી બીજાનો નાશ થાય છે. જેમ જેમ સોનાનો મળ દૂર થાય છે તેમ તેમ ઉત્તરોત્તરેની શુદ્ધતા પ્રગટતી જાય છે. તેમ આ પરિણામી જીવમાંથી મલીનતાનો અભાવ થતો જાય છે તેમ તેમ ઉત્તરોત્તરે શુદ્ધ થતાં જાય છે. મેલ

જાણે દૂર થતાં સોનું શુદ્ધ થાય છે તેમ કર્મની મલિનતા સર્વથા દૂર થતાં આત્મા સર્વથા શુદ્ધ થાય છે. વાધુ વિના જેમ સમુદ્ર તરંગ વિનાનો થઈ રહે છે : તેમ કર્મની મલિનતાના અભાવે આત્મા નિશ્ચિન્નતા અને નિર્વિકારતા ધારણ કરે છે.

ઇન્દ્રિયજન્યવિષયજ્ઞાન વિનાનું જે જ્ઞાન અંતરૂપમાં પ્રતિભાસે છે તે સમ્બદ્ધજ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે, જ્ઞાનીઓ તેને જાણી અને અનુભવી પણ શકે છે. જેઓ તે અતીન્દ્રિય જ્ઞાનને જાણી તથા અનુભવી શકે છે તે જ જ્ઞાની કહેવાય છે. જે પ્રકાશના અભાવે આ વિશ્વમાં બધું અંધકારમય બાસે છે અને જેની હેયાતિથી બધું પ્રકાશમય અનુભવાય છે તે પરમાત્માની-શુદ્ધ આત્માની જ્યોતિ છે, આ અંધકાર અને પ્રકાશ બન્નેને યજ્ઞવાળી શક્તિવાળી આ જ્યોતિ છે.

સર્વ પદાર્થો સ્વભાવથીજ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં રહેલા છે. તેને પર પદાર્થવડે કોઈ વળત અન્યથા કરી શકાતા નથી. આકાશની માફક આત્મા નિર્મળ, અમૂર્ત અને અવિનાશી છે. સંયોગ સંબંધે આવી મળતાં પર-દ્રવ્યો તેના સ્વરૂપને પોતાપણે કે અન્યથા રૂપે કરવાને સમર્થ થતાં નથી. દેહ અને આત્માનો સદા ભેદ છે; કેમકે તે બન્ને ભિન્નજ્ઞાનથી જાણી શકાય છે અને ભિન્ન-જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનવડે દેહ જાણી શકાય છે. અને આત્મા સ્વસંવેદન-સ્વાનુભવવાળા જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે.

જીવ અને કર્મનો અન્યોઅન્ય વધ્ય ધાતક સંબંધ નથી. એક મરનાર અને બીજો મારનાર આવા સંબંધને વધ્ય ધાતક સંબંધ કહે છે. આવો સંબંધ જીવ અને કર્મનો નથી પણ સંયોગ સંબંધ છે. તેથીજ બન્ને જુદાં પડી શકે છે. પણ એક બીજાના શુભનો નાશ કરતાં નથી. અર્થાત્ કર્મોજીવના શુભનો નાશ કરતાં નથી અને જીવ કર્મના શુભનો નાશ કરતાં નથી, પણ એક બીજાની સાથે એકરસ થઈને લેગાં મળીને રહે છે. જીવ અને કર્મમાં પરિણામ થયા કરે છે, તે પરિણામમાં જ્યારે એક બીજાની નિમિત્તતા રહેતી નથી ત્યારે પરસ્પર જોડાઈ રહેલા જીવ અને કર્મનું જુદા થવાપણું થાય છે, અને તેનેજ મોક્ષ કહે છે.

પુદ્ગલના જ્ઞાનાવરણ હર્ષનાવરણ આદિ પરિણામ થવામાં, આત્મામાં થતા રાગ દ્વેષાદિ પરિણામ નિમિત્ત કારણ છે, અને આત્માને થતા રાગદ્વેષાદિ પરિણામમાં જ્ઞાનાવરણ આદિ પરિણામ નિમિત્તકારણ છે. જ્યારે પુદ્ગલ આત્માના પરિણામમાં કારણ રૂપ થતાં નથી અને આત્મા પુદ્ગલના પરિણામમાં કારણ રૂપ થતો નથી, ત્યારે આત્મા અને કર્મ બન્ને જુદા પડે છે.

આત્માને આત્માકારે પરિણુમાવો.

સ્ફટિક મણિની માફક આત્મા જે જે ભાવો સાથે જોડાય છે. ત્યાં ત્યાં તે તે ભાવે તન્મય ભાવને પામે છે.

સ્ફટિક મણિની પાસે લાલ પીથું કે કાળું જેવું જેવું પુખ્ત
 રાખ્યું હોય તેવો તેવો તે મણિ દેખાય છે, તેમ આત્માની
 પાસે જે જે શુભાશુભ નિમિત્તો રાખવામાં આવે છે તેવા
 તેવા પરિણામે આત્મા પરિણમે છે, આ નિમિત્તો બે પ્રકારનાં
 છે, એક બાહ્ય નિમિત્ત, બીજું અંતરંગ નિમિત્ત; બાહ્ય
 નિમિત્તરૂપે પાંચ ઇન્દ્રિયોના શુભાશુભ વિષયો છે, ખરેખર
 વૈરાગ્ય જાગૃત થયા વિના આ નિમિત્તો દેખીને આત્મા શુભા-
 શુભ પરિણામો કરે છે, શુભાશુભ પરિણામો ઉત્તરોત્તર
 બીજાં પરિણામો ઉત્પન્ન કરે છે, શુભપરિણામ રાગનું કારણ
 બને છે, રાગ પુન્યનું કારણ થાય છે, અશુભ પરિણામ
 રાગદ્વેષ મોહ અજ્ઞાન અને પાપનું કારણ બને છે, આમોટે
 જ જ્યાં સુધી વિશ્વના તમામ પદાર્થો ઉપરથી જ્ઞાનમયિત
 વૈરાગ્ય આત્મજાગૃતિના બળે પ્રગટ ન થાય, ત્યાં સુધી
 જાનીએ તેવાં નિમિત્તોથી ફર રહેવા વારંવાર ભલામણો
 કરે છે, કેમકે સત્તામાં બીજાં પડેલાં છે તે ફર ન થાય ત્યાં
 સુધી બાહ્ય નિમિત્તો તેને તેના માર્ગમાંથી ચલિત કર્યા
 વિના રહેતાં નથી.

બીજા અવ્યંતર નિમિત્તમાં સત્તામાં રહેલાં કર્મોનો
 ઉદય થાય છે તે છે, એટલે સત્તાગત કર્મો ઉદયમાં આવીને
 નિમિત્તકારણ રૂપ થાય છે. તેમાંથી રાગ દ્વેષ મોહ અજ્ઞાન
 પુન્ય પાપ વિગેરે અનેક ભાવોની વૃદ્ધિ કે હાનિ થયા કરે છે.
 બાહ્યરનાં કેટલાંક સારાં નિમિત્તોથી વૈરાગ્ય જાગૃત

થાય છે, વિરક્તાતાં આવે છે, આત્મભાન પ્રગટે છે અને શુભકે શુદ્ધ કર્તવ્ય તરફ પ્રવૃત્તિ કરવાનું પ્રોત્સાહન પણ મળે છે. તેમજ અંતર્ગત સારાં કર્મોના ઉદય થતાં પણ જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્ય આત્મજાગૃતિ અને ઉત્તમોત્તમ શુભકે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ તરફ પ્રયાણ કરવાનો ઉત્સાહ પ્રગટે છે.

આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે આત્માના પરિણામ શુભ હોય તો આત્મા શુભરૂપે પરિણમ્યો કહેવાય છે અને જો આત્માના અશુભ પરિણામ થાય તો આત્મા અશુભરૂપે પરિણમ્યો કહેવાય છે. માટે વિદ્વાનોએ—સમજી લોકોએ પોતાને—આત્માને આત્મભાવનાના અભ્યાસમાં વારંવાર ભેડવો જોઈએ. તેથી આત્મા શુભાશુભ ભાવથી ગાછો ફરીને આત્માકારે પરિણમી રહેશે. અર્થાત્ આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણમાવવાથી પરપદાર્થ તરફ પરિણમતો અટકી જઇને તે શુદ્ધ થશે. એકવાર જો આત્મા સર્વથા કર્મથી છુટો પડે તો પછી ફરીને તે કર્મ સાથે કદી ભેડાવાનો નહિ. અને શુભાશુભ પરિણામો કરવાના બીજ રૂપ કર્મો ન રહેવાથી તેમાંથી પરિણામો ઉત્પન્ન થશે નહિ. સેકાઈ ગયેલાં બીજમાંથી અંકુર પ્રગટ થતા નથી તેમ કર્મ બીજ બાળી જવા પછી કર્મો ઉત્પન્ન થાય નહિ.

ઉપાદાન કારણ:

જેમ હંડ, ચક્ર અને કુંભાર આદિ સામગ્રી તૈયાર

હોય છતાં પણ ઉપાદાન-મૂળકારણરૂપ માટી વિના ઘડો ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ મન વચન શરીરની ક્રિયારૂપ સામગ્રી તૈયાર હોય છતાં તેના ઉપાદાન કારણ વિના કર્મ ઉત્પન્ન થતાં નથી. ઘડો ઉત્પન્ન થવામાં ઉપાદાન કારણ જેમ માટી છે, તેમ કર્મનું ઉપાદાન કારણ રાગદ્વેષની મલિનતા છે તે હોય તેજ કર્મ ઉત્પન્ન થાય.

કુંભાર જેમ સહકારી કારણ-સાથે સ્ત્રી કરનાર મહાદેવ નિમિત્તકારણ પછે ઘડો બનાવે છે છતાં પણ કાંઈ વખત કાંઈપણ પ્રકારે કુંભાર ઘડામય-ઘડારૂપ થતો નથી. તેમ આત્મા પણ સહકારી કારણપછે કપાયાદિને કરે છે, છતાં પણ આત્મા કાંઈ વખત કપાયાદિ રૂપે થતો નથી. જે કર્મને કર્મરૂપે બાંધે છે, અને અકર્મને અકર્મરૂપે બાંધે છે તે બધી બાતનાં કર્મો કરવા છતાં એવટે કર્મનો નાશ કરે છે. જેને સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય છે તે કાંઈ વકેટ પ્રસંગે ત્યાગ કરવા યોગ્ય બાબતોનું અહંબુદ્ધિ પછે કરે છતાં તે થોડા વખત પછી તેનો ત્યાગ કરી શકે, મહે તેને સત્ય અસત્યનું જ્ઞાન છે. જેને સત્યનું જ્ઞાન નથી તે મનુષ્ય તેને હિતકારી બાણીને અહંબુદ્ધિ કરે છે અને મહિતકારી હોવા છતાં તેવા જ્ઞાનના અભાવે પ્રસંગે તેનો ત્યાગ કરી શકતો નથી.

જેમ કાદવમાં પડેલો નિર્મળ સ્ફટિક અંદર બાનેય.

કાદવ વડે લેપાતો નથી—કાદવ સ્વરૂપે પરિણમતો નથી, તેમ જો મનુષ્યને વિષયો પરત્વે મમત્વ રહેલો નથી તે વિશુદ્ધ આત્મા વિષયોરૂપ કાદવ વડે લેપાતો નથી. કોઈપણ કામમાં આશક્તિ હોવી તેજ કર્મોથી લેપાવાનું—ખંધાવાનું કારણ છે, તે ન હોવાથી કોઈ વિષય પ્રસંગે તેવા મનુષ્યોની વિષયો તરફ પ્રવૃત્તિ દેખવામાં આવે તો અંદરના ઉડાણની અને સત્ય તરિક્કે માનીને કરાતી ન હોવાથી તે જીવ તેમાં લેપાતો નથી. અર્થાત્ જેમ રત્ન કાદવમાં પડવાથી ઉપરથી ખરડાય છે પણ તે થોડાપાણીથી તરતજ શુદ્ધ થાય છે. તેમ તે મનુષ્ય અંદરથી લેપાતો નહોવાથી તરતજ વિશુદ્ધ થઈ શકે છે. જેને તત્ત્વ દૃષ્ટિએ દેહ તથા આત્માનો ભેદ ખરોખર સમજાયો છે તેને વિષયોને વિષે કોઈ પણ વખત આશક્તિ થતી નથી.

શુભ, અશુભ અને શુદ્ધ એમ જીવમાં ત્રણ પ્રકારના ભાવો થાય છે અને તે અનુક્રમે પુન્ય, પાપ અને મોક્ષના કારણરૂપ જીવોને થાય છે. ભગવાનનું પૂજન, દાન, વ્રત, તપ, જપ, સ્વાધ્યાયાદિ તે જીવનો શુભ ભાવ છે તેથી પુન્ય ખંધાય છે; હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, અભિમાન, કપટ, લોભ, રાગ સ્નેહ દ્વેષ-છર્પા, કલેશ, ઠંડાસ-લડાઈ. જુહું આજ આપવું, ચાડીખાવી, હર્ષશોક, નિંદા, કપટ સહિત જુહું બોલવું, અને અસત્યમાં સત્યની પ્રાંતિ; સત્યમાં અસત્યની માન્યતા આ સર્વ આત્માના અશુભ ભાવો છે તેથી પાપખંધાય છે.

કર્મ મલ રહિત શુદ્ધ આત્મા સંબંધી વિચાર કરવો, તેનું ધ્યાન કરવું, તેમાં તઢાકાર થઈ રહેવું તે આત્માનો શુદ્ધ ભાવ છે તે મોક્ષનું કારણ છે. પુન્યથી દેવ, રાત્ત, ચક્રવર્તિ આદિની શ્રદ્ધ મળે છે, પાપથી પશુ પક્ષી વૃક્ષ નરકાદિની ગતિ મળે છે અને તેનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે શુભ અશુભ જન્મે લાવેનો ત્યાગ કરી શુદ્ધભાવ ધારણ કરવો, તેથી કર્મનો આવવાનો માર્ગ રોકાય છે અને પૂર્વનાં કર્મો જે બાંધેલાં છે તેનો ક્ષય થાય છે, છેવટે આત્મા સદાને માટે વિશુદ્ધ થાય છે.

શુદ્ધભાવ કેમ કરવો ?

આત્માને શુદ્ધ ભાવમાં લાવવાની ઈચ્છાવાળા જીવોએ પ્રથમ પોતાના મનને પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી જેથી લેવું-પાછું હઠાવવું અને તે મનને આત્મામાં નિશ્ચળ કરવા માટે તે કાંઈ પણ ચિંતન ન કરે તે તરફ હક્ષ આપ્યા કરવું-આ જોયા કરવું. લાંબા વખતના અભ્યાસે મન આત્મામાં સ્થિત થાય છે, સંકટપ વિકટપો કરતું બંધ થાય છે અને આ બાજુ આત્માનો જ્ઞાતા દૃઢ પશ્ચાનો ભાવ પણ મજબુત થાય છે. મન નિર્વિકટપ જને છે અને આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર થાય છે. આ નિર્વિકટપ અને સ્વરૂપસ્થ દશામાં-અવસ્થામાં પૂર્વનાં બાંધેલાં-સૂતામાં રહેલાં

અને ઉદય આવેલાં કર્મોના નાશ થાય છે. આ પ્રમાણે આત્માનો મુક્તિ લાવ પ્રગટ કરી શકાય છે.

જે મનુષ્યે પોતાનાં આત્માને પરમાર્થના માર્ગથી વિચુર કર્યો છે, પાછો હઠાવ્યો છે અને પોતાની શક્તિ વડે વિપયોનું દઢતા પૂર્વક સ્મરણ કરવા માંડ્યું છે, તે મનુષ્ય ત્યાં સુધી આવી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખે છે ત્યાં સુધી સંઘર્ષને માટે દીન અને દુઃખી થાય છે, તેમજ તેનો આ અને આવતો જન્મ તે પોતાને હાથેજ જગાડે છે.

એક મનુષ્ય ભોગ ભોગવતો નથી છતાં ભોગ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. બીજો મનુષ્ય ભોગ ભોગવે છે છતાં તેના ત્યાગને માટે પ્રયત્ન કરે છે. ભોગાંતરાય કર્મના ઉદયને ક્ષીણી જીવને તેની ઇચ્છાનુસાર ભોગોની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેને લઈને તે ભોગ ભોગવતો નથી પણ તે ભોગવવા માટેની તેનામાં તીવ્ર ઇચ્છા રહેલી હોવાથી તે તેને માટે પ્રયત્ન કરે છે. બીજો મનુષ્ય વિશુદ્ધિ વાળો જાગૃત આત્મા જ્ઞાની પુરૂષ છે, તેને પૂર્વના શુભ કર્મના ઉદયને લઈને ઉત્તમોત્તમ ભોગની પ્રાપ્તિ થઈ છે અને તેનો ઉપભોગ પછી તે લે છે, છતાં તે જ્ઞાની હોવાથી ભોગોનાં દુઃખદાઈ પરિણામને જાણતો હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવાની ભાવના નિરંતર તેના મનમાં રહ્યા કરે છે અને તેને છોડવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. પૂર્વનું ભોગવણી કર્મ ભોગવ્યા

છુટતું નથી એટલે તે કર્મ લોગવીને કર્મો ઓછાં કરે છે. અર્થાત આ બીજો પુરૂષ લોગ લોગવીને કર્મો છોડે છે, ત્યારે પ્રથમનો પુરૂષ લોગ લોગવતો નથી અને નવીન કર્મો તે લોગને નિમિત્તે બાંધે છે. આ બન્ને દષ્ટાંતમાં કદાચ અને ત્યાગની અધિકતા પ્રયત્ન દેખાઈ આવે છે, અને તેને લક્ષને ત્યાં એક બાંધાય છે ત્યાં બીજો છુટે છે.

એક મનુષ્ય પરમાર્થના માર્ગને જાણતો નથી છતાં તે વિષયોનું સ્મરણ કે ઇચ્છા કરતો નથી. જે અવસરે જે મળી આવે તેમાં સંતોષ માને છે. તે જીવ આ જીવમાં તેમજ પરજીવમાં નિરંતર સુખી થાય છે. આનું કારણ એ છે કે વિષયોમાંથી વિરક્ત થવું એ લાગણીઓમાંજ કોઈ અપૂર્વ અમલકાર રહેલો છે કે પરમાર્થ તરફ પ્રવૃત્તિ ન કરવા છતાં વિષયોથી વિરક્ત પણાના પરિણામ તેને પરમાર્થના માર્ગ તરફ પ્રવૃત્તિ કરનારના જેવું બાવી ફળ આવે છે.

એક રાગી મનુષ્ય લોગ લોગવતો નથી છતાં કર્મો વડે સારી રીતે બાંધાય છે, બીજો વિરાગી મનુષ્ય પૂર્વના પુન્યો વડે મળી આવેલા લોગો લોગવે છે છતાં કર્મ વડે બાંધાતો નથી. આ સ્થળે કર્મ બંધમાં રાગની સુખ્યતા છે અને કર્મ ઊંડવામાં વિરાગની સુખ્યતા છે.

પાંચે પ્રકારના વિષયોને જાણવાથી જ્ઞાની બાંધાતો નથી. જે જાણવા માત્રથીજ કર્મનો બંધ થતો હોય તે

કેવલજ્ઞાની પોતાની જ્ઞાન શક્તિથી ત્રણે લોકને બાંધે છે તે પણ બંધાવા બોધ્યે, પણ બંધાતા નથી. જેનામાં જ્ઞાન છે પણ રાગ નથી તે બંધાતો નથી, પણ જેનામાં રાગ છે પણ જ્ઞાન નથી તે બંધાય છે. આંહી કર્મ બંધનમાં રાગની મુખ્યતા છે. અજ્ઞાની જીવો ઈન્દ્રિયોના વિષયોને ચક્રણ નથી કરતા, છતાં પણ કર્મોથી બંધાય છે. એકેન્દ્રિયાદિ જીવો વિષયોને બહુ ચક્રણ કરતા નથી છતાં શું કર્મોથી બંધાતા નથી ? અર્થાત્ બંધાય છે. આંહી કર્મના બંધનમાં અજ્ઞાન તથા મિથ્યાત્વની મુખ્યતા છે.

જેઓ રાગ દ્વેષથી નિવૃત્ત થયા છે તેને પચ્ચખાણાદિ કરવાં તે નિરૂપયોગી છે. અને જેઓ રાગદ્વેષમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને પણ પચ્ચખાણાદિ કરવાં નિરૂપયોગી છે. મન, તપ, જપ, જ્ઞાન આદિ ક્રિયાઓ રાગદ્વેષનો નાશ કરવા માટે છે, જે રાગદ્વેષ કરતો નથી તેને આ વ્રતાદિ કરવાં તે નકામાં છે અર્થાત્ તે રાગદ્વેષ કરતો ન હોવાથી તેનાથીજ તેનો આત્મા નિર્મળ થાય છે અને નવાં બંધન પામતો નથી. જે રાગદ્વેષ કરે છે તેનાં કરેલાં વ્રત તપ જપાદિ વૃથા છે, વૃથા એટલે નકામાં એટલા માટે છે કે, રાગદ્વેષના ત્યાગ માટે તો આ વ્રતાદિ કરવાનાં છે, તે રાગાદિનો ત્યાગ તો તે કરી શકતો નથી તો પછી આ વ્રતો તેનું ધારેલું ફળ આપતા ન હોવાથી ક્યાં તો પણ ન કર્યા બરોબર છે. આંહી કર્મક્ષય કરવાની મુખ્યતા આજ્ઞાદિથી પુન્ય બંધ થાય તે વાત

ગૌણ છે. અપેક્ષાએ મતાદિ કરવા છતાં-રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો વૃથા કહેલાં છે, નહિંતર પુન્ય બંધ તો થાય છે એટલે મતાદિ સર્વથા નિરૂપયોગી તો નથીજ.

જે મનુષ્ય કોઈ ઠેકાણે રાગ કરતો નથી તેમજ દ્વેષ પણ કરતો નથી. સર્વ સ્થળે સદા ઉદાસીન ભાવ રાખે છે તે પ્રત્યાખ્યાન વડે સર્વ દોષોને ઉલંઘી જાય છે. પ્રત્યાખ્યાન એટલે આ વસ્તુના સંબંધમાં રાગદ્વેષ નહિં કરે તેવી પ્રતિજ્ઞા કરવી. તેવો દૃઢ નિશ્ચય કરવો તે. આવા પ્રત્યાખ્યાન વડે રાગદ્વેષને ઓછા કર્યા છે, પ્રત્યાખ્યાન કરવાની સાથેજ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને ઉદાસીન ભાવમાં આવી ગયો છે, અથવા ઉદાસીન વૃત્તિ જે રાગદ્વેષના અભાવવાળી છે તે તેનામાં આવી હોવાથી તે પ્રત્યાખ્યાનની હદને ઉલંઘી ગયો છે. પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા તેને જે કાર્ય કરવાનું હતું તે થઈ ગયેલ હોવાથી હવે તેને પ્રત્યાખ્યાનની જરૂર રહી નથી-અર્થાત્ પચ્ચખ્યાણ કર્યા વિના પણ પ્રત્યાખ્યાન કરેલાની માફક તેનું વર્તન થઈ રહેલું છે, તે મનુષ્ય સંવર ભાવમાં રહેલો છે અને કર્મની નિર્જરા કરે છે. તેને પ્રત્યાખ્યાનની શી જરૂર છે ? જે મનુષ્ય રાંગી છે તેનામાં સંસારના હેતુ જૂઠાં દોષો સદા નિવાસ કરીને રહે છે, પણ જે રાની છે વીતરાગ છે તેની અંદર કોઈપણ દોષો ટકી શકતા નથી. જીવેને ઉદયિક ભાવ બંધનું કારણ છે પણ પરિણામિકભાવ મોક્ષનું કારણ છે. કર્મના ઉદયથી જે ભાવ

થાય તે ઉદ્વેગિક ભાવ છે. મનુષ્યાદિ ચાર ગતિ, કોષાદિ ચારકપાય, સ્ત્રીવેદઆદિ ત્રણવેદનો ઉદય, કુશ્વ લેક્ષ્યાદિ છલેક્ષ્યા, મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અસંયમ અને અસિદ્ધત્વ એ એકવીશ ઉદ્વેગિક ભાવો છે. આનો ઉદય હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે સૂક્ષ્મપણુ બંધ હોય છે પણ અભવ્યને મૂકી ને જીવત્વ, ભવ્યત્વ, આ બે પરિણામિક ભાવો કર્મના ઉદય આદિની અપેક્ષા રાખતા નથી, તેથી તેનાથી કર્મનો બંધ થતો નથી, તે મોક્ષનું કારણ છે.

મુદ્ર વિષયોનો અનુભવ થવો તે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતું સુખ છે. અને આત્માનો અનુભવ થવો તે આત્માથી ઉત્પન્ન થતું આંતરસુખ છે. વિષયો થી ઉત્પન્ન થતું સુખ વિનાશી છે. આત્માથી પ્રગટ થતો આનંદ અવિનાશી છે. આ બન્ને સુખમાં જમીને અને આકાશ જેટલો તફાવત છે, તે જાણીને વિષય સુખનો ત્યાગ કરીને નિરંતર આત્માના અનુભવમાં રહેવા પ્રયત્ન કરવો. વિષયો સંબંધી જ્ઞાન મનુષ્યોને થાય છે તે ઇન્દ્રિય જન્ય જ્ઞાન છે, તે સર્વ પુદ્ગલિક જ્ઞાન છે. આત્મિકજ્ઞાન તેનાથી ઉલટું છે. તે આત્માથી પ્રગટ થાય છે અને તેનો સંબંધ પણ આત્માની સાથેજ છે. ઇન્દ્રિય જન્યજ્ઞાન પણ ચૈતન્ય સ્વરૂપ તો છેજ, જ્ઞાન પુદ્ગલ સ્વરૂપ તો નજ હોય. છતાં તે જ્ઞાનની વિભાવિક પરિણતિ હોવાથી તેની ઉત્પત્તિમાં પુદ્ગલમય ઇન્દ્રિયો કારણ કે

છે માટે તેને વ્યવહારથી પુષ્કલ સ્વરૂપ કહે છે. પાંચ જ્ઞાનમાં મતિ તથા શ્રુત જ્ઞાનને ઇન્દ્રિય જનિત કહેલાં છે માટે આ અપેક્ષાએ વ્યવહારનયે તે પુષ્કલિક જ્ઞાન છે. અવધિજ્ઞાનાદિ ત્રણ જ્ઞાન આત્મા અપેક્ષી છે. તે પ્રગટ થવામાં ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા ન હોવાથી તે ત્રણ આત્મિક જ્ઞાન છે. તે ત્રણમાંપણ તાત્વિક રીતે આત્મિકજ્ઞાન તો એક કેવળજ્ઞાનજ છે.

જ્ઞાનમાં ભેદ નથી.

આયોનો આપસમાં ભેદ હોવા છતાં પણ દુધમાં ભેદ હોતો નથી, તેમ પુરુષોમાં ભેદ રહેવા છતાં પણ તેના જ્ઞાનમાં ભેદ હોતો નથી. 'બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, ઇત્યાદિ પુરુષોના અનેક ભેદ હોય છે છતાં જ્ઞાતાપણા વાળો જ્ઞાનનો સ્વભાવ બધામાં એક સરખો છે. અતંત જ્ઞાનીઓનું એકજ જ્ઞાન છે. તેમની બહારની પુન્ય પ્રવૃત્તિમાં ફેર હોય છે પણ જ્ઞાનાવરણકર્મ સર્વથા ફેર થતાં તે બધાનું જ્ઞાન તો એક સરખું રહે છે.

જેમ ઢીંચા વડે જોવા લાયક પદાર્થને જોઈને ઢીંચો ફેર મૂકવામાં આવે છે, તેમ જ્ઞાન વડે જાણવા ચેતન્ય પદાર્થને કે માર્ગને જાણીને તે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. આંહી એટલી અપેક્ષા સમજવાની છે કે જે જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે, સૂક્ષ્મ છે, વ્યપદેશ રહિત છે. (આ આમ અને આ તેમ આવા વિકલ્પો જેમાં નથી તેને વ્યપદેશ રહિત કહે છે.) અને અવિનાશી છે, આત્માની સાથે અભેદસંબંધ

વાણું છે તે જ્ઞાન તો બન્યુંજ રહે છે, પણ જે જ્ઞાન વ્યવહાર
છે, સાધન રૂપે છે, વિકાર-પામનારું છે, ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા
રાખનારું છે તે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. વિકૃત જ્ઞાનથી
પદાર્થો અને કર્ત્તવ્યને બાળીને જે વખતે સ્વ સ્વરૂપજ્ઞાનનું
આલંબન હોવામાં આવે છે તે વખતે તે વિકૃતજ્ઞાન છુટી જાય
છે-ખસી જાય છે. અર્થાત્ તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

થડ કાપવાથી જેમ ફરીને પદ્મવો-ડાળાં પાંખડાંએ
કુટી નીકળે છે પણ વૃક્ષના મૂળને કાપી નાખવા પછીથી
ડાળાં પાંખડાંએ કુટતાં નથી, તેમ જન્મ મરણ આપનાર
કર્મના એક ભાગને છેદવાથી વિકારો ફરીવાર પ્રગટ થાય છે,
પણ તેના મૂળનો નાશ કરવાથી ફરીને વિકારો પ્રગટ થતા
નથી. જન્મમરણ આપનાર કર્મનો એક ભાગ તે શુભ
તપશ્ચર્યા, વ્રતો, જપ, અહિંસા, પરોપકારાદિ કરીને અશુભ
પર્યાયનો નાશ કર્યો, નાશ કર્યો એટલે આવતાં અશુભ કર્મો
અટકાવ્યાં, કેમકે શુભ કર્મ કરવાનો વખત એટલો બધો
હીપો કે અશુભ કર્મ કરવાનો વખત ન મળ્યો તેથી
અશુભ કર્મ ઓછાં બાંધ્યાં, પણ તે શુભ કર્મને લઇને
ઉત્તમ ગતિમાં, ઉત્તમ જાતિમાં, ઉત્તમ ગોત્રમાં જન્મ
ધારણ કરવો પડવાનો, ત્યાં બધા અનુકૂળ સંયોગો મળ્યા,
મન ગમતા પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવવાના મળ્યા,
તેવા અનુકૂળ સંયોગોમાં રાગ કરવાથી અને પ્રતિકૂળ બાળ-
તોમાં દ્વેષ કરવાથી તેમજ પાપ વધારનારાં આચરણો

શ્રીવિજયકમલકેશર
અંધમાતા.

દેવગુણ ૧૨ મું.

આત્મવિશુદ્ધિ.

લેખક.

શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયકેશર સરીધરજી.

પ્રકાશક.

શ્રીવિજયકમલકેશર અંધમાતા તરફથી
શા. લીખાલાલ મંગનલાલ હડેગામવાળા.

પ્રીત ગ્રં. ૨૪૫૩.

અ મ દા વા ૬

વિક્રમ ગ્રં. ૧૯૮૩

આવૃત્તિ પહેલી.]

[પ્રત ૨૫૦૦.

કાર્યું પુંકું, મૂલ્ય. રૂ. ૦-૪-૦.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રકરણ	પહેલું.	૧
"	બીજું.	૧
"	ત્રીજું.	૪
"	ચોથું.	૭
"	પાંચમું.	૧૨
"	છઠ્ઠું.	૧૬
"	સાતમું.	૧૬
"	આઠમું.	૨૨
"	નવમું.	૨૮
"	દસમું.	૩૨
"	અગીયારમું.	૩૮
"	બારમું.	૪૨
"	ત્રીસમું.	૪૭
"	ચૌદમું.	૫૪
"	પચ્ચડમું.	૫૬
"	સાતમું.	૬૭
"	આઠમું.	૭૩
"	અગીયારમું.	૭૬
"	બારમું.	૮૬

શ્રી વિજયકમલકેશરઃ ગ્રંથમાલાના અપૂર્વ પુસ્તકો.

યોગશાસ્ત્ર .	આવૃત્તિ ૪ થી રેશમી પાકું પુકું	૨-૦-૦
મુક્ત્યસુંદરી ચરિત્ર.	" " " "	૧-૪-૦
દેવલક્ષ્મિમાલા.	" " " "	૧-૦-૦
દેવ વિનોદ.	" " " "	૧-૦-૦
રેખા દર્શન.	" " " "	૧-૦-૦
આનંદ અને પ્રભુ મહાવીર	" " " "	૦-૬-૦
મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ.	" " " "	૦-૬-૦
નીતિવિચાર રત્નમાળા.	" " કાચું	૦-૪-૦
આત્મગાન પ્રવેશીકા.	" ત્રીજી " "	૦-૩-૦
ધર્મેષદેશ તત્ત્વજ્ઞાન.	" " " "	૦-૧-૦
શાંતિનો માર્ગ.	" ત્રીજી " પાકું	૦-૪-૦
મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ.	{ ગળે સાથે કીમત પાકું રેશમી પુકું.	૧-૦-૦
નીતિવિચાર રત્નમાળા.		
આત્મવિશુદ્ધિ.	{	૦-૪-૦
આત્મવિશુદ્ધિ.		

પુસ્તકો મંગવાનું દેઘણું.

શા. લીખાભાઈ મગનલાલ તલાટી-દેહુગામ.

પ્રાંતિજ લાખન.

શા. ખોડીદાસ માધવજી-વઢવાણ કાંપ.

જેન દેરાસર સામે રેખામા

ૐ અર્જુનઃ

પ્રસ્તાવના:

આ વિશ્વમાં બધાં બધાં નજર કરવામાં આવે છે. ત્યાં ત્યાં સર્વે
અંગે અંગે વિવિધ તાપથી તપસ્યા જોવામાં આવે છે. પછી તે
મામાન્ય મનુષ્ય હોય કે મોરો રાત્રી મહારાત્રી હોય પણ દોષને દોષ
દુઃખથી તે પીડાનોજ હોય છે, વધારે મોખતિ કે ઉપાધિવાજાને વધારે
દુઃખ અને યોડી મોખતિ કે ઉપાધિવાજાને ચોડું પણ દુઃખ હોય છે.

આત્મા સિવાય એક એવી વસ્તુ છે કે જેની સર્વે છોડેને
જરૂરીયાત મનાય છે. અને તેને મેળવવા સર્વે છોડે પ્રયત્ન કરી
ગયા છે. આ વસ્તુ મેળવતાં અને મેળવ્યા પછી તેનો ઉપયોગ કર-
વામાં કે તેનું રક્ષણ કરવામાં જવને જવનનો મોરો બાજ તેની પાછળ
ખરચવો પડે છે, છતાં તે વસ્તુથી હેરડે તો આ જવ નિરાશજ થાય
છે, કેમકે તે વસ્તુ તેનું રામથી, વ્હાણના વિયોગથી, વ્હાવસ્થાથી કે
મરણથી રક્ષણ કરી શકતી નથી. જ્યારે નિરાશ થયેજ જવ આ મર્વ
દુઃખથી મુક્તિ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, આ મુક્તિ આ વસ્તુઓની
દેવાતિથી મળતી નથી પણ તેનો લાગ કરવાથીજ મળે છે, તેની
તરફના મોહ મમત્વવાળા સ્નેહભાવનો લાગ કરવાથીજ મળે છે, આ
હેવડના નિશ્ચયવાળું જ્ઞાન છે. આ જ્ઞાન થયા પછી તે સર્વસ્વના લાગ
મટિ તેને પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. આ લાગ કાંઈ માથે ઉપાડેજો બોલે
કેંકી દેવા જેટલો સહેલો નથી. પણ મુક્તિ પૂર્વક ધીમે ધીમે પોતાની
જાણજાન પ્રમાણે લાગ કરવાની જરૂર પડે છે. આસક્તિ અને જરૂ-
રીયાતો એકાદી દુર્ગા વિનાનો લાગ ફાંતરે તેને ફસાવનારો, અને
અજ્ઞાન તથા અભિમાન વધારનારો થાય છે.

વસ્તુતત્ત્વના નિશ્ચય પછીજો લાગ, પોતાના ખસ કર્તવ્યને સમજ્યા
પછીજો લાગ તેનો માર્ગ મરજ કરી આપનારો, વિધોને હાલનારો

અને આત્માની નિર્મળતા કરાવી આપનારો ચોય છે. આ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ એવો છે. અને એટલા માટે આ ગ્રંથનું આત્મવિશુદ્ધિ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. કેમકે આ ગ્રંથની અંદર વસ્તુતત્ત્વનો નિશ્ચય કરવાની છેલ્લે પોતાનાં ખરા કર્તવ્ય તરફ દોરવામાં આવેલ છે. આ માયાના ખરા સ્વરૂપને સમજીને જીવ તે તરફથી પાછો ફરી પોતાના સત્ય સ્વરૂપ આત્મા તરફ વળે તે આ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ છે. માયાના-પુદ્ગલના લાગ વિના આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થતું નથી. માયા, અંતાન, કર્મો, પુદ્ગલો, આસક્તિ વિગેરે જે કંઈ આત્માને આવરણ રૂપ ધરે તેના ખરા સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા દેતું નથી તેના ત્યાગ કરવો જ જોઈએ, જે આ ગ્રંથનો વિષય છે. એટલા માટે જુદાં જુદાં સાધનો દ્વારા શુદ્ધ આત્માને પ્રગટ કરવાનું આ ગ્રંથમાં જતાવવામાં આવેલ છે.

આ ગ્રંથ ઘણો નાનો છે, છતાં ઉપયોગી વિષયોથી ભરપૂર છે. આ ગ્રંથનાં અઢાર પ્રકરણો છે, જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની છે તે શુદ્ધ આત્માનું પ્રતિપાદન કરનાર પ્રથમ પ્રકરણ છે. આ શુદ્ધ આત્માજી આરંધવા ચોચ છે, બાકી વગર ઉપદેશો પણ જીવો માયાની આરાધના તો ફરી રહ્યાજ છે એટલે શુદ્ધ આત્માના આરાધન કરવાનો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરનાર બીજું પ્રકરણ છે. આ શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિમાં ઉપયોગી સાધનોની જરૂરીયાત જીવોને હોય છે. તેના વિના આરાધના કેવી રીતે ફરી શકાય? તેટલા માટે ત્રીજા પ્રકરણમાં આત્મપ્રાપ્તિનાં સાધનો જતાવવામાં આવ્યાં છે. આ સાધનોમાં મનના અનેક પ્રકારના વિકલ્પો આડે આવે છે. આ વિકલ્પો એજ દુઃખનું બીજ છે તે સમજાવવા માટે ચોથું પ્રકરણ આપનામાં આવેલ છે. વિકલ્પો એજ દુઃખનું બીજ છે એમ જ્યારે જીવને બરોબર સમજાય છે સારે જીવ પોતાની પાછલી ઇંદગી અને તેમાં કરેલાં સત્ય માર્ગથી વિશ્વ વર્તનો યાદ કરીને તેનો પથ્થાત્પથ દરે છે, તે બાબતને જાણવાનાં પાંચમું પ્રકરણ છે. આમ પોતાના ખરા જીવનનો દુરૂપયોગ

કરનાર પશ્ચાત્તાપ કરીને નિરાશ ન થઈ. જન્ય પશુ શુરવીર યદ્યપે
 ચમેલી બુલોને સુધારે અને પ્રભુના માર્ગમાં આગળ વધે, તેટલા માટે
 જન્યુત ચમેલ આત્મા આગળ વધવા માટે આત્મસ્મરણની પ્રતિજ્ઞા
 કરે છે એ વાતને જણાવનારે હું પ્રકરણ આપવામાં આવેલ છે.
 આત્મસ્મરણની પ્રતિજ્ઞા કરનાર હવે જો પોતાને કરવા ચોચ માર્ગનો
 અગ્રણ્ય હોય તો આત્મસ્મરણથી પ્રગટ થતી શક્તિનો ઉપયોગ એક
 માર્ગે કરી જેસે, અથવા એકલા બચ્હારને માર્ગે દોરવાઈ જઈ ખર
 કર્તવ્ય બૂલી જન્ય અથવા એકલા નિશ્ચયના માર્ગને જાણીને કર્તવ્ય
 કરતો અટકી જેસે તેટલા માટે નિશ્ચય અને વ્યવહાર માર્ગની
 સમજ આપનારે સાતમું પ્રકરણ આપવામાં આવ્યું છે. આ નિશ્ચય
 અને વ્યવહારને જડ વસ્તુની જનેલી વિવિધ આદૃતિઓમાં તથા ચેતન
 આત્મામાં બનતા વિવિધ ઉપયોગોમાં યથાચોચ પછે મૂળ વસ્તુનું
 બાન હાયમ રાખીને ચોજવાની જરૂર છે. જે તેમ કરવામાં ન આવે
 તો નિશ્ચય વ્યવહારના એકલા જાનથી વિશેષ લાલ થતો નથી. એટલા
 માટે આક્રમા પ્રકરણમાં જડ ચેતનનો વિવેક જતાવવામાં આવ્યો
 છે. આમ જડચેતનના વિવેકનું જ્ઞાન કરનાર હવે મોહનો અવસ્થ
 ત્યાગ કરવા જોઈએ. જો મોહનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો જડ
 ચેતનનો વિવેક નકામો છે એ જતાવવા માટે નવમા પ્રકરણમાં મોહનો
 ત્યાગ કરવા સંગ્રામી વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. મોહનો ત્યાગ
 કરનાર જરૂર અદકારનો ત્યાગ કરે. કેમકે અદકાર એ લવ વૃક્ષનું
 બીજ છે. અદકારિ દામ કોમ્પાદિ મોહના બધા ફલોનું હવન છે.
 તે હોયતોજ તેમની દૈયાતિ છે. અદકારમાંથી તેમને પોપણ મેળે છે
 માટે દશમા પ્રકરણમાં અદકારનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.
 વ્યવહારમાં મોહ તથા અદકાર વિગેરેનો ત્યાગ કરનારા મજી
 આવે છે પણ તેઓ આત્મ તરફ પ્રવૃત્તિ કરતા ન હોવાથી આત્માની
 ઉત્તરગતા પ્રગટ કરી શકતા નથી. આત્માની ઉપાસના વિના આત્માની
 નિર્મળતા પ્રગટ થતી નથી એ જતાવવા માટે આત્માની ઉપાસના
 કરનારા હવે કોઈકજ હોય છે તે બાબતનું અગ્રીયારમું પ્રકરણ છે.

આત્માની ઉપાસના તેના શુભો દ્વારા જની શકે છે. જ્ઞાન, દેશન, ચારિત્ર્ય એ આત્માના મુખ્ય ગુણો છે તેની ઉપાસના કરવા માટે જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયના સ્વરૂપને 'બારમા પ્રકરણમાં' બતાવવામાં આવેલ છે. જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયમાં પ્રવેશ કરવા માટે સાધનોની જરૂર છે, કેમકે સાધનું વિના આત્માની નિર્મળતા થવી મુશ્કેલ છે એટલે તેમાં પ્રકરણમાં વિશુદ્ધિનાં અનેક સાધનો બતાવવામાં આવ્યાં છે; આ સાધનોનું સેવન કરવા છતાં મોતીનું મગ્ગ સાધ્ય સાધકાએ બૂલવું ન જોઈએ. મગ્ગ નિશાન તરફ લક્ષ રાખીને જ્યાં સાધનો સેવવાં. અને સાધનોનો મગ્ગ સાધ્ય સાધે સંબંધ જોડાય છે કેકેમ તે બરોબર જગ્યામાં રહે તે માટે ચોદમા પ્રકરણમાં આત્મલક્ષ રાખવા સાધકાનું ધ્યાન, ખેંચવામાં આવ્યું છે.

મગ્ગ સાધ્ય તરફ લક્ષ રાખવા છતાં પૂર્વના લાંબા કાળના શ્રેયશરને લીધે વારંવાર આત્મા મિતલ પદ્મવ્યના ચિંતનમાં મન દોડ્યું જાય છે, તે સંબંધી જગૃતિ આવવા માટે દૃઢતાથી પણ પરવરતુના ચિંતનનો ત્યાગ કરવાનું પત્તરમા પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

આત્મા નિમિત્તને આધિન છે. નિમિત્તી મજતાં વારંવાર ઉપ-ચાર 'અદક્ષાઈ' જાય છે, એટલે કશ્ચિ ન છતાં પદ્મવ્યનું ચિંતન નિમિત્તોના ધરણે, ધર્મ જાય છે તે અદક્ષવવા માટે બાલ્ય નિમિત્તો પણ દૂર કરવાની આ છવને અમુક હદ સુધી જરૂર છે તે જણાવવા માટે નિર્જન સ્થાન નામનુસોગમું પ્રકરણ કહેવામાં આવ્યું છે.

આ નિર્જન સ્થાનમાં રહી જ્ઞાતા અને જ્ઞેય-જનબુવા કાયક પદાર્થો અને જાણનારો એ એ લાવોનો પરસ્પર લોહું અને લોહ્યું-બકી માફક જે ખેંચાણવાળો-આકર્ષણ કરવાવાળો રાગદ્વેષની લાગ-લીધી સંબંધ-જોડાયેલો છે તેને જુદો-પાડવા-મધ્યસ્થતાવાળો જ્ઞાતા અને દૃષ્ટા લાવે રહેવા માટે સત્તરમા પ્રકરણમાં જ્ઞાતા અને જ્ઞેય સંબંધી દક્ષીણા નિર્મલવૃત્તિમાં આવી છે.

આમ જાતા અને રેખનો નિશ્ચય કર્યા પછી સાધકના માટે જે માર્ગો પ્રવાણ કરવાના રહે છે. એક કમનો ધીમે માર્ગે, બીજો ઉત્ક્રમનો ઉતારવો માર્ગે. પોતાની ગોચરતાનો તપાસ કરીને સાધકે જેમાંથી એક માર્ગ પ્રદર્શ કરીને તે માર્ગે પોતાની બધી શક્તિ કામ લગાડવી. આ વાતને જણાવવા માટે કીરિકા અને વિહંગમ માર્ગ-એક જમીનનો યા આધારવાળો માર્ગ અને બીજો આકાશી નિરાકરજન માર્ગ અદારમા પ્રકરણમાં જતાવવામાં આવ્યો છે, અને આ પ્રમાણે એકની પૂર્ણાવૃત્તિ કરવામાં આવી છે.

આમ આ પ્રકરણનો અન્યોઅન્ય કોઈક સંબંધ છે એમ લાગ્યા નવા સાથે આ એકનો વિષય જતાવવામાં આવ્યો છે. આ એકના અધિકારી આત્મમુખના અભિધાતી છવે છે, તેમને આ મધ્યમાંથી પ્રેમક કર્તવ્યના જાન થવા સાથે વર્તનમાં મુકવાનો માર્ગ દોષલામે અને તેઓ આ માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરી પરમશાંતિ પામે એ આ એક લખનારનો હેતુ છે.

આ એક મે ક્રમ રચના લખ્યો નથી. પણ પૂર્વના અનુક્રમી મહાન પુરોના સંમતી ગમેલા વિચારોનું નોંધન કરીને આત્મમુખી છવે માટે આ આધારમાં ગોઠવ્યો છે. એટલે મધ્યના કર્તા તરિકાનું ખરૂં માનવો તે મહાત્માઓને ઘટે છે. જે સાફ તે મહાન પુરોહિત છે અને તેને આ જાણમાં ઉતારતાં જૂઠા યજ્ઞદોષ તે મારી છે.

આ એક મધ્ય અનુમાસમાં રાણપુર મુકામે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો, સંવત ૧૯૮૨ નું અનુમાસ લાવનેગરમાં રહીને તેમને સુમારો વધારો કરીને કરી લખવામાં આવ્યો છે. આ એકનો લાજ અનેક મનુષ્યોને આત્મશાંતિ માટે યાજ એમ ધ્યાનને તથા પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરીને વિરમુ છું.

સંવત. ૧૯૮૩ માસસર વદ ૫.

લી કેશરવિજયજી. મુ. રીહોર.

“ધી સર્વપ્રકાર પ્રિન્ડિય પ્રેસમાં” મુખ્ય દર્શક શ્રીકમલાલે કાઢ્યું.

કેશવજી—પાનકોરના નામ, અમદાવાદ.

ॐ अर्हन्मः

आत्मविशुद्धि.

प्रकरण પહેલું. ૧.

શુદ્ધ આત્મા.

अर्थात् यथास्थितान् सर्वान्, समं जानाति पश्यति ।

નિરાકુલો ગુણી ચોડસૌ, શુદ્ધચિત્તરૂપ વચ્ચતે ॥ ૧ ॥

“વિશ્વમાં રહેલા સર્વ પદાર્થોને, જેવી રીતે છે તેવી રીતે બરાબર જે જાણે છે અને જુએ છે, તે વ્યાકુલતા વિનાના અને ગુણી આત્માને શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.”

શુદ્ધ આત્મા સત્તામાંથી પોતાના ખરાસ્વરૂપમાં પ્રકાશિત થાય છે ત્યારે તે દેહ અને કર્મનાં કાર્ષણ્ય અણુઓથી વિંટાળેલો હોતો નથી. તે એકી વખતે આ વિશ્વને જાણે છે અને જુએ છે. વિશ્વના તમામ પદાર્થોને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જાણે છે. તે સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દરહિત હોવાથી નિરંજન છે. ઇન્દ્રિયો તેને કાર્ષણ્ય રીતે અહણ કરી સકતી નથી. પોતાના અનુભવથી તે જાણી શકાય છે. તે શુદ્ધ આત્માને ત્યાગ કરવા ચોગ્ય, ગ્રહણ કરવા ચોગ્ય કે જાણવા ચોગ્ય કંઈ બાકી રહેતું નથી. તેને હવે ખ્યાન કરવા ચોગ્ય કંઈ ખ્યાલ નથી, કેમકે પોતાનું પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રગટ થઈ ગયું છે, તેનાથી આગળ કંઈ ભૂમિકા ન હોવાથી તે સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વ છે. જ્ઞાતા અને દૃષ્ટ

એ આત્માનો સ્વભાવ પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રકાશિત થયેલો છે. અન્ય કોઈ
 દ્રવ્યોથી તે મુક્ત હોવાથી શુદ્ધ છે. નિર્મોહી મનુષ્યોને તે ઘણી રહે-
 લાઈથી પ્રાપ્ત થવા શોચ્ય છે. મોહવાળાં પ્રાણીઓ આ આત્માને મેઘની
 કે અનુભવી સંકેતા નથી. આ આત્માની આદિ નથી, તેમ તેનો નાશ
 પણ નથી. અપેક્ષાએ સ્થિતિ ઉત્પત્તિ અને વ્યય સ્વરૂપ છે. આત્મા
 ત્યારે કેઈ વસ્તુને પોતાના જ્ઞાનદારાએ જુએ છે ત્યારે આ જોવારૂપ
 ઉપયોગે પરિભ્રમતું તે રૂપે તેની ઉત્પત્તિ છે. જાણવારૂપ ઉપયોગમાંથી
 ખસીને જોવા રૂપ ઉપયોગે પરિભ્રમતું તે ને સ્થિતિનો વ્યય નાશ
 છે. અને જોવા તથા જાણવાના બન્ને ઉપયોગમાં પોતાની સ્થિતિ
 હોવાને તેની સ્થિતિ છે. એમ ઉપયોગની અપેક્ષાએ આત્મા ઉત્પન્ન થાય
 છે. પૂર્વ ઉપયોગે નાશ પામે છે અને સ્વ સ્વરૂપે કાયમ દીપ્ત રહેલો
 હોવાથી આત્મા અમર છે. ઉપયોગ એ પ્રકારના છે. એક સાક્ષર ઉપ-
 યોગ અને બીજા નિરાક્ષર ઉપયોગ. સાક્ષર ઉપયોગ તે જ્ઞાન છે. નિરાક્ષર
 ઉપયોગ તે દર્શન છે. આત્મા જ્ઞાનદાર પોતાની વિશ્વ પ્રકાશક શક્તિરૂપે
 પ્રકાશે છે તે જ્ઞાન ઉપયોગ છે. જ્ઞાનદાર આ વિશ્વને જાણે છે. વિશેષ
 પ્રકારે જાણતું તે જ્ઞાન છે. સામાન્ય પ્રકારે જાણતું તે દર્શન છે. અથવા
 સ્વ પરસ્પર વિષય છે તે જ્ઞાનથી જાણવામાં આવે છે. ત્યારે નિગ-
 ક્ષર સ્વરૂપ દર્શન ઉપયોગે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં લીન રહે છે.

ત્યાં મુખી કર્મની આશે તે જોડાયેલો રહે છે ત્યાં શુધ્ધી તે અશુદ્ધ
 છે અને કર્મથી મુક્ત થતાં તે શુદ્ધ થાય છે. આ બ્યવહાર દૃષ્ટિ છે.
 ખરી રીતે સગળ તેના સ્વરૂપમાં ફેરફાર થતો નથી. જેમ કે દુધની
 અંદર પાણી ભેગવવામાં આવ્યું હોય છતાં જે દુધના પરમાણુ છે તે
 દુધનાં છે અને પાણીનાં પરમાણુ છે તે પાણીનાં જ છે. દુધ પાણી

યતું નથી અને પાણી છે તે દુધ યતું નથી. હેસની-ચાંચ લાગતાજ
 દુધ અને પાણી દતાં તેમ જુદાં થઈ જાય છે. તેમ આત્મા અને
 કર્મનાં આણુઓ અનુલવ જ્ઞાન થતાં પોતપોતાના ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટ
 થઈ રહે છે. અથવા લોહું અગ્નિમાં પડવાથી લાક્ષણીક જેવું થઈ
 રહે છે, એકરૂપ થઈ જાય છે. લોહું અને અગ્નિ એ વખતે જુદાં ન
 પાડી શકાય તેવાં લાગે છે છતાં જન્મે પોતપોતાના સ્વભાવમાં જુદાજ
 છે અને વિશેષ પવન લાગવાથી ધીમે ધીમે અગ્નિનાં પરમાણુ લોહાથી
 અલગ થઈ જાય છે અને બાકી જેવું હતું તેવું લોહું પડ્યું રહે છે.
 અથવા પાણી નાખવાથી અગ્નિનાં ઉપ્પલુ પરમાણુ હવામાં ઉડી જાય
 છે અને લોહું જુદું થઈ રહે છે. અથવા એક રત્ન છે. તેના ઉપર
 રેશમી કપડું, લાંબું, તેને દોરેથી બાંધી એક નાની ડબ્બીમાં મૂક્યું, ડબ્બી
 નાની પેટીમાં મૂકી, નાની પેટી એક મોટી પેટીમાં મૂકી, મોટી પેટી
 તેજુરીમાં મૂકી, તેજુરી ઝોરડામાં મૂકી, ઝોરડો ઘરની અંદર આગ્યા
 છે ત્યાં તાણું વાસ્યું, હવે વિચાર કરતાં સમજાશે કે તે રત્નની ઉપર
 ધણું આવરણો આવેલાં છે છતાં રત્ન જ્યાં છે ત્યાં તે જોઈ શકાય છે તેમજ
 છે, નથી તેમાં ઘટાડો થયો કે નથી તેમાં ફેરફાર થયો. જેવું પ્રથમ
 પ્રગટ હતું તેવુંજ બધન વખતે પણ છે; તેમજ આત્મા સત્તાગતે જેવો
 છે તેવોજ પ્રગટ થાય છે ત્યારે પણ છે. ફેરફાર એટલો થાય છે કે
 જેવું બાહ્ય પ્રગટ રત્ન દેખાય છે તેવું આ દૃષ્ટિએ સત્તામાં પડેલું
 દેખી શકાયું નથી. એટલા માટેજ તે રત્ન ઉપરનાં આવરણો દૂર
 થાય તો પ્રત્યક્ષ અનુલવ અને ઉપયોગ થઈ શકે છે. તેમજ સત્તાગત
 આત્મા પ્રગટ થાય તો આનંદરૂપે તેનો અનુલવ થાય છે અને કર્મબંધનોને
 લઈને વારંવાર અશાંતિ, જન્મ મરણ કરવાં પડે છે તે ગાંધ થઈ જાય છે.

થી સર્વ દોષો નાશ પામે છે અને સર્વ ગુણો પ્રગટ થાય છે, જે નિરંતર શુદ્ધાત્માનું રમરણ કરે છે તેણે પગથી ચાલીને બધી તીર્થ ભૂમિઓ સ્પર્શ કરી લીધી એમ સમજવું. અરે ! આ શુદ્ધાત્માનું રમરણ કરનારને દેવો પણ નમન કરે છે અને તેની સેવા પણ કરે છે.

લોહાથી લોહા પાત્ર બને છે અને સોનાથી સોનાનું પાત્ર બને છે એમ શુદ્ધાત્માના રમરણથી આત્મા પરમાત્મ રૂપ થાય છે ત્યારે જડ માયાનું રમરણ કરવાથી આત્મા અજ્ઞાન રૂપે પરિણમે છે અને વારંવાર દેહ ધારણ કરે છે. શુદ્ધ આત્મામાં મગ્ન થયેલામાં બીજાનું પુસ્તકીનું જ્ઞાન ન હોય છતાં તે જ્ઞાની છે, કેમકે છેવટે આત્મ જ્ઞાનજ આત્મ કલ્યાણ કરનાર છે,

હે આત્મ દેવ ! દવે તમે જાગો, ઉઠો, અને આ સાત ધાતુમય મગ્નમગ્નના જાગન રૂપ જે શરીર તેને શુદ્ધઆત્માનું રમરણ કરવા વડે જગત્તે પૂજનિકે બનાવો.

પ્રકરણ ત્રીજું. ૩.

આત્મ પ્રાપ્તિનાં સાધનો.

ચિદ્રૂપઃ કૈવલઃ શુદ્ધ માનંદાત્મસદસ્મરઃ ।

મુક્તયૈ સર્વજ્ઞોપદેશઃ શ્લોકાર્પન નિરૂપિતઃ ॥ ૧ ॥

“ મોક્ષ માટે સર્વજ્ઞનો ઉપદેશ અર્ધશ્લોકમાં કહેલો છે કે કેવળ શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ આનંદમય આત્મા હું છું તેનું રમરણ કરો. ”

કોઈપણ કાર્ય સિદ્ધ કરવું હોય તો તેમાં એક સાધન મુખ્ય હોય છે કે જેના વિના ચાલી શકેજ નહિ. ત્યારે બીજાં અનેક સાધનો

તોજી નરક મદદ રૂ દોષ છે, એટલે નગ ઉપાદાન કારણ એક દોષ
 અને નિમિત્ત કારણો અનેક દોષ છે તે જાણેલી મદદથી કાર સિદ્ધ
 થાય છે. આવી આત્મા એજ પરમાત્મા થાય છે એટલે આત્માનું સમરણ
 કરવું. દરેક કાળે આત્માકારે પરિણમવું એ ઉપાદાન કારણ દોષ તે
 કુપ્પ છે અને કલ્પની વિશુદ્ધિ કરવા માટે અનેક નિમિત્ત કારણોની
 જરૂરીયાત રહે છે.

ઉપર આનંદ સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મા નું ધુ-એવું સમરણ કરવાનું
 જતાથી કલ્પ વિશુદ્ધિમાં ઉપયોગી બીજા સાધનો જણાવે છે કે, 'તમે
 જેનેચર જગવાન કે જે શુદ્ધ આત્માનો આદર્શ છે તેના જેવું તમારે થવાનું
 છે; તેનું આત કરો, તેમની પૂજા કરો, તેમના કુળેની શ્રુતિ કરો,
 તેમના નામનો ગ્નપ કરો, તેમનું મદિતિ "પાષો, સાધુ સ્તોત્ર ને જ્ઞાન
 આપો, આત્મ ગ્નશ્રુતિ થાય તેવું જ્ઞાન જાણો, ઉદ્ધિયોનો ગ્નપ કરો.
 શુદ્ધસ્થનાં વ્રતો અથવા ત્યાગ માર્ગનાં વ્રતો મદલ કરો, લલચર્પ પાળો,
 તીર્થ જૂમિમાં પ્રવ્રાસ કરો, ન્યમ પાલન કરો, પ્યાન કરો, ઘમાદિ દસ
 પ્રકારનો ધર્મ પાળો. ' આ સર્વ શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિમાં મદદમાર
 ઉપાયો છે.

દેવ, ગુરુ, જ્ઞાન, તીર્થ અને પ્રજુની આશ્રુતિ આ શુદ્ધ આત્માનું
 પ્યાન ધરવામાં ઉપયોગી સાધનો છે, માટે શુદ્ધિમાનોએ વારંવાર તેની
 સેવા કરવી

શુદ્ધ આત્માનું સમરણ કાયમ જાન્યુ રહે ને માટે તેમાં વિધિ
 રૂપ દ્રવ્ય, દોષ, કાગ અને લાગણીઓનો ત્યાગ કરવો અને આત્માને
 સ્થિતકારી દ્રવ્ય, દોષ કાગ અને ભાવવામાં સાધનો મદલ કરવાં. આ
 શુદ્ધ આત્માના અર્ચક સમરણ માટે જ્ઞાની ગુરુએ સર્વવ નિરૂપદ યજ્ઞને

સગતો ત્યાગ કરીને નિર્ગત વનમાં કે પાહાડોની શુદ્ધમાં જઈને બેસે છે, કેમકે ત્યાં સંગ છે, ત્યાં જરૂર ચિંતા પ્રગટે છે, અને આત્મા સિવાય અન્ય કાર્યની ચિંતા શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાન રૂપ પર્વતને ભાંગવામાં વળગી. માફક કાર્ય કરે છે. તેમજ આત્મધ્યાન રૂપ સૂર્ય અત્યંત નિર્મળ હોય છે. છતાં મનુષ્યોની સોજનથી ઉત્પન્ન થતા વિકલ્પો રૂપ વાદ્યોથી ને દંદાર્ષ જોય છે માટે સર્વ સંગ અને સર્વ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરવાની આત્મ પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય જરૂરીઆત છે.

આ. માથે શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરનારમાં લાયકાતની પણ જરૂરીઆત છે, અને તેટલો પુરુષાર્થ કરવા છતાં વાંઝાલીને પુત્રની પ્રાપ્તિ થતી નથી, ગધેડાને શીંગડાં ઉગતાં નથી તેમ અભવ્ય જીવોમાં શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી. જેમ અજીર્ણતા વિદારવાળાને અન્નની રૂચિ થતી નથી તેમ દુરભવ્ય જીવોને શુદ્ધ ચિદ્રૂપ આત્માના ધ્યાનની રૂચિ થતી નથી. જેમ પિતા વિના પુત્રાદિની ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી તેમ બેદ્ધાન વિના શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિ સભવે નહિ. દિશામાં, સરીરમાં અને સર્વગ્રંથમાં નિર્મમતા રૂપ માતા હોય તોજ આત્મધ્યાન રૂપ પુત્રની પ્રસૂતિ થાય. માતા વિના પુત્રની પ્રસૂતિ ન હોય તેમ વિશ્વના સર્વ પદાર્થોમાંથી મમતાભાવ ગયા વિના આત્મધ્યાન પ્રગટ નજ થાય.

ચિંતા વિનાનું દ્રવ્ય, જીવોના સસર્ગ વિનાનું સ્થાન, મોડા ભવમાં મોડા જવાની લાયકાતવાળી આસન્નસંવેતા, જરૂર ચેતન્યના વિવેકવાળું બેદ્ધાન અને પરભાવમાં મમતા વિનાનું. જીવન આ સર્વ આત્મ પ્રાપ્તિ થવાનાં સાધનો છે.

જાની પુરુષો પોતે જાતા અને દેશ, રૂપે આ વિશ્વને જાણતા

અને જંગલો હોવાથી આ વિશ્વના કોઈપણ પદાર્થો તેને પોતા તરફ આકર્ષી શકતા નથી. દેવો અને દેવાંગનાઓ, મુંદર પુરોહિતો અને સ્ત્રીઓ, મોટા પશુ પક્ષીઓ, નેઓની રિયલિટી, ગતિ, વચનો, નૃત્યો, સમગ્ર શક્તિ અને શ્રુતિઆદિ એ સર્વને નાટક સમાન ગણીને, પોતાના જાતા દૃષ્ટા પશુને કર્તા બોલતા થવાના રૂપમાં ખરિત થવા દેતા નથી.

સમામા બેઠેલા ઈન્દ્રને અને ચક્રવર્તીને દેખીને તેની આ વિભાવ દશાની આમકિત માટે જ્ઞાનીઓને તેના ઉપર દયા આવે છે. રૂપાદિ સુખવાન ખીઓના પરિવારમાં બેઠેલા ઈન્દ્રાદિકને દેખીને આત્મભાન બલવા માંડે ધૂણી ઉત્પન્ન થાય છે, હન્દ્રિયોના સુખોનું સ્મરણ થતાં આત્મવ્યવૃત્તિનો નાગ થનો જાહેરને તેમને અતિક્રુષ્ટ થાય છે આવા મહાત્માઓ વચ્ચેનાઓમા ત્રેષ્ટ હોય છે.

તેવામહાત્માઓ એકાંતમાં બેસીને હન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા સુખની અને આત્મ સ્થિરતામાંથી પ્રગટ થતા સુખની સરખામણી ત્યારે કરે છે ત્યારે તેમને એટલું બધું આંતર દેખાય છે કે ક્યાં જાહના પાંદડાની બનાવેલી કુંપડી અને ક્યાં બાહરાણી મોંઢા, ક્યાં કેરડાનું જાડ અને ક્યાં કદપટ્ટોની થટા, ક્યાં કોહાપેલી કાંછ અને ક્યાં અમૃતગમનું પાન. ક્યાં પરચર અને ક્યાં સોનું ' આમ બન્નેના વચમાં મહાત્મ અંતર દેખાય છે.

કેટલાક આત્મવ્યવૃત્તિવિનાશ છોડી રાગદિકાની વાર્તાઓમાં, વિપથ ગતિની કીડાઓમાં, આપસઆપસના કલેશમાં, ધન પ્રાપ્તિની ચિંતામાં, સત્તાની ઉત્પત્તિના ઉપાયોમાં, બાગબગીચાઓ બનાવવાના વિચારમાં, ગાય, બગર, ઘોડા પ્રમુખ ઉછેરવાની પ્રવૃત્તિમાં, અન્યની સેવા નોકરી કરવામાં, કેટલાક સાચો વખત નિદ્રા સેવામાં, ઔપધ્યાદિની શોધમાં,

દેવમનુષ્યાદિને રંજન કરવામાં અથવા દેહાદિનું પોષણ કરવામાં આયુ-
ખના અમૃત્ય દિવસો નકામા પસાર કરે છે, પણ શુદ્ધ આત્માના
ચિંતનમાં કે તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરનારા કાર્મ વિરહ જીવોજ
હોય છે.

જે જે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે તે તે ક્રિયાઓ શુદ્ધ આત્માની
પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે કે નહિ? તેનો વિચાર કરી તેમાં મદદરૂપ કે
સાધન રૂપ હોય તો તે ક્રિયા કરવી. તેની વિરોધી ક્રિયા હોય તો ન
કરવી. આત્મા જ્ઞાતા અને દૃષ્ટ રૂપ છે, તે આત્મા પોતાનેજ જ્ઞેય
અને દૃશ્ય રૂપે બનાવી, તેમાંજ ચિત્તને ધારી રાખવાથી ઉત્તમ જ્ઞાન
દર્શનનો લાભ ધણી રહેલાઈથી મેળવે છે. આત્મ પ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપ
જે કોઈ હોય તે સર્વ આત્માને પ્રિય હોવું જોઈએ. કેમકે પોતે તેનોજ
અર્થ છે, તેમાં પ્રીતિ ન હોય તો તે વસ્તુ મળી શકતીજ નથી.

જેમ આધિજ્ઞા આગળ નાચવું અને જ્ઞેય આગળ ગાવું નકામું
છે, તેમ જેવું મન, બહાર વિષયોમાં ભટકવું છે તેની આગળ શુદ્ધ
આત્માની વાત કરવી તે નિરૂપયોગી છે.

ભુખ્યા અને તરશ્યા આગળ જોજન તથા પાણી ધરવાં તે
જેમ સંકળ છે તેમ આંતર દષ્ટિ કે આંતર વૃત્તિવાળાની આગળ
શુદ્ધ આત્માની વાતો કરવી તે હિતકારી છે.

શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિના અનેક ઉપાયો છે પણ તેમાં ધ્યાન સમાન
બીજા કોઈ ઉપાય ઉપયોગી થયો નથી અને ઘસો પણ નહિ.

મકરણ ચોથું. ૪.

વિકલ્પથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ.

વિકલ્પજાલકેવાલા-વિગતોય મદા મુક્તી,

આત્મા નય સિધ્ધતો દુઃખો-ત્યજ્યુપવર્તયિતા ॥ ૧ ॥

“ વિકલ્પોના સમુદરેય કલ્પવર્માથી નીકળેલો આ આત્મા સદા મુખી છે, અને તે વિકલ્પની જગમાં રહેલો આત્મા સદા દુઃખી છે આ વાતનો અનુભવ કરીને ખાતરી કરો. ” અમને તો ખાતરી છે જ પણ જેને ખાતરી ન થતી હોય તેમણે અને અનુભવ મેળવી નિશ્ચય કરવો.

વિકલ્પો કયા તે મનનો ધર્મ છે. આત્માનો ધર્મ તેને જાળુવાનો છે. આત્મા સાતા દક્ષિણ પોતાના ધર્મમાં-પોતાના સ્વભાવમાં રહેતો મુખી થાય છે પણ મનના ધર્મમાં માથું મારવા જાય, પારફી વસ્તુને પોતાની કરવા જાય તો ત્યાં માર ખાય એ સ્વાભાવિક છે. દરેક મનુષ્ય પોતે પોતાના સ્થાનમાંજ હોવા પામે છે. સ્થાનથી બદલતાં સન્માન પામતો નથી. આ બચવારે આવત જેટલી સાચી છે તેટલીજ આત્માના સમધર્મમાં પણ સાચી છે. આત્મા પોતાનાં સ્વરૂપમાં હોય તે વખતે એ વિશ્વનો બાદશાહ છે. જોકે સ્વભાવવાળી માયાએ, તે વખતે તેના ચરણમાં સિર નમાવવુંજ જોઈએ. પણ જ્યારે આત્મા પોતાના સ્થાનથી પતિત થઈ જઈ માયામાં મુખ માની તે એવા ધરતી બાહાર નીકળે છે તે વખતે, પ્રથમ મન અનેક વિકલ્પોની જગ તેની આગળ પાછળ ઉભી કરીને, આ સાફ, આ નફાફ, આ માર, આ પારકા, આ જોઈએ, આ ન જોઈએ, ઇત્યાદિ રાજ દેવવાળા વિકલ્પની જગમાં ફસાવે છે, આત્મ જ્ઞાન જૂઠાવે છે. જાતા

દેવતાપૂજા રૂપ પોતાનો ધર્મ બૂલી કાઢી બેઠા રૂપે બનેલા આત્મા એ મનનું કોરું ઉકેલવા પ્રયત્ન કરે છે; પણ જેમ જેમ વધારે વિચરે છે તેમ તેમ તેનું કોરું વધારેને વધારે ઘુંચવાનું થાય છે, આખરે સંક્રિત યુગાવી, જ્ઞાન બૂલી આ માયાના ચકરાવામાં-વમળમાં ગોથાં ખાધા કરે છે. પણ જો આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં પાછો આવે તો જેમ હાનરો વરસનું સ્વપ્ન આંખો ઉઘાડ્યાં નાશ પામે છે તેમ અનંત જ્ઞાનનું અંતઃકાન કે લાંબા કાળની બૂલો તરતજ નુકરી થાય છે અને આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં આનંદ કરે છે. સ્વરૂપમાં પાછું આવવું એટલે હું અનંત સંક્રિતવાનું જાતાદેવ રૂપ શુદ્ધ આત્મા છું. આ જ્ઞાન થવું, આમાં કંઈ વધારે મહેનત નથી. ફક્ત દિશા બદલાવી નાખવી. પશ્ચિમ બાજી પગ આવે છે તેને બદલે પૂર્વ સન્મુખ મુખ રાખવું એટલે પગ પણ પૂર્વ સન્મુખ ચાલવા માંડશે. માયા તરફની પ્રવૃત્તિને મૂકીને આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી એ દિશા બદલાવવા બરાબર છે. આંદહું કરવામાં આવે તો આત્મ પ્રાપ્તિ સુખ છે. તેટલું કરવામાં ન આવે તો અનંત દાગે પણ આત્મ પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે. આત્મ પ્રાપ્તિ થવી એટલે આત્મા ક્યાંથી મળી આવે છે એમ નહિ, પોતેજ આત્મા છે, તેનું તેને જ્ઞાન થયું તે આત્મ પ્રાપ્તિ થવા બરાબર છે. આ જ્ઞાન થયા પછી તેને ઉદ્દેશીનેજ બધી પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી તેની પ્રવૃત્તિ આત્મ પ્રેમના પ્રમાણમાં થોડા કે ઘણા વખતમાં પોતાનું પૂરું સ્વરૂપ પ્રગટ થયા વિના રહેશે નહિ.

‘હું શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ છું’ ‘હું આત્મા છું’ આ વાતનું કરવું; આ જ્ઞાન દેવની રાખવું તે આત્મસૂર્યવાણી પૂર્વે કરવા બરાબર. સમરણ કરવામાં કલેશ

પ્રકરણ પાંચમું.

જીવનો પરીણામ.

જ્ઞાત દર્દ મયાસર્વ, મષેતન મષેતનમ્ ।

સ્વકીય શુદ્ધમદ્ભવે, ન કદાપિચ કંવલમ્ ॥ ૧ ॥

“સજીવ અને નિર્જીવ બધા પદાર્થો મેં જાણ્યા અને જોયા પણ કેવળ મારે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યું વખત મેં જન્યું કે જોઈ નથી.”

ઉત્તમોત્તમ રત્ન, હીરા માણેક, મોતી, પ્રવાળાં, સોનું, રૂપ, ઔષધીઓ, રસો, રસાયણો, વસ્ત્રો, પુરૂષો. સ્ત્રીઓ, હાથી, ઘોડાઓ, સુદર પક્ષીઓ, પશુઓ અને જળચર પ્રાણીઓ ઈત્યાદિ સજીવ અને નિર્જીવ પદાર્થોનાં તામ, ઉમતિના રચાન વિનંદે નિર્મળ શુદ્ધિ અને અનુકૂળ સંવાગોને લઈને ધણે જાત્રે મેં જાણ્યા છે અને જોયા છે પણ ખેદની વાત એ છે કે મારે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ વખત જન્યું કે જોઈ નથી. મેં પહેલાં જાણ વખત જોઈ ચિંતા કે વિચાર કર્યો નથી તે વરણ મને જાણ્યું વખત મળી નથી.

મોહના ઉદયને લઈને મારા શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન મેં જાણ વખત કર્યું ન હોવાથી તે મને પ્રાપ્ત થયું નથી.

ગહન કાળનો અનુભવ મેં લીધો, પણ તેવા કાષ્ટ પુરૂષને પરાવર્તનમાં એકાદ વખત પણ મારા શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ મને ન મળ્યો. દેવો અને વિદ્યાધરોના સ્વામીત્વનું પદ અનેક વાર મેં મેળવ્યું પણ કેવળ મારા પોતાના સ્વરૂપને હું પામી ન શક્યો.

અહો ! ચાર ગતિની અંદર અનેકવાર મેં મારા ગુરુઓ ઉપર વિનય મેળવ્યો પણ મારા સદાના વિરોધી મોહચત્ર ઉપર આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે વિનય મેળવવા પ્રયત્ન ન કર્યો.

અહો ! મેં અનેક શાસ્ત્રો ભણ્યા અને સાંભળ્યાં પણ તેની અંદર મારા શુદ્ધ સ્વરૂપને જાગૃત કરે તેવું એક પણ શાસ્ત્ર હું ભણ્યો નહિં કે સાંભળ્યું પણ નહિં. મેં જુદા પુરુષોની સેવા કરી, વિદ્વાનોની મોટી સભાઓમાં હું બેઠો ત્યાં પણ મારી જમણાને લીધે શુદ્ધ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવા પ્રયત્ન ન કર્યો. મનુષ્યજીવન, આર્યદેશ, ઉત્તમ કુલ અને પ્રથમ સહનન ઇત્યાદિ અનેકવાર હું પામ્યો પણ આત્મસ્વરૂપની જાગૃતિ કાષ્ટ વખત ન મળી. યૌવ, યુવમ, સીયળ, અને દુષ્કર તપશ્વર્યા ઇત્યાદિ મેં અનેકવાર કર્યા પણ તે શુદ્ધ આત્માના લક્ષણોના દુનિયામાં ધર્મિષ્ઠ ગણાવાને માટેજ કર્યા.

એકેદિવાદિ જીવમાં તે તે જાતના અનેક શરીરો ધારણ કર્યા, પણ અગ્રાપણમાં મારા શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ મેં ન કર્યો. લોકોનો વ્યવહાર, ગુણઓની નીતિ, સુબધીઓનાં મુગપણ, દેવોનો આચાર, સ્ત્રીઓના સદાચાર અને સાધુઓની ક્રિયાઓ એ બધું હું સમજતો, ક્ષેત્રના સ્વભાવો જાણ્યા, કાળની અકળ ગતિમાં પણ પ્રવેશ કરવા માયુ માર્ગ પણ તીવ્ર મોહના ઉદયને કષ્ટ 'હું જ્ઞાન-સ્વરૂપ છું' ! આવો દૃઢ નિશ્ચય પહેલાં મને કાષ્ટ વાર ન થયો. અરે ! સીયાળાના

દિવસોમા નદીને કિનારે વચ્ચે વિના રહ્યા, 'ત્રીપ્તચ્છત્રુમાં' પાહાડી પ્રે-
સોના પ્રખર તાપમા કર્યો અને વર્ષાચ્છત્રુમાં અનેકવાર તુલોની નીચે
રહ્યો પણ મારા મુદ્ધ સ્વરૂપમાં હું કોઈપણ વખત ન રહ્યો.

અરે ! સ્વર્ગાદિની હચ્છાથી સ્વચ્છરૂપને જાણ્યા વિના મેં અનેક
કષ્ટો ઉભાવ્યાં. વિવિધ પ્રકારે કાવચલેશ સહન કર્યો, શાસ્ત્રો જાણ્યા
પાછળ મહેનત કરવામાં પણ મેં ક્યાશ ન રાખી, પણ આત્મ જાગૃતિ
વિના ખારી જમીનમાં બીજ વાવવાની માફક મારે સર્વ પ્રયાસ
નિષ્ફળ ગયો. આત્મજનન કરાવનાર શાસ્ત્ર કે સત્ ક્રિયાની પ્રાપ્તિ
મને ન થઈ. વિશ્વમા પર્યટન કરતાં અનેક ગુરૂઓ કર્યા અને મેળવ્યા
પણ મુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપને જાણવાનાર કહેનાર કે જાણનાર ગુરૂની
પ્રાપ્તિ મને કોઈ વખત ન થઈ. અને તેવા ગુરૂવિના મુદ્ધ આત્મ
સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થાય !

આહા ! સંવેતન અને અવેતન મુજ કષ્ટોમાં અનેકવાર
મેં પ્રીતિ પારણ કરી પણ પ્રજાગ મોહના ઉદયને લીધે જ્ઞાન સ્વરૂપ
આત્મામાં મેં ન કરી. અરે ! દુષ્ટરમાં દુષ્ટર મુજાશુભ અનેક કર્યો
મેં અનેકવાર કર્યો પણ મુદ્ધ આત્માનું ચિંતન કરવાનો વખત મને
ન મળ્યો.

પ્રભુતી કૃપા થઈ. મોહનો ઉદય મદ પડ્યો. સદગુરૂનો સમાગમ
થયો. આત્મજનનનો પ્રકાશ પડ્યો. અજ્ઞાન અંધકાર ગયો. સત્સાસ્ત્રોનું
અવલું કર્યું. દવે મને મુદ્ધ આત્મા તરફ પ્રીતિ થઈ, તેને લઈને મન
હચ્છાવિનાનું થયું. દવે પ્રથમનાં આશક્તિવાળાં સ્થાનો અને પાવો મને
દળોદળ ઝેર જેવાં લાગે છે. આત્મજ્ઞાની મનુષ્યોની સોખત ગમે છે. આત્મ-
જનન કરાવનારો શાસ્ત્રો સારાં લાગે છે. મન પણ વિવિધ હચ્છાથી

મુદ્ધાતું હોવાથી વિકલ્પો વિનાનું રહે છે, તેથી દરે શુદ્ધ આત્માના ચિંતનમાં હું ક્યાં નહિ રાખું. આત્મજન્યુતિ થવી તેજ ધર્મની યુવાવસ્થાનો કાળ મારા માટે છે. નિરાગી. શરીર, લાંબુ આયુષ્ય, અનુકુળ સંયોગો અને સદ્ગુણો સમાગમઃ એ આગળ વધવામાં મદદન મદદમારો છે, માટે દરે હું મારા આત્માની પ્રાપ્તિ કરવામાં ક્યાં નહિ રાખું.

પ્રકરણ છઠું.

આત્મસ્મરણની પ્રતિજ્ઞા.

મુલે દુઃસં મહારોગે, કુધાદીના મુપદ્રવે ।

ચતુર્વિધોપસર્ગે ચ, કુર્વંચિનુપ ચિતનં । ૧ ।

“ મુખમાં, દુઃખમાં, મદાન રોગમાં, કુધા આદિના ઉપદ્રવમાં અને દેવાદિકના ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં પણ હું આત્માનું ચિંતન કરીશ. ૧.”

જેવી રીતે દુઃખમાં અધિક વેદનાને સહને મનુષ્યો આત્મજ્ઞાન જૂઠી જાય છે તેવીજ રીતે મુખમાં મુખની અધિકતાને લઈને પણ આત્મજ્ઞાન જૂઠાય છે. મદાન રોગમાં પણ દેહાધ્યાસને સહને હવે આત્મજ્ઞાન જૂટે છે. કુધાને લઈને પણ આત્મજ્ઞાન યાદ આવતું નથી. તેમજ દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચના તેમજ સ્ત્રી આદિકના અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો પણ આત્મજ્ઞાન જૂઠાવી દે છે. આત્મસ્મરણની ખરી દંદતા, અને પૂર્ણ જન્યુતિ હોય તોજ આ ઉપસર્ગોના પ્રસંગમાં આત્મજન્યુતિ બની રહે છે. આત્મજ્ઞાનમાં જન્યુતિ થયેલો

આત્મા દહ સંકલ્પ કરે છે કે આવા વિષમ પ્રસંગમાં પણ હું આત્મ-
સ્વરૂપનું ચિંતન કરવાનું બુદ્ધીશ નહિ.

મનુષ્યોની સાથે તેમના વ્યવહારમાં હું નહિ જોડાઉં તેથી કરીને
કાઈ મને ઘેલો કહેશે, કાઈ કહેશે કે પિશાચ વળગ્યો છે, કાઈ મહત્તે
લઈને ચિત્તાના વિબ્રમવાળો માનશે, અસાધ્ય રોગ થયો છે એમ
વેદો કે મંત્રથીઓ કહેશે, વ્યવહારથી કટાબેલો કાઈ ગણશે, કાઈ
દુઃખમાં ઘેરાયેલો સમજશે, કાઈ મરણની નજીક જઈ પહોંચેલો
માનશે. આ પ્રમાણે લોકો મને તેમ માને, પણ “હું શુદ્ધ આત્મ-
સ્વરૂપ છું” એ મારી જન્યુતિ અને સ્મૃતિમાં લગ પડવા દષ્ટા નહિ.

શુદ્ધ આત્મદષ્ટિ વિનાના અને લપના ખરા બેદને નહિ જાણ-
નારા મનુષ્યોને મોહરાગ્ન્યો ઉન્મત્ત, જ્ઞાતિવાળા, આત્મનેત્ર વિનાના,
દિગ્મંદ થયેલા, અજ્ઞાન નિદ્રામાં સુતેલા, આત્મચિંતા વિનાના, મોહ
મૂર્છામાં પડેલા, દુનિયાના પ્રવાહમાં તણાતા, બાજક અવસ્થામાં
રહેલા, ઘેલાની ગતિને પામેલા અને આકુળ આકુળ કરીને પોતાને
આધિન કરી લીધા છે.

સ્ત્રીઓને જેમ પતિ પ્રિય હોય છે, નિર્જલોને રાગ્ન, રાગ્ન્યોને
જેમ પૃથ્વી, ગાયોને જેમ પોતાનો વાછોડો, ચક્રવાકોને જેમ સૂર્ય,
આતંકાને જેમ વરસાદ, જળચરોને જેમ સરોવરાદિ, મનુષ્યોને
જેમ અમરપાત્રું, દેવોને જેમ સ્વર્ગલોક અને રાગાતુરને જેમ વૈદ્ય
પ્રિય હોય છે તેમ શુદ્ધ આત્માનું નામ મારા હૃદયને પ્રિય છે.

મનુષ્યો જેમ પોતાને જે વિષય પ્રિય હોય તેમાં જોડાયેલા
રહે છે તેમ હું નિગ્તર શુદ્ધ પરચક્ષના સ્વરૂપમાં જોડાયેલો રહીશ.
જેમ સંદ સૂર્ય પોતાની અસ્થિતિ અતિમાં નિરંતર પર્યટન

કરતા રહે છે, દેવનદીની ધારાનો પ્રવાહ જેમ અખંડ વહ્યા કરે છે, અવદાર અને કાળની ગતિ અવિચ્છિન્ન પળે ચાલ્યા કરે છે, દ્રવ્યમાં જેમ પયગો કાયમ જોડાયેલા રહે છે. અને જેમ તીર્થકરાદિની ઉત્પત્તિ નિયમિત થયા કરે છે તેમ 'હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું' એવું અખંડ આત્મજ્ઞાન મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી બૂલીશ નહિ.

પરમશાંત દશામાં રહી શુદ્ધ આત્માનું સ્મરણ કરતાં, મન વચન કાયાની ક્રિયા મને અત્યંત નિઃસાર દેખાય છે. દરેકસણે શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સ્મરણ સિવાય મને કંઈ ખીજું ઉત્તમ લાગતું નથી.

આ બાહ્ય અને અબ્યેતર વસ્તુઓનો શ્રેય, સુંદર શરીર, દેવો અને મનુષ્યોના રાગનનું પદ, વિદ્યા, વિજ્ઞાન, બળ, શોભા, કીર્તિ, રૂપ, પ્રતાપ, આબૂયણો, અને તીર્થકરપણું પાવું મને અનિત્ય લાગે છે. કેવળ શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપનાં લીન થવું તેજ પરમ અચળ અને શાંતિરૂપ લાગે છે.

પોતાના શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ બાહ્યનારે વસ્તુઓ મળે કે ન પળ મળે છતાં તેને માટે તેણે જરા પણ રાગદ્વેષ કરવો ન જોઈએ. અને તે સ્વરૂપમાંજ નિરતર એકનાર થવામાં આનંદ માનવો જોઈએ.

હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું માટે તેજ વસ્તુ મારી છે. તેનેજ હું જોઉં છું. તેથી હું સુખી છું. તેનાથીજ મધા કર્મ ચત્રુઓથી હું મુક્ત થઈશ.

નિત્ય આનંદમય પોતાના શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં જ્યારે સ્થિરતા કરવામાં આવે છે ત્યારે પરમાર્થથી પોતામાં સ્થિરતા ધર્મ કહેવાય છે. પૃથ્વી ઉપર મેરૂ પર્વત નિશ્ચળ રહે છે તેમ આ મારું શરીર ન છૂટે ત્યાં સુધી તે શુદ્ધ જ્ઞાનમય આત્મામાં મારાં પરિણામ નિશ્ચળ બન્યાં રહે.

પ્રાંચમી પ્રતિમાં આત્માઓ જેમ સ્થિર રહેલા છે તેમ

મારી શુદ્ધ આત્મ પરિકૃતિની અચળ સ્થિરતા થાઓ.

હે ઉત્તમ મુનિઓ! શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉત્તમ ધ્યાનમાં મનને નિશ્ચય કરો, તેનો દૃઢ અભ્યાસ વધારો. અનાદિ કાળથી આ વિશ્વમાં ભવ બ્રમણ કરતા આવે છે, પણ આ શુદ્ધ આત્મામાં મનને નિશ્ચય નથી કર્યું તેના લાઇનેજ તમે મદાન દુખનો અનુભવ કર્યો છે. આ જન્મને તમે હવે નિર્ધરક ગુમાવશો નહિ.

જે મદાન પુરુષો જૂતકાળમાં મોટો ગયા છે, વર્તમાનકાળમાં મોટું જાય છે. અને લવિષ્યકાળમાં મોટો જશે તે સર્વે પોતાના ચિદ્રૂપમાં મનને નિશ્ચય કરીનેજ ગયા છે તેમાં જરાપણુ ઘંસાય નથી.

નિશ્ચય થાને ત્યારે આ જીવ 'હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપ હું' એવું અમરણ કરે છે અને તે જ્ઞાન દ્વારા રાખે છે તેજ વખતે તે લાવથી મુક્ત થાય છે અને તેમા સતત પુરુષાર્થ કરવાથી અતુલમે દ્રવ્યથી પાણુ મુક્તિ પામે છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર.

વ્યવહારં વિના કેચિન્નશ્ચ: કેવલ નિશ્ચયાન્ ।

નિશ્ચયન વિના કેચિન્ કેવલવ્યવહારન: । ૧ ।

દ્વાખ્યાં દગ્ધ્યાં વિના ન સ્વાન્ સમ્યગ્ દ્રવ્યાવલોકનસ્ ।

યથા તથા નયાખ્યાં ચેત્યુક્ત સ્યાદ્વાદવાદિભિ: । ૨ ।

“ જેમ જે નેમો વિના વસ્તુનું અવલોકન બરાબર થતું નથી તેમ જે નય વિના દ્રવ્યોનું અવલોકન યથાર્થ થતું નથી. વ્યવહાર નય વિના

કેવલ નિશ્ચય નયથી કેટલાક નાચ પામ્યા છે ત્યારે કેટલાએક છત્રો નિશ્ચય નય વિના એકલા, વ્યવહાર નયથી માર્ગથી પ્રતિત થયા છે એમ તીર્થંકર દેવોએ કહેલું છે. ”

વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્ને ન્યોને જોણુ મુખ્ય રાખી પ્રવૃત્તિ કરતાં વસ્તુનો સ્વાર્થ બોધ થાય છે. જે વખતે વ્યવહારની મુખ્યતા હોય તે વખતે નિશ્ચયની ગૌણતા હોય અને જે વખતે નિશ્ચયની મુખ્યતા હોય તે વખતે વ્યવહારની ગૌણતા હોય. આમ બન્ને દષ્ટિઓમાં બ્યારે જેની જરૂરીયાત હોય ત્યારે તેના ઉપયોગ, ખીછ દષ્ટિનો તિરસ્કાર ન કરતાં સમભાવની દષ્ટિએ કરવામાં આવે તો વસ્તુ તરવનો સ્વાર્થ અનુભવ થાય છે.

જેનો અનુભવ મેળવવાનો હોય છે તે તરફ વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ કરાવે છે ત્યારે નિશ્ચય તે વસ્તુ બધાં છે ત્યાં પડોંચી સ્પર્શશાનથી અનુભવ કરાવે છે. શુદ્ધ વ્યવહાર એ કારણરૂપ હોય છે. ત્યારે શુદ્ધ નિશ્ચય એ બરોબર કાર્યની સિદ્ધિના રૂપમાં હોય છે.

જે વ્યવહાર નિશ્ચય તરફ ઘર્ષ જતો નથી, નિશ્ચયના અનુભવમાં મદદગાર થતો નથી તે વ્યવહાર શુદ્ધવ્યવહાર નથી. જે વ્યવહારને આપણે મુતર રૂપ માનીએ તો નિશ્ચય તેના બનેલાં કપડાં રૂપે છે. મતલબ કે વ્યવહાર કારણ છે, નિશ્ચય કાર્ય છે. એકલો વ્યવહાર કાર્યનો સાધક નથી તેમ એકલો નિશ્ચય કાર્યનો સાધક નથી. કેટલા એક છત્રો કેવળ વ્યવહારમાં જ પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે અને નિશ્ચય શું છે તે સમજતા પહો નથી, અને તેના તરફ લક્ષ પહો દેતા નથી. તો એવો વ્યવહાર લક્ષ વિનાના જાણની માફક કાર્યનો સાધક તદ્દિ બને. તેમ કેટલાએક કેવળ નિશ્ચયને જ પકડી વ્યવહારનો તિરસ્કાર કરે છે. તેમના દાયમાં નિશ્ચય આવવાનો નથી. હા. નિશ્ચ-

મારી શુદ્ધ આત્મ પરિણુતિની અચળ સ્થિરતા યાજો.

હું ઉત્તમ મુનિજો ! શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉત્તમ પ્પાનમાં મનને નિશ્ચિત કરો, તેનો દૃઢ અભ્યાસ કરાવો. અનાદિ કાળથી આ વિશ્વમાં ભવ જમણ કરતા આંધા છે, પશુઆ શુદ્ધ આત્મામાં મનને નિશ્ચળ નથી કર્યું તેને લઇનેજ તમે મહાન દુઃખનો અનુભવ કર્યો છે. આ જન્મને તમે હવે નિર્ધરક શુભાવસો નહિ.

જે મહાન પુરુષો જૂતકાળમાં મોઢે ગયા છે, વર્તમાનકાળમાં મોઢે ગયા છે, અને ભવિષ્યકાળમાં મોઢે જશે તે સર્વે પોતાના ચિદ્રૂપમાં મનને નિશ્ચળ કરીનેજ ગયા છે તેમાં જરાપણ મંડાય નથી.

નિશ્ચળ થઈને જ્યારે આ જીવ 'હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપરૂપ છું' એવું અમરણ કરે છે અને તે પ્પાન દક્ષી રાખે છે તેજ વખતે તે ભાવથી મુક્ત થાય છે અને તેમાં સતત પુરુષાર્થ કરવાથી અનુભવે દ્રવ્યથી પશુ મુક્તિ પામે છે.

—•—•—•—

મકરણ ૭ મું.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર.

મ્પ્રવહારં વિના કેચિદ્વ્રણઃ કેવલ નિશ્ચયાત્ ।

નિશ્ચયમ વિના કેચિત્ કેવલમ્પ્રવહારતઃ । ૧ ।

હાખ્યાં દગ્ધ્યાં વિના ન સ્થાત્ સમ્ભવ્ મૃગ્યાવલોકનમ્ ।

યથા તથા નચાખ્યાં જ્ઞેયુક્ત સ્વાદ્વાદવાદિભિઃ । ૨ ।

“ જેમ જે નેત્રા વિના વસ્તુનું અવલોકન બરાબર થતું નથી તેમ જે નય વિના દ્રવ્યોનું અવલોકન મથાર્થ થતું નથી. વ્યવહાર નય વિના

કેવલ નિશ્ચય નવથી કેટલાક નાસ પાન્યા છે ત્યારે કેટલાએક છતાં નિશ્ચય નવ વિના એકલા વ્યવહાર નવથી માર્ગથી ખતિત થવા છે એમ તીર્થંકર દેવોએ કહેલું છે. ”

વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્ને નયોને ગૌણ મુખ્ય રાખી પ્રવૃત્તિ કરતાં વસ્તુનો યથાર્થ બોધ થાય છે. જે વખતે વ્યવહારની મુખ્યતા હોય તે વખતે નિશ્ચયની ગૌણતા હોય અને જે વખતે નિશ્ચયની મુખ્યતા હોય તે વખતે વ્યવહારની ગૌણતા હોય. આમ બન્ને દૃષ્ટિઓમાં જ્યારે જેની જરૂરીયાત હોય ત્યારે તેનો ઉપયોગ, બીજી દૃષ્ટિનો તિરસ્કાર ન કરતાં સમભાવની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવે તો વસ્તુ તરવનો યથાર્થ અનુભવ થાય છે.

જેનો અનુભવ મેળવવાનો હોય છે તે તરફ વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ કરાવે છે સારે નિશ્ચય તે વસ્તુ બધું છે સાં પહોંચી સ્પર્શશાનથી અનુભવ કરાવે છે. શુદ્ધ વ્યવહાર એ કારણરૂપ હોય છે. સારે શુદ્ધ નિશ્ચય એ અસાધ્ય કાર્યની ત્રિદિના રૂપમાં હોય છે.

જે વ્યવહાર નિશ્ચય તરફ ઘર્ષ જતો નથી, નિશ્ચયના અનુભવમાં મદદગાર થતો નથી તે વ્યવહાર શુદ્ધવ્યવહાર નથી. જે વ્યવહારને આપણે મુતર રૂપ માનીએ તો નિશ્ચય તેના બનેલાં કપડાં રૂપે છે. મતલબ કે વ્યવહાર કારણ છે, નિશ્ચય કાર્ય છે. એકલો વ્યવહાર કાર્યનો સાધક તરીકે તેમ એકલો નિશ્ચય પ્રત્યુ કાર્યનો સાધક નથી. કેટલા એક છતાં કેવળ વ્યવહારમાં જ પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે અને નિશ્ચય શું છે તે સમજતા પશુ નથી. અને તેના તરફ લક્ષ પાડે દેતા નથી. તો એવો વ્યવહાર લક્ષ વિનાના ગાણની માફક કાર્યનો સાધક નહિ બને. તેમ કેટલાએક કેવળ નિશ્ચયનેજ પકડી વ્યવહારનો તિરસ્કાર કરે છે. તેમના હાથમાં નિશ્ચય આવવાનો નથી. હા. નિશ્ચ-

વર્તુ જ્ઞાન તેમની સમજમાં આવશે, પણ તે પ્રમાણે વ્યવહાર વર્તન ન હોવાથી પાણીમાં ખેસી દાઢ પગ ન ચલાવનાર માણસ જેમ તરવાની કળાનું જ્ઞાન ધરાવતાં હતાં પાણીમાં કુબે છે, તેમ તત્ત્વનું જ્ઞાન ધરાવનાર તે તરફ પ્રયત્ન ન કરે તો ખરા નિશ્ચયનો અનુભવ તેને થવાનોજ નહિ. જે શુદ્ધસ્થાને મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી તેરા ચોથા શુદ્ધસ્થાનથી લઇને આગળનાં તમામ શુદ્ધસ્થાને એક એકથી ચડી-યાનો આત્મબોધ-આ આત્મજન્યુત્પત્તિ હોય છે, અને કર્મોનું ઓછાપણું એટલે આત્માની વિગુરુતા પણ જરૂર પામતી હોય છે.

જે મનુષ્ય મોક્ષનો અર્થ છે તેનો માર્ગ તાત્ત્વિક છે. અને જે અર્ગનો દૈનિક છે તેનો માર્ગ વ્યવહારિક છે. શુદ્ધ આત્મા તરફ દૃષ્ટિ-નિશાનબાધી તેના તરફ પ્રયત્ન કરનારનો માર્ગ તે મોક્ષનો માર્ગ છે. ખરે તત્ત્વ તેજ દોષાથી ને માર્ગને તાત્ત્વિક માર્ગ કહેવામાં આવે છે. ત્યારે આત્મજ્ઞાન જુલેલા અને આ વિશ્વની માયાજન્યમાંજ સુખ-માનનારા, ને સુખની ઈચ્છાથી પાર્થિવ દિષ્ટિએ દેવલોકનું નિશાન બાંધીને કરે છે તો ને ક્ષિપ્ર તેને પ્રાપ્ત નો થાય છે પણ આ માર્ગ તે વ્યવહાર એટલે દુનિયાનો માર્ગ છે, સંસ્કારના ચક્રમાં પરિભ્રમણ કરવાનો માર્ગ છે. એટલે ખરી રીતે તે માર્ગજ નથી. જેમ ત્યાગીઓ નો અને શૂદ્રથીઓનો માર્ગ ભુલે છે, તેમ પરમાર્થનો અને દુનિયાનો માર્ગ ભુલે ભુલે જ છે. ક્રિયા બંધે જન્મે એકજ જાતિની કરે હતાં દૃષ્ટિને બેદ દોષાથી-નિશાન ભુલુ દોષાથી, જેમ સાધનો એક મરખા હોવા જ્યાં બીજાના બેદને લીધે કળમાં બેદ પડે છે તેમ આ માર્ગમાં પણ કળનો બેદ પડવાનોજ. એક કર્મની નિર્જન્ય કરશે ત્યારે બીજાને શુદ્ધ ક્રિયા કરનો દોષાથી પૂ-વનો જથ્થો કરશે.

હે આત્મદેવ ! વ્યામોહ ઉત્પન્ન કરનાર આ વ્યવહારના માર્ગની ગતિને મૂકીને દોષરહિત મુખદર્શન નિશ્ચય નામના માર્ગમાં તું પ્રવૃત્તિ કર. આ માર્ગમાં ચિંતા, ક્લેશ, કપાય, શોક, પરાધિનતા, લય અને આશા જેવું કંઈ નથી. ક્રમકે તે સર્વે દુનિયાની માયામાં છે, પુદ્ગલ દયામાં છે, પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં છે. નિશ્ચયનયનું નિશ્ચાન એ શુદ્ધ આત્માજ દોવાથી આત્મામાં આવી અશાંતિ જેવું કંઈ પણ નથી.

લક્ષ્મીનો સમુદાય, શિષ્યવર્ગ, પુસ્તકાદિ ઉપકરણો, શરીર અને કર્મ સાથે પણ શુદ્ધ આત્માને કંઈ સંબંધ નથી. આ સર્વ પણ વિભાવ રૂપ ઉપાધિ દોવાથી તેનો પણ ત્યાગ કરી શુદ્ધ આત્મામાંજ મનનો લય કરવાની જરૂર છે.

કેવળ ચોતાના શુદ્ધ આત્માને મૂકી કોઈ સ્થળે, કોઈ કાળે, કોઈ પણ પ્રકારે આશુદ્ધ નિશ્ચયનય પ્રીતિનો સ્પર્શ કરતો નથી, છતાં વ્યવહારનું અવસંખ્ય લક્ષ્મીને નિશ્ચયમાં તે પહેલેં છે. આમ વ્યવહારના અસંખ્યનને લઈ નિશ્ચયનનો દોવાથી, તે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે છે.

મેલની મોખનથી વસ્ત્ર જેમ મલીન કહેવાય છે, તેમ કર્મના સંબંધથી આત્મા વ્યવહારે, અશુદ્ધ છે. તેજ આત્મા નિશ્ચય નયના આશ્રયથી શુદ્ધ છે. અન્ય દ્રવ્ય સાથે મિશ્રણ થવાથી વ્યવહારે સોનું જેમ અશુદ્ધ કહેવાય છે; નિશ્ચય નયની અપેક્ષા એ તેજ શુદ્ધ કહેવાય છે.

આદારથી જે વસ્તુ આવેશી હોય છે તે તરફ નજર રાખીને વ્યવહાર બોલે છે, ત્યારે નિશ્ચય અંદરમાં ચોતાની જે વસ્તુ છે તે તરફ નજર રાખીને વાનો કરે છે. વસ્ત્ર ઉપર લાગેલો મેલ અને સોનામાં

મળેલી માટી, એ તરફ નજર રાખી વ્યવહાર તેને અમુક કંદે છે, ત્યારે વસ્ત્ર અને સોના સાંધી દષ્ટિ આપી નિશ્ચય કહે છે કે આપણી જે વસ્તુ છે તેનો ખરોખર છે, વસ્ત્ર અને સોનું ક્યાંઈ ગયું નથી, માટે નકામી દ્વાય વાપરતા માટે કરો છો ! તમે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરો પણ જે અંદર છે તેજ બાહ્યર આવશે, અને બાહ્યર આવેલું છે તે આપણું છેજ નહિ, તે જલ્દે આપણું પણ આપણે તે પ્રદક્ષ કરવાની જરૂર નથી. અંદર રહેલ આત્મા તે કાયમ છે, બાહ્યરનાં આંવણાં કમોં તે આપણાં છેજ નહિ, પછી જલેન તે આંદી રહે કે બીજો અણે રહે તેની સાથે આપણું લેવા દેવા નથી. આપણાં પાતાની નજી વસ્તુ સામે જલ્દ બાંધી નિશ્ચય પાતાના માનમાં આગળ વધે છે. છતાં બાહ્યરનો અને અંદરનો અન્ય સાથેનો મુનષ્ય જોડેલે અંશે ઓછો થાય છે તેટલે અંશે વ્યવહારમાં સોનાની માફક આત્માની વિશુદ્ધિ થાય છે.

મર્જિતો તિર્થંવનામા હિસ્રમ બ્યવહારતઃ

શુષ્કચલિપ્ત વા જ્ઞાની ક્રિયાવાન્ હિસ્રપા હતા ૧૧

શ્રીમાન્ વસોંવિજયજી.

નિશ્ચય નયથી આત્મા લેપાયેલો નથી, વ્યવહાર નયથી લેપાયેલો છે, જાતી ' હું લેપાયો નથી ' એવી નિર્લેપ દષ્ટિએ નિશ્ચિતને માર્ગે શુદ્ધ થાય છે, અને ક્રિયાવાન્ ' હું લેપાયેલો છું ' એમ માનીને પ્રવૃત્તિ કરતા શુદ્ધ થાય છે.

શુદ્ધ ચિદ્વપના સદ્ધ્યાન રૂપ પર્વત ઉપર આગેદધુ કરવા માટે શુદ્ધિમાને વ્યવહારનું આવશ્યન લેવું અને તે ધ્યાનમાં-તે જુમિકામાં ત્યાં મુખી રિધર રહી સદાય ત્યાં મુખી વ્યવહારના આલગનજો ત્યાગ કરી નિશ્ચય આત્મસ્વરૂપમાં રહેવું. આ ધ્યાનરૂપ પર્વતથી ત્યાગે નીચે ઉતરવાનું થાય ત્યારે તરતજ વ્યવહારનું આવશ્યન લાગ લેવું.

મહેલ ઉપર ચડ્યાં જેમ નિસરણી-દાદરનું અને દોરડું પડવાનું. આલંબન લેવામાં આવે છે તે વ્યવહાર રૂપ છે. અને ઉપર ચડી ગયા પછી આ બન્ને આલંબનો મૂળીદષ્ટ ઉપર જે કાર્ય કરવાનું હોય તે રૂપ નિશ્ચયનું આલંબન લેવામાં આવે છે. પાછું ત્યારે ઉતરવાનું હોય છે ત્યારે વ્યવહાર રૂપ દાદરાનું અને દોરડાનું આલંબન લેવું પડે છે. તેમ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જવા માટે કોઈ ઉત્તમ વિચાર, સદ્ગુણ વ્રત, કે આકૃત્તિ આદિનું આલંબન લેવામાં આવે છે. આ આલંબનની મદદથી મન ત્યારે આત્મામાં ક્ષય પામી જાય છે એટલે આત્માનો ઉપયોગ ખીજાં આલંબનો મૂકી આત્માકારે ચઢ રહે છે તે નિશ્ચય છે. આ કાર્ય છે. આ વખતે આલંબનની જરૂર પડતી નથી, છતાં કોઈ કદાચલી આલંબન પડવા જાય તો આ બૃમિકામાંથી નીચા પડે છે. આવી નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાંથી પાછો સવિકલ્પ સ્થિતિમાં આવે એટલે તેણે પાછું કોઈ આલંબન પડતી લેવું. આવી રીતે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને ઉપયોગી થાય છે.

જેઓ મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે તે સર્વ પ્રથમ શુદ્ધ વ્યવહારનું આલંબન લઈને પછી નિશ્ચયનો આશ્રય લઈને પામ્યા છે. આ ઠેકાણે એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે જેને પોતે વ્યવહાર માને છે તે વ્યવહાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં મદદગાર થાય છે કે નહિ? જો આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં મદદગાર કારણ રૂપ હોય તો તે સાચો વ્યવહાર છે. તેમ ન હોય તો તે અશુદ્ધ વ્યવહાર હોવાથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય તેમ શુદ્ધ વ્યવહાર વિના નિશ્ચયની ઉત્પત્તિ ન હોય. જેના વડે જિતેન્દ્ર બચવાનતા સિદ્ધાંતની અને તેમના આચરણની પ્રતીતિ થાય તેવા નિશ્ચય વ્યવહારનું વિધિ પૂર્વક સેવન કરવું.

કોઈ વખતે નિશ્ચયનુ આજ્ઞન લેવું. તેમાં સ્થિરતા ન કરી શકાય તો તે વખતે વ્યવહારનુ આજ્ઞન લેવું. આ પ્રમાણે વિધિ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ વાંચીથી વિનિયત થઈ જીવન વ્યતિત કરવું.

જેટલાં વિધિ નિયોજન કર્યો છે તે મધ્યમાં વ્યવહાર દૃષ્ટિએ છે નિશ્ચયને અંતર્માં મુનિશ્ચય પણે ધારણ કરી જહારથી વ્યવહારનાં કાર્યો કરતા શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ નયોને આધિન જ્યાં મુખી જાણાય ત્યાં મુખી નયોનો આદર કરવો. કેવળ શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં કોઈ પણ અંકરૂપને અવકાશ કે પ્રવેશ નથી, તો પછી નય જોટલે અપેક્ષા અથવા અભિપ્રાય એવો અર્થ થાય છે તે નયોનો પ્રવેશ પણ ત્યાં ક્યાંથી જાય / અર્થાત્ શુદ્ધ અંકરૂપમાં તો કેવળ સાતિમય સ્થિરતાજ હોય છે.

મકરણ આઠમું.

જડ ચેતનનો વિવેક

મંદોચિષીયતે મેન, ચેતનાદેહકર્મેણોઃ ।

તમ્જ્ઞાન વિક્રિયાદીનાં, મેદનાનંતવૃષ્યતે ॥ ૧ ॥

નિર્મળ થઈ ને ઉપર રહે છે. આ દૃષ્ટાંતે પાણીમાં મેલની માફક આત્મામાં કર્મો એકરસ થઈ રહેલાં છે. તેને કર્મ તથા આત્માના જુદાં જુદાં લક્ષણોદ્વારા જુદાં જુદાં નિર્ણિત કરવામાં આવતાં આત્માને દેહ માનવાની અને દેહને આત્મા માનવાની ભૂલ દૂર કરાય છે. આનું નામ ભેદજ્ઞાન છે. આ ભેદજ્ઞાનની મદદથી, કર્મો આત્માથી જુદાં થઈ વિખરાઈ જાય છે, અથવા ખરી પડે છે, અને આત્મા નિર્મળ થઈ રહે છે. મનુષ્યો જેમ પથ્થરમાંથી સોનાને જુદું કરે છે, શરીરથી વચ્ચેને જુદું અનુભવે છે, તપાવેલા લોહાથી અગ્નિને જુદું કરે છે, રોસડીમાંથી રસને જુદું કરે છે, કાદવથી જળને જુદું જોવે છે, મોરપીંછમાંથી ત્રાંજુ જુદું પાડે છે, તલમાંથી તેલને અલગ કરે છે, અને દુધમાંથી અમુક ઉપાયો વડે ઘીને જુદું પાડે છે, તેમ જ્ઞાની આ ભેદજ્ઞાનની મદદથી દેહ તથા કર્મોને અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી રાગદ્વેષાદિ અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓને જુદી જાણે છે, કરે છે, અને અનુભવે છે.

આત્મામાં જ્ઞાનશુભ્રુની મુખ્યતા છે. પુદ્ગલોમાં જડતાની મુખ્યતા છે. જ્ઞાતાપણું અને જુદાપણું એ આત્માનાં લક્ષણો છે. જ્ઞાતાપણાના શુભ્રુને લઈને આત્મા આખા વિશ્વને જાણવાની શક્તિ ધરાવે છે અને દૃષ્ટાપણાના શુભ્રુને લઈને આખા વિશ્વને જોવાની શક્તિ ધરાવે છે. પુદ્ગલોમાં જડતા હોવાથી આશુભ્રુ તેમાં નથી. તેને અણુવ, જડ, પુદ્ગલ, માયા, વગેરે નામોથી સંબોધવામાં આવે છે. સડવું, પડવું, વિખરાવું, મજવું, -વિવિધ આધારો ધારણ કરવા એ જડતાનો સ્વભાવ છે. જેમાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ હોય તે પુદ્ગલો કહેવાય છે. શરીર, વચન, મન અને વિવિધ પ્રકારનાં કર્મો તે, જડતામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે.

કૃષ્ણની, વર્ણની, પદ્મની, જાતિની, પરિજ્ઞનોની, સંનધાઓની, માર્ગની, પુત્રની, સ્ત્રીની, દેહની, વિકારોની, ગુણોની, નયરની, દેશની અને રાષ્ટ્રની ઈત્યાદિ વિવિધ પ્રકારની કલ્પમાં રહેલી લાગણીઓને બેદીને સદગત મુખના નિધાન રૂપ આત્મા રહેલા છે. મેવાળને દૂર કરીને જેમ તમાવ પ્રમુખમાંથી મનુષ્યો પામી પીરે છે, તેમ વિકલ્પો રૂપ સેવાળને દૂર કરીને ચોનાની અંદર રહેલા આત્માના પ્યાનરૂપ અમૃતને કર્મ કલેમના નાશ માટે પીવું જોઈએ.

આત્માના પ્યાનથી પર બીજું કોઈ તાત્વિક મુખ નથી, આત્મ-પ્યાનથી પર બીજું કોઈ તપ નથી. અને આત્મપ્યાનથી પર બીજો કોઈ મોક્ષનો માર્ગ નથી.

આત્મજ્ઞાન બુદ્ધી મોદમાં આગ્રહને બેદીના કેટલાએક કારો વધેને, મુખને, રાત્નને, ગુરુ સ્ત્રીને, પુત્રને, મેવકને, સ્વામિત્વને, ઉત્તમ વાદનને, બળને, મિત્રાને, સખ્ય પાંડિત્યને અને રૂપાદિકને પામીને હવે પામતા છતાં ચોનાના જન્મને સ્વપ્ન માને છે, પણ ખરી રીતે વિચારનાં તેઓ આત્મજ્ઞાન બુદ્ધીના દોષથી આ સર્વ વસ્તુઓ તેમને અસ્થિતકારી થાય છે. આ મુખમાંથીજ દુઃખ પ્રગટ થાય છે. આ વસ્તુઓમાં મારા તારા પળાની માન્યતાથી અને સમકંઠથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મો તેમને દુઃખના અને પુનર્જન્મના ખાણમાં ઘસડી બપ છે. હે મનુષ્યો ! જલ સેતન્યના બેદવાળા દુર્લભ જ્ઞાનને પામીને ખુશી થાઓ. આ બેદજ્ઞાનની મદદથી નહીં કર્મો આવવાનો માર્ગ અટકાવો અને આત્મ જગૃતિના બળે પૂર્વના કર્મોને તોડીને તમારા શુદ્ધ સ્વરૂપ ને પ્રગટ કરો. આ દુઃખે બેદી સમય નેવા કર્મરૂપ પર્વતોને બેદ જ્ઞાનરૂપ વજ્રના બળવડે ઘસા ચોડા વખતમાં બેદી નાખો.

અરો ! આ વિશ્વમાં આત્મજ્ઞાનની રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવનારા મનુષ્યો મળવા દુર્લભ છે, તેમજ આત્મ સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રોની પ્રાપ્તિ થવી તે પણ દુર્લભ છે. આત્મ જ્ઞાનવાળા જીવોનો સમાગમ થવો તે પણ મુશ્કેલ છે. આત્માનો ઉપદેશ કરનારા ગુરૂની પ્રાપ્તિ થવી તેનાથી પણ દુર્લભ છે. તેનાથી પણ ચિંતામણિની માફક બેદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી તે વિશેષ દુર્લભ છે. તપ કરનારા તપસ્વીઓ મળી આવવા મુશ્કેલ છે, શાસ્ત્રો બજેલા પંડિતો પણ મળી આવવા મુશ્કેલ છે, પણ તેઓની અંદર બેદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરનારા જીવો ધણા થોડાગ દોષ છે.

અમિ જેમ ધામના દગજાને ઘણું વારમાં બાળીને રાખ કરી દે છે તેમ બેદજ્ઞાની ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિમાં વિધન રૂપ કર્મના દગજાને ધણું થોડા વખતમાં બાળીને રાખ કરે છે. આ શાસ્ત્રવિદ્યારદ્ધ બુદ્ધિમાનો ! તમે શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે અખડ ધારાએ બેદજ્ઞાનની ભાવના કરો. પોતાના આત્માનો બોધ થવાથી સાક્ષાત્ મંવર અને નિર્વરાની પ્રાપ્તિ થાય છે, આત્મ બોધ બેદજ્ઞાનથી પ્રગટ થાય છે, માટે મુમુક્ષુ જીવોએ બેદ જ્ઞાનની વારંવાર ભાવના કરવી.

આ જીવે વસ્તુની પરીક્ષા, શિસ્થાદિ સર્વ કળાઓ, અનેક શક્તિઓ અને વિભૂતિઓ પ્રાપ્ત કરી છે પણ બેદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી નથી. બેદજ્ઞાન રૂપ પ્રત્યેક વાયુથી મોહરૂપ રજા ઉડી જાય છે, બેદ જ્ઞાનના પ્રકરણમાં શુદ્ધ ચિદ્રૂપનું દર્શન થાય છે, મોહરૂપ અંધકાર નાશ પામે છે, બેદજ્ઞાન રૂપ નેત્રો વડે યોગીઓ ચિદ્રૂપનો અનુભવ કરે છે.

ગરૂડના આવવાથી સર્પો જેમ ચંદનના વૃક્ષને મૂકીને ચાલ્યા જાય છે તેમ બેદ જ્ઞાનના આગમનથી સર્વ કર્મો આત્માને મૂકીને ચાલ્યા જાય છે. બેદજ્ઞાનનાં બળથી શુદ્ધ આત્માને પામીને દ્રવ્યજ્ઞાનની તેમજ દેવાધિદેવ તીર્થંકર પણ ચર્મ સંકાય છે, માટે હે ભગ્ન જીવો ! તમે આ બેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તમારાં અંતરનું બળથી પુરૂષાર્થ કરો.

પ્રકરણ નવમું.

મોહ ત્યાગ.

વાવઝ્ઞોદ્ધીવલોપુંસિ દીર્ઘ મંસારિ તાપિ ચ

ન તાવત્પુદ્ધિ ચિદ્રુપે સચિરચંત્ર નિશ્ચલા ॥ ૧ ॥

“ મનુષ્યમાં ત્યાંસુધી મોહની પ્રજ્ઞતા અને દીર્ઘ મંસાર પરિભ્રમણ કરવાનું હોય છે ત્યાંસુધી શુદ્ધ આત્મામાં અત્યંત નિઃશ્ચય રૂપિ થતી નથી.”

મુઝાવે તે મોહ, આત્મા તરફ પ્રીતિ ન થવા દે તે મોહ, પાંચ દિન્દ્રવના વિપ્લોમાં આશક્તિ કરાવે તે મોહ. તેની પ્રજ્ઞતા ત્યાં સુધી જીવમાં હોય ત્યાં સુધી આત્મામાં ખરી પ્રીતિ ન થાય, તેમજ મંસારમાં હાંબા ફાળ મુધી બ્રમણ કરવાનું હોય તેવાને પણ આત્મા તરફ લાગણી નજ હોય.

આ મારા અને પારકા, જોમ સજીવ તથા નિર્જીવ પદાર્થના સંબધમાં ચિંતન કરવું તે મોહ છે, કેમકે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં વિષ્ણુમાં કોઈનું કોઈ પણ નથી. આણે મને માન આપ્યું, આણે માફ અપમાન કર્યું, આણે મારી ઉત્તરણ કૃત્તિ વધારી અને આ માણસે મારી અપકૃતિ કરી, આ ચિંતન કરવું તેજ મોહ છે.

હું શું કરું ? ક્યાં જાઉં ? ક્યાંથી કેવી રીતે સુખી થાઉં ? કોનો આશ્રય લઉં ? શું બોલુ ? એવું એવું બધું મોહનુંજ ચિંતન કહેવાય. સજીવ અજીવ પદાર્થમાં રાગ કરવો કે દ્વેષ ધરવો, આ સર્વ મિથ્યા બુધ્ધિજ ગણાય. કેમકે આત્મા તો કેવળ શુદ્ધ ચિદ્રૂપજ છે. હું દેહ છું અથવા દેહ મારો છે, હું પુરુષ છું, હું, સ્ત્રી છું, અથવા આ મંડળીઓ છે. તે મારાં છે; એવું તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ ચિંતવવું તે મોહ છે, એ મોહને છૂટવાનો ઉપાય એ છે કે ‘ તે હું નથી અને મારું તે

નથી. હું શુદ્ધ આત્મા છું. ' આતું વારવાર ચિંતવતું અને તેના દૃઢ
અંસ્કાર મન ઉપર પાડવા.

હે આત્મન! તું તારી પોતાની ચિંતા કર, ખીજની ચિંતા કરવાનું મૂકી દે.
ચિંતા કરવાથી કાર્યની સિધ્ધિ થતી નથી. ખીજના સુખ દુઃખમાં તું વધારો
કે ઘટાડો કરી શકે તેમ નથી. જે મનુષ્યે જેવે પરીણામે જેવે રસે જે જે કર્મ
ખાંખ્યાં છે, તે તે કર્મ તેવા તેવા રસે અને પરિણામે તેને ભોગવ્યા સિવાય
છૂટકો નથી. કાળ, કાળનું કામ કરે છે, દિવસ આવે છે, રાત્રી આવે
છે, ઋતુઓ નિયમિત આવ્યા કરે છે, શીયાળા પછી ઉનાળો અને
ઉનાળા પછી વર્ષાઋતુ, એમ કાળનું ચંત્ર વ્યવસ્થાસર આ વિશ્વમાં
ચાલ્યા કરે છે, તેમ કર્મનું ચક્ર પણ કાર્મિકો પક્ષપાત કર્યા વિના,
રાગને અને રાંકને, ઈન્દ્રને અને વિદ્યાના ક્રીડને તેના ચોગ્ય કર્મવ્યતો
બદલો આપ્યાજ કરે છે. આમાં પક્ષપાત ચાલતો નથી, સપારસ કામ
આવતી નથી, લાંચ રસવત આપી શકતી નથી, ગરીબ અને
ધનાઢ્યોનો ન્યાય, ન્યાયને એક છાંયડેજ તોળાય છે. પોતાનો ઉદ્ધાર
કે વિનાશ એ પોતાનાં સારાં ખોટાં કર્મોથીજ થાય છે. જેમ કાળ કાળનું
કામ કરે છે. તેમ કર્મો કર્મોનું કામ કરે છે. પોતાને કે પરને, ઉત્તમ
કે અધમ જે જે સુખ દુઃખ મળે છે તે પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલ કર્મજ
આપે છે. તે છતાં ભાન બૂલીને આણે મને દુઃખ આપ્યું, અને આણે મને
સુખ આપ્યું, આને દુઃખી કરીશ અને આને હું દુઃખી કરીશ, આતું
ચિંતન કરવું કે માનવું તે મોહનોજ પ્રભાવ છે. ઓ આત્મદેવ ! પારકી
ચિંતા મૂકી દે. ખરા શત્રુને શોધી કાઢ, ખરા યુનેગારને પકડ અને તેને
શિક્ષા કર. તારી બૂલ તું સુધાર. ખરા યુનેગાર તું પોતેજ છે. આત્મભાન
બૂલી મોહને આધિન થયેલો તારો આત્માજ તારો શત્રુ છે તેને

શિક્ષા કરે, નેને નુધાર. નેને નુધારવા માટે ને શુદ્ધ આત્માનાં ઉપયોગમાં નદાકાર પરિણમી રહે. મોદનુ નચ્છનું પ્રથમ સ્થાન તાંદે શરીર છે. તેનો વિચાર કરે જેને નુખી કરવા માટે ત્રણ દિવસ ન કરવાનાં કાર્ય કરે છે, અનેક છવોનો નંદાર કરે છે, અનેક છવોને કહો આપે છે, રાગદોષ કરે છે, તે શરીરની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરે. દૂર્જંધી અને મગના ભાગ્યન રૂપ વીર્ય અને રક્તમાથી અનુક વિધિ વડે અનેક અને પાતાની ક્ષિતિનુસાર મનુષ્યોએ અનુક નામ આપેલું તે આ શરીર તાંદે કેવી રીતે થઈ શકે ? તેનું કાંઈ વર્ણન કે મુતિ—કરે કે કાંઈ નિંદા કરે તેનાથી તને શા લાભ ? અને કઈ મલતરી દાંતી ? આત્મ દેવ ? તમે તો શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છો એટલે તરવથી ને મુતિ કે નિંદાએ શરીરનીજ છે, તમારી નથી.

અહો ! મોદને કાઈ આત્મજ્ઞાન ખૂણેલા છવો, કાઈ કીર્તિને માટે વક્ષમાં મારે છે, કાઈ ખીંચને ખુશી કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, માદ આરબુની માફક લાજ હા કેવી તેનાજ રાજ્યા માથા દે છે, કાઈ ઇન્દ્રિયોના વિષયો મેળવવા તકલી રહ્યા છે, કાઈ આ શરીરને કાંખો વખત દકાસી રાખવા વિવિધ પ્રકારની ઔષધીઓ અને માત્રાઓનું સેવન કરી રહ્યા છે, કાંઈ વલ વધારવા માટે અનેક ખાવા ભેંજી પાસે ભટકી રહ્યા છે, કાંઈ ધન ગ્રંથપ કરવા માટે દેશ પરદેશ ખેડી રહ્યા છે, કાંઈ ધનના રક્ષણ માટે દત્તીયારથી મંદળ કરેલા પાંડેશીરની વરતી ચારે બાજુ જોડેલી રહ્યા છે, કાંઈ યતિતા મેળવવા અનેક યુસ્તકા અને ભાષાઓ શીખી રહ્યા છે, કાંઈ પોતાના વાંચના રક્ષણ માટે અનેક વિધિ નિષેવની મોટી મોટી દાંતીઓ ચાલી રહ્યા છે અને વાંચમાં બહારએને પુરે તેમ અંગોની મનુષ્યોને બંદરમારીને વિવિધ

સાક્ષ્યો બતાવીને તેમાં પુરી રહ્યા છે, આવી આવી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં આ વિશ્વના હવે ગેરહાજર થયા છે. આમાં મુખી થવું, શાંતિ મેળવવી, મોટા થવું એ તેમનો ઉદ્દેશ હોય છે. આ ઉદ્દેશ તેમનો પાર પડતો નથી, કમંદ આ બૃહ બ્રહ્મામણી વાળી મોદ રાગની બીજાંવેલી ગળ છે, તેમાં પક્ષીઓની માફક ઉપર ઉપરની મોદક બેસાઓથી જ્ઞાન બૃહ્મી હવ સપડાય છે અને હવે સુખને બદલે દુઃખ પામી પોતાનો પ્રાણ ખોવે છે. બરા જુદિમાનો તો એક જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માનેજ મુખ અને શાંતિનું સ્થાન માનીને મોહનો ત્યાગ કરી આત્મામાં પ્રીતિ કરે છે. પુન્ય પ્રવૃત્તિથી પ્રાપ્ત થયેલાં દેવોના અને મનુષ્યોના મુખ તે મુક્ત ધાસ જેવાં છે. તેને જો કેળવી જાણે તો ગાય અગર લેસોની માફક મુક્ત ધાસમાંથી દુધ અને દુધમાંથી ઘી બનાવી શકાય છે. જો ન કેળવી જાણે તો એટલે તેણે દુરુપયોગ કરે તો ધામમાં અગ્નિ મૂક્યાથી તેની રાખ થાય છે, તેમ તે સુખનો નાશ થવા સાથે જાવી જન્મ પણ દુઃખમય પ્રાપ્ત કરે છે. પુન્ય પ્રવૃત્તિને ધર્મને મળેલી અનુકૂળતાનો લાભ લઈ ને આત્મ માર્ગમાં આગળ પણ વધી શકાય છે અને મોહમાં આરાક્ત બની શક્તિનો દુરુપયોગ કરી અનેક હવેને દુઃખ આપી વિપયોમાં આશક્ત થઈને પાછળ પણ દડી જવાય છે. આશ્ચર્ય છે કે અદ્ય જુદિવાળા હવે આ મોહના ધર તુલ્ય લક્ષ્મી, સ્ત્રી, શરીર, સંતની અને જમીનમાં સુખ માની બેસા છે !!

આ હવે પરમાર્થથી બં જતાં મોહના પાસથી બીડે જતી પોપટની માફક કે વા માની તેમાંજ વધુને ઉપર એડેલા પોપટ પોપટ જાણ્યું કે

પકડ્યો. તેથી તે પવન ચક્રીની સાથે ઉંચે નીચે ફરવા લાગ્યો. જેમ જેમ તેને મજબુત પકડે છે તેમ તે પોતાને મજબુત રીતે તેની સાથે જ ચોટાડી રાખે છે. જો તેને મૂકી દે તો તરત જ તેનાથી છુટો થઈ શકે તેમ છે પણ પોતાની બૂલથી અને તેને છોડી દઈશ તો હું પડી જઈશ આવા ખોટા જામથી દેરાન થાય છે. તેમ આ જીવ પણ આ મોહને તથા મોહનાં સાધનોને જેમ જેમ વળગતો જાય છે તેમ તેમ તે વધારે વધારે બધાંતો જાય છે. પોપટની માફક ખરી મુક્તિનો ઉપાય તો એજ છે કે તેણે તે સર્વને છોડી દેવું. તે સિવાય આ જીવને છુટવાનો ખીન્ને કોઈ પણ ઉપાય નથી.

સાંકડા મોટાવાળા વાસણનાં વાનરાએ દાઢ નાખી તેમાંની વસ્તુની મુકી ભરી. મોટું સાંકડું એટલે લહેલી મુકી નીકળી ન શકી. અજાનતા અને મોહને કારણે વાનરાએ જનમ્યુ કે એંદરથી મને કાઢ્યો પકડ્યો છે, તેથી ચીચીઆરી કરી મૂકી, પણ મુકી છોડી ન દેવાથી ભાંધી તે ખસી શક્યો નહિ અને તેના માલીકના હાથે માર ખાધો. આ વાંદરાની મુક્તિનો ઉપાય એજ હતો કે તેણે મુકીમાં ભરેલી વસ્તુ મૂકી દેવી. આજ પ્રમાણે મોહમાં મુંઝાયેલા મનુષ્યો જડ કાળજીથી વસ્તુને પોતાની માની મમત્વની મૂકીમાં તેને પકડી રાખીને પછી દેરાન થાય છે, દુઃખો અનુભવે છે અને પોતાને બધાએલો કે કાંઈ સંજમીએ પકડી રાખેલો માને છે, પણ વાંદરાની માફક પોતાની મમત્વની મુકી ખાંધી કરી દે, -મૂકી દે, તો તે મુક્તજ છે પોતાની અજાનતાવા, પોતાનો મોહજ આ જીવને' બધનમાં નાખનાર છે. તે સિવાય કોઈ તેને પકડી રાખનાર નથી.

હૃદયોનાં વિષયોમાં અને તેનાં સાધનોનાં રક્ષણમાં સંદાયે

અવેશા શ્રવેમાં આત્માની ચિંતા ક્યાંથી હોય ? તેની જુદીમાં નિર્મ-
ળતા ક્યાંથી થાય ? તેને શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી મળે ? અને તેના
અભાવે આત્માથી ઉત્તમ થતું મુખ કેમ મળે ? જીવને પ્રથમ દેહમાં
આત્માપણુની જ્ઞાતિ થાય છે, પછી મોક્ષને લક્ષને જગતમાં જ્ઞાતિ
થાય છે, પછી પરદ્રવ્યોને અંગે ઘની અતિ મંતાપ દરવાયાળી ચિંતામાં
સતત વધારો થાય છે. ધન્ય છે તે આત્માઓને ! કે જેઓ પરદ્રવ્ય-
નો ત્યાગ કરીને જ્ઞાન અને આનંદના ઘર તુલ્ય પોતાના આત્મભાવમાં
પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, તેવા પવિત્ર આત્માઓને વારવાર નમન કરૂં
છું. જેઓ શુદ્ધ આત્મસ્મરણને મૂકીને જીવનના કાર્યની કે વર્તનની
ચિંતા કરી રહ્યા છે તેવા નિર્ભાગી શ્રવે ચિંતામણિ રત્નનો ત્યાગ
કરીને પથ્થરને મદણ કરે છે.

જ્ઞાન એ સ્વાધિન મુખને પ્રગટ કરનાર છે. આત્મચિંતનથી
તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, છતાં હતભાગી શ્રવે તેનો ત્યાગ કરીને 'કાષ્ઠ
વિશ્લેષણ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે.

આંધળા આગળ નાચ, બંદરા આગળ ગીત, મરણની છેલ્લી
ઘડીએ રાગનો ઉપચાર, અજ્ઞાની શ્રવેનો તપ, ઉખર જમીનમાં વાવણી,
તૃષ્ણા વિનાનાને પાણી, સ્વાર્થે મનુષ્યોની મિત્રતા, અભવ્યને નિર્દોષ
ત્રિધિની રૂચિ, 'કાળી કામળીને ચણવાતો રજ અને શ્રદ્ધા વિનાનાને
આપેલો મંત્ર જેમ વૃથા છે તેમ જડ માયામાં પ્રીતિવાળાને આપવામાં
આવતું આત્મજ્ઞાન વૃથા છે. મોક્ષમાં મૂઠ અનેલા શ્રવે દરેક કાળે
પરદ્રવ્યોનું સ્મરણ કરે છે, પણ મોક્ષને અર્થે જ્ઞાનાનંદમય પોતાના
આત્માને કાષ્ઠ પણ વખત યાદ કરતા નથી.

વિચાર કરતાં જણાય છે કે મોક્ષ કરતાં જીજ્ઞે કાષ્ઠ પણ બળ-

આત્માથી જુદી કોઈ વસ્તુના સંગ્રહની ખાત્રી આપે છે અને ૬ શબ્દ તેથી યોગેશ્વર અશ્વર્થ યાને અલંકારરૂપ વિદ્યારત્નો ખ્યાલ આપે છે. આ બન્ને સ્થાનમાં આત્મવ્યગ્થિતનું નામ નિશાન જણાવું નથી, ત્યાં આ અંધકાર હોય છે ત્યાં આત્મપ્રકાશ હોતો નથી અને ત્યાં આત્મપ્રકાશ આવે છે ત્યાં આ અંધકાર રહેવા પામતો નથી.

આત્મા સિવાય અન્ય વસ્તુની ઉપાધિમાંથી આ બન્નેની ઉત્પત્તિ છે. જેમકે હું મનુષ્ય છું, દુર્ગમ છું, મજબુત છું, ગૌર છું, સ્થામ છું, ક્ષત્રીય છું, બ્રાહ્મણ છું, વૈશ્ય છું, શુદ્ર છું, વિદ્વાન છું, મૂર્ખ છું, ધનવાન છું, રોગી છું, નિરોગી છું, ગરીબ છું ઇત્યાદિ જે જે વિચારો કરાય છે, મનમાં ચિંતન કરાય છે તે સર્વમાં પુણ્યલક્ષ વસ્તુની જ મુખ્યતા હોવા છતાં તેમાં મિથ્યા દૃષ્ટાન્તરૂપ મુખ્યતાએ સ્થન કરાય છે, અને મનાય છે. આવું ચિંતન કરવું તે અલંકારના ધરનું છે. તે દુનિયાનો માર્ગ છે. પૂર્વને જહલે પશ્ચિમ તરફ લઇ જનારી એ ક્ષાગણીઓ છે. પ્રકાશને જહલે અંધકારમાં હસેલનારો તે માર્ગ છે. આવા વિચારો કે ક્ષાગણીઓમાંથી જ રાગદ્વેષની ઉત્પત્તિ થાય છે. ઉધતાં ઉધતાં ચાલવાનો આ રસ્તો છે. આખા વિશ્વનો મોટો ભાગ આ માર્ગે પ્રયાણ કરી રહ્યો છે, પણ ચોક્કસ રીતે ૬ કદ્દ છુ કે આ બૂલાયેલો અને દુઃખનો જ માર્ગ છે.

જે જન્યુત યોગેશ્વર મનુષ્યો દરેક ક્ષણે અલંકાર વિનાની સ્થિતિમાં રહે છે, તેઓ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવા રૂપ અદ્વૈત માર્ગે ચઢને પોતાના શુદ્ધ ચિદ્રૂપને પામે છે એમાં જરા પણ સંગ્રહ નથી. તેઓ એમ વિચાર કરે છે કે, હેઠું નથી, કંઠો નથી, મન નથી, વચન નથી, હાથ નથી, પાંચ નથી, હાજીય નથી, હાં ક્ષત્રીય નથી, હાં વૈશ્ય નથી, હાં શુદ્ર

નથી, હું જાડો નથી, હું પાતળો નથી, નિર્ધન નથી, ધનવાન નથી, રાજા નથી, રાંક નથી, ગૌર નથી, શ્યામ નથી, પાંડિત નથી, મૂર્ખ નથી પણ જ્ઞાન સ્વરૂપ છું. ઉપર જલ્માવેલા ભાગ્યોમાં હું પાતું ન માનવાનું કારણ એ છે કે તેમાં કોઈ દેહના ધર્મો છે, કોઈ મનના ધર્મો છે, કોઈ જાતિના ધર્મો છે, અને કોઈ આત્માથી છુટી જડ માયાની ઉપાર્ધીઓ છે. પણ તેમાં આત્માનો ધર્મ કોઈ નથી. આત્મા અને જડના વિભાગને સમજનાર બેદજ્ઞાની, પર વસ્તુમાં પોતાપણાને આગેપ કે માન્યતા કરેજ નહિ, પર વસ્તુમાં પોતાપણાની માન્યતા એજ અજ્ઞાન અને એજ અભિમાન છે. હર્મનાં બધાનો વધારવાનો અને મજાજીત કરવાનો આ માર્ગ છે. અભિમાન વિનાનું ચિંતન કરવું, આત્મસ્વરૂપને વારવાર યાદ કરવું તે શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિનું પરમ કારણ છે. જે હવે મોઢને લઈ પર વસ્તુમાં મારાપણા રૂપ મમત્વ કરે છે તેઓને સ્વને પણ શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

આ શુભાશુભ ક્રમોં મારાં છે, શરીર માંડે છે, માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી, કન્યાદિ ફૂંડુંબીઓ મારાં છે. આ દેશ, નગર, ગામ, જમીન, ઘર, દાર, મંદિર, મહેલ, હાથી, ઘેડા, ગાય, બેસ, ઉંદ, જાગર, નોકર, ચાકર, દામ, દારી કન્યાદિ મારાં છે, આતું આતુ ખીતું પણ જે કંઈ ચિંતન કરાય છે તે સર્વ મમત્વભાવને મુચ્ચે છે.

જાગ્ય વિના વ્યવહાર થતો નથી એટલે વ્યવહારને આતર આ માંડે છે કે મારાં છે. એમ બોલતુ પડે, તેમાં આત્મ જાગૃતિ રાખીને , તારાદિ જાહેરો વ્યવહાર કરવો પડે, તેમાં અજ્ઞાણ નથી.

પણ અભિમાન કે મમત્વ ભાવના અંગે આત્મજ્ઞાન બૂલી હું અને માફ કરતાં નવીન કર્મ બધ થાય છે તે અટકાવવાની જરૂર છે.

અહ—હું—અને મમ—માફ આ મોહ રાગનો મંત્ર છે, અને તેણે જાતને દેખાતી આંખે આંધળું કરી દીધું છે; તેને જતવા માટે નાહ, ન મમ. હું કોઈનો નથી. અને માફ કાંઈ નથી, આ મનનો જાપ જાનીઓએ બતાવેલો છે. મતજ્ઞ કે હું અને મારાપણથી જીવ બધાય છે અને હું કોઈનો નથી અને માફ કોઈ નથી આ વિચાર વડે જીવ બધનથી મુકાય છે.

મમતાનો ત્યાગ કરવાના વિચારો કરવા, આત્માનુ ધ્યાન કરવું, તો પાળવાં, બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવું, અને દન્દિયોનો નિરોધ કરવો એવાં એવાં ખીલ પાળુ શર્યો નિર્મમતામાં વધારો કરનારાં છે.

જે મદ્દાત્માઓ અચળ મોક્ષપદને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે, તે સર્વે આ નિર્મમતાનો આશ્રય લઈનેજ, જેમ લીલો ચિકા-શવાળો માટીનો પીડા ભીંત ઉપર નાખતાં તે ભીંતની સાથે ચોટી જાય છે અને મુકો ચીકાશ વિનાનો માટીનો પીડા તેજ ભીંત સામે ફેંકતાં પછડાઈને ભાંગીને ચોટ્યા વિના બુકો ચર્ષ નીચે પડી જાય છે; આજ દશતે જ્યાં મુખી જીવને કાઈપણ પદાર્થમાં મારાપણા રૂપ મમ-તાની ચીકાશ અને લીલાશ હોય છે ત્યાં મુખી રાગરૂપમાં તે લેપા-વાનોજ. કર્મ સાથે ચોટાવાનોજ. આ મારા પણાની મમતાવાળી ચીકાશ ગઈ કે પછી તેને કર્મ કાઈપણ ચોટવાનાં નહિ. મમતા મૂઝી દેવાથી તપ થાય છે, મમતા જવાથી તો પાળી શકાય છે, અને ઉત્તમોત્તમ ધર્મ પણ નિર્મમતાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

નિર્મમતા જાવવા માટે દ્વેષ સદન કરવો પડતો નથી, ખામ પામવાના કરવી પડતી નથી, દેશાત્ન કરવાની જરૂર નથી, મિત્ર કરવી પડતી નથી અને કોઈ અસ્વ પાત્ર કરવું પડતું નથી. ફક્ત એક વિચારતી દિશા જાહેરાતી પડે છે. જેને માફ માન્યું છે તેને માફ નથી, એવું મનને મનાવો કે તરતજ નિર્મમતા આવીને ઉભી રહે છે.

નિર્મમતામાં ક્રોધની આવશ્યકતા નથી, અશુભ કર્મનો ખર્ચ નથી, આત્મદષ્ટિનું પોષણ થાય છે, ઉપયોગની તિવ્રતા વધે છે, નિસ્પૃહતા જ્વાલાવિદ્ય આવે છે, જાનવાન બને છે, સંયમી થાય છે, અંગે તપ ન કરવા છતાં ખરે તપસ્વી તે થાય છે. જેમ જેમ નિર્મમતા વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ રામદેવાદિ દોષો નાશ પામે છે, માટે આત્માર્થિ છંદોએ જેમ બને તેમ મમતા અને અદંકારનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જે છવો અદંકાર મમદારનો ત્યાગ કરે છે તે છવો શુદ્ધ આત્માના ખ્યાનને અવશ્ય પામે છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

આત્મઉપાસકોની દુર્લભતા

પ્રતિધર્મ પ્રકુર્વતિ, ચિત્તનં પલ્લવનઃ ।

સર્વે મ્યામોહિતાં જીવાઃ, કથં કોપિ ચિરામ્ભવઃ ૧

‘મોહમાં કસાયેશ્વા સર્વે છવો દરેક ક્ષણે પર વસ્તુનું ચિંતન છે, કાષ્ઠક છવ અપરેક ચિદાત્માનું ચિંતન કરતો હશે.’

જગતના હવેનો મોટો ભાગ રાત્રી અને દિવસ અનેક પ્રકારના વસ્ત્રમાં લાગી રહેલા છે. નાનામાં નાના જતુ, ખનિજ અને વન-પત્તિ આદિના હવે અને પથુ પક્ષી મનુષ્યાદિ પણ કોઈને કોઈ આપારમાં-પ્રવૃત્તિમાં લાગી ગયેલા જણાય છે, તે તે હવેના દાસવા થાસવામાં, ઓસવામાં, અને વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં જોળારીક નજરથી જોવામાં આવે તો ખાતરી થશે કે તેની આ અર્થ પ્રવૃત્તિ પર વસ્તુ મેળવવાની, મુંઝવે દરવાની, કે રક્ષણ કરવાની જ હોય છે. નાના બાળક બાળકોથી લઈ મોટા ગણના રાગ્ન મહારાગ્ન અને મહા-રાણીઓની પણ પ્રવૃત્તિ તપાસવામાં આવે તો ખાસપીવામાં મોજ મગ્નમાં, પહેરવા ઓઢવામાં, અને પર વસ્તુના મુંઝવે તરફ જ હોય છે. આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરનારા તો કોઈ વિરલ જીવજ જણાઈ આવશે.

ધનનો ત્યાગ કરનારા, લગવાનના નામે મદિરો બધાવનારા. મહોત્સવો કરનારા, દાન દેનારા અને પરાપકાર કરનારા અનેક હવે મળી આવવા મુશ્કેલ છે. પણ શુદ્ધ આત્મચ્છેદ પ્રગટ કરવા તરફ પુરુષાર્થ કરનારા કોઈકે હવેજ મંળી આવશે, કેમકે જોમની પ્રવૃત્તિ બાલ વસ્તુનો લાભ કરવાની છે. પણ આત્માને જગાડનારી પ્રવૃત્તિ નથી.

યમ નિયમ પાળનારા, વ્રત ધારણ કરનારા, ઘેર તપશ્ચર્યા કરનારા, પ્રજુનું પૂજન, અર્ચન, નમન કરનારા, વ્યસનોનો ત્યાગ કરનારા, તીર્થયાત્રામાં પર્યટન કરનારા, પરિવ્રજાસહન કરનારા, રૂપવાન, બળવાન, ધનવાન, લાવણ્યતાવાળા, પુત્રાદિ સંતતિવાળા ધણુ હવે જગતમાં મળી આવવા મુંઝવેલ છે. પણ રંગદેવ મોહનો ત્યાગ કરીને

આત્મ તત્ત્વમાં લીન થયેલા છવો મળવા મદ્યન દુર્લભ છે, કેમકે ઉપર બતાવેલી સર્વ પ્રવૃત્તિનો મોટો ભાગ દેહથી કરવા યોગ્ય કાર્યનો છે અને આત્માનો દેહથી પર છે.

ધર્મ શ્રવણ કરનારા, ઈન્દ્રિયોને દમવાવાળા, મૌનપણું ધારણ કરનારા, કર્પાગ્રણુને બાણનારા, મનુષ્યોની સોજતથી દૂર રહેનારા, અને પશ્ચિના ધારણ કરનારા ધન્યા છવો વિશ્વમાં મળી શકશે, પણ આત્મ તત્ત્વના અનુભવી છવો મળવા મુશ્કેલ છે, કેમકે આત્મતત્ત્વ એ સર્વથી પર રહેલું છે.

અપોતિપ વિદ્યામાં પારગામી, વૈદકશાસ્ત્રના પાંચ પરિચયવાળા, પુરાણોમાં પ્રવીણ, વાસ્તુશાસ્ત્રમાં નિપુણ, અને સંગીતાદિમાં નિપજ્ઞાત વિદ્વાનો વિશ્વમાં મળવા મુશ્કેલ છે, પણ આત્મતત્ત્વમાં પ્રવીણ છવો મળવા દુર્લભ છે, કેમ કે એ બાવડગાઓ અને વિદ્યાઓથી આત્મા પેલી તરફ રહેતો છે. અર્થાત્ એ શાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી આત્મા પામી શકતો નથી.

જગમાં તરનારાઓ, લુનારમાં ઇતનારાઓ, વનમાં રહેતાં-રાઓ, મુદ્ધમાં વિજ્ય મેળવનારાઓ, હૃદય દ્રાવક ગાયન કરનારાઓ, અને સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરનારાઓ ધન્યા છવો જોવામાં આવે છે પણ આત્મામાં આનંદ કરનારા છવો કોણે જાણે ન દેખાય છે, કેમકે શારીરિક પ્રવૃત્તિથી આત્મા પેલી તરફ છે.

સિંદોને વસ કરનારા, સપોને પકડનારા, લાથીઓને સ્વાધિન કરનારા, ત્રાધને તાસ દેનારા અને રાત્રુઓ ઉપર વિજ્ય મેળવનારા ધન્યા છવો મળી આવે છે પણ પોતાના ચિદાત્માનો વિજ્ય મેળવનારો કોઈ વિરલ આત્મા દેખાય છે કેમકે બાહ્ય વિજયથી આત્મા-

પર છે. પાણીને, અગ્નિને, રાગને, દ્વાધીઓને, સર્પને, ચોરને. યજુને અને વિદ્યાધરોને સ્તંભન કરવાની શક્તિવાળા ઘણા જીવો મળી આવશે, પણ ઉન્માર્ગે ચાલનારા પોતાના મનને સ્તંભન કરનારા કોઈ વિરજાળ જીવો મળી આવે છે, કારણ કે આત્માને સ્થિર કરવાનો માર્ગ તેનાથી જુદો છે.

શાંત જીવોની યુગ્મરનારા, મહાવ્રતો પાળનારા, ઉપસર્ગના પ્રમંગમાં ધૈર્ય રાખનારા, ગંભીરતા ધરનારા, એવા પણ અનેક જીવો મળી આવવા સુલભ છે, પણ આન્મસ્વરૂપમાં લીન થનારા જીવો કોઈકે જ હોય છે, કેમકે આ માર્ગ જ ઉપાધિ વિનાનો છે.

વિવિધ પ્રકારના યુગ્મોથી વિભૂષિત ઘણા લોકો દેખાય છે, પણ શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં પ્રેમવાળા વ્રતધારી જીવો વિરજાળ મળી આવે છે.

એકેન્દ્રિયાદિ સંતાવાળા પૂર્ણપર્યાપ્તિ કરનારા અનંત જીવો છે, પણ તેમાં શુદ્ધ આત્મચાલની પૂર્ણતા કરનારો કોઈ જીવ નથી. પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા સંતી, આસન્ન ભવ્યતાવાળા, મનુષ્ય જન્મ પામેલા, ઉત્તમ વ્રતધારી, શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં લીન થનારા જીવો મનુષ્ય લોકની બહાર અમંજ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રમાં કોઈ પણ નથી. અધોલોકથી ઓળખાતા નીચલા ભાગમાં અને ઉર્ધ્વલોકથી નજીવાતા ઉપરના ભાગમાં પણ તેવા કોઈ જીવો નથી, ક્ષેત્રના સ્વભાવથી જ્યોતિષ લોકમાં પણ તેવા કોઈ નથી; મનુષ્યલોકમાં પણ જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં અકર્મજૂમિમાં તથા મ્લેચ્છ ખંડવાળી ભોગજૂમિમાં પણ પ્રાપ્તે તેવા કોઈ જીવ હોતો નથી. આર્યખંડમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોમાં પણ કોઈ વિરજાળ જીવો આત્મજ્ઞાનમાં લીન થનારા હોય છે.

આ ક્ષેત્રમાં અત્યારે ઘણા યોગી જીવો આત્માના માર્ગે ચાલે.

નારા છે. તેમાં પણ સુખદુઃખનવાળા, આવૃત્તવારી, મંદારવંત ધારણ કરનારા, ધીર પુરો તો અન્યત્ર દુર્લભ છે. તેમાં પણ નત્વવેતા અને તેમાં પણ આત્મામાં રક્ત-લીન થયેલા છતાં તો અન્યત્ર દુર્લભ છે. આ અવસર્થિણિ કાળમાં, વ્રતધારી, જ્ઞાનમાં આસક્ત, ગુનુચાન, પાવતાવાળા અને સદ્ગતિ નામી છતાં પણ ઘોષ દોષ છે.

મિધ્યાત્વાદિ ચાર ગુનુસ્થાનમાં શુદ્ધ આત્મામાં આગમન છતાં મંસરંજ નહિ. વ્રત ધારણ કરનારા છતાં કાર્મિક વખત જ આત્મામાં આસક્ત દોષ છે. પાંચમા ગુનુસ્થાનથી ચૌદમા ગુનીના દસ ગુનુસ્થાનોમાં તેમાં છતાં મગ્ની આવે છે, પણ તેમાં પણ ઘોષ જ દોષ છે.

આત્મારે પણા છોડે તો શરીરમાં, વનમાં, બાહ્યોમાં, પુત્રમાં, પુત્રીમાં, સ્ત્રીઓમાં, માતા પિતામાં, ઘરમાં, દન્દિયોના ભોગમાં, વનમાં, નગરમાં, આકાશી વાદનમાં, રાજકર્મની ખટપટમાં, ભોગનમાં, ખાશ ખગીચામાં, વ્યસનમાં, ખેતિમાં, વાવોમાં, કુવામાં, નગાવોમાં. નદીઓમાં, નાદકોમાં, યશ મેગવવામાં, માન પ્રતિષ્ઠા વધારવામાં, પદવીઓમાં, અને પશુપુત્ર શતિઓમાં આસક્ત બની પ્રશ્નિ કરતાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, પણ ચોનાના શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં આવકન ધનારા કોઈ વિરક્ષાજ છતાં દોષ છે.

જ્ઞાનીઓએ આ રાગને દુષ્ક્રમકાળ કહ્યો છે તેનું કારણ માન્ય એમ છે કે ઉપર જતાવેલાં બાહ્ય ક્રમમાં, દન્દિયોમાં, શરીરમાં, વચનમાં, મનમાં અને જાત વિશાળ કાળમાં છતાં પ્રશ્નિ કરી રહ્યા છે કે જે વિલાસ દસ છે. આત્માના સાર્મની તે પ્રશ્નિ નથી પણ આત્માના માર્મમાં વિદ્યુત રૂપ તે પ્રશ્નિ છે, તેમાં છતાં મોહિત થઈ રહ્યા નેને માટે અદ્યોનિશ પ્રશ્નિ કરી રહ્યા છે. પરિણામે તે વસ્તુ જુદી

છે; નાશ પામનારી છે; દ્યો દેનારી છે; દુઃખી કરનારી છે, છતાં તે મંથનમાં આંખોં મીચીને શ્વે પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે અને જે વસ્તુ સાચી છે, કાયમ ટકી રહેનારી છે, ગદ્ય સાથે રહેનારી છે સુખદાયક છે તે પોતાનો આત્મા જ છે, તેને માટે જરા પણ વિચાર કે પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. માટે જ આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી, તેની ઉપાસના કરવી તે દુર્લભ છે. આ દુપમકાળમાં પણ આત્માને ઓળખીને તે તરફ પ્રવૃત્તિ કરનારા શ્વે સ્હેલાઈથી પોતાનું કલ્યાણ કરી શકે છે. માટે ઉત્તમ વખત અને જે અનુકૂળ સાધનો પોતાને મળ્યા હોય તેના આત્માને માર્ગે ઉપયોગ કરવા ચુકવું નહિ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય.

રત્નત્રયા દ્વિના વિદ્યુપોપલાન્ધિર્ન જાયતે ॥

યદ્યદ્વિસ્તપમઃ પૃથાં પિતુર્દષ્ટિર્વેલાહકાન્ત ॥૧૥

“તપ વિના જેમ લલ્લિયો થતો નથી, પિતા વિના પુત્ર થતો નથી અને વાદ્ય વિના વૃદ્ધિ થતી નથી, તેમ રત્નત્રય-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રવિના વિદ્યુપોપલાન્ધિ પ્રાપ્તિ થતી નથી.”

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં આત્મોની પ્રવૃત્તિ આવે તેને રત્નત્રય કહેવામાં આવે છે. આત્મા આ પ્રણે રત્ન ત્રય રચે છે. તેમ જ મમ્બદ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એક મોક્ષનો માર્ગ છે.

આ રત્નત્રય વ્યવહારે તેમ નિશ્ચયથી એમ બે પ્રકારે છે. દાદ-
શાંગી અથવા ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન કરવું તે વ્યવહાર જ્ઞાન છે. જેના સાર-
જૂત હવ અહવ બે પદાર્થો છે. તેનો વિસ્તાર તે ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન છે.
હવ અહવના મધ્યમ વિસ્તારરૂપ પુન્ય, પાપ, આશ્રય, સંવર, બધ,
નિર્જરા અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વો બને છે. જેમાં ચેતના છે તે હવ
છે. તેનાથી વિપરીત સક્ષબુ તે અહવ છે. તેમાં જડતા છે. શુભ
કર્મનાં પુદ્ગલો તે પુન્ય છે. અશુભ કર્મના પુદ્ગલો તે પાપ છે.
મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ક્રયાવ અને મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ રૂપ મોગ
એ હેતુથી નો આવે તે આશ્રય છે. વિરતિથી આવતાં કર્મને અટકાવવાં
તે સંવર છે. આવેલાં કર્મોનું પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રમ્મ અને પ્રદેશના બેદે
અન્યોઅન્ય જોડાવું તે બધ છે. બધાએલાં કર્મોને આત્માના પ્રદેશથી.
ભોગવીને જુદાં કરવા તે નિર્જરા અને આત્મ પ્રદેશથી બધાં કર્મોનું
નિર્જરી જરૂં તે મોક્ષ છે.

જ્ઞાન ભજવાના વખતે જ્ઞાન ભજવું, કાળ વેળાએ ન ભજવું.
વિનયપૂર્વક જ્ઞાન શીખવું. બહુમાન પૂર્વક ભજવું, ઉપવાન અને મોગ
વહનની તપશ્ચર્યા કરીને જ્ઞાન શીખવું. જ્ઞાન આપનાર ગુરૂને જાળવવા
નહિ-તેનો ઉપકાર ન બૂલવો. અંશરો; ક્ષેત્રો; માત્ર, મિન્દુ, પડ્યા ન
રહે તેમ શીખવું. અર્થ સાથે ભજવું. ને ભજવામાં આવે તેનો અર્થ
બરોબર સમજવો-વા-ધારી રાખવો. અંશર અને અર્થ બનેતું જ્ઞાન.
મેળવવું. આ સર્વ વ્યવહાર જ્ઞાન છે. તેનાથી સર્વ તત્ત્વોનું જ્ઞાન થાય છે.

આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવું તે નિશ્ચયજ્ઞાન છે. જ્ઞાન એ
આત્માનો શુભ છે. આત્માથી જ્ઞાન જુદું નથી. જ્ઞાન સ્વભાવનું જ્ઞાન
સ્વરૂપમાં રિયસા કરાવે છે. ત્યારે વિભાવજ્ઞાન, આત્મ જુદાઈ, ન

મિથ્યાત્વનાં પુદ્ગલો શોધેલાં હોવાથી ઉચ્ચતાં ચમેલાં હોય તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય છે. અરથાં શુદ્ધ અને અરથાં અશુદ્ધ એવાં મિથ્ય મિથ્યાત્વનાં પુદ્ગલોને મિથ્યમોહનીય કહે છે અને સર્વથા અશુદ્ધ મિથ્યાત્વનાં પુદ્ગલો તે મિથ્યાત્વ મોહનીય છે. મિથ્યાત્વ મોહનીય એ કેમોનું બીજ છે, અથવા મૂળ છે. ડાળાં પાંખડાં કાપી નાખવા છતાં જો મૂળ સાચું હોય તો પાણું ઝાડ નવપશ્ચવિત્ત ચાય છે, તેમ જો આ મિથ્યાત્વનું મૂળ કાપમ હોય તો આ સંસાર જ્યાં નવપશ્ચવિત્ત રહે છે, તેવાં છવોને જીવમાં આનંદ જાને છે, પુદ્ગલોમાંજ મુખ દેખાય છે, આત્મામાં પ્રેમ ઘટે નથી, તેના મુખમાં ચાંતિ દેખાતી નથી. અરે ! તે આત્માનું નામ પણ તેને ગમતું નથી. આવા છવોને મિથ્યાત્વી કહેવામાં આવે છે. કેમકે પાંચ દિવ્યનાં કે વિચિત્રા મિથ્યા, મુખમાં નેને પ્રીતિ હોય છે.

મિથ્યાત્વનાં અરથાં અશુદ્ધ પુદ્ગલવાળો, છવ તેના કરતાં સારો છે. તેને મનમાં મધ્યસ્થતા હોય છે. તેની ચલ આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ નો નથી છતાં તેના ઉપર દેવ કે ખેડ પણ નથી. એ પણ ઠીક છે અને આ પણ ઠીક છે. એવી માન્યતા હોય છે. એમ જ્યાં મિથ્યાત્વનાં પુદ્ગલોનું વેદન હોવાથી તેને પડનાં વાર લાગતી નથી, તેમજ નિમિત્ત આદિ મળ્યાં આવે તો તે આવડ પણ વધી શકે છે. અને આત્મદષ્ટિ માત્ર દરી શકે છે.

મિથ્યાત્વના ઉચ્ચત્ર પુદ્ગલવાળો તેના કરતાં સારો છે. વસ્તુ-મને વસ્તુને તે જિજ્ઞાસુ નથી પણ તેની તે નહક છે. પારહસિક પુદ્ગલોના આંતરંગી માદક તેના વચમાં ઉચ્ચત્ર પણ પડે છે, તેથી તેના મનમાં પ્રમોદે પ્રમોદે સંકાં કાંક્ષાઓ થવા શરૂ છે. વસ્તુનો તાત્ત્વિક

તેને નથી જ્યાં કંઈ સારી પુદ્ગલોનું નિમિત્ત મળ્યાં મળ્ય તો

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિની તૈયારી તેનામાં છે. અને એ વિપરીત નિમિત્ત મળી જાય તો આ શુદ્ધ પુદ્ગલને મિથ્યાત્વનાં મેઘાં પુદ્ગલો થતાં પણ વાર ન લાગે. કેમકે મિથ્યાત્વનું ખીજ તેનામાં દાખલ છે. આ સાત પ્રકૃતિઓ ઉપર બતાવી તે આત્મજન્યુત્પત્તિના બળે સત્તામાં દયાવી હોય તેને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અથવા દર્શન કહે છે. જેમ નીચે અમિ પહેલો હોય છતાં ઉપર રાખ વિગેરે કાંઈ પદાર્થ નાખવાથી અંદરમાં તે દયાયેલો રહે છે તેમ પરમાત્મ સ્મરણની અખેડ વારા આસતી હોય તે વખતે આ સાને પ્રકૃતિઓ સત્તામાં દયાયેલી રહે છે. આત્મસ્મરણ આસતું હોવાથી આ પ્રસંગે તેને બાદાર નીકળવાનું નિમિત્ત મળતું નથી. આ પરમાત્મ સ્મરણ તે રાખની માફક તેને સત્તામાં દયાવી રાખે છે. આ વખતે ઉપશમનું બળ વધે છે. આત્માનો કાંપો પ્રકાશ કે મધુર આનંદ તેને મળે છે. આવા ઉપશમનું બળ જન અવુજ વધારવામાં આવે તો પ્રસંગે તે સાને પ્રકૃતિનો દાખ થઈ, ઉપશમમાંથી અનુક્રમે ક્ષાયક લાવ પણ પ્રગટે છે. માટે જ્યાં સુધી ક્ષય કરવાનું બળ ન પ્રગટે ત્યાં સુધી મનુષ્યોએ ઉપશમનું બળ વધારતા રહેવું.

જેમ દયાયેલા અમિમાંથી પાનું આરિક વરાળ બાદાર આવે છે અને અમિ દયાયેલો રહે છે તેમ કાંઈકે મિથ્યાત્વનાં પુદ્ગલો વેદાય અને કાંઈકે દયાયેલાં રહે. આ સ્થિતિને ક્ષયોપશમની સ્થિતિ કહે છે. પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં અને આત્મજન્યુત્પત્તિવાળા ઉપયોગમાં રહેવાની પ્રવૃત્તિ કરતાં એકાગ્રતા ન હોવાથી વચમાં વિકલ્પો આવ્યા કરે અને કાંઈકે સ્થિરતા હોય. આ સ્થિરતા તે પુદ્ગલોને દયાવી રાખે છે અને કાંઈકે વિકલ્પવાળા અસ્થિરતાને કીધ તે પુદ્ગલો બાદાર આવે છે; અને ક્ષયોપશમ કહે.

ક્ષાયક દશામાં તો આ આતે પ્રવૃત્તિઓનો નૃણથી હેય કરવામાં આવે છે. ઉપશમના વિગત જળને લીધે આત્મજ્ઞપ્રવૃત્તિમાં વધારો થતો રહે છે. આ આત્મજ્ઞપ્રવૃત્તિના જળે છેવટે તે શુદ્ધ મિત્યાત્વના પ્રવૃત્તિઓનો નાશ કરવામાં આવે છે; એટલે ક્ષાયક દર્શન-પ્રવૃત્તિ છે. આ વખતે આંધુ પાછું ન જાય—પ્રવૃત્તિ આત્મપ્રકાશ ફેલાવે પૂર્ણ પ્રવૃત્તિ ન જુઝાય તેવું આત્મદર્શન થાય છે. તેને લઈને એ સાધકના આત્મદર્શનો પાર રહેતો નથી. હવેથી તે પોતાના આત્માના કાયમ દર્શન કરે છે. મોટેજ તેને ક્ષાયક દર્શન કહે છે. . . . .

ઉપશમમાં અને ક્ષયોપશમમાં પણ આત્મદર્શન તો હોય છે પણ તે અખડ નથી, તેમ શુદ્ધ પણ નથી, ઉપશમમાં આત્મદર્શન વધારે શુદ્ધ થાય છે, પણ તેની સ્થિરતા ઓછી થતાં પાછો પડે છે તેની આગળ આવી પડે છે. ક્ષયોપશમમાં ઝાંખી વિશુદ્ધિ હોય છે. પરિણામની ધારામાં ફેરફાર થતાં તેની આંડ પણ વિશેષ ઝાંખો પડે છે આવી રહે છે. . . . .

આ મધ્યે દર્શનમોહનીય કર્મના ઉપશમ કે લપને લઈને જેટલો આત્મા ઉત્પન્ન થયો છે, જેટલાં કર્મો આત્મા ઉપરથી ઓછાં થયાં છે, તેટલો આત્મશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ છે. આ આત્મશુદ્ધિને દર્શન કહેવામાં આવે છે, તે નિઃસ્વ સ્વપ્ન-દર્શન છે. . . . .

પાપવાળા આત્મદર્શની નિવૃત્તિ કરવી. અને શુદ્ધ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તેને વ્યવહાર ચારિત્ર કહે છે. અહિંસા, સત્ય, અર્થ, પ્રજ્ઞા, અને અપરિગ્રહ એ મૂળ શુદ્ધ અને કર્મકાંડ તે ઉત્તર શુદ્ધ, આ બંને મૂળ ઉત્તર શુદ્ધતાને મોક્ષને અર્થે પાલન કરાય તે ચારિત્ર છે. પ્રથમનાં જ્ઞાન અને દર્શન સાથે 'ય તોજ આ ચારિત્ર કર્મ ક્ષય કરવામાં પરપરાએ ઉપયોગી છે.

તે સિવાય શુભવર્તન દોષાર્થી પુન્ય જપનું કારણ થાય છે. ત્યાં ત્યાં શુભ ઉપયોગ અને શુભ પ્રવૃત્તિ છે. ત્યાં ત્યાં વ્યવહાર આરિત્ર છે અને તે પુન્ય જપનું કારણ છે. પરંપરા, એ મોક્ષનું કારણ થાય છે.

પોતાના શુદ્ધ આત્મામાં અત્યંત નિશ્ચય સ્થિતિ તે ઉત્તમ નિશ્ચય આરિત્ર છે તેથી કમનો ક્ષય થાય છે. દર્શન અને જ્ઞાન બળથી પોતાના શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં સ્થિતિ કરવી અને એ ચિશુદ્ધિના બળે પર દ્રવ્યનું સ્પર્શ ન થાય તેવી સ્વરૂપમાં લીનતા કરવી તે ઉત્તમ આરિત્ર છે. આત્મદર્શન સ્થિર થયા પછી તેમાં એકરસતા થવી દુર્લભ નથી. આ એકરસતા તેજ નિવિંકલ સ્વરૂપસ્થ દશા છે.

આ વ્યવહાર રત્નત્રય સાધન રૂપ છે અને નિશ્ચય રત્નત્રય તે સાધ્ય રૂપ છે. સત્ પુરોષાએ તેનું સંવન કરેલું છે. આ આરિત્ર વર્ગ-તનો પૂરત્ય છે. વ્યવહાર આરિત્ર જે શુભ ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ રૂપે છે તે સ્વર્ગોદ્દિગ્ધનું સાધન છે. શુદ્ધ ઉપયોગમાં ચિદ્રતા રૂપ નિશ્ચય આરિત્ર મોક્ષનું કારણ છે.

વ્યવહાર રત્નત્રયથી નિશ્ચય રત્નત્રય પ્રગટ થાય છે. આ રત્નત્રય વિના કોઈને કોઈ પણ કાળે પોતાના પરમશુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી, આ જાનીઓના દદ નિશ્ચય છે.

મહારણુ ૧૩ મું.

વિશુદ્ધિનાં સાધના.

યેનોપોયન મંચલેસ ચિત્રપાયાતિવગતઃ ।

વિશુદ્ધિરેતિ ચિત્રેષ, મ ચિત્રેયો મુમુક્ષુષા ॥૧॥

“ હું ઉપાય પટે આત્મામાંથી મલીનતા વગરની નાથ’ પામે. અને આત્મામાં વિશુદ્ધિ આવે તે ઉપાય મોક્ષના દરવાજો છે એમ કહેવા.” આત્મામાં રાત કેવી લાગણીઓ છે તેજ મલીનતા છે. એટલે આત્મા મલીનતા ઓછી થાય છે તેટલે અંશે વિશુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે.

મન એ પ્રકારનું છે. એક દ્રવ્ય મન બીજું ભાવ મન. પુરુષતત્ત્વ પરમાણુઓનું બનેલું મન તે દ્રવ્ય મન છે, જેમાંથી અનેક આત્મજીઓ બધાય છે અને આંતર દષ્ટિથી તે જંતવામાં પવ આવે છે. અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને કલ્પનાઓ તે પવ દ્રવ્ય મન છે. ભાવ’ મન આત્માના રચનું છે. તે ઉપયોગ રૂપ છે. ઉપયોગ શુભ, શુદ્ધ, અશુભ અને અશુદ્ધ એમ અનેક પ્રકારે છે. શુદ્ધ ઉપયોગ જે કેવળ સુહૃદ્ સ્વરૂપ નિર્વિકલ્પ રૂપ છે. પીપાસામ વ્યામાં શાકારે અને નિર્શંકાર રૂપ ઉપયોગ છે, જેમાં કર્મમળનો અભાવ છે તેવા શુદ્ધ ઉપયોગ ગિવારનો શુભ, અશુભ અને અશુદ્ધ ઉપયોગ છે તે મલીનતાવાળો છે,

આ ભાવ મન જે જે શુભાશુભ ઉપયોગ રૂપ છે, તેને આત્માની મલીનતાવાળી નિષિતિ કદો નો પેલુ એકજ વાત છે, આ આત્માને અથવા આ ભાવ મનને શુદ્ધ કરવાની વાદ છે, આત્માનું નિર્વાણ દરજ્જાઓએ પ્રથમ આ મનને શોધવું જોઈએ. તેમાં

રહેલા મળને ફર કરવા ફેંદાએ, જેમ રાગી માણસને મળ શુદ્ધિ કર્યા વિના શરીરની પુષ્ટિ કરનારૂં રસાયણ પણ કાંઈ ઉપયોગી થતું નથી, તેમ મન શુદ્ધિ કર્યા વિના આત્મજ્ઞાન કાપડો આપતું નથી, રાગીને પ્રથમ વેદ લેકો લુકાળ આપી તેનો કાકો સાફ કરે છે પછી દવા કે રસાયણ જે આપે છે તે તેને કાયદાકરક થાય છે. તેમ જ્ઞાની શુદ્ધો રૂપ વેદો પ્રથમ મનને શુદ્ધ કરવા શુભ કાર્યમાં મનને અખંડ પ્રવૃત્તિ કરાવવા રૂપ લુકાળ આપી, અશુભ વિચારો અને વર્તનો બંધ કરાવે છે, તે પછી આત્માનું ધ્યાન કરવા રૂપ રસાયણ આપે છે તે સિવાય કરાવેલી મહેનત આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ કરાવનારી થતી નથી.

જેમ પાણીના પ્રવાહને અટકાવવા આડી મળ/શુભ પાળ બાંધવા રૂપ બધ નાખવામાં આવે છે તેથી પાણી રોકાઈ રહે છે, છતાં તે રોકાયેલા પાણીને ખીજી આણુ વાળવાનો પ્રયત્ન કરવામાં ન આવે તો તે પાણી પાળને તોડી નાખશે. અથવા પાળ ઉપર થઈને આવતુ જશે; તેમ મનથી કાઢાં પણ અશુભ વિકલ્પ ન કરવા રૂપ નિશ્ચય કરવામાં આવે તેથી તે નિશ્ચયની પાળ આમળ અશુભ વિકલ્પો અટકશે, છતાં તે મનને ખીજે રહેને જોડવામાં ન આવે તો છેવટે મન તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ગોતાના નિશ્ચયને તોડી નાખશે. માટે મનને સારા વિચારો કરવા તરફ વાળતું જોઈએ. સારા વિચારો કે જાપ કરવા તરફ વળેલો મનનો પ્રવાહ અશુભ માર્ગ તરફ વહન નહિ થાય અને અશુભ વિચારો ન કરવાના નિશ્ચયવાળા પાળનો બધ મળ/શુભ બન્યો રહેશે. આ વિચાર પ્રમાણે મનને શુભ માર્ગમાં જોડવાથી અશુભ વિચારોને અટકાવવાની જરૂર પણ રહેશે નહિ.

અર્થાત્ શુભ વિચારોનું કારણ આપે તેને કુરુક્ષેત્ર નહિં મને; તેથી અશુ-
ભ વિચારો કરતું મન અવિચારીત્વ રૂપ થશે.

જેમ કોઈ કાંટાને કાઢે છે તેમ શુભ વિચારો અશુભ વિચારોને
દૂર પાંચે છે. કોટા કાઢવા માટે સાય કે કાચ રૂપ બીજો કોટા પાંચમાં
નાખવો પડે છે, આ કોટો પ્રયત્ન. કાંટાને કાઢી નાખે છે, કોટો
નીકળ્યા પછી તે બાજોને ફરે ફરવામાં આવે છે. તેમ મનની વિશુદ્ધિ
માટે, મનનો મેદ ફરે ફરવા સાર. પરમાત્માના નામનો જાપ કરવા
રૂપ કે તેમની વીનરામ બારવાળી સહવન મુક્તિનું તા શુદ્ધ આત્મ-
ભાવને મુલ્યક પ્રતિભાજી પ્રમુખનું આદ્યન એવામાં આવે છે. આ
આદ્યનની મહત્ત્વી મનની વિશુદ્ધિ ફરવામાં આવે છે. મહીનતા રૂપ
કોટા આ આદ્યનના કાંટાથી કાઢવામાં આવે છે, તે મહીનતા ફર
વના આદ્યન રૂપ કાંટાને પાંચ નહીં ફરવામાં આવે છે.

આ આદ્યનમાં મન મર્યાદા કાંટાનું ચતુ નથી. જાપ કરવો કે
આહુતિ રાત્રે એવામાં મનને રોકતું પડે છે. આટલી પાંચ વિચાર
દશા છે. આટલી પાંચ મનની પ્રવૃત્તિ છે જ્યાં અશુભ વિચારમાં
પ્રવર્તતા મન કરેલા આટલી મનની પ્રવૃત્તિ રહે છે તે ઉત્તમ છે, મનની

પાંચી પ્રવૃત્તિજન્ય થયેલી છે. જેમ મર્યાદા મર્યાદા પાંચે બોધોને ધીમે
ધીમે જાપ પ્રમુખના ઝેરને ફરે ફરે છે, તેમ પરમાત્માના નામ
રમરમ રૂપ મર્યાદા પાંચરો મનની અશુદ્ધતા રૂપ ઝેરને સાધક ધીમે
ધીમે ફરે ફરે છે. જેર ઉત્તરી ગયા પછી, મર્યાદા કાંટો બોધકાલી
જરેર નથી. મર્યાદા જગથી ઝેરનાં પરમાત્મા દલી જાપ છે. અથવા
રૂપાનરમાં બદલાઈ જાય છે. જેમ અંધમર્યાદા પરમાત્મા પ્રસાદના
પરમાત્મા જગથી, પ્રસાદના રૂપમાં ગદ્યાર્થ જાય છે તેમ મનની
અશુદ્ધિવાળા પરમાત્માનું, પરમાત્માના નામ રમરમ રૂપ પ્રસાદના

જો ફાંતર પામી જાય છે, એટલે અશુદ્ધ કે અશુભ અધ્યવસાયમાંથી મનને પાછું હાવીને મુક્ત આકર્ષણમાં બંદી રહેવું તે શક્યાતમાં પાછું સાહે છે.

હાર. પછી “ હું શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ છું. નિરંજન છું. નિરાકાર છું. ત્યોતિ સ્વરૂપ છું. ” આવા કોઈ પણ વિચારને મુખ્ય રાખીને મનથી મુક્ત-કલ્પના રૂપ જાપ કે પ્રતિભાજી આદિના આકર્ષણને મુકી-રેવું, અને એ શુદ્ધતા, કર્મ અંજન રહિતતા, નિરાકારતા કે ત્યોતિ સ્વરૂપતામાં એક રસ ધર્મ રહેવું. તેમાં રહેવાય તેટલીવાર રહેવું અને ન રહેવાય તો પાછું પ્રથમનું આકર્ષણ પકડી લેવું. તેમાંથી પાછું નિર્વિકલ્પાદિના સ્વરૂપમાં આવવું. આમ ઘોડીવાર આકર્ષણ લેવું અને ઘોડીવાર નિરાકર્ષણ મનને રાખવું. આ પ્રમાણે કેટલાકે સાંચા વખતના અવધાસ પછી મન આત્મામાં આવીને લીન થઈ જાય છે, આ વખતે વિશુદ્ધિ ઘણી થયેલી હોય છે અને જેમ જેમ આત્માના નિર્વિકલ્પ સ્વભાવમાં વધારે વખત રહેવાય છે તેમ તેમ વિશુદ્ધિ વધતી જાય છે.

કાઈની પણ નિદ્રા ન દરવી. પાછી મનુષ્યોને જોઈને તેના કર્મની તેનીજ જ્ઞાતા છે એવો વિચાર કરવો. અથવા તેના કર્મનો જોખમદાર કે જવાબદાર તેજ છે, કરશે તે બરશે, વાવશે તેવું લજારો, એમ વિચાર કરીને તેની નિદ્રા ન કરેનાં ઉપેક્ષા કરવી. શુભવાન મનુષ્યોની સેવા કરવી, શુભાનુરાગ કરવો. દરેક મનુષ્યમાંથી અને દરેક વસ્તુમાંથી મુક્ત જોવાની અને સેવાની દેવ રાખવી, તત્ત્વનો નિશ્ચય કરવો. લોકસંગ્રહ (લોકો) જેમ કરે તેમ કરવા રૂપ નો ત્યાગ કરવો. આત્મશ્રદ્ધા રાખવી. અસ્તૈર્નન્યતા વિરેક કરવો. પામેથી પ્રભુ દિનમરી વચ્ચે મદન કરવાં દુર્ગમ મનુષ્યોનાં ઉપર પણ દેવ

ન કરેલો. પારકી આશાનો ત્યાગ કરેલો. વિવેચાને પાશ્વ સમાન
 લેખવવા, કોઈ જુલિ કરે તો ખુશી ન થવું, કોઈ નિંદા કરે તો
 કોપ ન કરેલો. ધર્મ સુદની નેચા કરવી. તરફ પ્રાપ્ત થાય તેની દૃષ્ટિ.
 રાખવી. મનની પવિત્રતા વધારવી. આત્મ જિજ્ઞાસુ કરવી. જગદ્ગુરુ
 ન કરેલા. વૈરાગ્ય ધારણ કરેલો. મનનો નિમદ કરેલો. ભરમાં રહેલા
 દોષો દૂર કરવા. દેહાદિની વિઠ્ઠલિ-ન્યા વિરૂપાનાં વિચાર કરેલો. સર્વ છવ
 સામે મિત્રતા રાખવી. દુષ્ટી છોડે ઉપર કંપના કરવી. અનિલપદિ
 તાર ભાવનાનો વિચાર કરેલો. પરમાત્મા તરફ ભક્તિ વધારવી.
 એકાંતવાસ એવંચ અથવા નિર્જન પ્રદેશમાં રહી આત્મ તુલના કરવી.
 પ્રમાદનો વિશ્વાસ ન કરેલો. આવશ્યક મુખ્ય કરીને વર્તન રાખવું.
 મનમાં કુવિકલ્પો આવવા ન દેવા. તબી અને, વૈરાગ્ય પુરવતી
 નિશ્ચયે રહેવું. આત્માનું ધ્યાન કરવું. આત્માનાં પરમાત્માનું સંમર્શ
 કરવું આત્મતત્ત્વનો આશાસ્થર કરેલો અને આત્માના આનંદમાં લીન
 થવું આ સર્વ ઉપાયો મનની વિમુક્તિ, વધારવા માટેના છે.
 ખાલી વખત ખીચી હોવાના દુગુણો લોકને તેની નિંદા કે વાતોમાં
 આ છવ એટલો ગંધા રસ જે છે, કે વિના પ્રયોજને પોતાની વિમુક્તિ
 સુમાવીને મહાનવામાં વધારવા કરે છે, પણ એવા છવ વિચાર નથી
 કરતા કે તેના મૂળ દોષોના વ્યાખ્યાનર ને છે. તેનો સામે કે જોટો
 બદલો તેને મળશે. તમારા વિચારથી તેનું સાફ કે ખુદ, થવાનું નથી,
 માટે તે તરફ ઉપેક્ષા કરવી અને આત્મજ્ઞાન મનન રાખવું. માયામાં
 ખીલું શું દોષ શું છે? માટે પોતાની નિર્મળતાની ખાતર પારકી
 નિંતાનો ત્યાગ કરેલો થાય છે. વિમુક્તિ એજ અમુત છે. તેજ પરમ
 ધર્મ છે. મુખની ખાતર છે. મોક્ષનો માર્ગ પણ તેજ છે. સિદ્ધાંતનું
 આજ રહ્યું છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું:

આત્મસંકેત.

ચિત્તં નિધાય ચિદ્રૂપે, કુર્યાદ્દાગંગાચોદૈતં ।

મુર્ધાનિરંતરં કુંભે યથા પાનીયહારિણી ॥૧૧॥

“ જેમ પાણીહારી માથે પાણીનું બેંદું હોય છતાં પોતાનું મન પાણીના ભરેલા ઘડા તરફ રાખીને પોતાની સખીઓની સાથે, વચનથી, બોલવાનું અને શરીરથી એટલે હાથદ્વારા તાળીઓ પાડવી, હસવું ઈત્યાદિ વિવિધ પ્રકારથી બેઠાઓ-પ્રવૃત્તિઓ કરે છે છતાં બેઠાને પડવા દેતી નથી, તેવી રીતે આત્મ કલ્યાણના ઈચ્છક મનુષ્યે પોતાનું ચિત્ત આત્મા તરફ રાખીને વ્યવહારથી-ઉપરથી વચન અને શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવી.”

આપુણ્ય અદ્ય છે, વિધિો અનેક છે. પૂર્વ ક્રમને લઈને વ્યવહારની-ઉદર નિર્વાહની મુશ્કેલીઓ પણ હોય છે. રાત્રાદિકનો ઉપદ્રવ કે કુટુંબની ચિંતાઓ પણ નડે છે, આવી સ્થિતિમાં આશ્વે આત્મભૂત કલ્યાણ કેવી રીતે કરવું ? સત્ય સમજના પછી વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કંટાળા ભરેલી કેટલાકને લાગે છે: અને આત્મા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવામાં ચિત્ત ખેંચાયા કરે છે તે સાથે વ્યવહારની પ્રવૃત્તિમાંથી કે બાબતદારી-માંથી કે ફરજમાંથી છુટી સમય તેવું પણ હોવું નથી, આવા મનુષ્યોએ આત્મ સ્મરણ માટે વ્યવહાર આંતરે વખત કેવી રીતે નેમવે અને પોતાનું કલ્યાણ કેવી રીતે કરવું ? પ્રથમ આ બાબત લક્ષમાં રાખીને તાની પુરો તેવા હેતુને ઉદ્દેશ્યને કહે છે કે, પાણીહારી વાતા કરવા હસવા અને તાળીઓ પાડવાદિ ક્રિયા કરતાં જેમ પાણીના બેઠામાંથી પોતાનું

હસ મુકતી નથી તેની રીતે આત્મસૂક્ષ્મગુણ ગ્રાહીને તમે વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ કરો, અથવા ગાય જેમ ચારે થરવાને વનમાં ગાય છે, તેને ચાહરું, ઘેર દેવા છે. આ ગાય ચારે ચરે છે, વનમાં ચારે બાજુ ફરે કરે છે, પાણી પીવે છે અને મોનાના સમુદાયમાં પણ યુમે છે, છતાં ને ગાયની આ દરેક પ્રવૃત્તિમાં 'મુક્તા કે ઉપયોગ', 'યા સાંગહીનો મોનાના બહાસા પાહરણમાં જ દેવા છે. આવી રીતે આત્મ જાતના મનુષ્ય આત્મા, વ્યવહારના દરેક કરવા છતાં મોનાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું હસ મુકતો નથી, અથવા ભર બખરમાં નહ મોનાના ખેલ કરે છે, વાંચ સદાને દોર ઉપર ચડે છે, લેકા કાલાદુલ કરે છે, નામે તેના મોખનીઆ દોલ કે ખીચ - વાહ્યાં વગાડે છે, રાઈ ગાયન કરે છે, આદલા બધાં વિશેષનાં સાધનો-શરણો દોવા છતાં દોર પર, ચડેલો નહ ત્યાં મોનાની રમણ શરૂ કરે છે, તે વખતે મોનાની મુરતા દોર નરહતી મુકતો નથી, લેકાના કાળાદળને ગાયકારતો નથી, કાળ કાળ લેકા જેવા આવ્યા છે અને તેઓ કેવા છે, તે તરફ ધ્યાન આપતો નથી, ચાહન વગાડનાર કે ગાયન કરનાર સું ખોલે છે અને કેવું વગાડે છે તે પણ તે વખતે તેના લક્ષમાં નથી. કેવળ મોનાની મુરતા દોર ઉપર જ રાખતો હોવાથી ખેલ પુરો કરી શરપાવ મેળવે છે, એ વખતે જરા પણ કલ ખીચ વાંકે, કરે તો ઉપરથી પડે, લાકમાં બાળે કે મરે અને લેકામાં હાંસી પાન ધાપ, વળી શરપાવ પણ ન વળે, છતાં તેવા પ્રમો-ભાવે જ આવે છે. આ દૃષ્ટિ આત્મ સ્થાનનો દરેક હવ વ્યવહારમાં બધી પ્રવૃત્તિ કરે છે છતાં તે મોનાનું જાત મુકતો નથી.

... દમીઆના મનમાં જેમ સૂચી દિવસ કમનુંજ દસ, દાસનીજ આપના, કમનું જ ચિંતન રહે છે, સર્વ સ્થાને તે મોનાના દમી

પુરુષને, કે પુરુષાચોતાની પ્રેમ ખાવને જોયા કરે છે, દરેક શબ્દમાં તેના જ લાલુકાર તેને સંભળાય છે; સ્વપ્નાં પણ તેના જ આવે છે. વિચારમાં પણ તેની જ આદૃતિઓ મનમાં ખરી થાય છે. ખાવાનું પીવાનું સુવાનું ઉઘવાનું અને તેના માટે લોકલાજને પણ તેઓ જુડી જાય છે. આત્મા એક 'દુષ્ટીક', વિયોગગ્રીવ, દુઃખદાઈ અને વિરસ પરિલામવાળી કામની ભાવના છે તેને માટે જ્યારે મનુષ્યો પોતાનું જાન જૂલીને એકતાર તેમાં જને છે તો પછી જે સાશ્વત, અખંડ સુખદૃષ્ટ, સુંદર, પરિલામવાળા પરમાત્માનો માર્ગ છે તેની અંદર આ હવે કેટલી બધી જગૃતિ રાખવી જોઈએ ? કેટલો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ ? આવી લાગણીથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરાય નો આત્મા તે પરમાત્મા બની રહે છે.

જે જે ક્રિયાઓ કરમામાં આવે તે તે સર્વ ક્રિયામાં આત્મ ઉપયોગની જગૃતિ હોવી જોઈએ. તે ક્રિયા પણ આત્માને માટે જ કરવી જોઈએ, આત્માની સાથે તે ક્રિયાનો સંબંધ જોડાયો જોઈએ, તો જ તે ક્રિયા કર્મની નિર્જડ કરી આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી આપે છે.

જાણવાન મહારીર દેવ, કહે છે કે; “આ માર્ગ ધીર પુરુષોનો છે, આ માર્ગમાં ધીર પુરુષોએ પ્રવૃત્તિ કરી છે.” એટલે આ માર્ગમાં અનેક વિધો આવવા સંભવ છે. પણ તે વખતે પોતાનું આત્મજ્ઞાન ન જુલનું, આત્મજ્ઞાન જગૃત રાખી શકે તે જ ધીર પુરુષ છે. વિધો તો આવવાનાં જ, પણ આ વિધો તે પ્રજા માર્ગના પ્રવાસીની કસોટી રૂપ છે. કસોટીમાંથી પાસ થાય તો જ તે સાત્તાની કિંમત અંગે અર ઉપજે છે. તેમ વિધની કસોટીમાંથી આ હવે પસાર થવાનું છે. પોતાના પ્રજા સ્મરણના માર્ગમાં ગ્રેમ, શોક, ઉપાધિ, આળસ્ય, સ્તેષ

વાસના, કામ્યાદિ આદ્યં વ્યાપી ઉભાં રહે છે, તે વખતે જો આ છવ પામર, રાંદ, હવાત, નિરાશ, અને ઉત્સાહ રહિત થઈને 'હું શુદ્ધ આત્મા છું' એ સ્મરણુ મૂકી દે તો વિધિ મળજીન થઈને તેના ઉપર ચડી બેસે છે. તે વખતે છવ એમ વિચારે છે કે આજે નહિ પણ કાલે સ્મરણુ કરીશ, મંત્રીના પછી કરીશ, કે આ કાલે પુરૂં થયા પછી કરીશ તો બહાર સમજાવું કે તે ધીર પૂરણ નથી, પણ કાપર છે, ધીમે ધીમે તેની કાવરતામાં વધારો થશે અને એક વખત એવો આવશે કે તેની આ સુંદર પ્રકૃતિ છુટી જશે, આવા વખતે પૂરવા મહાન પુરુષોનાં છવનો યાદ કરી, તેઓના અખંડ પુરુષાર્થને દષ્ટિમાં રાખી, સંગમદેવ જોવાના છ છ મંત્રીનાના ઉપસૂત્રમાં પણ નિશ્ચય અને અટકામ રહેલા પ્રભુ મહાવીર જેવા વીર પુરુષો તરફ લક્ષ રાખીને ઉદ્ય આલેશાં કુમોંથી પરમન ન પામતાં, વિધિને દહાવી દેવાથી તેના પુરુષાર્થમાં, ઉત્સાહમાં અને છવનમાં કોઈ અપૂરે શક્તિ પ્રગટ થશે, આ બધા અનિશ્ચયો તેમાં જળને મેળવશે, આ ઉત્સાહ તેથી મહાન ઉત્સાહને પ્રગટ કરશે, માટે તેના વિધિનાં પ્રસંગે પુરુષોશયી બળ વાપરવું અને આત્મજ્ઞાન અને આત્મ સ્મરણુ શુદ્ધવું નહિ.

આમાં વિધિ આપણને શુદ્ધ કરવા માટે આવે છે, આપણી બંદર, છુપાયેલી-મુની પહેલી શક્તિને બાહ્યર લાવવા માટે આવે છે. વિધિની મામે જળ વાપરવાથી સત્તામાં રહેલી વિશેષ શક્તિ બાહ્યર આવે છે. જેમ વિધિ મોટું તેમ જોને છવના પુરુષાર્થ વધારે કરવો પડે છે અને જેમ પુરુષાર્થ કમ છે તેમ સત્તામાં રહેલી શક્તિ બાહ્યર આવે છે, અને તેટલો જ આત્મા શુદ્ધ થાય છે તથા આગળ રહે છે. માટે વિધિથી નિરુચ્ચાકી ન થતાં તે વખતે જમણા બેરથી પુરુષાર્થ કરવો.

રાગાદિક પાપ પ્રકૃતિના ઉદય રૂપ છે, તે ભોગ્યાથી જોવા
 થાય છે, તે સાથે આત્મ વ્યવૃત્તિ વધારવામાં આવે તો જે વિપાક
 ભોગવાય છે તેના કરતાં આત્મ શુદ્ધિથી, આત્મ ઉપયોગની તિવ્ર
 વ્યવૃત્તિથી પ્રદેશદ્વારા ઘણી સ્થેલાઈથી અને હુંક વખતમાં તે કર્મો
 ઓછાં કરી શકાય છે.

શાસ્ત્રોમાં કે પરપરા દ્વારા જેમ સંજ્ઞાય છે કે પ્રભુ મહાવીરને
 જેટલાં કર્મો હોવા જવમાં હતા, તેટલાં તેવીશ નીચકરોનાં ભોગાં મળીને
 હતાં, છતાં રીપસદેવ જગવાનને એક દગ્ગર વર્ષ કર્મ ખપાવતાં
 હાથમાં, ખીજા તીર્થકરોને થોડો, ઝાઝો પગ વખત લાગ્યો, ત્યારે
 મહાવીર પ્રભુએ તે સર્વ કર્મો સાધાગર વર્ષમાં બાળીને જતમ કરી
 નાખી કેવળતાન પ્રકટ કર્યું. આનું કારણ એજ છે કે પ્રભુ મહાવીરે
 પ્રયત્ન પુરુષાર્થ અને અખંડ વ્યવૃત્તિ રાખી, તેથી હુંક વખતમાં કર્મોનો
 નાશ કર્યો. જેટલાંક નિશ્ચયિત કર્મો વિપાક ભોગ્યાં અને જેટલાંક
 સોપાનમિક કર્મો આત્માની નિર્મળતાએ પ્રદેશ ભોગ્યાં. કહેવાનો
 આશય એ છે કે આવાં પ્રયત્ન અને ધોર કર્મના ઉદય વખતે પણ
 તે મહાન પુરુષો પોતાના ચિદ્રપરુસ્મરણ બ્રહ્મતા કે મહતા નહિ. ખરું
 કહો તો આવાં વિધોએજ તેમને હુંક વખતમાં પ્રયત્ન પુરુષાર્થ
 કરાવીને નિર્મળ બનાવ્યા છે. ઝોં, સોદં, હું ગુહાત્મા છું. વિગેરેમાંથી
 દાર્ઢ પલુ શબ્દનો અર્થ બપ વધારવાની વરૂર છે. આજ આત્મ
 સ્મરણ છે. પરમાત્માના નામને સત્તવનારો દાર્ઢ પલુ શબ્દ લ્યો,
 અમુકજ શબ્દ લેવો તેવો આમલ કરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી,
 કેમ કે જગવાનનાં-ગુહ આત્માનાં હૃદયો નામ છે. માટે ગમે તે નામે
 ગુહ આત્માને યાદ કરો. તેનું સ્મરણ કરો. એક આંખમાંથી ઉધારો

નેટલો વખત કે આજોઆજ હોય તેટલો વખત પ્રભુ તા રમેરણુ-બુલો નહિ. ત્યાર પછી તે અખડ રમણુ થાય છે. વગર જાણે તે તરફ ઉપયોગ રાખ્યા એટલે જાણ્યા કરે છે. આનું નામ પદ્મધ્યાન છે. આ પદ્મધ્યાન આત્મા પછીજ રૂપધ્યાનની સરવાલ થાય છે. એ પદ્મધ્યાનને છેડેજ રૂપ પ્રગટે છે, આત્મ સ્વરૂપ દેખાય છે. અને પછી તે રૂપનુ ધ્યાન કરાય છે તે રૂપધ્યાનુ ધ્યાન કહેવાય છે. અને આ રૂપધ્યાન તેજ રૂપાનિન ધ્યાનનુ કારણ છે, માટે-ભોજન કરતાં, પાણી પીતાં, મુતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, હાલતાં, ચાલતાં હું શુદ્ધ આત્મા છું આ પાતને જુલો નહિ.

તપ કરતાં, મૌનપણું ધારણુ કરતાં, વ્રતો પાલના, આનમં ભણુતા, પ્રભુને નમસ્કાર કરતાં, મંદિરે જતાં, ચાંચન કરતાં, પૂજન કરતાં, યાત્રા કરતાં, અભિષેક કરતાં કાંઈના સમાનમમાં આવતાં, અને વાદન મર, બેસીને જતાં પશુ હું શુદ્ધ આત્મા છું એ ધ્યાન સુકશે નહિ.

ભજુતાં, ભજાવતાં, સેવા કરતાં, દાનાદિ દેતાં, પત્રપકાર કરતાં. યમ નિયમ પાળતાં. યંયમ ધારણુ કરતાં, પંચ હું શુદ્ધ આત્મા છું એ ધ્યાનને જુલમો નહિ. તેથીજ મોક્ષ પમાય છે.

આત્મમનશ્ચિતિ વિનાની ક્રિયા કરતાં સ્વર્ગાર્થિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને હું આત્મા છું એ વ્યવસ્થિતિવાળો આત્મા કેમની નિર્જરા કરી આત્માને ઉત્તરણ બનાવે છે. તે સિદ્ધાન્તની શાનિકે ક્રિયાથી મુત્યુ પમાય છે.

મુંમુનુઓ ! વૈરાગ્યમાં રહિ કરો, સર્વ મંથનો ત્યાગ કરો, તત્ત્વજ્ઞ મુરનો આશ્રય લેઓ, મંથન રચીકરો, સર્વ શાન્તો-સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ.

કરો, નિર્ગન અને નિરૂપદ્રવ સ્થાનમાં ગઈને રહો, સર્વ ચિંતાનો ત્યાગ કરો, સિદ્ધાસન કે પદ્માસનાદિ આસને લાંગા વખત મુઘી યાનિથી જેસી શકાય તેવું આસન દ્વં કરો, સમભાવ ધારણુ કરો અને મનને નિશ્ચળ કરી 'હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છું' આ પદ્મથ ધ્યાનનો અભ્યાસ કરો. એથી કર્મનો નાશ થાય છે. ઉત્તમ ધર્મે ધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય છે અને છેવટે શાશ્વત શાંતિવાળા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાં વૃક્ષો વરસાદ થવાથી વૃદ્ધિ પામે છે તેમ નિર્મળ આત્માના ધ્યાનથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે. વરસાદ વરસવાથી ગાંડુરાઓ પ્રગટી નીકળે છે તેમ શુદ્ધ આત્માના દર્શનથી મોક્ષ દેવાવાળો ધર્મ પ્રગટે છે.

વ્રતો લીધાં નહોય, સાંજો ભજ્યાં નહોય, નિર્ગન સ્થાનમાં નિવાસ ન કરાતો હોય, બાલ અબ્બતર સંગનો લાગ ન કર્યો હોય, મૌન ધારણુ ન કર્યું હોય, અને યોગ ધારણુ ન કર્યો હોય, કન્યાદિ કયા વિના પણું જે તે નિરંતર અખંડ આત્મજ્ઞાનનું જ ચિંતન કરતો હોય તો તે જીવનું મોક્ષ થઈ શકે છે. આત્મસ્મરણ એ એવી પ્રણય વસ્તુ છે કે તેની અંકર વ્રતાદિ લીધા વિના પણ વ્રતાદિનું પાલન થઈ જાય છે.

જ ખંડનું રાજ્ય પાળતા છતાં પણ શુદ્ધ આત્માનું અખંડ સ્મરણુ કરનાર, શુદ્ધ આત્મામાં રક્ષા થયેલ, નિરંતર તે તરફ લક્ષ બાંધી વર્તન કરનાર ભરત મહારાજન વિશેષ કામગમન કરનાં આરિસા ભુવનમાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા. આ શુદ્ધ આત્માના સ્મરણુનો જ મહીમા છે. સદા શુદ્ધ આત્માનું સ્મરણુ કરનાર ઉપદેશી બ્રહ્મદારના સંકેતો

દાર્ય કરેના દેવાય જતા પશુ અનુષ્ઠ કરેથી બંધાનો નથી, તેનો આત્મા અસમ દેવી સહે છે-રહી જાય છે.

રોગની પીડાના જતાં, યદિ મુકિતી તાળના કરનાં જતાં અને દોરડાં પ્રમુખથી બધાના જતાં આત્મરસપાનું ચિંતન કરવાનું બુદ્ધવું નહિ. આત્માનું ચિંતન કરનાર બુખથી, દાદથી, તાપથી, તૃપ્તથી, અને આ નાપથી આત્મધ્યાન કરેના નથી, સ્તુતિ કરવાથી તેને દાર્ય થતો નથી, નિદાથી તેને ખેદ થતો નથી, શુભાશુભપરદશના આવવા કે જવાથી તેને ચમકેપ થતો નથી, નિષ્ફલિમાં તેને પ્રભેદ જાણતો નથી તે વિપ-
નિમાં તેને શોક થતો નથી.

નિઃસ્વ મુદ્ધ આત્માનું અમરણ કરનાર બીજા શોકના સમાગમમાં આવે જતાં તે પોતાનું આત્મધ્યાન બંધે નહીં. એ જ્ઞાન બૂલાવનાર હારણો-નિમિત્તો છે એમ જાણીને તેને પ્રગ્ધિ વિનેષ જાણુન રહે છે. આવા વિરોધી પ્રત્યેમાં જાણુન રહેવાથી અનુકૂળ પ્રત્યેમાં તેની જાણુતિ ટકી રહે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. હે મુમુક્ષુઓ! તમે એટલી જાણી જાણુતિ રાખો, આત્માનું અમરણ એટલું બધું વધારા કે કાષ્ટ રોગથી હલેસથી કે અનેક મનુષ્યોના સમાગમથી તમારા આત્માનું નમને વિગમરણ થાય નહિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પરચિંતનનો ત્યાગ.

કારણ કર્મબંધસ્ય, પરદ્રવ્યસ્વાચિંતનં ।

સ્વદ્રવ્યસ્ય વિશુદ્ધસ્ય, તત્ત્વોક્ષસ્યૈવ કેવલં । ૧

“ પરદ્રવ્યનું ચિંતન કરવું તેજ કર્મબંધ થવાનું કારણ છે અને પવિત્ર આત્મદ્રવ્યનું ચિંતન કરવું તે દેવળ મોક્ષનુંજ કારણ છે. ૧ ”

સજીવ અને નિર્જીવ બન્ને પદાર્થોથી આ વિશ્વ ભરેલું છે. સજીવ પદાર્થમાં અનંતજીવ દ્રવ્યો છે. અજીવ પદાર્થમાં જીવદ્રવ્ય કરતાં અનંતગુણા બહુ દ્રવ્યો છે. અનંતજીવદ્રવ્યમાથી પોતાના આત્માને ભુલો કરીને તેનો વિચાર કરવો, તેનું ચિંતન કરવું અને તેમાંજ સ્થિર થઈ રહેવું તેજ મોક્ષનું કારણ છે, તે સિવાય બાકી રહ્યાં તે ગ્રંથે મજીવ અને નિર્જીવ દ્રવ્યો છે, તે પરદ્રવ્ય છે તેનું ચિંતન કરવું, તેમાં શુભાશુભ ઉપયોગ દેવો, તેમાં તદાકારે પરિણમવું તે પરદ્રવ્યનું ચિંતન કરવાનું કહેવાય છે, તે કર્મબંધનું કારણ છે.

ચિંતન એ પ્રકારે થાય છે. એકતો તેના સ્વરૂપનો વિચાર કરી, પરિણામે દુઃખ રૂપ બનણી તેનાથી પાછું દાવા રૂપે હોય છે. બીજું ચિંતન રાગદ્વંડની લાગણીથી થાય છે. આંદી જે વાન કહેવામાં આવે છે તે રાગદ્વંડની લાગણીઓ પેદા કરનાર ચિંતનના ત્યાગ માટે છે.

બહુ વસ્તુનું ચિંતન તેના આકર્ષક ગુણને લઈને થાય છે અને બીજું તેના સ્વભાવથી આત્માનો સ્વભાવ ભુલો છે, તેની સરખામણી અથવા નિશ્ચય કરવા માટે થાય છે. પ્રથમનું ચિંતન ત્યાગ કરવા યોગ્ય

છે. બીજાં ચિંતન વસ્તુતત્ત્વના નિર્ભય માટે કરીને તેનો નિશ્ચય થયે પછીજ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. આત્મવસ્તુના ચિંતનમાં પણ અનંત આત્મદ્રવ્યો છે, તેમાંથી સાતાદૃષ્ટ પાત્ર, મુખ દુઃખના અનુભવ કરવા પછી પોતાનું પોતાને ઉપયોગી છે, અને પોતા માટે પોતામાંજ અનુભવો થાય છે. માટે બીજા અરિહતાદિ પવિત્ર આત્મા સાથે પોતાના આત્મદ્રવ્યની સરખામણી કે નિશ્ચય કરી લીધા પછી પોતામાંજ સ્થિરતા કરવાની છે, અને તે સિવાયના બીજા ઇચ્છના ચિંતનનો તે અવશ્ય ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

આગળ વધવામાં આર્થબળ માટે અરિહત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિરાજ આ પાંચ પરમેષ્ઠિની મદદ લેવામાં આવે છે, પણ માગ ઉપર ચક્રમાં જેમ દાદરાની સહાય લેવામાં આવે છે તેમ આત્મદ્રવ્યથી જુદા તે અરિહતાદિની મદદથી આગળ વધવું અને માગ ઉપર ચડી ગયા પછી જેમ દાદરનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે તેમ મુક્ત આત્મદ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થયા પછી આ મદદગારોના ચિંતનનો પણ છેવટે ત્યાગ કરવો.

જે જે આત્માઓ જેટલા જેટલા આગળ વધ્યા હશે-તેમનો આત્મા જેટલો નિર્મળ થયો હશે. તેના પ્રમાણમાં તે પરવસ્તુના ચિંતનનો ત્યાગ કરી શકશે. આગળ વધવામાં પ્રથમ વૈરાગ્યની ભૂમિતિ છે. દોષ દર્શન વૈરાગ્યચાળાને દુનિયાની ધાન્ડીખરી વસ્તુમાં દુઃખજ દેખાય છે, તે દરેક વસ્તુની કાળી બાજુ જોઈને તેમાં દોષ જાણતાં તેનો ત્યાગ કરશે. આવા ત્યાગની પ્રથમ ધારી જરૂર છે. આવો ત્યાગ તેના માર્ગમાં મુખ્યતાએ વિદ્ય રૂપ જાણાની રાજ, વૈભવ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, મિત્રા, દુકુંઓ, મંબદીઓ, ધર, જમીન, આદિ તમામ વસ્તુ-

જાનો ત્યાગ કરાવશે. આ લાગથી મોદ્દ ઉત્પન્ન કરાવનારાં, દુનિયાના બધનમાં બાંધી રાખનારાં કર્મેબંધનનાં ઘણાં કારણો જોઈ શકાય છે. છતાં સદ્ચારોનો આ ત્યાગ હોવાથી એકનો ત્યાગ કરાવી બીજા વસ્તુ જાનો તે સંપ્રદ કરાવશે. તે ત્યાગી થશે, ત્યાં માતાપિતાને દેકારો તેને શુદ્ધી જરૂર પડશે, ભાઈઓને દેકારો શુદ્ધભાઈઓ સ્થાન લેશે, પુત્ર પુત્રીઓને દેકારો શિષ્ય શિષ્યાઓ આવશે, ઘરને દેકારો ઉપાશ્રય, માં, ધર્મશાળાદિ સ્થાન મદદ કરવાં પડશે, ધનને દેકારો પુસ્તકો આવશે, તાંબાપીતલ સોનારૂપાના વાસણોને સ્થાને સાદાંનાં ઉપગરણો જોડવાશે, વસ્ત્રોનો રૂપાંતરે મંચ કરવો પડશે અને નોકર આકરાદિના સ્થાને ગૃહસ્થ શિષ્યોનો સમુદાય હાજરી આવશે.

આમ એકના ત્યાગ પછી બીજાનું મદદ કરવાનું આવે છે, છતાં પ્રથમ કરનાં આ રૂપાંતર ઘણું સારું છે. આગળ વધવામાં મદદગાર સાધન છે. પાપ આશ્રવનાં સાધનોને દેકારો પુન્ય આશ્રવનાં કારણો આ છે. અશુભને સ્થાને એ શુભ સાધનો છે. તાત્ત્વિક સમસ્તવાગાને બદલે ઉપર ઉપરની ક્ષામણીવાળાં છે એટલે મગ્નજીવ બંધન કે પ્રતિબંધ રૂપ નથી.

આટલું છતાં જો પ્રથમનો વૈરાગ્ય બન્યો રહે; આત્મો ન ગયો હોય એટલુંજ નહિ પણ તેમાં દિનપર દિન વધારો થતો રહ્યો હોય તો આગળ વધતાં, સૂત્ર સિદ્ધાંત લખતાં, ગુર્વાદિકની મેવા કરતાં અને સત્સમાગમમાં રહેતાં, તાત્ત્વિક લાગ જોને જ્ઞાનચર્ચિત વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે. તે પ્રગટ થાય છે, પણ જો તે વૈરાગ્ય અમુક દિવસ પૂરતો જ હોય, વ્યવહારનાં કંટાળાવીજ ઉત્પન્ન થયેલો હોય અંથવા અન્ય કારણોવાળી ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો આ

પુસ્તકાદિ જે રૂપાંતરે પ્રદાન કરેલાં છે તેજ પ્રતિગથ અને મમત્વનાં સ્થાન થઈ પડશે, સ્ત્રી પુત્રાદિ જે બંધનનાં કારણે હતાં તેના કરતાં આ શિષ્ય શિષ્યાદિ વધારે બંધનના નિમિત્તો થશે, પ્રથમનાં કર્મ બંધનનાં કાળજીથી આ વિશેષ બંધનનાં કારણે થઈ પડશે, પ્રથમ જેને પ્રતિગથ રૂપે પ્રજુના માર્ગમાં આ શ્રવ માનતા હશે, તેને હવે આ રૂપાંતરે પ્રદાન કરેલા સાધનો પ્રજુના માર્ગમાં વિશેષ પ્રકારે પ્રતિગથ રૂપે થશે, આત્મભાન ભૂલાવશે, આમક્રમ બનાવશે અને છેવટે આગળ વધવામાં અશક્ત બનાવી મૂકશે.

પણ જે પ્રથમના વાક્ય વૈરાગ્યમાં વધારે થતા રહે, આત્મા તરફનું નિશાન મજબુત થાય, ગમે તે બોલે આત્મસ્વરૂપ, પ્રગટ કરવું નહીં એ નિશ્ચય દૃઢ થાય, આ શુભ બંધનોમાં પણ તે ક્યાંઈ ન બંધાયા હોય, મનમતાનરના કહામહો આદ્યાદિ શૈલીના જ્ઞાનથી તોડી પાડ્યાં હોય, કોષ માનાદિ કથાને પાતળા કરી નાખ્યા હોય, અને શુદ્ધ રૂપાથી આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તો તેનો વૈરાગ્ય તત્ત્વજ્ઞાનના રૂપમાં બદલાઈ જશે.

હવે તેને કર્મ કાર્યથી પડેલા મતભેદ નહિવા લાગશે, અપેક્ષાઓ ન બધા મતમતાંગેના સવળા અર્થો અને નિર્ભૂયા કરી શકશે, તેને મન પોતાનું અને પારકુ હવે રહેશે નહિ, કાર્મ પોતાનું કે પારકુ નથી અથવા બધા પોતાના છે એવો દિવ્ય પ્રેમ પ્રગટ થશે, ગમે તે મનના હોય છતાં આ કુલ્લીને દેખીને તે મતાંતર વાગાને પણ પ્રેમ અને પૂજ્ય હૃદિ પ્રગટ થશે, તેનું નિશાન એક સત્ય આત્માજ રહેશે, તેની નજરમાં હવેનાં માર્ગો દેખાઈ આવશે, અને કાર્મ સ્વ માને પ્રવાણ કરનારને કાળો તેનું નિશાન બદલાવીને અને કાળો તેની આંખો સમજવાને બીજા માને તરફ અગ્રીતિ કે દંપની લાગતી

બંધ કરાવી શકશે, તેના મને તે કર્મ માર્ગમાં પણ જ્ઞાનની મુખ્યતા દર્શો, તેના સદ્ગુણ વાર્તાવાપમાં પણ આત્મજ્ઞાન ભરેલું દર્શો, તેની ધાર્મિક દેશનામાં પણ આત્મ માર્ગજ દર્શો તે પગલે પોતાનો રહેશે, તે વ્યવહારથી બધાને જોડાવશે, બધાને આદર્શો, છતાં તેનું હૃદય નિર્લેપ જ રહેશે. હું આત્મા છું, શુદ્ધ આત્મા છું, આ નિશાન અને હૃદયની ભાવના તદાકારે પરિણમતિ રહેશે. પહેલાં જે વસ્તુની કાળી બાબુને તે જોતો હતો, હવે તેની દૃષ્ટિ વસ્તુની બીજી બાબુ જોનારી થશે, છતાં તેનું હૃદય ઉગ્ગ્રવળ બાલુ તરફજ પ્રવૃત્તિ કરતું રહેશે અને કાળી બાબુની ઉપેક્ષા કરશે, અથવા કાળી બાબુના સ્વભાવને જાણીને અમુક ભૂમિકામાં એમજ વર્તન હોય, એવીજ લાગણી હોય. એમ માનીને પોતે પોતાના નિશાન તરફ ધુરતા રાખીને આગળને આગળ આજ્ઞા કરશે, દોષવાળી કાળી બાબુ તરફ પોતાની ઉપેક્ષા દૃષ્ટિ રાખીને તે કોયો પોતામાં તો દાખલ થવા નહિ આપે, પણ ક્ષીમણે કાઈ પૂછે કે તું કહ્યો છા માટે? અને આંખાને કાઈ પૂછે કે તુ મીઠા છા માટે? આના ઉત્તરમાં બન્ને તરફનો એવોજ જવાબ મળે કે 'અમારો એવોજ સ્વભાવ છે, જેને જેની જરૂરીયાત હોય તે તેનો સત્કાર કરે'. તેમ બન્ને વસ્તુના સ્વભાવને જાણનાર ને તરફ રાગ હોય ન કરતાં પોતાના સ્વભાવમાંજ ને રહેશે.

જેમ જેમ આત્મા આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ પર વસ્તુના ચિતનનો લાગ તેનામાં વધારે ને વધારે થવા કરે છે. આ વૈરાગ્ય છેવટે સમભાવના રૂપમાં અદ્વાર્ક જાય છે. એ સમભાવમાં નહિ રાગ કે નહિ દ્વેષ. પણ કેવળ મધુર શાંતિ જ હોય છે. આ શાંતિમાં આવતાં પર વસ્તુનું ચિંતન લગભગ બંધ થાય છે. તેની મીઠી નજરથી બીજાને શાંતિ મળે છે. તેનો ઉપદેશ કોઈનાં અમોઘ

રૂપ છે. એકવાર કહેવાથીજ બીજા ઉપર સારી અસર થાય છે. તેની આલુપાલુ નજીક આવેલા કંવાના પર વિરોધ સાંત થાય છે. આ તેના સમભાવની છાયા છે. આ બુદ્ધિ પછીની બુદ્ધિમાં મનમાં હિંસા વૃત્તિઓનો ક્ષય થાય છે, દવે તેના મનમાં સંકલ્પો કે વિકલ્પો બાકી રહેતા નથી. જે છે તે વસ્તુ છે. તેમાં વચનને કે મનને પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી. તેનું મન મનાતિત વસ્તુમાં લયપામી રાખ છે. આત્માના અખર મુખનો તે જોડતા બને છે. આ વિશ્વ તેને દરતામલકવત્ દેખાય છે. હાથમાં રાંધેલું આમણું જેમજેલું ચકાય છે તેમ તે વિશ્વને જોઈ રહે છે. આ સર્વ પ્રતાપ આત્મા સિવાય અન્ય વસ્તુનું ચિંતન ન કરવાનોજ છે. આ પર વસ્તુના અતનનો ત્યાગ આમ ક્રમશઃ વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ અને સત્ય તત્ત્વના જ્ઞાનથી બને છે. હે આત્મદેવ! તમે જિજ્ઞાસુ સ્વરૂપ છો. આ વિભાવ પર્વાયના ચિંતનથી તમને કાંઈ લાભ નથી. તે ચિંતનમાં રાગ દ્વેષનાં ખીજ ગંડાં છે તેને પોષણ આપીશો નો તેમાંથી કડવાં ફળો પેદા થશે.

હે આત્મનૃ! જેની રીતે તમે પર દ્રવ્યોનું નિરતર ચિંતન કરો છો તેવીજ રીતે જો આત્મ દ્રવ્યનું સમરૂપ કરો નો મુકિત તમારા હાથમાંજ છે. લેકિને રંગન કરવાને નિરતર પ્રયત્ન કરો છો તેવો પ્રયત્ન જો તમાગ આત્માને માટે કરો તો મોક્ષ પદ તમારા માટે હેતુ નથી. પરને રંગન કરવા તે વિભાવ પરિણામ છે. આત્મા સ્વભાવ રૂપ છે. સ્વભાવ દશામાં આવ્યા વિના તાર્તિવક સુખ નથી. 'હે જીવ! ગુરુ પામેથી આત્મજ્ઞાન મેળવ. અન્ય મંગલો ત્યાગ કરી આત્માનું અવત્તળન કરી તેમાં સ્થિર થા. હું ચોક્કસ કહું છું કે આ પર દ્રવ્યનો અસ્થય વિયોગ થશે માટે તેમાં પ્રીતિ ન કર. તત્ત્વદષ્ટિ વાળાને મું ત્યાગ કરવા ચોક્કસ નથી? અર્થાત્ સર્વ છે. આત્મ સ્વરૂપની

પ્રાપ્તિ વિના રાત્નથી, સ્ત્રીઓથી, દન્ત્રિયોના વિષયોથી, દરપટ્ટો
અને કામધેનુ આદિથી પણ કોઈ કદાપિ કૃતાર્થ થયો નથી અને યશ
પણ નહિ.

સર્વસ્વ ત્યાગી, હૃદય રહિત, સામ્ય આદ્ય, તત્ત્વજ્ઞ, વિવેકી અને
પોતાના સ્વરૂપમાં આમકન થયેલ આત્મા પોતાના ખૂબી સ્વરૂપને
પ્રગટ કરે છે.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

નિર્જન સ્થાન.

નિર્જન સુશુદ્ધ સ્થાન, ધ્યાનાધ્યયન સાધનં ।

રાગદ્વેષ વિમોહાનાં, શાંતનં સંવતે સુધીઃ ॥ ૧ ॥

‘શુદ્ધિમાન શુભદાથી નિર્જન સ્થાનને સેવે છે, તે ધ્યાનમાં અને
અભ્યાસમાં સાધન રૂપ છે તથા રાગદ્વેષ અને મોહને દાંત કરનાર છે.’

જેને આત્માનું સાધન કરવાનું છે, ધર્મ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ
કરવાનો છે તથા ધ્યાન કરવાનું છે, તેઓને મનુષ્યાદિના મંસર્ગ વિનાનું
ધ્યાન ધણું ઉપયોગી છે. મંસાર પરિજનમણુ કરવાથી જેઓ થાક્યા
છે, કટાક્યા છે, આત્માનું જ્ઞાન શુદ્ધ રૂપથી મેળવ્યું છે, મનને
નિર્મળ તથા રિધર કરવાનાં સાધનો બણી લીધાં છે, અને તે પ્રમાણે
વર્તન કરવા તૈયાર થયેલ છે, તેવા આત્માઓને મનુષ્ય, પશુ, સ્ત્રી,
નાપુંસકાદિ વિનાનું સ્થાન શુભદા છે.

મનુષ્યે ઉપરથી બધી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યા દેાય છે, બ્રહ્મચર્ય
પાળવાનો તથા ક્રોધાદિ ન કરવાનો નિયમ લીધો દેાય છે, હતાં

સત્તામાં તે તે કર્મો રહેલાં તો હોય છે, કાંઈ નિયમ લેવાથી કર્મો આપણે જતાં નથી, પણ નિયમ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી ધીમે ધીમે તે તે કર્મોના થતો ઉદય નિષ્કલ કરવામાં આવે છે અને તે દ્વારા કર્મોના ક્ષય થાય છે. પરંતુ નિમિત્તો જગવાન છે. નિમિત્તોને કાઢીને સત્તામાં પડેલાં કર્મો ઉદ્ધારના રૂપે થઈને જે મોડાં ઉદય આવવાના હોય તે બોધના આધાર આવે છે. આ વખતે તે સામકીની જે પૂરપૂરી તૈયારી ન હોય, ઉદય આવેલા કર્મને નિષ્કળ કરવા જોઈતું પણ તેની ખાસ ન હોય તો ઉદય આવેલાં કર્મો થઈને તેના માર્ગથી ગાદી કરે છે. એટલા ખાતર આવાં નિમિત્તોથી દર રહેવાની જરૂર છે. જેમ ઘાસ પિતાના અધ્યનમાં પડેલો અગ્નિ જાગવાનું કાંઈ ન હોવાથી પોતાની મેંજા જુદાજુદા વાપ છે, તેમ નિમિત્તોના અભાવે સત્તામાં રહેલું કર્મ અગ્નિ રાંધે છે અને ધીમે ધીમે આત્મમગ્ન વસ્તુનાં થઈને તેના માર્ગથી પતિત કરવાનું તેનું પણ આજું થઈ જાય છે, અને આત્મ-જ્ઞાનની વખતે ઉદય આવેલાં કર્મ. આત્મમગ્ન સામે પોતાનું વેર વાપરી શકતું નથી.

જેમ કોઈ જગવાન જતાં મકલ્પમાં રહેલા મગ્નના શેઠર ઉપર બીજા રાગ ગરી આવે, એ વખતે રાગની પાસે મગ્નની સામકીની તૈયારી ન હોવાથી પોતાનો બચાવ કરવા ખાતર તે રાગ પોતાના શેઠરના કરવાનું જુદું કરે છે, અને અંદરખાનેથી તેટલા વખતમાં જોઈ તૈયારી કરે છે. શરૂને હાવવાની સજિ મેજવાને પછી તે રાગ પોતાના શત્રુ ઉપર એકી વખતે દડો કરે છે અને શરૂને દડાં વે છે. આ દૃષ્ટિને આપણી આગળ ઉપદ્રવ ભાવનું કે કર્મદાય કરવાનું પણ નથી હોતું તેથી પ્રવર્તે મોદશત્રુ તેના પર અગાધ કરે છે, તે વખતે આ શત્રુ અમુક અમુક જગના પ્રત, જા, નવ, નિયમ, રાગ,

ધ્યાનાદિના વ્રતો ગ્રહણ કરીને એકાંત સ્થાનમાં ગય છે કે જ્યાં રાગ દ્વેષ, મોહાદિને પ્રગટ થવાનાં કારણો હોતાં નથી. આ નિમિત્તોના અભાવે સત્તામાં પડેલાં કર્મોનો ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થાય છે અને તેટલા વખતમાં નિર્મળતારૂપ આત્મગળ, વધારે છે, આ વ્રતાદિ લેવાં તે મોહસન્નની સામે કિલ્લો બંધ કરવા જેવાં છે. કિલ્લો બંધ કર્યાથી 'કાંઈ' ચત્રુ આશ્ચો જતો નથી કે ચત્રુનો નાશ થતો નથી, તેની સામે ખુલ્લી લડાઈતો કરવીજ પડવાની છે, પણ તેટલા વખતમાં અશુભ નિમિત્તોના અભાવે મોહનો ઉપદ્રવ છૂવો જાય છે અને તે વખતમાં રાગ જેમ લડાઈની સામગ્રી મેળવી લે છે તેમ આ જીવ ઉપશમ ભાવનું બળ વ્રત, તપ, જપ, ધ્યાનાદિથી મેળવે છે. આ એટલું કરેલું બળ જ્યારે જ્યારે સત્તામાં પડેલ કર્મ ઉદયમાં આવે છે ત્યારે ત્યારે તેના ઉપર વાપરે છે અને તેથી કર્મના ઉદય નિષ્ફળ કરીને કર્મની નિર્ગર કરે છે. નવાં કર્મો ન બાંધવાં અને જુનાં સત્તાગત ઉદય આવેલ કર્મો સમભાવે ભોગવી લેવાં તે કર્મના ઉદયને નિષ્ફળ કરવા બરાબર છે.

પ્રભુ મહાવીર દેવની માફકે કોઈ આત્મા વિરૂપ બળવાન હોય તો તે ઉદય આવેલાં કર્મોને ભોગવી નિષ્ફળ તો કરે, પણ તે સાથે સત્તામાં પડેલાં કર્મોની ઉદીરણા કરીને જે મોહાં ઉદય આવવાનાં હોય તેને તે તે નિમિત્તો વડે બાહ્ય લાગી, સમભાવે ભોગવીને નિર્ગરી નાખે છે. આવા સમર્થ આત્માઓ માટે નિર્ગન પ્રદેશમાં રહેવાનો હેતુ કર્મથી કરવાનો કે તેને હાથવાનાં સાધનો પોતાની પાસે જોઈ છે તે મેળવવા માટેનો નથી પણ પોતાના કર્મક્ષય કરવાના આત્મ-ધ્યાનાદિ સાધનોમાં મનુષ્યો વિનરૂપ ન થાય, વિરૂપ કરનારાં ન

પાય તે હોય છે. અને તેટલા માટે પણ નિર્ગન સ્થાન તેવા મહા-
માએને વિશેષ ઉપયોગી છે.

પોતાના કાર્પની સિદ્ધિ માટે ચતુર્હત્ય પર્વતની ગુફામાં સુક-
રાજ છ મહીના સુધી પરમાત્માના જાપ અને ધ્યાનમાં નિર્ગન
ધ્યાનમાં રહ્યા હતા. નેમનાથ પ્રજુ આત્મધ્યાન માટે ગીરનારજીના
પ્રદેશમાં રહ્યા હતા. પ્રજુ મહાવીર દેવ પણ આત્મધ્યાન માટે શત્રુ-
ધરો, અમરાનો, પદાદો, ગુફાઓ અને નિર્ગન પ્રદેશવાળા વનાદિમાં
રહ્યા હતા, મહાત્મા અનાયીમુનિ ત્ર્યેણી ગીચ ઝાડીમાં ધ્યાનગ્રથ
રહ્યા હતા. કુશીલમુનિ અને ગર્દભાણી મુનિ પણ વનના સાંતપ્રદેશમાં
ધ્યાનગ્રથ રહ્યા હતા. આ સાંતપ્રદેશના અજાણે મહાત્મા પ્રસબ્ધેન્દ્ર
રાજપિંચે એમિલક રાગના સુમુખ અને દુઃખ નામના દ્વિતોના
મુખથી પોતાની પ્રવચ્ચા અને નિર્ગનાં વચનો સાંભળીને રોદધ્યાને
સાંતની નરકનાં દહીયાં એકાં કર્યાં હતાં. એમના ધ્યાનની ધારા ધર્મ
અને મુક્તધ્યાનને બદલે આર્ત અને રોદધ્યાનના રૂપમાં બદલાઈ
ગઈ હતી. છેવટે પાછી અન્ય નિમિત્તના પાણે ધ્યાનની ધારા બદલાઈ
ત્યારે જ દેવજી પદ પામ્યા હતા.

ગીરનારજીની ગુફામાં ધ્યાન કરતા રહેતેમીમુનિની ધ્યાનની ધારા
પણ રાજમનીના નિમિત્તથી બદલાઈ હતી, પરંતુ રાજમનીની આત્મ-
ગતિએ પાછા તેને ધ્યાનમાં સ્થિર કર્યાં હતા.

ચૌદપુરંધર મહાત્મા નંદીજોખની ધર્મધ્યાનની ધારા વેળાના
નિમિત્ત બદલાઈ હતી. મહાત્મા દમશ્વર મુનિની આત્મધ્યાન આત્મજો
જામનાં ધરોની ભીંતોવાળા પાછલા નરેલો માર્ગે જતાવવાથી કોધના
પમાં બદલાઈ ગઈ હતી.

આવાં આવાં સેકેટા દૃષ્ટો સારાં નિમિત્તોથી આત્મભજન જન્ય. ધવાનાં અને ખરાય નિમિત્તોથી આત્મમાર્ગમાંથી પતિત થવાનાં શાસ્ત્રોમાંથી મળી આવે છે. તેમજ આપણે પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવીએ છીએ, માટે નિર્ગનસ્થાનની આત્મધ્યાન કરનારને બહુ જરૂર છે. એ વાત નિર્વિવાદ છે.

સદ્ગુહિ, સમભાવ, તત્વાર્થનું ગ્રહણ, મનવચન દ્વારાનો નિરોધ, વિરોધી નિમિત્તોનો અભાવ, સારાં નિમિત્તોની હંયાતિ, રાગદ્વેષાદિનો ત્યાગ અને આત્મજન્યુત્તિ એ સર્વ આત્માની વિશુદ્ધિનાં જેમ પ્રખ્યાત નિમિત્ત કારણો છે, તેમ ધ્યાન માટે નિર્ગનસ્થાન એ પણ એક ઉત્તમ નિમિત્ત કારણ છે.

ચંદ્રને દેખીને જેમ સમુદ્રમાં વેળાગૃહિ પામે છે, મેઘની યૃષ્ટિથી નદીઓમાં પાણીનો વધારો થાય છે, મોઢથી જેમ કર્મમાં વધારો થાય છે, અનિયમિત ભોજન કરનારમાં રોગ વધે છે, અને હન્દિયોના વિષયોમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરનારમાં દુઃખનો વધારો થાય છે, તેમ મનુષ્યોના મંસર્ગથી વિદ્રવ્યોનો, આશ્રવવાળાં વચનોનો તથા પ્રવૃત્તિનો વધારો થાય છે. લાકડાંથી જેમ અગ્નિ વધે છે, તાપથી તૃપ્ત અને ઉકળાટ-ધામ વધે છે, રોગથી પીડા વધે છે તેમ મનુષ્યોની સૌખ્યત-થી વિચારો અને ચિંતા વધે છે.

બાહ્ય તપ કરતાં પણ સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકાદિ રૂઢિત શયન અને આસન હોવાં તે મોટો તપ છે, કેમકે તેથી 'રાગદ્વેષાદિનો ઘટાડો થાય છે અને શુભોમાં વધારો થાય છે. અજ્ઞાન મનુષ્યોની સૌખ્યત એ જ્ઞાનનો નાશ કરનારી મહાન મૂર્છા છે, ક્રોધમાનાદિ પ્રગટ થવાનાં જનવાન નિમિત્તો છે, અને ચિંતાનાં કારણો ઉત્પન્ન કરાવનાર સાધનો છે.

વિપર્યયો ત્યાન, નિર્ગેનધ્યાન, તત્ત્વજ્ઞાન, ચિંતારહિતમન, નિ-
 રોગી શરીર અને યોગનો નિરોધ (મનવચન ધ્યાનો નિરોધ) એ
 સર્વે મુનિઓને મોક્ષને અર્થે ધ્યાનમાં પ્રવેશ નિમિત્તો છે.

વિકલ્પો દૂર કરવા મંત્રત્યાગની જરૂર છે, મનુષ્યોની સોળન
 કોઈને કાર્મ મ્મરણ કરાવ્યા સિવાય રહેતી નથી, એકી સાથે વળગેલા
 વીળીઓ જેમ મનુષ્યોને પીડા ઉત્પન્ન કરે છે તેમ વિકલ્પો આત્માને
 પીડા કરનારા છે. અરે ! આ વિકલ્પો ત્યાં સુધી દોષ ત્યાં સુધી
 આત્માને શાંતિ ક્યાંથી દોષ ? જે બાહ્ય મંગલા ત્યાગથી આ છવને
 આત્મ સુખ ધ્યાન છે તો પછી આત્માના મંગલી ખરૂં મુખ તેજો
 યા મારે ન જોયવતું ! અજાની છવે બાહ્ય વસ્તુના મંગલી મુખ
 માને છે ત્યારે જાનીઓ તેના ત્યાગમાં જ સાચું મુખ અનુભવે છે.

અરે ! જેઓ ઉજોદરી કરવાથી અને નિર્ગન પ્રદેશના સેવનથી
 વિશેષ પ્રકારે સાધ્ય થતા અધ્યયન અને સદ્ધ્યાન રૂપ તપ કરે છે
 તે મુમુક્ષુઓને ધન્ય છે ! તેઓ સુણી છે, વહનીય છે, અને વિદ્વા-
 નોમા મુખ્ય છે કે જેઓ નિરંતર શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનમાં મગ્ન થઈ નિ-
 વિકલ્પ દશા રૂપ નિર્ગન પ્રદેશ સેવે છે. જ્ઞાન ધ્યાનમાં વિધન રૂપ ન
 દોષ એવું નિર્ગન જ્ઞાન તેને સત્યરૂપે અમ્લ કહે છે. બાકી બીજી
 અમ્લ મહેતી વાન મોતો ક્ષવિઓની કાપ્તનાજ સામે છે.

અરે ! તે મદાત્માઓને ધન્ય છે કે જેઓ ભોંયરામાં, સૂકા-
 ઝામાં, હમુદ્ધ થા ગરિયાને કિનારે, સ્મશાનમાં, વનમાં, અને તેવાજ
 જાન પ્રદેશમાં શુદ્ધ આત્મધ્યાનની શિદ્ધિને મારે વસે છે.

આજ યાન પ્રદેશના અમારે યોગીઓને મનુષ્યોનો સમાગમ
 થાય છે, તેમને જેવા વડે અને વચનથી બોલાવવાવડે મનનું દહન ચઢન

ધાય છે, તેમાંથી રાગદ્વંદ્વાદિ પ્રગટે છે, તેમાંથી ક્લેશ ધાય છે અને છેવટે વિશુદ્ધિનો નાશ ધાય છે. વિશુદ્ધિ વિના શુદ્ધ ચિદ્રૂપનું ચિંતન બરાબર થતું નથી અને તેના વિના કમોના નાશથી પ્રગટ થતી આત્માની અનંત શક્તિઓ બાહ્ય આવતી નથી, માટેજ વિવિદ્વત્સ્થાન ક્લેશનું નાશકરનાર અને મુમુક્ષુ યોગીઓને પરમશાંતિનું કારણ છે, એમ મહાત્માઓએ સ્વીકારેલું છે.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

જ્ઞાતા અને જ્ઞેય.

જ્ઞેયજ્ઞાનં સરાગેગ, પેતસા કુઃસ્વમંગિનઃ ॥

નિશ્વયાચ વિરાગેગ, પેતસા મુલમેવ તત્ ॥ ૧ ॥

“સરાગ હૃદયવટે જાળુવા યોગ્ય પદાર્થનું જ્ઞાન કરવું તે મનુષ્યોને દુઃખનું કારણ ધાય છે અને રાગ વિનાના મનવડે જ્ઞેયનું જ્ઞાન કરવું તે નિશ્વયથી મુખનુંજ કારણ ધાય છે;”

જ્ઞાતા જ્ઞાન અને જ્ઞેય એ ત્રણે એક જીવનની અપેક્ષા રાખનાર છે. જ્ઞાતા એટલે જાળુવાવાળો આત્મા, જ્ઞેય એટલે જાળુવા યોગ્ય પદાર્થો, અને જ્ઞાતા તથા જ્ઞેયના સંબંધ રૂપ ક્રિયા તે જ્ઞાન છે. જ્ઞેયનો જ્ઞાતા કોઈ હોવો જોઈએ, અને જ્ઞાતાનું જ્ઞેય પણ કોઈ હોવું જોઈએ. આત્મા જ્ઞાતા-જાળુનાર છે, તેનું જ્ઞેય જાળુવા યોગ્ય આ સદગ વિશ્વ છે. જ્ઞાતા પોતાની જે શક્તિવડે જ્ઞેયને પોતાની જાળુવા રૂપ સત્તામાં લે છે તે જ્ઞાન છે. જ્ઞાતા અને જ્ઞેયનો સંબંધ જોનાર જ્ઞાન છે. જ્ઞાતાથી જ્ઞાન ઘુલું નથી. જ્ઞાતા આત્મા અને જ્ઞેય વિશ્વના પદાર્થો.

એમ બે ભાગમાં વિચરે એકવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ ૧૪૭ અને
ચેતન બે પદાર્થો વિશ્વમાં છે. અથવા વિશ્વ ૧૪૭ ચેતન એમ બે રૂપે છે.

તે જ્ઞાના રાગવાળી લાગણીએ ત્યારે જોતાના જેવું જ્ઞાન કરે
છે ત્યારે તે જીવને તેમાંથી દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ જ્ઞાના ત્યારે
જોતાની રાગ વિનાની મધ્યસ્થતાવાળી લાગણીએ જ્ઞાનુવા જોત્ય પદાર્થ
જેવું જ્ઞાન કરે છે ત્યારે જીવને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આત્માનો સ્વભાવ સ્થિત અને દૃઢ છે. તે દૃઢ પદાર્થને જ્ઞાનુરી
અને જોમે, તેથી કાંઈ નુકસાન જેવું નથી પણ ત્યારે આત્મા જોતાના
રાગદ્વેષવાળા પરિણામે પરિણમીને જોતાના જેવ પદાર્થ તરફ લુપ્તે છે ત્યારે
જોમ લોહનુષકની સક્રિયવડે લોહ સોહનુષક તરફ ખેંચાઈ આવે છે
તેમ આત્માના રાગદ્વેષવાળા પરિણામ રૂપ લોહનુષક તરફ કર્મ વર્ગ-
ણને લાપકતા પરમાણુઓનો લક્ષ્યો ખેંચાઈ આવે છે અને તે રાગદ્વેષ
રૂપ ચિદાસની સાથે જોડાઈને આત્મપ્રદેશની સાથે, લોહાની સાથે જોમ
અગ્નિ, અથવા દુધની સાથે જોમ પાણી રહે છે તેમ એકરમ થઈને
આવરણ થા મળ રૂપે રહે છે. બીજી રીતે કહીએ તો આ રાગદ્વેષની
તિવ્રતા કે મદનાના પ્રમાણમાં ખેંચાઈ આવેલી કર્મની વર્ગણાઓ બીજી
રૂપે સત્તામાં જોમે થઈને રહે છે. અને ક્રાંતિમાં તેમાંથી તેના રૂપરૂપે
શુભ દુઃખ પ્રગટ થાય છે.

આજ કારણથી ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે સરાગ ચિત્ત વડે
જ્ઞાના જેવને જાણે તો તે જીવને પરિણામે દુઃખરૂપ થાય છે. તેમાંથી
દુઃખ પ્રગટે છે.

આત્મા રાગદ્વેષની લાગણી વડે જેવને જાણે એ એક જાતની
આત્માની ગતિ છે. આત્મા જ્ઞાનુવારૂપ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે જોતાના

રિચર સ્વરૂપમાંથી ગતિમાં મુકાવવા રૂપ છે, જતાં આ ગતિ તે સવળી ગતિ છે; તે અગતિવાળી ગતિ ન હોવાથી આત્મા કર્મના બંધનથી બંધાય છે.

આત્મા વૈરાગિત મનવડે અથવા રાગદ્વેષ સિવાયની લાગણી વડે પોતાના જેવ પદાર્થનું જાન કરે છે ત્યારે તેને મુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રવૃત્તિ તે આત્માની સવળી બાબુની છે. જેથી તે કર્મથી બંધાતો નથી પણ ઉલટો છુટે છે. ગતિ તો પ્રથમની અને આ બન્ને કહેવાય, જતાં પ્રથમની ગતિ સવળી છે અને આ બીજી ગતિ, રાગદ્વેષ સિવાય મતી હોવાથી સવળી છે; તેથી નવીન કર્મ બંધ થતો નથી; કેમકે આત્મા મધ્યસ્થ દષ્ટિએ દરેક પદાર્થને જેવે છે અને જાણે છે. જેમ ધરની અંદર દોવાના પ્રકાશ વડે અને બાહ્ય સર્થના પ્રકાશ વડે મનુષ્યો સારી અને ખોટી બન્ને જાતની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેમાં દોવો તથા સૂર્ય મધ્યસ્થ હોવાથી-જાતા દષ્ટિ તરિકે રહેલા હોવાથી, રાગદ્વેષની લાગણીવાળા ન હોવાથી, કર્તા ભોક્તા તરિકે વર્તતા ન હોવાથી, અને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રકાશ કરના હોવાથી, પેલા મનુષ્યની માફક રાગદ્વેષથી બંધાતો નથી. તેમ આત્માપણે શુભ અશુભ કે અશુભ ઉપયોગે પરિણમેલો ન હોવાથી શુભાશુભ બંધન પામતો નથી, અને ઉવટે-પરિણામે તેને મુખની-આત્માના આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

મધ્યસ્થ દષ્ટિએ વસ્તુ તત્ત્વનો નિર્ણય કરવા માટે કોઈ પણ જીવ વિચિત્રતા જાણવા યોગ્ય પદાર્થનો વિચાર કરે કે જેવે તો તેથી કર્મ-બંધન થતું નથી, પણ રાગદ્વેષની લાગણીવાળા કે કર્તા ભોક્તા પૂણાના અભિમાની વિચાર કે વર્તનથીજ કર્મ બંધાય છે. આ જેવ-જાણવા યોગ્ય પદાર્થો સજીવ અને નિર્જીવ બે પ્રકારનાં છે અને તે લોકાલોકમાં આવી ગરવા-ગરવા કે જેમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય,

આકાશસ્તિકાય, કાળ પુરુષ અને આત્મા. આ '૭ પદાર્થો, રહેલા છે તેને કહે છે.

અલોકમાં કેવળ આકાશ છે. અલોક લોક કરતાં પણ તે અતંત સુષો છે. તે જ્ઞાનનો વિષય છે, પણ તેમાં આકાશ સિવાય કશુંયે નથી. એવા જેવું કંઈ નથી.

લોક પણ ભાગમાં વહેંચાયેલો છે; આ જે પૃથ્વી ઉપર આપણે રહ્યા છીએ તેની નીચે આવેલા ભાગને અધોલોક કહે છે. આપણી ઉપરના ભાગને ઉર્ધ્વ લોક કહે છે. અને આપણે ત્યાં રહ્યા છીએ તે ભાગને તિર્યહો લોક કહે છે.

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય અને કાળ આ ચાર દ્રવ્યો પ્રાચે આપણને કર્મ બંધનમાં દારણુ બૃત્ત નથી. તે આ દૃષ્ટિએ દેખાય તેવા નથી, તેમજ તેનો લાભ અનિર્ણયે આપણને મળે છે. જેનો પ્રત્યક્ષ સમાગમ થતો નથી, તેમજ હિંચાપૂર્વક તેની જરૂરીયાત આપણને નથી એટલે નમોની અદૃશ્ય હયાતિ આપણને નુકસાન કારક પણ નથી.

દેહ વિનાના આત્માઓ તે સિદ્ધ-યજ્ઞમાનાં હોય છે. તેઓ પણ આપણને કાંઈ રીતે નુકસાન કરતા નથી. હવે બાકી રહ્યા તે દેહધારી આત્માઓ અને પુરુષો. પુરુષલોકમાં કટલાંક આત્માની સાથે વેદાયેલાં દેહ કંઠાંદિ રૂપે છે અને કટલાંક છુટાં છે, તે જન્મે 'જેય મોટે ભાગે કર્મ બંધનમાં નિમિત્ત દારણુ છે. આ જન્મે સંકેત નિર્ણય પદાર્થમાં આત્મા. તે તે આકારે ચતુરેણ પરિણામે પરિણમવાનો મંત્રવ છે. આવા પદાર્થો ત્રણે લોકમાં રહેલાં છે.

ઉર્ધ્વલોકમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાના અનેક વિમા-

તો આવેલાં છે. તેમાં પણ દેવ અને દેવીઓ છે. તેઓનાં સુખ, રૂપ, વૈભવ, અને દૈવી શક્તિઓનાં વર્ણનો સાંભળીને તેની અભિલાષા કરવામાં, રાગદષ્ટિએ તેનું જ્ઞાન કરવામાં આત્મા વિપરીત ગતિમાં મૂકતાં કર્મ બંધન પામે છે.

તેથી આગળ બારદેવમોક, નવગ્રંથક, પાંચ અનુત્તર વિમાન વિગેરે ઉચ્ચ કોટિના દેવોનાં અનેક વિમાનો છે અને તેમાં અનેક દેવો તથા દેવીઓ રહેલાં છે. ઇન્દ્રો અને ઇન્દ્રાણીઓ પણ અમુક દેવમોક સુધી છે. તેઓનાં વૈભવી જીવનો, સુંદર રૂપો, મોહકસ્થાનો, આકર્ષક અલંકારો, અમિત્ય શક્તિઓ અને અમર્ય ગતિઓ એનું સરાગ દષ્ટિએ જ્ઞાન મેળવતાં જાનનાં પ્રયોગ નિમિત્તો થવા સંભવ છે. તેમજ યેર વિરોધનાં કારણો કાઢી જન્મનાં તેમની સાથે હોય તો દેવનાં પાપ નિમિત્તો બને છે.

તેની ઉપરના ભાગમાં શાંત, પવિત્રાત્મા સિદ્ધ પરમાત્માઓનું સ્થાન છે. તેઓ અનંત જ્ઞાનાદિ શક્તિવાળા તથા દેહાદિથી રહિત છે. તેમાં જો દેવ બુદ્ધિથી તેમના તરફ વિચારણા કરવામાં આવે તો કર્મ બંધન થવા સંભવ છે. નીચેના અધો લોકમાં જીવન પતિના દેવો, વ્યતરના દેવો, વાજવ્યંતરાદિ દેવો તથા દેવીઓ આવેલાં છે, તેઓનું જ્ઞાન પણ સરાગ દષ્ટિએ બંધનું કારણ છે. તેમજ વ્યતરાદિની ગતિવાળા ત્યાં રહેલાં મૃત પિતાચ રાક્ષસાદિ દલકી ગતિના દેવો તરફ દેવ દષ્ટિએ ઉપયોગ પરિણમાવતાં દેવના કારણે કર્મ બંધનનાં નિમિત્તો છે.

તેથી નીચે નારકીના જીવો રહેલા છે. તે નીચે નીચે જ્ઞાન ભાગમાં વ્હેંચાયેલા છે. તેઓ દુઃખમય છંદગી યુગ્ગરનારા છે. કરેલાં ઘોર કર્મોનો ખલો ત્યાં ભોજવતા હોવાથી તેઓને થોડી પણ શાંતિ

નથી. દેરાગ્ય દષ્ટિએ આ જ્ઞાન કરવામાં આવે તો, કર્મ કર્મનો જડનો મજા સિવાય રહેતો નથી એ નિમિત્ત થતાં, પાપ કર્મ કરવાથી નિરત્ર ચવાનું કારણ મળે છે અને દેવ વૃત્તિથી તે જ્ઞાન કરવામાં આવતાં જંધનમાં કારણ થાય છે.

આપણા તિર્થલોકમાં પણ કર્મજૂમિ અને અકર્મજૂમિઓ આવેલી છે. જ્યાં લગાઈ ટટાઓં માટે દધીવાદ મજામાં આવે છે, નીતિ અને વ્યવહાર ચલાવવા કલમ વાપરવામાં આવે છે અને હિંદુ નિર્વાહ અર્થે ખેતી આદિ કરવામાં આવે છે તે કર્મ જૂમિ કહેવાય છે. જ્યાંના મનુષ્યો સેતોરી, અદ્ય ક્યાયવાળા, લંદ્રિક પરિણામી પુન્યાત્મકો હોય છે, જેમને દધીવાર, કલમ કે ખેતિ આદિની જરૂર પડતી નથી પણ સ્વભાવિક ઉત્પન્ન મયેષાં કદપટ્ટોમાંથી ભરણપોષણ આદિના સાધનો મળ્યા આવે છે તે અકર્મ જૂમિ છે.

તે બન્ને જૂમિમાં બીજા પણ નાના મોટા ધણા જીવો હોય છે. પશુ, પક્ષીઓ, જંગલવાસી, પૃથ્વીના, પાણીના, અગ્નિના, વાયુના, વનસ્પતિના, ખેંદ્રિયવાળા, ત્રણ હન્દ્રિયવાળા, ચાર હન્દ્રિયવાળા, જીવો હોય છે. આ સર્વ જીવોનું જ્ઞાન મધ્યસ્થ દષ્ટિએ, તત્ત્વ નિમિત્ત કરવા માટે કડાવતો જંધનનું કારણ મનું નથી, પણ મોહક, પ્રેરણા, ઓળખ, દેવો, ઇન્દ્રો, ઇન્દ્રાણીઓ, અપ્સરાઓ, દેવીઓ, દીરા, માણેક, મોતી, રત્ન, પ્રવાહ, લાક, નિલમ, અલકારો, સોના, રૂપ, વજો, કદપટ્ટો, નુદર જૂમિઓ; વગેરે, આરામો, બગીચાઓ, આરામનાં સ્થાનો, ચક્ર વતિરાગ, બગદેવ, વાસુદેવ, મોંઝીક, વિલાધરો, ઔપધિ, મણિ, મવાદિ અનેક વસ્તુઓ આ ચોદરાજલોકમાં ભરી છે. તે તરફ સરાગ દષ્ટિબંધન કર્યા છે. અને વિતરાગ દષ્ટિથી વિચાર કરતાં જંધન-પુટવામાં મદદગાર થાય છે.

વિશ્વમાં જે જે સારમાં આરી વસ્તુઓ દેખાય છે તે તે પુન્ય પ્રકૃતિનું દારણ છે. પુન્યથી તે વસ્તુ મુજે છે. જેઓ તે તે વસ્તુને, અધિકારને અને સ્થિતિને પ્રાપ્ત્ય છે તે તે સર્વ જીવો પોતાની કરેલી સારી કમાણીનો જ અનુભવ કરે છે. અને વિશ્વમાં જે જે દુઃખી જીવો છે, નિર્ધન છે, બ્રહ્મના વિયોગી છે, રોગી છે, મૂર્ખ છે, તિરસ્કારને પાત્ર છે, દાસપણું કરનારા છે, અને પોતાનો નિર્વાહ દુઃખે કરી શકે છે તે સર્વ જીવો પોતાનાં પૂર્વના હલકાં કર્તવ્યનો બદલો અનુભવે છે. આત્મા ધારે તો આ વિશ્વનો પૂર્વનીક બની શકે તેમ છે. અને ખરાબ રસ્તે આત્માને દોરવે તો વિશ્વનો દાસ પણું ચણે શકે છે. બન્ને બાજી આત્માના ધરની બને, હાથની છે. આ મુખ-દુઃખ-સિવાયની ત્રીજી સ્થિતિ આત્મજન્યુત્પત્તિની છે. પ્રથમની પુન્ય પાપની સ્થિતિમાં આત્મ-જન્યુત્પત્તિ બુધ્ધાયેલી હોય છે. આત્મજન્યુત્પત્તિ પૂર્વક આ વિશ્વમાં વર્તન કરવામાં આવેતો, વિશ્વમાં એવો કોઈ પણ મોહક કે દેવવાળો પદાર્થ નથી કે તેને, પરાણે વળગી પડે અને કર્મ જંબન કરાવે.

∴ ખરી રીતે નિમિત્ત દારણ આત્માની નજગાઈનો જ લાભ લે છે. જો આત્મા બળવાન અને પૂરી જન્યુત્પત્તિવાળો હોયતો કોઈ પદાર્થ તેને પરાણે રાગદ્વેષ કે કર્મ વળગાડવાને સમર્થ નથી. બ્યારે આ જીવ આત્મભાન બૂલી પદાર્થો તરફ રાગ દેવવાળા લાગણીથી પરિણમે છે, જોયે છે, સારેજ તે પદાર્થો તેના તરફ આકર્ષાય છે, અથવા પોતે તેમાં આકર્ષિત બની તેને પોતાના કરતા પ્રયત્ન કરતાં તેમાં ફસાઈ પડે છે. મારેજ ઉપર કોઈવામાં આવ્યું છે કે, આત્માનો જાતા દેશ સ્વભાવ છે, છતાં જો સરાગ દષ્ટિએ તે જાતા, એવ પદાર્થ તરફ પરિણમે તો દુઃખદાઈ કર્મ જંબન પામે છે અને વિરાગ દષ્ટિએ પરિણમતાં વસ્તુને નિશ્ચય કરી તેમાંથી વિરક્ત બને છે તો સુખી થાય છે.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

કીટિકા અને વિહંગમ માર્ગ.

અમતોઽમતોવાતિ, કીટિકા મુંઝવત્ફલં,

નગર્યં સ્વસ્થિતં ના મુદ્ધચિદ્રૂપ ચિંતનં ॥ ૧ ॥

‘ પહોડ કે વૃક્ષ ઉપર રહેલા ફળ પાસે જેમ કીટી અને પોપટ ફરે અને આક્રમે વળે છે તેમ પુરુષ પોતાની અંદર રહેલ શુદ્ધ મિદ્ધ પના ચિંતન પ્રત્યે ક્રમે અને આક્રમે પોહોચે છે. ૧.’

પહોડ ઉપર રહેલા વૃક્ષ ઉપર કે જમીન ઉપર રહેલા વૃક્ષ ઉપર પોહોડ ફળ છે તે ખાવા માટે કીટીની અને પોપટની-જમ્યાઈ થઈ છે. તેમાં કીટી ધીમે ધીમે એક પછી એક પગ મૂકતી તે ફળ પાસે લાંબે વખતે પહોંચે છે, ત્યારે પોપટ પોતાની પાંખોવળી ઉડીને એકદમ ધણા ઘોડા વખતમાં તે ફળ પાસે પહોંચીને તેનો આસ્વાદ લે છે. આ દૃષ્ટિએ મનુષ્ય પોતાની અંદર રહેલા શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રત્યે કીટીની માફક ધીમે ધીમે પહોંચે છે, ત્યારે પોપટના જેવા વિશુદ્ધિ રૂપ પાંખોવાળા જગ વડે કાંઈ પણ વ્યતનો કમવાળો માર્ગ લીધા સિવાય આકાશી માર્ગે તે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુલય મેળવે છે.

કીટીની માફક અનુક્રમે ધીમી ગતિએ ચાલનારાનો માર્ગ તે કીટિકા માર્ગ કહેવાય છે અને કાંઈ પણ વ્યતના ક્રમ સિવાયે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરનારાઓનો માર્ગ તે વિહંગમ માર્ગ છે.

કાંઈ પણ સંદેર કે જાનમાં પહોંચવાના અનેક માર્ગો હોય છે. કાંઈ નહોતો હોય છે, કાંઈ ફરતો હોય છે, કાંઈ સુચમ માર્ગ હોય છે, કાંઈ ધંધા કાંઈગદિને લીધે કંઠા-માને હોય છે. કાંઈ ચાલનાર

જાગક હોય છે, 'કાષ્ટ યુવાન' હોય છે, 'કાષ્ટ વૃદ્ધ' હોય છે, 'કાષ્ટ રોગી' હોય છે, 'કાષ્ટ નિરોગી' હોય છે, 'કાષ્ટ જગવાન' હોય છે, 'કાષ્ટ નિર્જન' હોય છે, તેથી નિશ્ચિત રહેલા સ્થાને પહોંચવાને કાષ્ટને થોડો ટાલમ લાગે છે કાષ્ટને વિશેષ લાગે છે. એમ મોક્ષના માર્ગમાં આલનારા અને નજીકના કે દૂરના માર્ગે જનારામાં જેવો જેના હાથમાં માર્ગ આવ્યો હોય છે તેના પ્રમોલુમાં તેઓ લાંબા વખતે કે થોડા વખતમાં આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે.

રાગદોષની અંધીનો ભેદ કર્યા વિનાના, અર્ધપુરુષો પરાવર્તન કાળથી અધિક, ભવસ્થિતિવાળા હોયો તે બાળ હોયો છે. તેઓની પરમાત્માના માર્ગ તરફની ગતિ બાળકાના જેવી હોય છે. બાળક જેમ થોડું ચાલે, પાછો ખેસી જાય અને વળી પાછો ફરી હોતો તેના કરતાં પણ વધારે છેડો પડી જાય, તેમ અંધીભેદ વિનાના, સમ્યક્ દર્શન નહિ પામેલા પણ જ્યેષ્ઠારમાં મુખી થવાને ધર્મનો આશ્રય લેનારા બાળ હોયો થોડા માર્ગ તરફ ચાલે, પાછા હિન્દુઓનાં વિવેચનોમાં અટકી પડે અને 'કાષ્ટ કાષ્ટ'તો એટલી બધી કોપાદિ ક્યાયની પ્રજાગતા કરી દે કે તેઓએ જે સ્થાનેથી ધર્મની શુદ્ધિ કરી લેવી તેના કરતાં વધારે પાછાં જઈ પડે. અર્થાત્ ધર્મની અને તેમાં મોક્ષનીય ધર્મની સ્થિતિ વધારી પણ મંક આપા હોયોની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ બાળ ભાવની હોય છે. આ કૃપણ પદ્ધતિ હોયો છે. તેઓએ રાગદોષની અંધીનો ભેદ કર્યો હોય છે, સમ્યક્ દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, ચોચા ચુલુસ્થાનમાં કે તેની પણ આગળના ચુલુસ્થાનમાં રહેલા હોય છે.

આ પ્રસારને બાળકોએ ખનાવેલાં ધૂળનાં ઘર સમાને દર્શિમ સમજે છે, ભવે પ્રમોલુથી કંટાળેલાં હોય છે, આત્મજ્ઞાન મેળવેલું હોય

છે, અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવાને પ્રબળ ઉત્સાહવાન હોય છે, તેઓની આત્માની વિશુદ્ધિ મેળવવા માટેની પ્રવૃત્તિ તે સુકૃતોના નેત્રી હોય છે. જેમ સુવાન મોતીના ચારીરિક બળથી અને માતસીક ઉત્સાહથી દામમાં લીધેલું કાચું ગમે તેવાં વિષાં જતાં પડતું ન મૂકતાં સિદ્ધ કરે છે, તેમ આદર્શી નિર્મળતા વાળાનો શુદ્ધાર્થ સફળ થાય છે, તે પ્રભુના માર્ગમાં જોડાઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમની પ્રવૃત્તિ આત્માને નિર્મળ કરનારી હોય છે, કોઈને તોડનારી હોય છે, કાપવાદિને હાંકનારી હોય છે, અને નિર્વાણના માર્ગ સન્નિવૃત્તિ આગળ વધારનારી હોય છે. આ વખતને શુદ્ધલપસં કરે છે; આમાં આત્મમંદનો પ્રકાશ પ્રગટેલો હોય છે. આજ ધર્મનો યોગ્ય કાળ છે. આમાં પ્રવૃત્તિ કરનારાં જો ખરીખર સુવાન છે.

ઉમરમાં થક મનુષ્યો તે બાળકોના જેવા છે. તેઓ પ્રભુ આગળ વધી ચક્રતા નથી. તેમનો સાધનો-દેહીયારો-સારીર, દન્દિયાં બાળકોની માફક લાપકાત વિનાનાં થયેલાં હોય છે, બાળકોમાં લાપકાત આવી નથી, આ થકોમાંથી લાપકાત આવીને ચાલી ગયેલી હોય છે. વખતનો ઉપયોગ તેઓ કરી શકતા નથી.

અનુભવમાં, જ્ઞાનમાં, અને વ્રતમાં જો થકો છે તે તે લાપકાત વાળા છે જ. તેઓના વિષય કથાયો શાંત થયેલા હોવાથી આ માર્ગમાં થણી ઝડપથી ચાલી શકે છે. જેમ વિષય કથાયોની શાંતિ તેમ આ માર્ગ વધારે સુગમતા બરેલો મળાય છે. જેમ કોઈ વધારે વિષય કથાય, વેર વિરોધ, વધારે તેમ આ માર્ગ ઘણીજ કડીયુતાવાળો મુશ્કેલી ભરેલો મળાય છે. શુદ્ધ આત્માનુંજ લક્ષ રાખી, ઉપયોગનું જનનુભવ રાખી, અપ્રમત્તપણે અખંડ પ્રવાસે આ માર્ગમાં ચાલતું તે

લક્ષ્મીનો નંદુકનો માર્ગ છે. અને વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાવાળા શુભ
પર્વમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે દૂરનો લાંબો માર્ગ છે. કેમકે આત્માની વિ-
ગુદ્ધિનો અને શુભ પ્રવૃત્તિનો એ બે માર્ગ એક સરખા કળદાયક હોઈ
ઉંડ નહિ વિગુદ્ધિ કર્મની નિર્જરા કરે છે ત્યારે શુભ પ્રવૃત્તિ શુભ
કર્મનો અંધન કરે છે. વિગુદ્ધિથી આત્મા નિર્મળ બને છે ત્યારે શુભ
પ્રવૃત્તિથી શુભ કર્મનો વધારો થાય છે. . . . .

. . . આમ સામાન્ય રીતે માર્ગ અને માર્ગમાં આવનારા મંડળી
વિચાર કર્યા પછી આમાં ક્રાંતિકાર માર્ગ કરને કરેલો અને વિદગમ માર્ગ-
કરને કરેલો તેનો વિચાર કરવામાં આવે છે. . . . .

. . . સદ્ગુરુનો સમાગમ મેળવી, તેમની પાસેથી ધર્મ પ્રાપ્તિ, વડ-
ચૈતન્યની નિમિતાનું જ્ઞાન મદદ કરી, શાઓનો અભ્યાસ કરી, બાર
વ્રતો મદદ કરી, વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરી, ગુરુપાત્રોમાં દાન
આપી, દેવની પૂજા કરી, તીર્થયાત્રાઓ કરી, ગુરુની સેવા કરી, સ્વામી ભા-
ષણોનો ઉદ્ધાર કરી, જ્ઞાન ક્ષેત્રમાં ધન ખર્ચી, આવકની અંગીપાર પદિમાઓ
પંદુન કરી, નમસ્કાર મદ્યમંત્રનું આરાધન કરી, પાંચ મદ્યવ્રતો લઈ, ઘોર પ-
રીપદ અને ઉપસર્ગો સંહન કરી, ...

સ્થવિર અને જ્ઞાનીની વૃષાવચ્ચ કર, ...
કરવી તે ક્રાંતિકારની ગતિનો ધીમે અને લાંબો માર્ગ છે. આમાં પણ અપે-
ક્ષાઓ છે. ગુરુદેવના માર્ગ કરતાં ત્યાગીઓનો માર્ગ ઘણો અડધથી
આગળ વધી સંકલ્પ લેવા છે. એટલે ગુરુદેવ ધર્મ તે ક્રાંતિકારની ગતિ
લેજો માર્ગ છે અને ત્યાગીઓનો માર્ગ વિદગમ માર્ગ જેવો છે, એ
મ અપેક્ષાએ ફરી સંકલ્પ બાકી વિદગમગતિનો આંકડો માર્ગ તો આવી
બુદ્ધિજન છે. આ બન્ને માર્ગમાં કમ છે. એક પછી એક રીતે આગળ
વધવાનું છે. જ્યાં ગુરુદેવ ધર્મ કરે ત્યાં ધર્મ હિતાયજો આવનારો છે.

વિદગમ એટલે પદ્ધતિનો આકાશી માર્ગ. આ માર્ગ તે નિરાશન-
નતાનો માર્ગ છે. કાઠી ઝાઝા થઈ, ડાળી, સાખા, પત્તણો આધાર
લઈને ચડે છે તેમ પોષક કાઠનો આશ્રય લેવો નથી. તે તો સિદ્ધોગ
આકાશમાં ઉડે છે અને રૂઝ ઉપરજી લઈને બેઠે છે. તેમ આજ
કાઈ પણ આશ્રયન લીધા સિવાય જે યોગીઓ દેવજી મુદ્ધિદ્રુપનાજી
ચિંતનથી આત્મ સ્વરૂપને પામે છે તે કેમ વિનાનો વિદગમ માર્ગ છે
આ માર્ગમાં જ્ઞાનનીજ મુખ્યતા છે. જાણ કિયા આ માર્ગની અંદ
નથી. આંતરક્રિયા તો જેજ.

‘હું મુદ્ધિદ્રુપ છું.’ આ વાક્યનું ચિંતન, મનન અને તદા-
કાર પરિણમન કરવું તે કિયા છે, પણ આ આંતરક્રિયા છે, એટલે જાણ
કિયાની અપેક્ષાએ આમાં જ્ઞાનની મુખ્યતા કહેવામાં આવી છે. અને
જાણ આશ્રયનની અપેક્ષાએ આમાં નિરાશનતા જણાવી છે, નહિતર
‘હું મુદ્ધિદ્રુપ છું’ આ વાક્યનું સ્મરણ મનન તે પણ આશ્રયનજ છે.
અનુક્રમનો, કિયાની મુખ્યતાવાળો અને આત્મ લક્ષ સાથેનો
કાટિકાગતિવાળો માર્ગ મુગમ છે. એટલે દરેક વતના છવો આ માર્ગ-
માં ચાલી શકે છે. છતાં લાંબો તો છે. એટલે સાંભે કાળે પહોંચી
શકાય. આ માર્ગ અનંત છવો મોક્ષે પહોંચ્યા છે.

જે મંસાદથી ઉદ્દેશ્ય થયેલા અને મોક્ષની રૂચિવાળા છવો હોય,
છે ને મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય મુગમ થઈ પડે છે. ‘હું જ્ઞાન સ્વરૂપ-
છું’ એ વાક્ય લઈને તેમાં અખંડ ઉપયોગ રાખી સતત પ્રયત્ન કરી
આગળ વધવાનું વિરામ કાર્ય દાઈ નિકટ લઈનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

મુદ્ધિદ્રુપમાં લય પામનારા નિવિકેરૂપ દસાવાળા યોગીઓને
અર્થનો, શય અને તાત્વિક મુખ એકી સાથે પ્રાપ્ત થાય છે. ‘હું મુદ્ધિદ્રુપ

ચિદ્રૂપ છું. હું શુદ્ધ આત્મા છું. મોહ, જે પરમાત્મા તે હું છું. આ રમણ સ્વરૂપી બીજા સગહેવાદિ-ભાવથી મુક્ત થવાય છે તે આ ભાવના શા માટે ન કરતી ? આ ક્રમ વિનાનો વિહંગમ માર્ગ છે. શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ચિંતનથી ક્ષણે ક્ષણે આત્મા કર્મનાં બંધનોથી છૂટો બન્યા છે, અને તે સિવાય પુરૂષોત્તમ વસ્તુના ચિંતનથી ગંધાનો બન્યા છે. તેમાં બરાબર શંકા જેતું નથી.

આ આકાશી માર્ગમાં માર્ગદેવાઈ માતા પહેલે નંબરે આવે છે. તેમને કાષ્ઠપણ જન્મમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ નથી. અને માર્ગદેવાઈના ભવમાર્ગ આકાશી માર્ગ પ્રાપ્ત થયો છે. પાછલા જન્મની આત્મિક ક્રમાણ્વીરૂપ હોયો આત્મા મનુષ્ય-જીવનમાં આકાશી માર્ગ પ્રાપ્ત કરેલા ભરત મહારાજન, દદ્યદ્વારી, વિશ્વાતિપુત્ર, એલાઈચીપુત્ર દરેક કાળમાં થયેલા તીર્થંકરો અને ગૌતમસ્વામીએ પ્રતિબોધેલા પત્તરસો તાપસો આદિ અનેક હોયો છે.

આ માર્ગ વીર પુરુષોનો છે. આ માર્ગમાં વીર પુરુષો આવેલા છે. કાચર મોહન વીર પુરુષોનો વેશ પહેરી વીર પુરુષના દેથીયાર બાંધે તો ઉપરથી તે એક શુભદ્ર કે વીર પુરુષ જેવો તો દેખાશે પણ ત્યારે લડાઈમાં ખરા પરીનો ખેલ આવશે ત્યારે આ વીર પુરુષને વેશ લેનાર કાચરને પ્રથમે નાસવું પડે. તેમ પ્રભુમાર્ગનો વેશ અને સાધનારૂપ દેથીયાર પહેનારો વેશ અને લાંબાત આઘ્યા પ્રહેજા આ માર્ગમાં પ્રવેશ કરનારાઓ મોહરાજ સાંધેનાં સુદમાં કાઈ કોધનો ઉદય થવાથી કોધને હાથે, કાઈ માનને હાથે, કાઈ માયા-પ્રપંચને હાથે, કાઈ લો-ભને હાથે, કાઈ રાગને હાથે, કાઈ દેવ દયાને હાથે, કાઈ કામને હાથે, અને કાઈ મમત્વને હાથે-માર-ખાધા સિવાય નહિ રહે. દેખી

તેના સાધુનો પેશ અને તેના ઉપગરણો રૂપ દૃથીવાસે પડેલા છતાં તેઓ અંદરખાનેથી હારી ગયેલા કાપર પુરુષોજ છે.

આવા છવોએ આત્મજ્ઞાનને અગૃહ દરારે તેવા સદ્ગુણો આશ્રય કરી તેઓ જે રસ્તો જતાવે તે રસ્તે આત્મારચિ થઈને ગ્રાહ્યું, ગોળાનું ઘડાપણ ન કર્યું. તેથી તેમની લાયકાતમાં વધારો થશે અને તે જ્ઞાની પુરુષની નિશ્ચયે અને આત્મામાં રહેતા હોવાથી, તેમના કહેવા પ્રમાણે જ રસન કરતાં તેઓની સદગતિ થશે. અને અનુક્રમે જ્ઞાની પુરુષોએ એવેસો આ મહાન પવિત્ર માર્ગ તેમના હાથમાં પાળી આવશે. આ અનુક્રમવાળા ક્રીડિકા ગતિવાળા માર્ગ પ્રવૃત્તિ કરતાં એક વખત એવું પણ આવશે કે તે મહાન પુરુષોની માફક આ આકાશી પિદ્મગમ માર્ગ માટે પણ લાયક અંગશે અને આત્માનું પૂર્ણ નવરૂપ પ્રગટ કરી શકશે.

इति श्री तपागच्छिष्य गच्छापिपति श्रीमान् मुक्तिविजयगणि
शिष्य आचार्य महाराजश्री विजयकमलसूरीणां शिष्येन
आचार्यश्री विजयकेशरसूरिणा संकलितो सुसंस्कारितो
आत्मविशुद्धि नामकग्रंथः विक्रमिष्य संवत् एकोनविं-
शति सत त्र्यशितिसंवत्सरे मार्गशिर्ष शुक्लवृत्तो-
याषां भावनगर वंदरे समाप्तः
लेखक वाचकयोः शुभंभवतु.

અ. સાગિતઃ સાન્તિઃ સાન્તિઃ

ૐઅર્જુનમઃ

નીતિવિચાર રત્નમાળા.

લેખક,

શ્રીમદ્ આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયકેશર સૂરીશ્વરજી

જીવાની પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શ્રી વિજયકમળ કેશર ગ્રંથમાલા તરફથી

શા. લીળાભાઈ મગનલાલ તલાટી.

દેહંગામ.

આવૃત્તિ ૨ છ.

પ્રત ૨૫૦૦

૩૩૩૫૬૬

મંચ ૧૬૮૩

ગ્રામે ૧૬૪૧

૩૩૩૫૬૬

શ્રી સૂર્યમકારા પ્રાન્તિય ગ્રેસમાં પટેલ મુળચંદનાથ ચીકનલાલે

શ્રી. કે. પાનકોરના નાકા-અમડાવાદ.

પ્રસ્તાવના

આ ગ્રંથનું નામ નીતિ વિચાર રત્નમાલા રાખવામાં આવ્યું છે. નામ પ્રમાણે તેમાં કંઈકે જુએ પણ છે. વિવિધ પ્રકારનાં નીતિ-વ્યવસ્થા અને વિચાર રૂપિ રત્નો તેમાં આવેલાં છે. આ ગ્રંથ કંઈકે રચનાત્મક લખાયેલ નથી પણ તેમાં આવેલા વિચારો સંગ્રહ કરાયેલા છે. મારામાં એક પ્રકારની એવી દૃષ્ટિ છે કે કોઈ પણ પુસ્તક વાંચતાં કોઈ ઉપયોગી બાબત આવે, પછી તે વર્તનમાં મુકવા મોકલ, કે સમાજના લાયક હોય, તે તે ઉપયોગી બાબતો ઉપર નીતાની કરતો જઈ અને વાંચી રહ્યા બાદ જે વિચારો મને મળ્યા હોય તેવાં વાક્યોનો સંગ્રહ પણ કરી લઉં છું. વખતે મને કોઈ કોઈ સાંતિના વખતે ઉત્તમ વિચારો રહ્યા હોય તે પણ લખી લઉં છું તથા કોઈ કોઈ પ્રસંગે ઉત્તમ વિચારવાળા સ્થાની પુરુષોની પાસે બેઠો હોઉં અને તેમની સાથે ચર્ચા નિર્ધાર્યો, તેનો સાર પણ નોટમાં ઉતારી લઉં છું તે પ્રમાણે થયેલો વા-ક્યોનો સંગ્રહ તે આ નીતિ વિચાર રત્નમાલા છે.

જે અવસ્થાને કોઈ વ્યવહારની ઉપાધિથી મન અવ્યવસ્થીન થઈ ગયું હોય કોઈ માનસિક આધિપીડા કરતી હોય તે પ્રસંગે આ બુકમાં નવમેશાં વાક્યોમાંથી ચોસાની માનસીક વ્યાધિને લાગુ પડે તેવાં કોઈ પણ વાક્યરૂપ દવાને સારથી છઠ્ઠાડી તે હઈ ઉપર આ વાક્યોનું લારવાર મનન કરવારૂપ દવા લાગુ પાડવામાં આવે તો જરૂર થોડાંજ વખતમાં તે માનસિક ઉપાધિરૂપ વ્યાધિ શાંત થવા સિવાય રહેતી નથી. આ વાતની મને ખાતરી થવાથીજ આ વિચારોને વ્યવહારમાં રત્નની ઉપમા આપી છે જુઓ કે રત્ન સાથે આ વાક્યોની ઉપમા થરી રહે તેવી નથી. કારણકે રત્ન પાસે હોવા છતાં મનની ઉપાધિ શાંત થતી નથી ત્યારે આ વિચાર રત્નથી તો વિચારવાનને સાંતિ મળે છે. છતાં વ્યવહારમાં રત્ન ઉત્તમ ગણાય છે. તેવી તેવા પ્રકારનું નામ આ વાક્યોને આપેલ છે. ઉત્તમ વાક્યપર વિચાર કરનારાઓ અને તે પ્રમાણે વર્તન કરનારાઓ અથવા.

વિપત્તિના પ્રસંગમાં આવાં મુંદર વાક્યોથી દીવાસો મેળવનારાઓ તેવા વિવિધ પ્રસંગમાં, પણ અડગ રહી વિપત્તિનો પાર પામેલા છે. તેવાં અનેક મુદ્દરાક્રોધાળાં આ લઘુગ્રંથ છે. મારા જેવા બીજા અનેક મનુષ્યોને આવાં મુંદર વાક્યોનો લાભ મળે અને તેમના દુઃખી હૃદયને દિવાસો મળે. તેમના હૃદયને શાંતિ મળે આ હરાદયથી તે વાક્યોનો ભુંદા ભુંદો સંગ્રહ એકો દરી પ્રગ્નની સમક્ષ મુકવામાં આવ્યો છે. તેમાં નીતિનાં અનેક વાક્યો છે. કર્તવ્યમાં પ્રેરણા કરનાર વિવિધ પ્રકારનાં વચનો છે. આત્મ જન્યુતિ આપનાર વચનામૃતોનો પણ સંગ્રહ છે કાંઈ પણ ધર્મ પાળનારને થોડો પણ વિરોધ ન આવે તેવાં વાક્યોનો સંગ્રહ છે. આમાં મતપંથના આગ્રહની વાતગત નથી પણ મામાન્ય રીતે સર્વને લાગુ પડે, શાંતિ આપે, કર્તવ્ય તરફ પ્રેરે, આત્મ સ્વરૂપની જન્યુતિ આપે, ગ્રમ-ભાવમાં વધારો કરે તેવાં વાક્યો આવેલાં છે.

આ વાક્યો એકવાર વાંચી લઈ જે જે પોતાને લાગુ પડે તેવાં હાંમે તે તે વાક્યોપર નિશાની કરી, સવારમાં તે વાક્યો વાંચી તેના ઉપર મનન કરવાની ટેવ રાખવામાં આવશે તો સારો ફાયદો થવા સંભવ છે. અથવા, પોતાને ઉપયોગી વાક્યોનો પાક દિવસમાં એકવાર વિચારપૂર્વક કરવાથી લાંબે વખતે તેના દૃઢ સંસ્કારો પડવા સાથે મનમાં સારો સુધારો થવા સંભવ છે. એક એક સીખામણુ માંદે લાખ લાખ રૂપિયાની કીમત માણસોએ આપેલી છે તેવી વાતો શાસ્ત્રોમાં વાંચવામાં આવે છે. અને તેવા વિવિધ પ્રસંગે તે સિખામણોએ મહાન ફાયદો કરેલા અને હૃદય જાગાવવા સુધીના ઉપકારો કરેલા છે તેવાં વાક્યોનો સમૃદ્ધ મનુષ્યોને ઉપયોગી થાય તેમાં જરાપણ નવાઈ કે આશ્ચર્ય જેવું નથી.

આ પુસ્તકમાં એક હજાર વાક્યોથી પણ વધારે વાક્યોનો સંગ્રહ થયેલો છે તે વાંચીને વાંચનાર અને લખનાર જન્મેને શાંતિ પ્રાપ્ત થાઓ.

લ. પં. કેશરવિજયજી ગણિ.

સંવત ૧૯૭૩ માગસર સુદ ૧૧

બીજી આવૃત્તિ સંબંધે બે બોલ.

આ બીજી આવૃત્તિ ધનુષ વર્ષે પ્રસિદ્ધ થાય છે. આનું ઉપયોગી પુસ્તક કોઈકમાં નવારે પ્રગટ થયા પાશ્વું નથી મેનું કારણ. બંદેર ખાના કેલાવનો અભાવ એટલે છે. અને તે દરેનવાગાઓ નવારે આ પુસ્તક વાંચે છે. ત્યારે તેઓ તે પુસ્તક પોતાના જ સપ્રદાયનું હોય તેમ માને છે. તેમ માનવામાં કારણ પણ છે કે, તેમાં આપેલાં વચનામૃતો સાર્વજનિક છે, અને પ્રગતિ કચામાં ઉપયોગી થાય. તેવાં છે. તેથી તેઓ તરતજ આ પુસ્તકની માગની કરે છે. માટે આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ જાણવવાની જરૂર પડી છે. આ પુસ્તકમાં આગળથી માનકે તરિકે સાવનમરના ગાંધી. જમનાદાસ અમરનંદ-પુસ્તક ૧૦૦)

શા. અમીચંદ ગણાભાઈ ૨૫)
રોક મોતીલાલ છાત્રાભાઈ, ૫૦)
નથા: મદદ તરિકે બાકાપુરવળા શ્રી: હોરિસીલાસ પાનાચદના પુન
નુબશાસનાં મીઆઅવનાં પત્નિ બહેન. ધનાબાઈએ પચીસ રૂપિયા
આપ્યા છે.

શા. ભીખાજીક મંગલસાહ
નવત. ૧૯૮૩ કારતકે વદ ૬.
નવાડી.

ૐઅર્હનમઃ

નીતિવિચાર રત્નમાળા.

પ્રથમમાળા. નં. ૧.

૧ ખાનપાનમાં વિવેક રાખવાથી જન્મનો નબળો બાધો પણ સુધારી શકાય છે, આવરદાની દોરી છળાવાય છે, અને મેગોની ઉત્પત્તિની ગંખ્યામાં ઘટારો કરી શકાય છે.

૨ કેળવણીના અભ્યાસની મદદથી માનસિક શક્તિને તીવ્ર અને વિકાસીત કરી શકાય છે.

૩ સંકટ અને દુઃખનાં પ્રત્યક્ષ કારણો આપણાં કર્તવ્યોજ છે.

૪ આપણું ચારિત્ર સુધારવા તથા કેળવવા, અને ઉત્તમ પ્રકારનો સ્વભાવ બનાવવામાં, તમા આપણું જીવન મુખી કરવામાં, આપણી મનોવૃત્તિઓ ધણા ભાગે કારણભૂત છે.

૫ ઈચ્છાનું સ્વરૂપ ચારે તરફથી લુદ્ધ લુદ્ધલોહ્યબુદ્ધિથી વીંટા-મેલા લોદાના કંકણ સમાન છે, અને તેથી તે બળવાન સત્તા તરફ ખેંચાય છે. ઈચ્છાની સ્થીતિ પવનચક્કીના જેવી છે તેને પોતાની માહિતિ હોતી નથી. અર્થાત્ ઈચ્છા વખતે આત્મભાન હોતું નથી.

૬ પૂર્વજન્મના ગુસ્કાર અને આ જન્મના આલુઆલુના ગુંથોગો એ બન્નેને લઈને અભારની આપણી સ્થીતિનું સ્વરૂપ બનેલું હોય છે.

૭ સારા કે નફારા મનોરથો ઈચ્છા ઉપર ભારે અસર કરે છે, તેમ ઈચ્છા પણ તેના ઉપર અસર કરવાની શક્તિ ધરાવે છે.

૮ મુખ દુખનો આધાર મનની સ્થિતિ ઉપર રહેલો છે, આદરના યોગોને આપના મનની સ્થિતિને અનુકૂળ બનાવવાની કોશીશ કરવા કરતાં, આપના મનને યાલ સ્થિતિને અનુકૂળ બનાવવાનો અભ્યાસ પાડવો, એ મુખ પ્રાપ્તિનું રહસ્ય છે.

૯ મુખ દુખનું કાગળ મન નથી પણ પદાર્થો છે એમ જોએ માને છે, તેઓમા સ્પર્શનું ભેદ વધારે હોય છે. તેઓ સાત્ત્વીય સાધ-
ખાળને આધારે મોઝગોખના સાધનોમાં વધારો કરતા રહે છે, અને દુઃખના પ્રત્યંગોમા ઘટાડો કરતા રહે છે. આવા યોગોમા રહેલા ભોક્ષા મુખ પ્રાપ્તિને માટે મન અને અવસ્થાને અમુક પ્રકારનું વળાણ આપવાને બદલે બાહ્ય સ્થિતિમા મુદ્ધાને કંપાને પ્રત્યન કરે છે, પણ એ તેમની બુલ્લનુ ભવકર પરિણામ એકીવખને અભ્યાસની અવ્યવસ્થાથી રૂપે પ્રગટ થાય છે.

૧૦ લાખો ફિષ્કાની આવડવાગી જાગીર મળતાં જે મુખ થાય છે, તેના કરતાં વસ્તુ સ્થિતિની ઉચ્ચતા તથા મુખકર બાલુ જોવાની દેવથી વધારે સુખ મળે છે. જે મનુષ્યો દરેક વસ્તુમાંથી સારું જુવે છે, તેમને માથે મથે તેવી આદત આવી પડે છતાં તેમને મુખશાંતિ કે દિશાસો મળ્યા વિના રહેતો નથી. આનંદ-દુઃખમુખો સ્વભાવ, તથા દરકાર બાબતની ઉચ્ચતા તથા આશાભરી બાલુ તરફ જોવાની દેવ, એ જીવગીના ઉપભોગનુ મોટું સાધન છે.

૧૧ શરીર તથા મન બન્ને નિરામય હોવાં એ મુખની ઉચ્ચ અવસ્થા મનાય છે, પણ મનની નિરામયતાનો આધાર ધણો ખરો શરીરની નિરામયતા ઉપર રહેલો છે.

૧૨ જે રીવાજો પ્રજાની મુખાધારીને લાગુ પડે, અમર

કશાન પહેલે તેવા નહોત્ય, ને રીવાજને ઉત્તેજન આપવામાં જે
કામાં સત્તાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તે દેશને ભાવ્યશાળી સમજવો.

૧૩ ઉગતું ઝાડ જેમ વાજ્યું હોય તેમ વળે છે, તેવી રીતે કુમળા
કામાં જેવી ટેવા પાડવી હોય તેવી પાડી શકાય છે.

૧૪ પહેલી અવસ્થાની નાની બૂંદો પરિણામે ભારે નુકશાન
દે છે.

૧૫ જે વ્યવહારનું ચોખ્ખું હૃદયમાં કરેલું સંવન નિર્દોષ હિતાવદ્ધ
અને પ્રશંસનીય હોય છે, તેનીજ દ્વઃ ઝાળંગી જવાથી ધબ્બાનાં આયુષ્ય
મંદિત થયેલાં નગરે દેખાય છે.

૧૬ આરોગ્યતા ટકાવી ગાળવા માટે મનની દદતાના ટેકાની
ખાસ જરૂર છે. પુરતુ કામકાજ એજ આપણી આરોગ્યતાની દરદોજની
સોડી તથા હમેશાનું અભય પત્ર છે.

૧૭ જે માણસોના રોગો અસાધ્ય મણાય છે, તેવા કાયમના
દરદીઓને પણ ઉઘોગપૂર્ણ અને ક્રિયાશક્તિ ઇવન ગાળવાની ટેવ
પાડવામાં આવે અને ચોતાના દરદો વિચાર કરી પોતાના મનને
કેદિન કરવાનો નેમને અવકાશ આપવામાં ન આવે તો, બરાબર
અરધા દરદીઓ સાગ્ર મઈ જાય એમ નું ખાત્રીથી કહું છું.

૧૮ મનની નબજાર્ધ, નિરત્યાદીપણું, તથા ઉઘોગને તાબે થવાની
ટેવના જેવી અત્યંત હાર્નીકારક બીજ કોઈ ટેવ નથી.

૧૯ મનની દદતા એ ઇવનનું સત્ત્વ છે. અને ઈચ્છાબળ એ
મગજ અને જ્ઞાનતત્ત્વ મારફતે સરીર ઉપર જળવાન સત્તા બોગવે છે.

૨૦ હમેશાં કોઈપણ ઉપયોગી કામ ધંધામાં શેકાયેલા રહેવાની
ટેવ, તેની પુરૂષ જન્મેની સુખ મેપત્તિ માટે અવશ્ય જરૂરની છે. જેનું

જીવન આશય વિનાનું અને ભરૂંઘમી હોય છે, તેમના જેવા દુઃખી. મનુષ્ય ભાગ્યેજ મળી આવશે.

૨૧ આગમ સર્વને એક સરખી રીતે પાતલ કરનાર દુર્યુધ છે, આગમ કદી પણ દુનિયામાં નિશાન તોડીને નામના મેળવી નથી. લોકો જેમ કાટથી ખવાય છે તેમ શરીર આગસથી ખવાય છે. આગમ ખાતે છે. આગમ એક ઉપદ્રવ છે. કામના ધસારા કરતાં આગસના ધસારાથી, જીદગી, વલસદીથી ધસાઈ જાય છે.

૨૨ જેમા ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરનારો તથા ચિંતાથી મુક્ત રાખવાનો શુભ રહેલો હોય, તેવા કામ ધધામાં કે પ્રયત્નમાં નિયમિત રીતે મન્યા ગદી જીવન પુરૂં કરવું, એજ જીવનની ઉચ્ચ દશા છે. આનું જીવ બોગવનાગ વિરક્ષા હોય છે.

૨૩ ધીર પ્રયત્નશાલા પુરૂંજો જ્યારે માથે આફત આવી પડે છે ત્યારે, ખરા મર્દની માફક બાદાફરીથી તેની સાથે બાથ લીડવા તૈયાર થઈ જાય છે. તેમ કરવાથી તેમનામા આત્મ અવદ્યનનો ગુણુ જનમૃત થાય છે તથા તેમની શ્રમ કરવાની તથા સદ્ગત કરવાની શક્તિઓ. મજબૂત થાય છે.

૨૪ આપણે આપણી વૃત્તિઓ શુદ્ધ અને પવિત્ર રાખીએ, લુહી લુહી બાળતામા અન્યનું દ્વિત ધરાવતાં શાખીએ, અને ઉલ્લોગમાં મન્યા રહેવાની ટેવ પાડીએ, તો જીવનને અંજે જે નિરાશા તથા ઉદ્વેગ રહેલા છે, તેનું પણ નિવારણ કરી શકીએ.

૨૫ આફતમા આવી પડેલા માણસોને પોતાનાથી વધારે ગંકટ બોગવનાગ માણસોની સ્થીતિનો વિચાર કરતા દિલાસો મળે છે, અને તેમને પોતાના દુઃખનો વિચારો પડે છે. આવી ટેવ ઘણી ઉપયોગી છે.

૨૬ વિવેક પૂર્વક અગમચેતીના ઉપાયો લેવા, તે કોલેમદ છવ-
નનું મુખ્ય લક્ષણ છે, પણ જો વિવેકથી વર્તવામાં ન આવે તો, ઝેર
ગુણ દોષ રૂપ થઈ પડે છે. ભાવી મંકટની આગળથી દરખના કરીને
ધણા માણસો પોતાના મનને મંતાપ કરે છે; એટલુંજ નહિ. પણ
જે મંકટ કદી આવવાનાં નથી, તેમના બચની દરખના વડે તેઓ મનને
અશ્ર, કરીદે છે. અગમચેતીના ગુણોનો દુરુપયોગ કરી ડગલે ડગલે
અનિષ્ટ દરખના કર્યા કરવી, એ મનુષ્યની સ્થિતિ ખરેખર દયાપાત્ર છે.

૨૭ અતિશય મદ્યપાન અને વિવેક લપટપણાથી નંદુચ્ચીનો
નાશ થાય છે, આયુષ્ય ટુંકું થાય છે.

૨૮ આગસ, ભુગાર અને કુચ્છંદ એ મુખ્યસંપત્તિનો નાશ કરે છે.

૨૯ દુષ્ટ સ્વભાવ, સ્વાર્થ પરાયણતા અને હર્ષા, એ મિત્રતાનો
ભંગ કરે છે, તથા વિરોધ અને અભાવ ઉત્પન્ન કરે છે.

૩૦ જગ કપટ, દમસ્ખાજી, જોર ભુલમ અને ગજાન્ધારના માર્ગ
મદલ કરવાથી, તેમજ અન્યના હકોની અવગણના કરવાથી, કાપડા
કે લોકમત મારફતે શિક્ષા મળ્યા સિવાય રહેતી નથી.

૩૧ સદાચરણનો માર્ગ મુખની પ્રાપ્તિ કરાવી આપે છે, અને
દુરાચાર પરિણામે દુઃખનો ખેટો કરાવે છે.

૩૨ નિઃશયી અને આગસમાં ફોગટ ગુમાવેલું જીવન, જતે નિરસ
અને ઠંડાળા જરેલું થઈ પડે છે; એટલુંજ નહીં પણ આપણી સઘળી
શક્તિઓને હિતકારી માર્ગે વાળવાથી જે આનંદ પ્રગટ થાય છે, તેનાથી
અવગણને બેનસીય રાખે છે.

૩૩ અહંકારી માણસના નરક કોઈ પણ માણસ દિલસોજી અતાવ-
વાની દરકાર કરતું નથી.

૩૪ ઉચ્ચ, કર્તવ્યપરાયણતા અને સારાં આચરણ, એ ત્રણ; ચીરંધાથી મુખના આવશ્યક અંગ છે.

૩૫ દુરાચારથી મળતો આનંદ ક્ષણ ભરુર યાતે અસાધ્ય છે, તથા ઘણી વખત તે પોતાની પાછળ કલેશ, નબળાઈ અને પશ્ચાતાપનો ધારસો મુકનો બન્ય છે.

૩૬ મુખના સર્વ અંગમાં સકર્તન જે સરસાઈ ભોગવે છે, તેનું કારણ એટલું જ છે કે તે ક્ષણિક મુખથી નહિ લોભાતાં, દીર્ઘ દ્રષ્ટી વાપરી સાચા અને લાખી મુક્ત ટંકે એવા શુદ્ધ મુખના માર્ગનું દર્શન કરાવે છે.

૩૭ પરોપકારી લાગણીઓનો આપણામાં વિકાસ થવાથી સ્વાર્થ-નિષ્ઠ અને દુષ્ટ ભરેલી ચિંતાઓ દૂર હડી બન્ય છે અને આપણા જીવનની દૃષ્ટી મર્યાદા વધારે ખરોળી વિસ્તૃત થાય છે.

૩૮ જેમ આપણે સ્વાર્થ ઓછો સોધીએ છીએ, તેમ આપણી રહેણી વધારે નિયમસર થાય છે. નિઃસ્વાર્થી જીવન દુર્ગુણોનો નાશ કરે છે, ક્ષાલસાઓ દૂર કરે છે. મનને દૃઢ કરે છે અને ઉદયને ઉત્થાનમાં આણી, તેમાં વધારે ઉચ્ચ વિચારનો મંચાર કરે છે.

૩૯ જીવનને મુખી બનાવવામાં શુદ્ધિ કરનાં સારાં લક્ષણોને લાયક વધારે હોય છે.

૪૦ એકલપેટાપણાનો દુર્ગુણ આપણામાં દાખલ થતો અટકાવવાની, તથા સ્વાર્થ પરાયણતાની વધતી જતી કુટેવ અટકાવવા બહુ જ કાળજી રાખવી.

૪૧ પાત્ર અપાત્રની તપાસ કર્યા વિના વગર વિચાર્યું પુણ્યદાન કરવાથી, જન સમાજને ભારે નુકસાન થાય છે. મજબુત બાંધાવાળાને થી પુરનો ખોરાક મળવાથી, મહેનત કરવાની કે ધંધે વળગવાની.

ગરજ રહેતી નથી, તેથી તેમનો આત્મ અવલગન ગુણ નાશ પામે છે, તેઓ બેચેન, આજ્ઞા અને અવિચારી થઈ જાય છે, આજ્ઞા અને અવિચારને ઉત્તેજન મળે છે, અનુભવી બીજારીનો કાળ ખટ-ખટમાં જાય છે, તે વર્ગમાંથી સાધારણ ગુન્દા કરનાર માણસો ઉત્પન્ન થાય છે, આવાઓને લિલ્લા આપવી તે પોતાના ખરચે ગુન્દેગાર મંડળી ઉભી કરવા જેવું છે. જેનું વર્તન સમાજની ઉન્નતિ કરવામાં સહાય બૃત થઈ પડે તેનેજ પરાપકાર કરવો જોઈએ.

૪૨ અરથાને અને અઘટિત રીતે તથા પ્રમાણ વગરની દયા દેખાડવાથી દુનિયા ઉપર જેટલો અપકાર થાય છે, તેટલો બીજન ક્ષાથી થતો નથી. બાહ્ય દેખાઈ આવતા મંદતની આપણી દયાવૃત્તિ ઉપર બારે અસર થાય છે, તેથી તેનું દુઃખ દૂર કરવા આપણે એકદમ કમર કરીને તૈયાર થઈએ છીએ, તે વખતે એટલો વિચાર કરવા પણ થોભતા નથી કે, આપણા કૃત્યનાં દેખીતાં અને પ્રત્યક્ષ પરિણામ કરતાં, છુપાં અને પરાક્ષ પરિણામ વધારે વિશાળ અને દૂરગામી હોય છે, નાના અનર્થને ટાળવા જતાં બીજને નહિ ધારેલો અનર્થ બીજા બાબુએથી છુપીરીતે ટોકુ ઉચ્ચ કરે છે. અને તેની માઠી અસર વધારે વિશાળ અને બંહાળા વિસ્તારમાં થાય છે.

૪૩ જે મા આપ આજ્ઞાને અત્યંત લાડલડારી તેને સ્વચ્છદયણે વર્તવા દે છે, વાંકે આજ્ઞા છતાં પણ કોઈ પણ જાતની શિક્ષા કરતાં અચકાય છે, અથવા જે માંમે તે લાવી આપી તેનું મન ન દુભાય તેની કાળજી રાખે છે, તે પોતાના બાળકના માટે દુઃખી જીવનનો પાયો તૈયાર કરે છે.

૪૪ વસ્તુસ્થિતિનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજવું, અને વિદ્યારી કલ્પના શક્તિના દોરાયા દોરાવું નહિ, આ બે વાતો હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી.

૪૫ કરે કમર કરવી, મિત વ્યથી થવું, નિરંતર ઉદ્ધમમાં પ્રવૃત્ત રહેવું, વચન પાળવામાં નિયમિતપણું જાળવવું, અને ભવિષ્યનો વિચાર કરી અગમ્યતા સંભવી, એટલા મુલ્ય હાલના જમાનામાં મુપરેલી પ્રવ્રજાની નીતિ સંબંધી ભાવનામાં અગ્રરધાન જોગવે છે.

૪૬ હાલનો મુશ્કારો ઉદ્યોગના જમાનાનો છે, અને લોકોને રચની નીતિની ભાવનાનું સ્વરૂપ નહોતો કરવામાં ઉદ્ધમ વિગતીક ખાસીયતો સૌથી વધારે સત્તા જોગવે છે. ઉદ્યોગનો જમાનો ઉદ્યોગને પ્રાધાન્ય પદ્ધતિએ છે, અને નીતિનું ધોરણ ઉદ્યોગ વિગતીક ટેવોને અનુસરતું થતું જાય છે.

૪૭ રાજનીતિની ખરી કળા, જે લોકો જોડતા મોડા છે તેમનું સાંભળવામાં રહેલી નથી, પણ જે લોકો નથી જોડતા તેમની હચ્છા સમજવામાં રહેલી છે.

૪૮ દેશના રાજત્વહીનતા ન્યાયાપણા ઉપરથી બાહારના લોકોની આસ્થા ઓછી થાય, તેથી દેશને જેટલું નુકસાન છે તેટલું નુકસાન બીજા દેશથી થતું નથી.

૪૯ મનુષ્યને જે અનેક વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત થવાનું છે, તેમાં પોતાની માત્રસક્ષમતાને કેળવવાનું અર્થાત્ પોતાનાં લક્ષણ ધરવાનું કામ સૌથી વિશેષ ઉપયોગી છે. તે કામમાં સફલ થવા માટે પોતાના સ્વભાવ અને મનોવૃત્તિનું જ્ઞાત અને કાળક્રમપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

૫૦ મનુષ્યે જેમ પોતાના દુર્ગુણોથી અગ્નિપ્રણા રહેવું જોઈતું નથી, તેમ પોતાના સદ્ગુણોથી અંગતઘ પણું જતું નહિ.

૫૧ સારીરિક ગંધર્વ ઉપર મનુષ્યનું જેટલું અસરકારક આલી શકે

છે, તેટલું ચલણ અને તેટલીજ સત્તા, તે પોતાના ચારિત્ર ઉપર પણ બોગવી શકે છે.

૫૨ જે માણસ અંયમશીલ કે અનંયમશીલ, નિયમિત, કે અનિયમિત હવન ગાળતો હશે, પથ્ય કે અપથ્ય ખોરાક લેતો હશે, નળળા અવયવોને મજબુત બનાવવા કસરત કરતો હશે, આળસકે દુરાચારમાં મચ્છો રહેતો હશે, અને જેટલા પ્રમાણમાં જન ઉપગ્રાંત અવળે રસ્તે મહેનત કરતો હશે, તેટલા પ્રમાણમાં તેની શારીરિક મંપત્તિ ઉપર, તેના આયુષ્યની મર્યાદા ઉપર, શરીરમાં રોગ થવાની સંભાવના ઉપર, સારી કે માફી અસર થવા વિના રહેશે નહિ.

૫૩ મધ્યપાન તથા બીજા વિષય ભોગોનું અમર્યાદ પણે સેવન કરવાથી, તેમના ઉપભોગ માટેની તૃપ્તિ અત્યંત ઉત્કટ અને બલિષ્ઠ થઈ જાય છે અને માણસ આખરે તેનો શુદ્ધામ થઈ રહે છે. જેના ઉપર માણસનો વિશેષ ભાવ હોય છે, જે વસ્તુ વિશેષ આનંદ આપે છે, તેજ આગળ જતાં પ્રધાન પદ ભોગવે છે.

૫૪ બળવાન મનોવૃત્તિના સામર્થ્ય ઉપરજ મનુષ્યના વર્તનનો આધાર રહેલો છે. જેની મનોવૃત્તિ દુષિત કે દુષ્ટ નથી હોતી તેનેજ અરો ભાગ્યશાળી ગણવો જોઈએ.

૫૫ વયે પહોંચતાં મનોવિકાર શાંત પડતા જાય છે, તેના વેગ અને ભુસ્ત્રામાં ઘટાડો થતો જાય છે. પણ તેની આદતો-ટેવો દઢ અને બળવાન થતી જાય છે. આ ઉપરથી હવને મુખી બનાવે તેવી ટેવો પાડવી અને વૃત્તિઓને ઠીક વધણે વાળવી એ આસ્થાવસ્થાનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

૫૬ આસ્થાવસ્થા મુખ્યમય નિવડે તેવી શીક્ષકે કાચીસ કરવાની જરૂર છે. તેમજ ઉમરને લાયકના વિષયો આસ્થાવસ્થામાં શીખવાડ-

વામાં આવે તો તે બ્રાહ્મણ થઈ પડે, જતાં તેનાં બીજાં બ્રાહ્મણ-
વંશમાં વાવવાની વ્યવસ્થા છે.

૫૭ વિષય ભોગોની પસંદગી કરતી વખતે એ નિયમ ખાતર
લક્ષમાં રાખવા, કે વિષયોનો ઉપભોગ એવી રીતે કરવો કે તેથી
ભવિષ્યનાં સુખ કે આનંદના ઉપભોગને બાધા કરતાં થઈ પડે નહિ.

૫૮ જે માણસ પુણ્યવસ્થામાં અત્યંત મદ્યપાન, વિવચાશક્તિ,
લુગાર, ઉડાઉપાત્ર, સ્વેચ્છાચાર વિગેરે દુર્ગુણોના સેવનમાં સુખ અને
આનંદ માને છે, તેનો જન્મ-મારો ખરાબ થયા સિવાય રહેતો નથી.

૫૯ વાંચનનો શોખ આનંદનાં દ્વાર ખુલ્લાં મુકવાની મદદાવ
સત્તા ધરાવે છે. મદ્યપાન અને નશ્વરોહિણી લીધે એકાંત વાસમાં સહતા
આત્મરીતના મનને રબળ કરવાનું તે સુખ્ય સાધન છે. નિદ્રા વગરની
રાત્રીના શન્ય પોહારને તે પ્રદર્શીત કરે છે. મનમાં સુખદાયિ વિચાર-
ગેનો ગંભીર કરે છે. વિપાદ અને સ્થાની મટાડે છે. ક્રિયામાં અસક્ત
અથવા અવસાથી હવનના ક્ષમ વગરના અવકાશને અંગે રહેલી બેચે-
નીને તે ખસેડે છે. કોઈ નહિતો ઘોઘ વખતને માટે પણ મનુષ્યની
શીઠર ચિંતાનો નાશ કરે છે. આ વાંચનના ગોખનું વિવેક પૂર્વક
પોષણ કરવામાં આવે તો આરિય કેળવવાનું, વિચારને ઉમદા અને
વ્યવસ્થિત બનાવવાનું તે અત્યંત બળવાન સાધન થઈ રહે છે. વાંચ-
નનો શોખ બીજા જાતના આનંદને પણ પુટી આપે છે. જ્ઞાનની
મર્યાદા વિનષ્ટ થાય છે. મદાનુભાવની તથા ગુણની કદર કરવાની
વૃત્તિ તેથી બળવાન થાય છે. ઝોખત, પ્રવાસ, કળા, કૌશલ્ય કલ્યાદિ
મારફતે મળતા આનંદમાં અને ગંભીર રૂપી નાશ બૂમી ઉપર બનતા
અનેક બનાવોમાં દિલ ધરાવતા શીખવાના સુખોમાં બેસુમાર મુધારો
વાંચનથી થાય છે.

૬૦ બચપણથી વાંચન ઉપર રૂચી થતી તે બાળ શિક્ષણનું ઉમદા ફળ છે, પણ જો વાંચનના શોખની સાથે જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો શોખ ઉત્પન્ન થાય. તેમજ ખાસ એક વિષય ઉપર ચિત્તની એકાગ્રતા કરવાની ટેવ પડે, તથા અવલોકન કરવાની શક્તિ આવે, તો તો પ્રભોજ ફાયદો થાય.

૬૧ ઘણી વખત એક જાતનો શોખ બીજી જાતના આનંદનો માર્ગ બધ કરે છે, બીજી જાતના આનંદ મેળવવાની શક્તિનો નાશ કરે છે. ચારિત્ર ઉપર માફી અસર કરે છે, દાખલા તરીકે નોવેલ કથાઓ વાંચવાની ટેવ પડવાથી ઉમદા સાહિત્ય ઉપરની રૂચી નષ્ટ થાય છે, આ હલકા સાહિત્યમાં મગ્ન રહેવાથી રસગ્રતા નષ્ટ થાય છે, એક પ્રકારનો શોખ બીજી જાતના શોખનો પોષક હોવાં જોઈએ.

૬૨ પહેલાની કેળવણીનો એવો ઉદ્દેશ હતો કે, મનને કેળવીને તથા અંકુશમાં રાખીને ઈચ્છાબળ વધારવું. મુખની ઉપેક્ષા કરીને દુઃખ સહન કરવાનો અભ્યાસ પાડવો, સ્વાભાવિક રૂચિઓ તથા વૃત્તિઓને અંકુશમાં રાખવી, કામનાઓની સત્તા અને સંખ્યામાં ઘટાડો કર્યા જવું, બાહ્યના પદાર્થોની ગરજ રાખ્યા સિવાય નિર્વાદ અલાવી લેવાનો માદાવરો પાડવો અને એકદર રીતે આત્મોન્નતિનેજ પરમ પ્રાપ્ત્ય ગણવું એવું શિક્ષણ અપાતું હતું.

૬૩ પહેલા પ્રકારની કેળવણી ઈચ્છાઓને કેળવે છે અને બીજા પ્રકારની કેળવણી મનને કેળવે છે. દાહની કેળવણી પહેલા પ્રકારની છે. જ્ઞાન અને નીતિને, ઈચ્છાના વિષય બનાવવા એ દાહની પદ્ધતિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

૬૪ સરીર બળમાં પુરૂષથી ઉતરતી જણાતી સ્ત્રીઓ, મનના બળમાં અને સહનશીલતામાં પુરૂષોના કરતાં ઓછીયાતી જણાય છે.

૬૫ નીનિની અને સિક્કાની પદ્ધતિઓમાં મનના બળને પોપવા ઉપર વિશેષ દક્ષ અસારે આપવામાં આવતું નથી. બચપણથીજ આત્મમંયમ અને સ્વાર્થ ત્યાગના ગુણ પ્રાપ્ત કરવા, અને એકાગ્ર ચિત્તથી નિયમિતપણે ઉત્સાહ પૂર્વક કામે વળગવાની ટેવ પાડવી, એના જેવું બીજું દિતકારી એકે સિક્કાનું નથી.

૬૬ શુકનના અંકુશમાં નહિ રહેનારું વાદાણું, પવન અને ભરતીની અનુકૂળતા છતાં પણ, સહીમક્ષામત ધારેલે બદરે પહોંચતું નથી, તેવીજ રીતે માણુનો સ્વભાવ ગમે એટલો માયાળુ, પ્રેમાળ અને પવિત્ર હશે પણ, જો તેના ઉપર આત્મમંયમનો અંકુશ નહિ હોય અને તે મનોવિકારના આવેશમાં આમ તેમ ધસડઈ જતો હશે તો તેનાથી કોઈ દિવસ ઉત્તમ કાર્ય બની શકનાર નથી.

૬૭ કેટલાક એક માણુસોએ પોતાના મનોવિકારને અવહરણું વર્ણવા દીધેલા હોવાથી, તેમની મનોવૃત્તિઓ એટલી બધી બ્રહ્મ અને અક્ષિષ્ટ થઈ ગયેલી હોય છે, તથા સ-માર્ગે દોરવાની વૃત્તિઓ એટલી બધી નિર્બળ થઈ ગયેલી હોય છે કે તેમના સ્વભાવમાં કોઈપણ ઉપાયથી મુદારો રહી શકવાનો નથી, એમ નિશ્ચય માણુસને થાય છે.

૬૮ બીજાના અવહરણ અવદાર કરતાં, આપણા પોતાનો સ્વ-

હ અવદાર વધારે દાની કર્યા છે.

૬૯ દોષના ઉપર દુઃખ અધાવશે તેના કરતાં, આપણે દોષના ક્રમમાં રહેવાનું ન થાય એ પર્મદ કરવા ચોચ છે.

૭૦ બીજાને અંકુશમાં રાખવાની ઈચ્છા ગમતી, તેના કરતા નાની જાતને અંકુશમાં રાખવી તે વધારે ચાર છે.

૭૧ પોતાના આત્મા ઉપર પ્રીતિ રાખવી એ પાપ નથી પણ, ની ઉપેક્ષા કરવી એના જેવું બીજું પાપ નથી.

૭૨ મનોવિહારના દાસ થવું તેના જેવું એકે દુર્લભ નથી.

૭૩ જે માણસ પોતાની જાતને કાશુમાં રાખી શકતો નથી, તે બીજાનો ઉપરી શી રીતે થઈ શકવાનો ?

૭૪ જે પોતાના મનપર જીત મેળવે છે તે આપ્યા જગતને વશ કરી શકે છે. જે પોતાને વશ કરી શકતો નથી, તે બીજાને વશ થાય છે.

૭૫ ક્રોધમાં વરસાદ જેવો ગુણ રહેલો છે. તે જેની સાથે અકલાય છે તેને કાંઈ થતું નથી, પણ પોતેતો છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે. ક્રોધી માણસ સામાનો પરાભવ કરવા જતાં પોતેજ દારબાદ પાછો હોઈ છે.

૭૬ યાદા માણસે હમેશાં ચાંત વૃત્તિનુજ સેવન કરવું, પોતાની વૃત્તિઓને બહેકી જવા ન દેવી.

૭૭ સદ્ગુણી કે દુર્ગુણી થવું તે આપણા પોતાના હાથની વાત છે. બીજી બંધી વાનો પ્રારબ્ધાધિન છે.

૭૮ પોતાને નુકસાન થવામાં કદાચ કોઈ બાલ્ય નિમિત્ત હશે. પણ ખરી રીતે તેનું મળ કારણ પોતાની દુષ્ટ વૃત્તિઓજ છે. બીજાને કાંઈ લેવા દેવા નથી.

૭૯ હુદાર લોકાને ટીપીને તેમજ સોની સોનાને ટીપી કે ઓપીને તેના સારા ધાટ બનાવવાની જોટલી કાળજી રાખે છે. તેટલી કાળજી તમારા આત્માને ઉત્તર કરવા માટે પણ તમે રાખતા નથી એ કોટલી શરમની વાત છે ?

૮૦ કામળ પાણીના માનથી જ્યારે પથ્થર પણ ધસાઈ જાય છે, તો પડી આપણા હૃદય તથા મનનો મળ આપણે કેમ ધસી કે દૂર કરી ન શકીએ ?

નથી, આ કારણથીજ ઉપવાસનો દિવસ ધમકિયા માટે ગોચ્ય મનાયેલો દેખાય છે.

૮૬ આધિ, વ્યાધિ, કલ્હ, અકબકાટ અને વિના પ્રયોજને માર સદન કગો એ સઘળુ એક જથ્થે દેખવામાં આવે છે ? એમ મને બો કોઈ પ્રશ્ન કરે તો હું તેનો ઉત્તર એટલેજ આપું કે જ્યાં આગળ લોકો એકઠા થઈ દારૂ પીવે છે ત્યાં તે સર્વ હોય છે.

૮૭ મદ્યપાન સેવનથી માણસ નિર્ધન થાય છે. મદ્યપાનને અંગે રહેલા અનર્થમાં આતો સૌથી નજીવો અનર્થ છે પણ મદ્યને લીધે માણસ પશુ કરતાં પણ નીચ જાય છે. તેને મોટી આફતો આવી પડે છે તે તેણે જાતે માંગી લીધેલી હોય છે. મદ્યથી વધારે ખીવાનું કારણ એ છે કે તેનું ખર્ચ અત્યંત બપકર છતાં બદારથી તે ધણુંજ મોહક લાગે છે. મદ્યપાનના સેવનથી બેચેની દૂર થઈ હિસાહી થવાશે, એવા ખોટા ખ્યાલથી અનેક માણસો ખુવાર થયા છે, અને થાય છે. મદ્યપાન શરીર મંપતિની હાની કરે છે. મદ્યપાન કરનારનારના આયુષ્યો મદ્યપાન નહિ કરનાર કરતાં ઘણાં ઓછાં હોય છે. માનસિક મંપતિની પણ હાની થાય છે, શાન્ત અને સુસ્ત માણસો પણ મદ્યપાનથી તકરારી અને ટટાખોર થાય છે. તેની વિષય ઇદ્રિએ અમર્યાદિત થાય છે.

૮૮ ક્રામજ અને મુગંધીદાર યુધ્ધ તો માથા ઉપર ધારણ કરવા એવજ ગણાય, તે કોઈ પક્ષતળે કચરી ન નખાય. તેમ આ શરીરનું દિવ્ય મંદિર જનાવનું એ આપણી મરજી અને સત્તાની વાત છે.

૮૯ પરિશ્રમ-મહેનત એ સર્વ મુસ્કેલીઓનો પરાભવ કરે છે. જોગ્ય પરિશ્રમ જાનેજ આનંદરૂપે છે. આજસ એ શરીરનો કાટ છે. લોકો કાટથી જેમ ખવાઈ જાય છે, તેમ શરીર આજસથી ખવાય છે.

૯૦ દિવસે કામ કરનારને રાત્રે શાંત અને ગાદ નિદ્રા આવ છે. ધણી જવાબદારી અને જગતજોવાળા માણસો ઉપરથી બેનસીજ રહે છે. દિવસ બે આરી રીતે કામમાં ગાળવામાં આવે તો રાત્રે નિદ્રા આપોઆપ આપણી જેવામાં હાજર થાય છે. ઔષધની મદદ વડે કૃત્રીમ ઉપલાયવી એ ધણુ જોખમ ભરેલું છે, એની સાંકચમાં કંઈ કમાવું નહિ. આપણા આવરણો વ્યવસ્થિત રાખીશું તો થોડીવારમાં પૂર્વની માફક નિદ્રા આવ્યા કરશે. ઉધ શરીર અને મનનો બોળો ઓઠો કરે છે.

૯૧ વિશ્રાંતિ લેવાના વખતમાં પણ આપણે બે દુનિયાદારીનો મંકદ, જગતજો, કુ.બ અને મુસીબતોનોજ વિચાર કર્યા કરીએ, મન જને વિશ્રાંતિ ન આપીએ, તો તે કાળ કામ કરવા કરતાં પણ વધારે કઠાણા ભરેલો આપણને લાગશે. એવી વિશ્રાંતિ કરતાં કામ હજાર દરગળે સાફ છે.

૯૨ દિવસની અમ મજુરીથી શરીર અને મન જેટલાં થસાય છે, તે ક્રતાં રાત્રે કઠાણા ભરેલા વિચારોમાં જનનતા પડી રહેવાથી બન્નેને વધારે થસારો પડે છે.

૯૩ આપણે આપણા મનને શુદ્ધ અને આનંદદાયક વિચારોમાં રોકવું જોઈએ, અથવા પર્તમાન કાળની સાથે જેને મંજુષ નથી એવી પુરાતની કાળની કોઈ કથા, સૌંદર્ય કે પ્રવાસની વાર્તા, ઉત્તમ જીવન ચરિત્ર ઇત્યાદિ ગ્રંથવામાં મનને રોકવાથી નિત્યની જગતજોનું વિરમરણ રાત્રે થઈ શકશે. આવે પ્રમંથે કલ્પનાની પાંખો ઉપર બેસી અનંત દેશ કાળના પ્રદેશમાં મોજાવી ઉઠા કરવાથી પ્રસ્તુત કામની દુખા-ઓનું વિરમરણ થઈ મન આનંદમાં મગ્ન થશે. વળી આપણ પૂર્વક પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં મનને જોડવામાં આવે તો ધણીજ થોડી-વારમાં ઉધ.આવી જશે.

૯૪ ગ્રહિનો સમય દિવસ કરતાં વધારે રમણીય અને વિશ્વા-
ન્તિદાયક હોઈ, દિવ્ય વિચારનો પોષક છે. પુરાતન કાળમાં જે રૂપી,
મહર્ષી, મહાત્માઓએ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર મેળવેલો હતો, તેમનીના
પ્રચંડ તેજસ્વી પ્રકાશમાં નહિ પણ રાત્રીના શાંતિપ્રદ પ્રદેશમાંજ
મેળવ્યો હતો.

૯૫ પાપી અને અજ્ઞાની હોય તેમનેજ મૃત્યુનો ડર હોય છે,
પણ પુન્યાશાળી કે જ્ઞાનીને મૃત્યુ એ મંઝલીક પ્રસંગ જેવું આદર-
ણીય લાગે છે.

૯૬ જે મનુષ્ય ઉત્તમ જીવન ગાળે છે તે દેવ સમાન થઈ શકે
છે અને જે મનુષ્ય અધમ જીવન ગાળે છે તે પશુ સમાન થઈ જાય છે.

૯૭ આહાર, નિદ્રા, લાભ, અને મૈથુન એ ચાર, મનુષ્ય અને
પશુમાં સમાન છે એમાં જે રમ્યોપમ્યો રહે તે પશુજ છે. પણ જે
સત્ય, સૌમ્ય, અદિસા, આર્જવ, ઇદ્રિયદમન, શાન્તિ, ભક્તિ, જ્ઞાન,
વિરક્તિ વિગેરે ધર્મનાં લક્ષણરૂપ મનાતા દૈવી ગુણોનું અનુસરણ કરે
છે તે દેવજ છે.

૯૮ સ્વર્ગનાં અલોકિક સુખનો અનુભવ કરવા, કે નરક્ની પાતનાઓ
ભોગવધી, એ બન્ને વાતો આપણા હાથમાં છે. જે મનુષ્ય કુટ કે
તિરસ્કારને પાત્ર નિવડે તો તેમાં પોતાનોજ દોષ છે.

૯૯ કૃમશું જાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે છે. તેમ બાળકોના
અંતઃકરણ ઉપર કેવા મંત્રકાર પાડવા તે બાળકમાં મા બાપે તથા
શિક્ષકે ખાસ કાળજી રાખવી ઘટે છે.

૧૦૦ બાળકો જેમની સાથે વિશેષ રહેતાં હોય છે, તેમની
અસર તેમનાં ચારિત્ર ઉપર વિશેષ પડે છે. બાળક સામાને જેવાં દેખે
તેવાં થતાં શીખે છે; માટે માબાપ, તથા શિક્ષક ઉપર બાળકોને કેળ-
વવાની મોટી જવાબદારી રહેલી છે.

૧૦૧ બાળકોનાં મન કોરા કાચના જેવાં છે તેથી તેના ઉપર જે લખવા પારીએ તે લખી શકાય છે, પણ એકવાર લખ્યું તે વચ્ચેપણ જેવું ધઈ જાય છે, માટે તેના ઉપર જે લખવું તે અપૂર્ણ વિચાર કરીનેજ લખવું જોઈએ.

૧૦૨ બાળકોને ઉપદેશ કરીએ, તેના કરતાં આપણા વર્તનની તેમના ઉપર વધારે હડી ધપ પડે છે. આથી કરીને જેમના વર્તનનાં મંદકાર, બાળકના ઉપર પડવાનો અંતર હોય તેમણે પોતાનું વર્તન ઉપા મંદકારનું રાખવું જોઈએ.

૧૦૩ પુરુષોમાં સરીરબળ વધારે હોય છે, પુરુષોમાં મનની દૃઢતા અધિક હોય છે. સ્ત્રીઓમાં અંભાવવાની-શ્રદ્ધાની દૃઢતા અધિક હોય છે.

૧૦૪ મનુષ્ય ગમે તેટલો મરીબ હોય પણ સદ્વર્તનશાળી હોય તો તે રાગ કરતા પણ સ્વીકાર્યો છે, પણ ધનવાન છતાં વિદ્યાર્થી શુદ્ધાત્મ ધઈ જાય, દુષ્ટ વૃત્તિઓ દોરવે ત્યાં દોરવાય, અને સાધુઓમાં લપટાય તો તે અધમજ છે.

૧૦૫ મનુષ્યનું ખર્ચ મનુષ્યત્વ તેના ચારિત્રમાંજ રહેલું છે. મુગટ પારી મસ્તક હમેશાં જોડેન રહે છે. રાગ વિગેરે મોટા લોકોની સ્થિતિ આકેશમાંના મહો જેવી છે, તેમને વિશ્રાન્તિ હોતી નથી.

૧૦૬ બીજાને જંદીખાનામાં નાખનારો જુદામી રાગ પોતાના કેદી કરનાં વધારે છુટ બોજની શકતો નથી. એટલુંજ નહિ પણ ઉલટું વધારામાં તેનો જીવ વધારે પાસ્તીમાં હોય છે.

૧૦૭ માણસ જે નિર્દોષ અને નિષ્કલંક હોય, તેનું અંતઃકરણ પવિત્ર અને ચિત્ત સ્વચ્છ હોય, તો કેદખાનું પણ તેને સાફ છે. પણ જે શીઠ અને ચિંતામાં મસ્ત હોય તો મોટું રાગ્ય પણ નદામું છે.

૧૦૮ મુખ પ્રાપ્તિના કામમાં જેર જુલમ કે બળાત્કારનો ઉપાય કામમાં આવતો નથી.

નીતિ વિચાર-રત્નમાળા.

ખીજમાળા. નં. ૨.

૧ ખીજાઓની ઉપર અધિકાર બોગવવા ખાતર પોતાની સ્વતંત્રતા જોવી એ તો ખોટોજ ધંધો છે. સત્તા બોગવી અને સ્વતંત્રતા ગુમાવવી, ખીજ ઉપર સત્તા ચલાવવા મથવું અને પોતાની જાત ઉપરનો દાણ જોઈ બેસવો, એનો પુત્ર લેવા જતાં ધણી જોઈ બેસવા જેવું અયોગ્ય છે.

૨ કીર્તિએ સુખના સ્મરણ તુલ્ય છે.

૩ સંપત્તિ, માનપાન, અને સત્તાને લીધે માણસ, જીવનમાં ખીજાં મુખોનો ઉપયોગ કરવા માટે નાલાયક થઈ જાય છે. એવા ચંલવ અને મોટાઈ તને રામ રામ છે. !

૪ જે માણસ ખીજના માથા ઉપર પગ દબાવવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેમને કોઈ દિવસ શાંતિ કે સુખનો અનુભવ મળતો નથી. શાંત અને સુખી જીવન માગવાની ઇચ્છા રાખનારે મોટા થવાની લાલસા મૂકી દેવી જોઈએ.

૫ દુનિયામાં પોતાની વાહવાહ કહેવરાવવી, મોટાઈ મેળવવી એના જેવો જોખમ ભરેલો ધંધો ખીજે એક પણ નથી. કીર્તિ કે સત્તા મેળવવા માટે મુશ્કેલી કરવાની કે વળખાં મારવાની જરૂર નથી. તમે શાણુ અને સમક્ષ હાજર

૬ ખીનીએ ઘટકાની રાખેલી કટાઈ ગમેલી તત્તવાર માલીકની હાંસીજ કરાવે છે. તેમ આજમુ ચા જવાથી બહો લાગે છે. દંડ ઉદ્યોગમાં મગ્યા રહેવાથીજ કીર્તિ ઉત્તવજ રહે છે.

૭ બાળકોને માટેકવ્ય કે ઉચ્ચ અધિકારનો વારસો મૂકી જવાનું બધાથી બની શકે તેવું નથી, પણ બાળકોને સદાચારી અને સદચૂષ્ઠી બનાવવા જેવો એકે કીમતી વારસો નથી. માટે તેમાં બાળકોને બનાવવા પ્રયત્ન કરવો એ માતા પિતાનો અમૂલ્ય વારસો છે.

૮ શ્રીમત અને સત્તાવાન પુરૂષો પોતાનાં હૃદ્ય વર્તનથી જગતને સુધારવાને બદલે બગાડતા જાય છે.

૯ સંલગ્ન એ પર્વતમાંથી નિકળતાં નિર્ઝરણો જેવું છે. તે પાણી નિલ પ્રવાહથી વક્ષા કરે છે તો જ સ્વચ્છ અને નિર્મળ રહી શકે છે, નહિતર ખાડામાં ભરાઈ રહી બધિયાર ઘટાં તેમાં દુર્ગંધ ઉત્પન્ન થાય છે. આજ પ્રમાણે રાષ્ટ્રિય જ્ઞાનનો પ્રવાહ નિરંતર વહેતો રહે તેજ ચોચ છે.

૧૦ પ્રજાના આરોગ્ય, સુખ અને ખરા મનુષ્યત્વમાં સુધારો વધારો થાય, તેની ઉપરજ દેશની ઉન્નતિનો આધાર છે.

૧૧ જે તને હૃદ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થાય, તો જે પ્રાપ્ત થયેલું. કોય તેને હૃદ્ય માનીને બેસી રહે.

૧૨ પ્રકાશને જેમ અંધારું વળગેલું છે તેમ સુખને, દુઃખ વળગેલું છે. મનુષ્યોની આત્મ્યાત્મ સુખ દુઃખના ભરતી એટલે ચલાજ કરે છે.

૧૩ દરકતમા જરકત રહેલી છે. મુસીબતો એ સામર્થ્યની કોડી સમાન છે. આફતો એ સાવચેતીની સચના કે એતવણી માન છે.

૧૪ શરીરને વૃદ્ધાવસ્થા આવવા ન દેવી એ આપણા હાથમાં નથી, પણ શોક અને સંતાપને લીધે મનનેજ વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તે આવવા ન દેવી, એ આપણી મત્તાની વાત છે. મન જ્યાં સુધી જીર્ણ થયું નથી, ત્યાં સુધી શરીર ગમે તેટલું જીર્ણ થાય તે પણ હાની નથી.

૧૫ દુઃખના સો ઉદ્ધાર કાઢવાની તરદી લેવી તેના કરતાં, એકવાર પેટ ભરીને હસવું તે પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

૧૬ જેમ સુખ ચાલ્યું ગયું તેમ દુઃખ પણ ચાલ્યું જશે, જતાં ખેદ કરીને આપણા જીવન રૂપીવાગ્નને બેસુરખનાવવું એ તો મૂર્ખાઈ છે.

૧૭ આવી પડેલું દુઃખ ભોગવ્યા સિવાય છુટકો નથી તો પછી બહાનુકાર કરીને ભોગવ્યા કરતાં આનંદથી ભોગવવું એ હ્યાપણું ભરેલું છે.

૧૮ મનુષ્યો જે શોક અને સંકટ ભોગવે છે તેમાં કેટલાંક તો પોતપોતાની મેળેજ માથે વોહોરી લીધેલાં હોય છે. તે દુઃખમાંનો મોટોભાગ દુર્વ્યસન, દુરાચરણ, દુષ્ટ સ્વભાવ અને ખાવાપીવામાં અમર્યાદિતપણું એ બધાને લીધે હિત્તમ થવા પામ્યાં હોય છે.

૧૯ માણસ જે બરાબર કાળજી રાખી સર્વ વાતનો વિચાર કરીને પગલું ભરે, તો ઘણી ભૂલો ટાળી શકાય તેવી હોય છે તેમાંથી અમી શકે છે.

૨૦ સુખ દુઃખનું કારણ મન છે. જેવી જેના મનની વૃત્તિ તેવો તેને સસાર લાગે છે. તારે જે સુખી જીવન ગાળવું હોય, તો જગતના બધા વ્યવહાર તારી મરજી મુજબ ચાલે એવી ઈચ્છા કરીશ નહિ પણ તુંજ જગતના જેવો થા.

૨૧ પોતાના પગમાં જેડા પહેર્યા એટલે, તે આખી પૃથ્વી

દોકરો ખાધા સિવાય માણસમાં હૃસિયારી આવતી નથી. મંદ્રટ આપણને સાવધ કરે છે સાવચેતીના ઉપાય સૂચવે છે.

૩૫ બીજી જાતનાં મંદ્રટ આપણા ધૈર્યની તથા આપણા દૈવતાની પરિક્ષા કરે છે. પ્રત્નદાદ, ધ્રુવ, હરિશ્ચંદ્ર, નૃગ, મહાવીર ઇત્યાદિ પુરૂષોપર સંકટ ગુજ્યાં ન હોત તો તેમની ખરી કમત કુનિયાં કરી શકત નહિ. જે મુસીબતો મૂર્ખ લોકોને હેરાન કરી નાંખે છે તેજ મુસીબતો શાણા પુરૂષને ચડાનીના સાધનરૂપે થાય છે.

૩૬ વિપત્તિ માણસમાં માણસાર્થ લાવે છે. જ્યારે મંપત્તિ અગોચર માણસને રાક્ષસ બનાવે છે.

૩૭ મિત્રની પરિક્ષા વિપત્તિ પ્રમંગે થાય છે, અને વૈભવનો જે ક્ષય અર્થાત્ ગરીબાઇ વખતે સ્ત્રીની પરિક્ષા થાય છે. જે સાચો મનેહી હોય છે તેજ વિપત્તિના પ્રમંગે પાસે ઉભો રહે છે, અને જે સ્વાર્થ સાધવા બેગા થયા હોય છે તે વિપત્તિ પ્રમંગે કે વૈભવ ક્ષય થયે પાસે આવતા નથી.

૩૮ અગ્નિમાં તપાવવાથી સોના રૂપા અને કંથીરની પરિક્ષા થાય છે તેમ આપત્તિકાળે ખરા અને સ્વાર્થી મીત્રો પરખાઇ આવે છે.

૩૯ આખા દેશપર મંદ્રટ આવી પડે છે ત્યારે ખરા સ્વદેશ પ્રેમી પુરૂષો પોતાની અંગત લામણીઓને કારે મુકી દઇ દેશના રક્ષણ માટે એક દીસ ધર્મ જાય છે.

૪૦ આ જગતમાં થોડા થોડામાં ના ઉમેદ ધઇ કે નાસીપાસ ધર્મ જનારનું કામ નથી. 'બૂલ્યા લાંથી કરી ગજો' આ ચૂતને લક્ષમાં રાખી જે માણસ, પાછો પડ્યા છતાં તેની પાછળ મડ્યો રહે છે. તેજ આ જગતમાં વિજ્ય મેળવે છે. પ્રોફેસર હક્કલી મહાન વક્તા હતો. સરકારમાં તેની ફજોની ધર્મ, જાપણ ન કરવા કોઇએ ગુમ

ચીટી લખી, કાષ્ટએ સલાહ આપી, પણ તે પ્રયાસમાં મર્યો રહ્યો તો છેવટે તે એક મદાન વક્તા થયો.

૪૧ અભ્યાસ વડે દરેક કામમાં નિપુણતા મેળવી શકાય છે. અનેક અડચણો નડવા છતાં ઉત્તમ માણસો હાથમાં લીધેલું કામ છોડતા નથી.

૪૨ આશ્ત આવી પડ્યા પહેલાં શોક કરવા બેસતું એના જેવું દુઃખ ખીન્ન કદાચી થતું નથી. કલ્પનાએ ખડાં કરેલાં દુઃખ પ્રત્યક્ષ દુઃખ કરતાં વધારે ત્રાસ દાયક છે.

૪૩ માણસોને જેની દેહેસત વધારે લાગતી હોય છે, તે તેમના સ્મરણમાંથી જલદી નીકળી જતું નથી. રખેને કાંઈક જોખમમાં આવી પડીશું એવી ખીકથી ઘણા માણસો દુઃખ અનુભવતા હોય છે, સંકટની ખીકજ ઘણી વખત સંકટનો જન્મ આપે છે.

૪૪ કેટલીક વખત સુખની અવગણના કરવાથીજ આપણે દુઃખી થઈએ છીએ, કેટલીક દવાઓ સરતી છતાં રામબાણુ હોય છે પણ કેટલાક એવા મૂર્ખ હોય છે કે સસ્તી દવાથી મોટા રોગો મટે તે વાત તેમના માન્યામાંજ આવતી નથી, અને સામે આવેલા સુખના સાધનનો અનાદર કરી દુઃખ જોગવ્યા કરે છે.

૪૫ કેટલીક વખત માણસો નજીવી અડચણને દરશુજર નહિં કરવાને લીધેજ મોટા કંકસનાં મૂળ રાપે છે. જગત ઉપર જળ પ્રસય, અગ્નિકાપ, મરકા, દુઝાળ ઈલાદિ દેવી ઉપદ્રવને લીધે જેટલાં માણસ મરે છે, તેના કરતાં મારામારી, લડાવડી, અને કાપાકાપીને લીધે માણસોનો વધારે ઘણુ નીકળી જાય છે.

૪૬ કેટલાક તો “કાશ્તને સારા ગામડી શીકર” ને લીધે દુખળા થાય છે. જેમાં પોતાને ખીલકુલ લેવા દેવા ન હોય, એવા કામમાં

માયુ મારવાની અને પારદાની ભાંગવડમાં પડવાની દેવને લીધે ધનુષ માણસો દુઃખી થતા હોય છે. મૂર્ખ લોકોને બીજનની, ભાંગવડમાં પડ્યા સિવાય ચેતન પડતું નથી.

૪૭ આપણે જે બીજનના કામમાં માયુ મારવા ન જાએ, તે આપણા કામમાં તે માયુ મારવા નહિજ આવે.

૪૮ દુનિયામાં દોષી અને ચિતા ધરાવે બીજનને ઉપદ્રવ કરવાના સ્વભાવવાળા માણસોની ખોટ નથી.

૪૯ શાંતિને ચાહનારાઓએ આ સુખ અજમાવી જેવા જેવું છે કે વડવાડ કરનારીને વડવાડ કરનાર કાંઈ સામું નહિ મળે તે એની મેળે યાકીને તે ઘરમાં બેસશે.

૫૦ આપણા પોતાના દોષ કે પાપાચરણને લીધે આપણે જે દુઃખ ભોગવવાં પડે છે, તે આપણે જાને બોરી લીધા જેવાંજ છે. ન્યાય રીતે તેમાં ફરીયાદિ ઉઠાવવાનો આપણને જરા પણ હક નથી. દારિદ્ર, મદવાડ કે સંકટ એ બધાને લીધે જીવન કાદમય થતું નથી, પણ એકલપેટાપણું, અતિલોભ, અદંકાર અને પાપાચરણ હિંસાદિ દુર્ગુણને લીધેજ જીવન અસત્ય દુઃખરૂપ થઈ પડે છે.

૫૧ ઉપજક દષ્ટીથી જોતાં દેહલીક બાજતો આપણને ક્લેશ કારક લાગે છે, પણ વાસ્તવિક રીતે જોતાં તે આપણું હિત કરતી હોય છે. સંકટને ધૈર્યથી સહન કરીએ અને કેડ બાંધીને સામા ઘટએ તો આપણી ઉન્નતિ થયા સિવાય રહેતી નથી. સીયાળાની ટાટનો ચમકારો શરીરને ધ્રુજાવે છે ખરો, પણ તેથી શરીર દૃઢ ને મજબુત થાય છે. સંપત્તિએ જેમનાં હાડ સીધીજ કરી નાખ્યાં હોય છે તે માણસો વિપત્તિનો ઝપાટો સહન કરી શકતા નથી.

૫૨ આ દુનિયામાં સંપત્તિએ જોટલાં માણસોને ખરાબ કર્યા છે તેટલાં વિપત્તિએ કર્યા નથી.

૫૩ ગમે એવો પ્રયંક વાયુ વાતો હોય તો પણ સવાર થતાં તે શાંત થાય છે અને મુસલધાર વરસાદ વરસતો હોય, તો પણ અમુક વખતે તે શમી જાય છે. એમ આ મહાભૂતોની કરણી પણ મર્યાદિત છે તો પછી મનુષ્ય ઉપર ગુજરતી આફતો મર્યાદિત અને અશાશ્વત હોય તેમાં નવાઈ શી? ગમે તેવું સંકટ આવી પડે તો પણ માણસે ના જિમેદ થવું નહિ જોઈએ.

૫૪ છેદાયેલું વૃક્ષ પણ ફરીથી ફુટે છે, ફીણ થયેલો ચંદ્ર પણ ફરીથી પરિપૂર્ણ થાય છે, એવો વિચાર કરી શાણા પુરૂષો કદી પણ સંતાપ પામતા નથી.

૫૫ આર્થિક સંપત્તિનો પણ ઉપભોગ શારીરિક સંપત્તિની માફક વિવેકથી કરવાનો છે. સંપત્તિ જીરવવાનું કામ વિપત્તિ સહન કરવા કરતાં વધારે દીણું છે.

૫૬ વિપત્તિના સમયે સહિષ્ણુતા કે ધૈર્ય એ એકલો જ સદ્ગુણ હોય તો પણ આલે. પણ સંપત્તિમાં જે શાણપણ, દીર્ઘદષ્ટી, મિતાહાર, નિઃસ્વાર્થપણ, ઔદાર્ય વિગેરે અનેક સદ્ગુણો હોયતો જ તે ટકી શકે છે નહિ તો તે પાપમાલ કરી નાખે છે.

૫૭ જેને ધૈર્ય રૂપી ધન નથી તેના જેવું નિર્ધન ખીજું કાંઈ નથી. જે જે ઉમદા પાકો આપણને સીખવાના મળે છે, તે સંપત્તિના વખતમાં નથી મળતા, પણ વિપત્તિના વખતમાં જ મળી શકે છે.

૫૮ મહા પુરૂષોના કાર્યની સિદ્ધિ પોતાના પરાક્રમથી જ થાય છે કેવળ બાહ્ય સાધનની સાદાયતાથી નથી મળી.

૫૯ સંકટ સહન કરવાં અને દૃઢ થતા જેવું એ દેવી પરાક્રમનો

અંસ છે. મંકટમાંથી શાણપણ વાપરીને સાર લેવામાં આવે તો તેથી આપણી રહેણી કરણી કેળવાય છે અને આત્માવલગીપણાનો તે ગુણ બન્યત થાય છે.

૬૦ દુ.ખ આવી પડતાં કોઈએ સાદસ કરી મરતું જોઈએ નહિ, કારણકે દુઃખરૂપી રાત્રી પનાર થઈ જઈ સુખરૂપી સૂર્યોદય થયા સિવાય રહેવાનો નથી.

૬૧ જગત ઉપર બનતા કોઈ પણ બનાવો ગુરુશાનકારક હોતાજ નથી. જે થાય છે તે યોગ્ય થાય છે. જળ પ્રલયથી અત્યંત ગુરુશાન થાય છે ખરે પણ જે દેશ ઉપર તે ફરી વળે છે તે દેશ અત્યંત રસાળ અને ફળદ્રુપ થાય છે. જ્વાળામુખી શટવાથી આસપાસનાં ગામ સમૃધિમાન થાય છે. લડન શહેરમાં ૧૬૬૬ માં મોટી આગ લાગી હતી તે એક રીતે લાભદાયક નીવડી હતી તેથી હવા સુધરી ગઈ અને મરજીના ત્રાસનો અંત આવ્યો હતો.

૬૨ વાવણીની મોસમમાં ખેડૂત જેમ ધાન્યના કણસંસાને જુડે છે, તેમ દુર્ઘેવ પણ કેટલીક વખત આપણને નિર્દયપણે જુડે છે અને આફતોનો વરસાદ વરસાવે છે, પણ દેવે ખેદરક્ષારીથી અફાળેણું જુડીયું ત્યારે દાણાવાળા પુજા ઉપર પડે છે ત્યારે ફક્ત ધાસ કે પરાજન છુદાય છે અને દાણાને જરાપણ ધ્વજ થતી નથી.

૬૩ મંકટ રૂપી ભટ્ટી ઘણી વખત માણસને તપાસી શુદ્ધ કરે છે. તે માણસની ઇતિરૂપી ધાતુના મેલને બાળી નાંખે છે, તેથી તેનું શુદ્ધ સત્વ વિગેય જગતી નીકળે છે.

૬૪ કાલે ચું ચશે તેની નકામી ચિંતા છોડી દબને આજનાં દિવસ ઉપર નજર રાખ.

૬૫ કોઇ માણસ કાંઈ ખોટું કામ કરે તો તેણે અમુક ખોટું કામ કર્યું એટલુંજ આપણા જાણવામાં આવે છે, પણ તે કેવા ખરાબ ચંચોગોનો ભોગ થઇ પડ્યો હતો, કેટલી લાલચોને નહિ ગાંડતાં નિરૂપાયે તેને કામ કરવું પડ્યું હશે, એ કર્યું આપણા જાણવામાં આવતું નથી. અર્થાત્ તે કામ તેણે દુરાદાપૂર્વક કર્યું કે અજાણતાં થઇ ગયું તે સર્વાંશે આપણે જાણી શકતા નથી. જે સર્વ દુકીકૃત આપણા જાણવામાં આવે તો તેવા દરેક કાર્ય ક્ષમા કરવા યોગ્ય લાગી આવે. અને આપણે તેને મારી આપી શકીએ.

૬૬ પોતાની જાતને ઓગળતાં ધીખવું તે સૌથી ઠંડા કામ છે અને ખીજના કામમાંથી જૂલો કાઢવી એ સૌથી સહેલું કામ છે.

૬૭ અમુક માણસે આમ કરવું જોઈએ અને આમ ન કરવું જોઈએ એવી ભાંગજાડમાં પડવાને જાહેરે માણસ માત્રે પોતાનાજ કર્તવ્યના ચિંતનમાં તત્પર રહેવું જોઈએ. આપણા સિવાય ખીજ બધા ઉપર ક્ષમાશીલ વૃત્તિ રાખવી. પોતાના દોષ ઉપર દડકે દટ્ટી રાખી ખીજ બધા માણસોના દોષ ઉપર મીઠી દટ્ટી રાખવી.

૬૮ આપણા રનેદીઓનાં છિદ્ર ખોળવા કરતાં ચત્રુઓના ચુશ્ત લેવાની ટેવ વધારે રાખવી જોઈએ.

૬૯ આપણે પોતેજ વ્યારે જેવા ધારતા હોઈએ છીએ તેવા થઇ શકતા નથી, તો પછી સામે ધણી આપણી મરજી પ્રમાણે વર્તે એવી આશા શા માટે રાખવી જોઈએ ? આપણી મરજી પ્રમાણે લોકો ચાલે એવી જેની ઈચ્છા હોય તેણે લોકોની મરજી પ્રમાણે ચાલવાને તત્પર થવું જોઈએ.

૭૦ આપણે હમેશાં ખીજની જૂલો કાઢવા બેસીએ છીએ, પણ આપણા પોતાના દોષને લીધે આપણે કેટલું બધું તુકશાન વેડતા.

દોષએ છીએ તેનો ખ્યાલ પણ આવતો નથી. બીજાના દોષો કરતાં આપણા પોતાના દોષો આપણને વધું નુકસાન કરે છે.

૭૧ આપણા પોતાના ચિત્તની શાંતિ અને સ્વચ્છતાની ખાતર જેમની સાથે આપણને પાનાં પડ્યાં હોય, તેમનાં છિદ્ર કે ખામીઓ ન યોગતાં તેમની બૂલો દરચુજર કરવી જોઈએ.

૭૨ આકાશ ઉપર ગુસ્સો કરવાથી દ્વામાં મુધારો થવાનો જરાપણ મંત્રવ હોતો નથી. તેમ સામા માણસના ઉપર અકળાવાથી આપણે તેની કુટેવો-કે બૂલો જરા પણ મુધારી શકવાના નથી. ઉલટા તેને કાપર કરીને વધારે બગાડીએ છીએ, સમજની પટારીને મુક્તિથી કામ લેનાં ધણી કંકાસ ઝોઝો થાય છે.

૭૩ કામ કરવાથી આપણે કાંઈ ગ્રમાવતા નથી પણ કાપણ થવાનો મંત્રવ છે, કારણ કે કામ એ આપણા મનોનિમગ્નની એક ક્ષોડી છે. વળી સામો માણસ આપણ મોટું મન દેખી હજારાઇ વખતે પોતાનો અપરાધ કબુલ કરી વેર છોડી દે અને કેટલીક વખત મિત્ર પણ થઇને રહે છે.

૭૪ શિક્ષા કરીને અગર વેર લઇને દુરમનાવટ વધારવી તેના કરતાં કામ કરી મિત્રતા જોડવી એમાંજ ખરૂં ઝાઝાપણ રહેલું છે.

૭૫ જે માણસના મનમાં સામાને માટે જરાપણ દયા, અનુકંપા કે સહાનુભૂતી નથી, તે માણસ પોતે જરા પણ દયા કે અનુકંપાને પાત્ર નથી. આપણ હૃદય તેને આવકાર આપવા તત્પર નથી તે સામાનું હૃદય આપણા તરફ રોહની લાગણી ધરાવવાનુંજ નહિ. અન્યોઅન્ય હૃદય સાક્ષી છે.

૭૬ પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે કુટુંબનો, સમાજનો દેશનો અને જાતનો રૂણી છે. એ રૂણ મયાશક્તિ ફેડવું એ પ્રત્યેકનું

કર્તવ્ય છે. પરોપકાર કરીને તથા ખીજને ઉપયોગી થઇને તે રૂપ ફેરી શકાય છે.

૭૭ લોકોપર ખરેખર ઉપકાર કરવો હોય તો પ્રથમ તેમની ખરી સ્થિતિથી વાંકફ થવું અને તેમના ઉપર પ્રીતિ પણ રાખવી જોઈએ. સાથે પરોપકાર કરવામાં સહવિચાર પૂર્વક વિવેક ભુદ્ધિની પણ ખાસ જરૂર છે. વિવેક વગરની દયા લાલને બદલે દાની કરે છે. કુપાત્રે આપેલું દાન દુધ પાઇને સાપ ઉછેરવા જેવું થાય છે.

૭૮ દરિદ્ર લોકોને સદાય કરવામાં તેમને સ્વાયંબળી બનાવવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ લક્ષમાં રાખવો. વિવેક વગરની સખાવતમાં એ દોષ રહેલો હોય છે કે, સખાવત લેનાર પરાયણી થવા શીખે છે, તેથી તેનું જીવન બગડે છે.

૭૯ પાસે સંપત્તિ હોય તો ચાચકને આપી દેવું એ કામ સહેલું છે, પણ સ્વાયંબળન ગુણને દાની ન પાડે એ તેવી રીતે આપવું એ કામ સહેલું નથી. દાન કરવામાં આપણો ઉદ્દેશ સામાની બીડ ભાંગવી એટલેજ હોવો જોઈએ, પોતાની મેજે રળીખાતાં શીખે એ લક્ષ હોવું જોઈએ, આપણા દાનથી તે આગશુ અને પરાયણી બને તો આપણે તેને લાભને બદલે નુકસાનજ કર્યું છે.

૮૦ દુઃખી લોકોનું શાંતવન કરો, નિગમિતોને આશ્રય આપો, નિરાધારોનું રક્ષણ કરો, તમારા દાથે થયેલી બૂલોને સુધારો, કાઢવું અહિત તમારાથી થયું હોય તો તેનો બદલો આપો, લોકોને સારી સલાહ આપો, સારાં કામ તરફ સદાનુશ્રુતિ દર્શાવો, ગદ્ય ગુજરી બૂલી જાય, આનો બદલો મોટામાં મોટો પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર પર્વતનો તમને મળશે.

૮૧ એક નિષ્પુર કે ગુસ્સા ભરેલો રાજા હસ્તાચ્છેરને નિસ્તેજ

કરવાને માટે પૂરતો છે, તેમ મમતા કે સહાનુભૂતિવાળો એક સખ્દ નિસ્તેજ અદેરા ઉપર આનંદ ઉપગવી શકે છે. બીજાને આનંદ આપવામાજ આપણને આનંદ મળે તેમ છે.

૮૨ આપણે કોઈના મનના ધા રૂઝાથી શકીએ, કોઈના અંતઃકરણમાં આંટી રહેલું શબ્દ કાઢી શકીએ, કોઈના મનમાં ભરાયેલું રહેલી શીકર ચિંતાને બાહ્ય કાઢી શકીએ, અગર કોઈની છાતીનો દાઢ મટાડી શકીએ, તો તે જેવા તેવા પરાપકારનું કામ નથી.

૮૩ તમારાથી કંઈ બની ન શકે તો બોલાવવામાં પણ મમતા ચૂકેશો નહિં, કુખીના કુખની વાત સાંભળવાથી પણ તેનું દુઃખ આપું થાય છે, તેનો ઉલ્લાસ સાંત થાય છે, કેવળ શુભ ચિંતાથી પણ સામાન્ય લાડું કરી શકાય છે.

૮૪ નિર્બળ મનુષ્ય તરફ સ્નેહભાવથી વર્તો, તેમનામાં જે કોઈ સારા ગુણ હોય તે તરફ આદર બતાવે અને તેનામાં જે કંઈ દોષ કે દુર્ગુણ હોય તેની ઉપેક્ષા કરે. કોઈ પણ રીતે મનુષ્યે અન્યને ઉપયોગી થવું જોઈએ.

૮૫ કોઈની પ્રીતિના પાત્ર થવું, તે કરતાં કોઈને પ્રીતિનો પાત્ર બનાવવો એ વિશેષ સારું છે. પ્રેમનું સામર્થ્ય અચાધ છે. ભય કરતાં પ્રીતિ ઘણું ફળ નીપજાવી શકે છે. તેમાં નાનાં બાળકો તો જોડલાં પ્રીતિથી વશ થાય છે, નેટલાં ભયથી વશ થતાં નથી. હજાર પણ હાથોગ કરતાં પ્રેમથી વશ થાય છે તો બીજા માટે શું કહેવું? અર્થાત્ પ્રેમથી જગત્ જતાય છે.

૮૬ બીજાને આપણને બીગાડ કરે, ને કરતાં આપણે તેનો બીગાડ કરીએ તેથી આપણને વધારે નુકસાન છે. કોઈ આપણા અપકાર કરે તો તે સદન કરીને ખેસવું, પણ આપણે કોઈનો અપકાર કરવાની

કચ્છ ન કરવી અને ખાનગી તથા ગાહેર વર્તનમાં દુર્મેશાં ભલમન-
સાધ વાપરવી.

૮૭ ક્ષમા કરવામાં શક્તિ-સામર્થ્યનો ખપ પડતો નથી પણ
માત્ર કચ્છની જરૂર પડે છે. આપણો અપરાધ કરનાર, આપણને
પોતાનો અપરાધ ક્ષમા કરવાની, તથા પોતા ઉપર આપણા ક્ષમા
શ્રી દેવી મુલુને ઉપયોગ કરવાની આપણને તક આપે છે, એ રીતે
તે આપણો ઉપકારી છે. ક્ષમા સાધુ પુરુષનું લક્ષણ છે. વેર વાળવાની
શક્તિ એ પામર શૂન્ય કામ છે.

૮૮ અપકારના બદલામાં ઉપકાર કરનાર એ સાધુ પુરુષના નામથી
ઓળખાય છે. આપણે ખીજના અપરાધની ક્ષમા ન કરીએ, તો આ-
પણને પરમાત્મા પાસે ક્ષમા માંગવાનો અધિકાર રહેતો નથી.

૮૯ વેર લેવાની ટેવ રાખવામાં કાપડો અનિશ્ચિત છે, અને નુક-
સાન તો ચોક્કસ છે. ક્ષમા કરીને શત્રુને દેકાણે ધાવવો એ વેર લેવાનો
સુંદર ઉપાય છે.

૯૦ છર્પા સર્પના વિષ કરતાં પણ વધારે અનર્થકારક છે, કારણ
કે સર્પનું વિષ સર્પને નુકસાન કરતું નથી, પણ છર્પા તો તેના માલિકને
પણ નુકસાન કરે છે.

૯૧ સાચો રનેદી મિત્ર એ રીતે ઉપયોગી છે, તેનો સમાગમ
ગંપત્તિને વિશેષ સુખદાયિ બનાવે છે અને વિપત્તિને સુસહ્ય બનાવે
છે. સુખના દિવસમાં મિત્રનો સદ્વાસ આનંદમાં વધારો કરે છે. દુઃખના
દિવસમાં દુઃખનો વિસારો કરાવે છે.

૯૨ આદત વખતે મિત્રને પડખે રહી તેનું રક્ષણ કરવું, મંદ
વખતે સહાય કરવી. દુઃખમાં દિવાસો આપવો, કારણ કે

સ્નેહી મિત્ર મળવા દુર્લભ છે, કે જેઓ પોતાના જીવના ભોગે પણ ખરી વખતે મિત્રને મદદ કરે છે.

૬૩ મિત્રના ઉપર આપણા અધી રીતનો દર છે ખરો, પણ તેની પાસે કોઈપણ ખોટું કે આબરૂને લાંછન લાગે એવું કામ કરવાની આશા રાખવી જોઈએ નહિ. સ્નેહ દુર્ગુણનો નહિ પણ સદ્-ગુણનો પાયાક થવો જોઈએ.

૬૪ ખરા મિત્રે જરૂરના પ્રસંગે પોતાના સ્નેહીના કાન ઉધાડવામાં જરા પણ ઝીકાચ માનવો કે પાછી પાની કરવી નહિ. ફક્ત તેની ફજોલી ન થાય અને ને ઉપદાસને પાત્ર ન બને એ દમથી કહેવું જોઈએ. શત્રુને માફુ લગાડવાની દિગ્ભ્રમ ગમે તે માણસ કરી શકે છે, પણ મિત્રને માફુ લગાડનારા વિરલાભ મળી આવે છે.

૬૫ મિત્રોની સાથે વાદવિવાદ કરવામાં ધણું જોખમ રહેલું છે. તકરારમાં ઉતરવાથી ઘણી વખત વિપરીત પરિણામ આવે છે. મિત્રના ખોટને ખોસાવાથી માફુ પરિણામ આવે છે. અનુપ્યનો સ્વભાવજ એવો છે કે પોતાની ખૂલ કણુલ કરવી તે તેને બહુ વસમું લાગે છે, માટે મિત્રોએ કોઈ કિસ્સા વાદવિવાદમાં ઉતરવું નહિ. તેમ કરવાથી મિત્રતામાં દમેય માટે શક પડે છે.

૬૬ મેત્રી અખંડ ગળાવવાની છુટ્ટા રાખનારાએ મિત્રની સાથે વાદવિવાદ, પંડાનો બવદાર, અને તેની સીની સાથે વાતચિત, એ ચળુનો ત્યાગ કરવો.

૬૭ જેના સમાગમમાં આવ્યા દોષએ તેની વૃત્તિ કે રોષને અનુકૂળ એવા વિલપજ ચર્ચાને માટે પબંદ કરવા જોઈએ. વાતમાં ને વાતમાં કેટલાક આડા અવળા સ્વાલ પૂછીને સામાની વૃત્તિ અગર

૩૨ની શી છે તે જાણી લેજો તો દુનિયામાં એક પણ માણસ એવો નહિ મળે કે જેના સમાગમથી લાલ અગર આનંદ ન પ્રાપ્ત થાય.

૯૮ સમાન આચાર વિચારવાળા મિત્રો સાથેના વાર્તાવિતોદ અને તેમના સમાગમમાં વખત ગાળવાથી થતો આનંદ અને સુખ અવર્ણનીય છે. સંપત્તિથી મળતો આનંદ પણ તેની આગળ તુલ્ય છે.

૯૯ જેને સમાન દીકનો સ્નેહી ન મળે, તેણે સૃષ્ટિસાધ્ય ઉપર પ્રીતિ રાખતાં શીખવું જોઈએ, જેને સૃષ્ટિ ઉપર પ્રેમ છે, તેને ખીલકુદા એકલાપણું છેજ નહિ. સૃષ્ટિ સાધ્ય સાંત અને સ્વસ્થતાનું પોષક છે. સૃષ્ટિની લીલા નિહાળવામાં જેનું મન મગ્ન રહે છે, તેને આનંદનો સુકાળ છે.

૧૦૦ એકાંતવાસ મુખ્યરૂ કે દુઃખરૂ નિવડવો તેના આધાર પોતાની વ્યવસ્થા ઉપરજ રહેલો છે. જેની જેની વૃત્તિ, જેવું જેવું વર્તન, તે પ્રમાણમાં એકાંત વાસ તેને માટે સ્વર્ગ કે નર્ક સમાન, વિશ્રાંતિ કે શાંતિનું સ્થળ, અગર દુઃખ કે સંતાપનું સ્થળ નિવડે છે. એકાંત વાસ કેટલાકને આસિર્વાદ સમાન નિવડે છે, તો કેટલાકને શાપ સમાન થઈ પડે છે. એકાંત કેટલીક વાર દુષ્ટ વિચાર અને વાસનાને જન્મ આપે છે અને પોષે છે. દુષ્ટ મનુષ્યને એકાંત વાસ દુષ્ટતાનું સ્મરણ કરાવી તેના હૃદયમાં દાદા ઉત્પન્ન કરે છે, સારે વૈરાગ્ય શીલ મનુષ્યને એકાંત અત્યંત પ્રિય લાગે છે.

૧૦૧ આત્મ વ્યગ્રીતિ વિનાના માણસના સદ્વાસમાં જેમ જેમ વધારે રહેવાય છે, તેમ તેમ ખરું મનુષ્યપણું ધટતું જાય છે. જે ખરો માણસ છે તેણે માણસોથી અલગ રહેવું જોઈએ.

૧૦૨ જેનું મન સ્વાધિન છે, તેને બરવસ્તીમાં પણ એકાંતજ છે. અંધારી ગલી જે રસ્તામાં ઘોંઘાટવાળા રસ્તામાં ફરવા છતાં પણ ધણા માણસો જે વધારે ઝડપથી કરી શકે છે. જે

માણસ જનસમૂહની વચમાં રહેવા છતાં પણ અંપૂર્ણ સ્વચ્છતાથી એકાંતની મધુર શાંતિના સુખનો અનુભવ કરી રહે છે, તેજ મોટા માણસ છે.

૧૦૩ વાતચિતમાં સામાને શીખવવા કે શીખામણ આપવા કરતાં આપણે પોતે તેમથી શીખવા કે શીખામણ લેવાની વિશેષ ધારણા રાખવી જોઈએ.

૧૦૪ જમે તેવો છટાદાર વક્તા હોય તે પણ વચ્ચે થોડીવાર વિશામો લે, તો તેના બાપણની અસર વધારે ઉઠાણ સુધી પહોંચે છે.

૧૦૫ પડિનોની સભામાં મૌન ધારણ કરવું એજ મૂર્ખ માણસનું જૂથણ છે.

૧૦૬ સાંભળી રહેવાની ટેવ પાડવી એ બોક્ષતાં શીખવાના જોડણુંજ મહત્ત્વનું છે. જે સાંભળ સાંભળ કરે છે તેને શીખવાનું ધણુ મળે છે, તેની સોજત કોઈને ઠટાળા ભરેલી લાગતી નથી.

૧૦૭ આપણા મિત્રના કે આપ જનના અંગધમાં કોઈ વિરુદ્ધ વાત આપણે કાને આવી હોય; તો તે એકદમ ખરી નહિ માની મેસતાં તેનો ઉદાર અર્થ ગ્રહણ કરવો જોઈએ અને રૂબરૂમાં મળતાં તેના અંગધમાં તે જે ખુલાસો કરે તે સ્વીકારવો જોઈએ. વિવેક દૃષ્ટિથી પેચાર કરીશું તો આ માનં સર્વ રીતે પમંદ કરવા ગોચર છે. ખીન-ફરી મૂર્ખાઈ ભરેલી લડવાડો અનર્થકારક છે, તે જે ખુલાસો કરે તે સ્વીકારતાં ફોગટ તકરાર ઉભી કરીએ, તો આખરે ગેરવ્યાજબી તકરાર માટે પશ્ચાતાપ કરવો પડશે.

૧૦૮ ગદા યુજરી વીસરી જઈ લામા કરવી એજ ...

ત્રીતિ વિચાર રત્નમાળા

ત્રીજીમાળા-નં ૩.

૧ મિત્ર કે સ્નેહીઓ તરફથી મોકલાયેલી બેટની ચીજ, તેના ઉપયોગીપણા કે બજારની કિંમત તરફ લક્ષ નહિ કરતાં કેવા ભાવથી તે મોકલી આપવામાં આવી છે, તેના તરફજ લક્ષ રાખવું જોઈએ. કિંમત વસ્તુની નથી પણ ભાવની છે.

૨ સ્નેહી એ મનુષ્યનો મોટો વિસામો છે અને સ્નેહી દૂર હોય પણ બંધનાં હૃદય એક હોય તો હમેશાં પાસેજ છે. પ્રેમ મર્યાદિત નથી. પ્રેમનો પ્રદેશ આની વિસ્તાર્યું અને આશ્ચર્યજનક છે. તેનું રાજ્ય જડ અને ચેતન્ય સર્વ વસ્તુઓ ઉપર છે.

૩ ચાહો સર્વને, વિદ્યાસપાત્ર થોડાનેજ ગણો. ભુકે કોઈનુંએ કરતા નહિ. શત્રુને સામર્થ્યથી જીતો અને મિત્રનું રત્નની માફક જતન કરો. ઓછાબોલામાં ખર્ચો પણ વાચાલપણા બદલ ઠપકાને પાત્ર થશે નહિ.

૪ ધર્મખોર કે મંડયી સ્વભાવ મિત્રને દાનિકારક છે. એવા હૃદયથી ઘણાનાં જીવન ખરાબ થઈ ગયાં છે. ઘણી વખત એવા વહેમ બીજકુલ નાપાયાદાર હોય છે. એક વખત મનમાં વહેમ પેદા થયો એટલે પછી દરેક પ્રમંગ, દરેક દ્વિલચાલ અને દરેક બોલ, એકદર રીતે તદ્દન નજીવી બીના પણ વહેમનું પોપણુ કરે છે. જેના

ઉપર ઈતરાશ થાય છે તેના દરેક ક્રમમાં દોષ માલુમ પડે છે, પણ મમતા હોય છે તેનાં દરેક ક્રમ સારાં લાગે છે. જેના ઉપર તમે વિશ્વાસ રાખી શકો નહિ તેની આથે મિત્રતાનો અંશ જોડો નહિ અને એકવાર મિત્ર માનો તો પછી તેના ઉપર અવિશ્વાસ કરી શકો નહિ.

૫ શત્રુ આપણને ગુકચાન કરી જાય છે, અને મિત્ર અત્યંત લાભકર્તા છે તે વચાર્થ છે પરંતુ આપણી જાતના જેવો ખરો મિત્ર અને કદો શત્રુ ખીજે કાઠ નથી.

૬ પૈસો અને સંપત્તિઓ, જો હિન્દુવારણનાં ફળ જેવાં છે. તથા સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા, એ પવન બરેલા ખાલી પરપોટા જેવી છે. સાર્કર્મ એજ માણસની ખરેખરી સંપત્તિ છે. સદ્વર્તન એજ દુનિયા ઉપર કિંમતિ ચીજ છે.

જગતમાં સૌથી અગત્યની ચીજ તપાસીએ તો સ્વચ્છ હૃદય, ચોખ્ખું પાણી, સારો ખોરાક, નિરામય શરીર પ્રકૃતિ અને પવિત્ર જાતકરણ એટલાં છે.

૮ ગરીબ માણસમાં જે ઉલ્લેખીયણું અને ખત એ જે શુદ્ધ હોય તો તે સુખી જીવન ગાળી શકે છે. પણ શ્રીમતનામાં જે ઉદારપણું, દાનશીલપણું, મિતાચાર, દીર્ઘદષ્ટી, હિંદ્રિયદમન હિંસાદિ ગુણ હોય તોજ તે જાંકુશમાં રહી શકે છે. નહિતર તેનું અધઃપતન થયા સિવાય રહેતું નથી.

૯ અધિગ્રહ અને ધન એ જે ઘણી ઘણી ભયંકર વસ્તુ છે. તેના લીધે ઘણા અનર્થ ઉપજે છે તે હતિહાસ ઉપરથી જણાય છે. રામના કેટલાક મહેનસાહ જયપણમાં સારા હતા, પણ માદીએ બેઠા

પછી ધન અને અધિકારના મદને લીધે તેઓ ભૂંટ થયા છે. નેપોલીયન પણ આખરે ગર્વિષ્ટ થયો હતો.

૧૦ દ્રવ્યનો અતિલોભ નિંદ્રા અને લાભ્ય છે ખરો, પણ ન્યાયમાર્ગથી દ્રવ્ય સંપાદન કરીને ભવિષ્યના જવાબ સાદું દરકસરથી રહેવું તે કાર્મ પણ રીતે અઘટિત નથી.

૧૧ આજની આવક ખરચી નાખવા કરતાં મર્મ દાક્ષની જય-તમાંથી ગુજરાન ચલાવવું તે વધારે પસંદ કરવા યોગ્ય છે; પણ આજના ગુજરાનનો આધાર આવતી દાક્ષની પેદાશ ઉપર રાખવો, તે મૂર્ખાઈ ભરેલું છે. અર્થાત્ “આગળ કમાઈશું” એવી આશાએ અસારની જરૂરીયાતો માટે, દેવું કરવું તે મૂર્ખાઈનું લક્ષણ છે. આજનો ઉગાઉ તે આવતી દાક્ષનો નિર્ધન છે. ઉગાઉ માણસ નિર્ધન થયા વિના રહેતો નથી.

૧૨ થોડી પુંજીએ થોડી કાળજી, મોટાની જવાબદારી પણ મોટીજ હોય છે. જેટલું તું ભોગવીશ, અગર સુપાત્રને દાન કરીશ તેટલુંજ ધન તારૂં છે, ખાકીનું તે ખીજનું છે. તુંતો માત્ર તેનો રક્ષણ કરનાર ચોક્કીદાર જેવોજ છે.

૧૩ જેમ અજ્ઞાન વધારે તેમ ખીક પણ વધારે હોય છે.

૧૪ રસીક અને સહૃદય પુરૂષોને આ સૃષ્ટિ પ્રત્યેક ડગલે આનંદમયજ લાગે છે. શાણા અને સવર્તનશાળી પુરૂષોને આ સૃષ્ટિ દેવી સત્વથી ભરેલીજ લાગે છે, પણ તેનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજ્યા માટે આપણે તેના તરફ પ્રેમની દૃષ્ટીથી જોવું જોઈએ.

૧૫ જે લોકો સૃષ્ટિનું સૌંદર્ય સમજી શકે છે, તેમને દુઃખ કાર્મ જાતનો સંતાપ કરી શકતું નથી. એવા લોકો નિર્મળ, ભુરા આકાશ તરફ, કે તારાના સમૂહ તરફ, કે ઘૂઘવાટ કરતા સમુદ્ર તરફ, કે

પર્વતના સિખર તરફ દૃષ્ટી કરે છે, કે તરતજ તેમનાં સંસારનાં સંકટ પસાયન કરી નાશ છે.

૧૬ સ્વચ્છ અને વાદળોં વિનાના દિવસે, સાન્નિતના સમયમાં, ખુલા મેદાનમાં કે ઉપવનમાં વિશ્રાંતિ લેવા છતાં, જે ચિંતાનું શમન ન થાય તે ચિંતા અત્યંત ધીર સમજતી જોઈએ. મુદર આંખો છતાં તેનું મન ચિંતાના ઉલ્લોમમાં કેમ રહી ચકતુંદશે તે સમજાવ એમ નથી.

૧૭ સૃષ્ટિને જ્યાં મુધી મનુષ્યનો હાથ અડકતો નથી, ત્યાં મુધી તેનાં સૌંદર્યમાં જરા પણ ઘટાડો થતો નથી. તમારા કૃત્રી ધમેલા ધા અગર કાપા આપોઆપ રૂઝાઈ જઈ અને સૃષ્ટિ દુક મુદતમાં હતી તેવીને તેવીજ શોભાવમાન થઈને રહેશે.

૧૮ કુદરતના ચમત્કાર સર્વના નિરીક્ષણ માટે હમેશાં ખુલાજ રહે છે અને તે માણસની સર્વોત્તમ કૃતિ કરતાં પણ વિશેષ આશ્ચર્ય-કારક અને મુદર છે, છતાં કકા ચોડાજ માણસો તેનું અવલોકન કરવાની કાળજી રાખતા હોય છે એ કેટલું બહુ ખેદકારક છે !

૧૯ જગત્ ઉપરનું પ્રત્યેક સ્થળ કળા કૌશલ્યની કારીગરીની અમૂલ્ય કૃતિઓથી ભરપૂર છે, છતાં જે માણસ તે સ્થળને સમજી લેવાની શક્તિ ધરાવતો નથી, તેને મન તે મધણું નકામું છે. આ જગત્ ઉપર નિર્દોષ આનંદનાં એટલાં બધાં વિપુલ સાધનો નથી, કે જેથી આપણને આરા એક સર્વોત્કૃષ્ટ સાધનનો અનાદર કરવાનું પાલવે.

૨૦ કુદરતનો આદરભાવપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી મનુષ્યજીવનને અંગે રહેલા મુખ સાધનોમાં કેટલો બધો વધારો કરી શકાય છે, તે કકા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓજ સમજી શકે છે.

૨૧ જે માણસ કુદરતને સચોટ પ્રત્યો પૂજવાની શક્તિ નથી ધરાવતો, તેને તે પોતાનું મુંદર સ્થ સમજાવવાની ખીલકૂલ દરદાર

રાખતી નથી, અને જે માણસ તેના તરફ પ્રીતિની દૃષ્ટીથી જોતો નથી તેની સામે તે જોતી પણ નથી.

૨૨ ઓ શુદ્ધિમાન ! વર્તમાનકાળને લક્ષમાં રાખીને સર્વ વ્યવહાર કરીલે. કાલ કેવી યજ્ઞે તે કાણુ બળે છે ? શાણા ! આવતી કાલપર ભરોંસો ન રાખતાં કરવાનાં કાર્ય આજ અને અત્યારેજ કરી લે. આડી રાત તેની શી વાત !

૨૩ જે નાવિક ભરતીનો સમય આવ્યો લે છે, તેને દરિયાની મુસાફરી સુગમ નિવડે છે. તેવીજ રીતે મનુષ્યજીવનમાં પણ જે માણસ અનુકૂળ સંયોગોનો પુરેપુરો લાભ લઈ લે છે તે સમૃદ્ધિવાન થાય છે. જે માણસ તે મંધી સાંધવાનું ચૂકી જાય છે તેની જીવનયાત્રા મેદુમય અને નિષ્ફળ નિવડે છે.

૨૪ જૂત, લવિષ્ય, અને વર્તમાન તેમાં જૂતકાળ એટલે જે કાળ પસાર થઈ ગયો તે, તે ગયો તે ગયોજ, ફરી આપણા હાથમાં આવતો નથી. લવિષ્ય કાળ, જે દૂરે પછી આવશે તે, તે આવે તો આપણો, પણ તે આવશેજ એવી ખાતરી નથી, માટે વર્તમાન એટલે આવતો કાળ તેજ આપણો રહ્યો.

૨૫ વર્તમાનકાળજ તમારી જાતને સુધારવા માટે સર્વોત્તમ છે. તે કાર્યજ માટે જો તમે આજે તૈયાર નહિં હો તો કાલે ધરો-અગર હશે, એવી શી ખાતરી ?

૨૬ લાંબુ આયુષ્ય જોગવવાના ધોરણે તમારો કાર્યક્રમ ગોઠવશો નહિ, પણ બીજીજ પગે તમારા આયુષ્યની ઢોરી તુટી જવાની છે, એ જાવનાથી કાર્યમાં તત્પર રહો, અને જીવનનું સાર્યક કરો. મુલતી રાખવાનાં હમેશાં માદાં ફળ છે એ સતત લક્ષમાં રાખજો.

૨૭ પુરેપુરો બદલો લીધા સિવાય કાળની એક પણ પણ હાથ

માંથી પસાર થવા દેવી નહિ. પ્રત્યેક જગ ફેટલી કીમતી છે તે જો લોકો મરજીપધારીએ પડ્યા હોય, તેમને પુછી જોશો તો બરાબર સમજાશે. ગુમાવેલું દ્રવ્ય પાછું મળવાનો કાંઈ દિવસ મંલવ રહે છે, પણ ગુમાવેલો વખત કદી પાછો આવતો નથી.

૨૮ સાણા પુરવતું એ કર્તવ્ય છે કે આ જગત ઉપર જેટલો કાળ રહેવાનું હોય, તેટલા કાળમાં બંધે તેટલું જીવનનું સાર્થક કરી લેવું. પસાર થતી જળનો જે સારો ઉપયોગ કરી બે તેજ સાણા પુરવ છે. જેણે પોતાનું જીવન સારી રીતે ગાળ્યું હોય તેજ દીર્ઘાયુવી ગણાય છે. જે કાળનો દુરુપયોગ ચાલે છે તે કાળને જીવ્યાની ગણતરીમાં લેવાનો નથી, કેમકે તે તો એજે ગુમાવ્યો ગણાય છે.

૨૯ તમે જો સાણા હો, તો કાંઈપણ કામ આવતી કાલંપર મુલતરી રાખશો નહિ, કેમકે આવતી કાલનો સુર્યોદય તમે નજ દેખી શકો એમ પણ કદાચ બને.

૩૦ દરેક કામને માટે નક્કી કરી રાખેલા વખતમાં તે કામ પૂર્ણ કરી દેવું, જેથી બીજા કામની આડે ને આવે નહિ. દિવસમાં જે કામ કરવાનાં હોય, તેનો કામ તથા તેની પાછળ ગાળવાનો વખત સવારમાં કે આગલી રાત્રે નક્કી કરી રાખવા. જો તેમ નહિ કરો તો ઘણો કિંમતી વખત નકામો ચાલ્યો જશે. 'વખત આવે થઈ રહેશે' 'થવાનું હશે તે થશે' એમ બોલનારો વિનાશ પામે છે.

૩૧ જે માણસ પોતાનું કામ નિયમિત રીતે અને જરૂરયાસર કરે છે તે માણસ ચાર ગણું કામ કરવા છતાં પણ આજો દહાડો નવરો ને નવરોજ માણસ પડે છે. આમજ ઉપર કરવાના કામનું ધારણ આગળથી નક્કી કરી રાખનાર માણસ મુંઝાતો નથી.

૩૨ ઘણું કાર્ય કરવાનાં હોય છે તારે ક્યા કાર્યથી શરૂઆત.

કરવી ! આવી મુંઝવણ ઘણી વાર થાય છે, એ વખતેજે કાર્ય સૌથી ઓછી રૂચીવાળું હોય તે પહેલું હાથ ધરવું. દેખીતી અરૂચીવાળું પણ ઠાઈ વખત તે પરિણામે લાભદાયક નિવડે છે. વળી જે વખતે સર્વ શક્તિઓ તથા મન તાન્ન હોય અને ચાક્યા વગરનાં હોય છે, તે વખતે એવાં કામ જલ્દી સિદ્ધ થાય છે. અને જે કામ વિશેષ રૂચીવાળાં હોય તે કામ ચાક્યા પછી હાથ ધરવામાં આવે તો પણ હોંશે હોંશે કરાય છે.

૩૩ કાળ નિર્દય પણ છે અને દયાળુ પણ છે. તેણે હજારો માણસોનાં જીવન ખરાબ કરી નાંખ્યાં છે અને તેણે હજારોને મુખની પરાકાષ્ટાએ પહોંચાડ્યા છે, સારાંસ કે જોણે કાળનો જેવો વ્યય કર્યો છે તેવું ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

૩૪ આયુષ્ય ક્ષણિક છે, જે ઘડી ગાય છે તે આપણી છે. ખીજ પળ કોને દીડી છે ? આવાં વચન ઉપરથી કેટલાક એવો સાર મહણ કરે છે કે ચેનખાજી ઉડાવવી એજ ખડું છે. જેટલું ભોગવી લીધું તેટલું આપણું પાછળ મુ થશે ? કાણે દીડું છે ? આ વિચાર શ્રેણી અત્યંત હાનીકારક છે. ગદ્ય કાલ પાછી આવવાની નથી એ વાત ખરી, પણ પ્રત્યેક પળની કૃતિનું ફળ ચીરસ્થાયી છે, માટે દરેક પળ સતકાર્યમાં યોજવી જોઈએ. આયુષ્ય હુંક છે માટે તેનો દુરુપયોગ નહિ કરતાં, સતકર્મ કરવામાં તે વ્યતિત કરવું જોઈએ.

૩૫ આપણે જે કર્મ કરીશું તે ઉડી જવાનાં નથી પણ તેના સંસ્કાર પાછળ રહી જવાના છે. આપણી કૃતિનાં ફળભોગ્યા સિવાય છુટકો નથી તો પછી તે કર્મો સારાંજ કરવાં જોઈએ. જેથી ચીરસ્થાયી શાન્તિ મળી શકે. સત્ય પૂર્ણ જીવન જીવો, અને ખીજને મંકટ

મામે દિમતથી ખાચ બીડના ગાખંતો. દીર્ઘદષ્ટી અને દદ નિશ્ચય એ બેનો સુખોમ કરવામાંજ જીવનનું અર્થ રહેલું છે.

૩૬ પ્રત્યેક માણસ પોતાના કાળનો કર્તા છે. તેજ સારો અને નારો બનાવી શકે છે. મત્યયુગ પણ આજ છે અને કાળયુગ પણ આજ છે. આપણી જેવી ભાવના હોય છે તેવી ભાવના કાળની પણ થાય છે, માટે સર્વ મનુષ્યોએ સત્યયુગ બનાવવા પ્રયત્ન કરવો. કાળ અમુક્ય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેની અસર કાષ્ટપણુ રીતે નાશુદરી શકાતી નથી.

૩૭ જેટલું બોલવું ઉચિત હોય તે કરતાં વધારે બોલી નાખવા બદલ પોતાની જાતને કપેકા આપવાનો પ્રયત્ન લગભગ દરેક માણસને પ્રાપ્ત થતો હશે, પણ જરૂર કરતાં થોડું બોલ્યા બદલ પસ્તાવું પડે એવો પ્રયત્ન તો વિરલજ હોય છે. મૌન સર્વોચ્ચ સાધક એ વાક્યાનુસાર મૌન કરવું તે સોના જેવું છે.

૩૮ રાજ્ય પ્રકરણને લગતા કામકાજમાં ધીમાસ કરતાં ઉતાવળની ખીક વધારે રાખવાની છે. પુખ્ત વિચાર કર્યા વગર બાંધવામાં આવેલા કોયદા અત્યંત હાનીકારક નિવડે છે. એવા કામમાં ઉતાવળ કરવી તે સાબુપણુ નથી.

૩૯ જે માણસ વગર વિચાર્યું બોલેચાલે છે તેને પાછળથી પસ્તાવું પડે છે. જે સર્યાતના કામકાજમાં થોડી ધીરજ રાખે તો પસ્તાવામાંથી બચે.

૪૦ કાષ્ટ કામ દોડાદોડ કરી પૂરે કરી નાખવામાં સાબુપણુ નથી પણ તેમાં યુવચારો ઉત્પન્ન થાય તો, તે કામ તેમજ રહેવા દઇ વચમાં એક રાત્રી પસાર થવા દેવામાં લાલ છે. રાત્રીની સાંત નિદ્રામાં

આપણો મગજ ગુંથવાયેલું કાઢું ઉઠાવવાનો ઉપાય શોધી કાઢે છે. અથવા વખત જતાં સારી સલાહ મળે છે.

૪૧ હિતાવળે કામ કરી પાછળથી તે ખૂસ સુધારવા બદલ ઉગ્ગરા કરવા કરતાં, કામ અધુરું મૂકી ઉધ લેવી એ વધારે યોગ્ય લાગેલું કામ છે. ચાલુપણુને ઇમારત બાંધવા માટે જે સામાન જોઈએ તે જ્ઞાન પુરું પાડે છે. એ ઇમારતનો પાયો જ્ઞાનજ છે.

૪૨ ચાલુ માણસો બીજાના અનુભવને પોતાનો કરી લે છે. જે માર્ગે જવાથી બીજા માણસે ખત્તા ખાધા હોય છે તે માર્ગે તે કદી પણ જતા નથી.

૪૩ મૂર્ખ માણસ જાતે ખત્તા ખાય છે ત્યારેજ તેનામાં જ્ઞાન આવે છે ત્યારેજ તે પાછો દોડે છે.

૪૪ સદુપદેશ વડે સુધરવું એ ચાલુપણુનું લક્ષણ છે. જાતે દોડર ખાધા સિવાય બીજાની શીખામણ સાંભળવાથીજ સુધરવું તે સર્વોત્તમ છે; પણ બીજાકૃત નહિ સુધરવું તેના કરતાં દોડર ખાધને સુધરવું એ બહેતર છે.

૪૫ અનુભવની સાચા દુઃખથી ભરેલી છે પણ મૂર્ખ માણસ માટે તે સિવાય બીજી દોષ સાચા કામની નથી. બીજાનું જોઈ તેઓ શીખી શકતા નથી, પણ જાતના અનુભવ પછીથીજ તેની આંખો ઉઘાટ છે. અર્થાત્ અનુભવની સમજાણામાં ઘડાયા સિવાય તેઓ સુધરી શકતા નથી.

૪૬ મનન કે અધ્યયનનું કામ ઘણું કઠણ છે. માનસિક શ્રમની આમળ સારીરિકશ્રમ હોકરાંની રમત જેવો છે. વળી સ્નાયુનો થાક, જ્ઞાનતંતુઓ કરતાં વધારે ઝડપથી હિતરી જાય છે. અધ્યયન કે ચિંતનનો માર્ગ અત્યંત વિકટ છે ખરો. પણ તેનાથી કર્તવ્યનો માર્ગ સરલ અને સ્પષ્ટ થાય છે.

૪૭ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન સર્વ બાબતમાં દાનિદારક છે. મદ્યપુત્રને પણ મર્યાદા હોય છે અને તેનું અતિક્રમણ ચતાં તે કેટલીક વાર દુર્ગુણ થઈ પડે છે. એકદર રીતે ઉપયોગી, નિર્દોષ કે આખરે દામા કરવા યોગ્ય બાબતો પણ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી ત્યાગ્ય કે નિંદ્ય થઈ ગણાય છે.

૪૮ ઉદારતા એ મદ્યપુત્ર છે પણ મર્યાદા કે વિવેક વગરની ઉદારતા એ ઉગ્રઉપાયું ગણાય છે. તેવીજ રીતે ગત ઉપરાંતની દ્વિમત એ અવિચારીપણામાં ખપે છે.

૪૯ દુર્ગુણ એ એવો બંધકર પિતાય છે કે તેને જોતાં વેતલ નેના તરફ તિરંગારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે, પણ જો રાજા ને રાજા નેના તરફ જોવા કરીએ, તેની સાથે પરિચયમાં આવીએ તો શરૂઆતમાં આપણે તેની ઉપેક્ષા કરવા લાગીએ છીએ, પણ પાછળથી આપણા મનમાં તેના માટે દ્વા ઉત્પન્ન થાય છે અને આખરે આપણે તેને બેટી પડીએ છીએ.

૫૦ દુષ્ટ પ્રેરણાને શિક્ષા કરવા ઈશ્વર કાંઈ નવાં દધીયાર બનાવતો નથી પણ તેમના દુર્ગુણ વડેજ તેને શિક્ષા થાય છે. વ્યસની માણસોને તેનાં દુર્ગુણનોજ ખરાબ કરે છે. પાપજ પાપીને ખાય છે.

૫૧ કોઈ કોઈ વખતે મૂર્ખાઈ પણ દુર્ગુણ કે વ્યસનના જેટલીજ જાનક નીવડે છે. દુનિયા ઉપરના ધણા અનર્થ મૂર્ખાઈને પણ આભારી છે. એક માણસ બીજા માણસને મારી નાંખે, પછી તે પેસાના લોભે, જુના વેર નિમિત્તે કે ગાંડજના આવેશમાં, એ બધાનો નિર્ણય તેને કેરી સગ્ન કરવી, કેટલે અંશે દોષપાત્ર ગણવે, એ ચુંદા શોધક ખાતાની બાબતમાં ઉપયોગી છે, પણ તેના દૂલથી જંગલને ગુકસાન , એક જીવની દાની ચર્ષ, તેમાં તેને લીધે કશો ફેર પડતો નથી.

અર્થાત્ સમાજને સિર દુર્જનને સુધારવા જેટલીજ મુર્ખને સુધારવાની જવાબદારી રહેલી છે.

પર જગતમાં ઘણાપરોપકાર નામના મેળવવાની લાલસાથી કે બીજાને ક્રોધ સ્વાર્થ સાધવાની હચ્છાથી ચતો હોય છે, છતાં એવી ઉત્તમ પ્રકારની સ્વાર્થ દષ્ટીથી દોરાધને પણ જે સત્કર્મ થાય છે, તેનાથી જગતને તો શુદ્ધ પરમાર્થના જેટલોજ લાભ થાય છે.

પ૩ આપણને જે ધક્કિઓ મળેલી છે તેનો કેવો ઉપયોગ કરવો, તે આપણી મુનસરી ઉપર રહેલું છે. આપણને માટે સદ્ગુણના કે દુર્ગુણના બંને માર્ગ ખુલા છે. આ મુનસરીને ગદલે જવાબદારી કહેવી વધારે યોગ્ય છે. આ બંને માર્ગ ખુલા તો ખરા પણ એક માર્ગ સ્વર્ગે પહોંચાડે છે, બીજાને બીજા માર્ગ નરકે લઇ જાય છે.

પ૪ યોગ્ય અવસરે જરા મદદ કરવી, સારી સલાહ આપવી, બે માયાળુ શબ્દ બોલી પ્રોત્સાહન આપવું, એવું એવું કર્યાથી ઘણા માણસોના દુઃખમાં ઘટાડો કરી શકાય છે. એક નાની સરખી મીઠુ-બત્તી પોતાનો પ્રકાશ ફેટલે બધે દૂર સુધી પ્રસારે છે? એવી રીતે એક નાનું સરખું સત્કર્મ પણ દુષ્ટ જગતમાં સર્વત્ર દીપી રહે છે.

પ૫ પોતાની જાતની આજ્ઞા કરતાં બીજાની આજ્ઞામાં શાબ્દ થવું એ વધારે સહેલું છે.

પ૬ આપણા અંતરાત્માના જેવો શાણો માર્ગદર્શક આપણને બીજા કોઈ સ્થળેથી મળનાર નથી. બીજા આપણા વર્તનના મંજૂરમાં આપણને સંકા પડે, ક્યો માર્ગ લેવો તે સહેલાઈથી સમજાય નહિ, ત્યારે તેની સલાહ લેવી. તે કોઈ દિવસ ખોટે માર્ગે દોરી આપણને કસાવશે. નહિ. તેના ઉપર કોઈની લાગવગ કે સત્તા આકરશે.

નહિ. વળી તે એવો સાક્ષી છે કે આપણે યોતે પણ કદી લાવ્ય
આપી તેને ફાંડી શકતા નથી આપણકાઈ વર્તન તેનાથી છાતું રહેતું નથી.

૫૭ આપણે આપણી જીભને અંકશમાં રાખી શકીએ. આપણા
ખરા ભાવ છુપા રાખી મુખમુદ્રા ઉપર બીજા ભાવ પ્રગટ કરી શકીએ,
મનોવિકારને નિગ્રહ કરી શકીએ, પણ આપણા હૃદયમાં વાસ કરી
રહેલા અંતર આત્મા ઉપર, આપણો અમલ જરા પણ સાલી શક-
વાનો નથી. આપણે કુષ્કર્મ કરવા જઈએ કે તરતજ તે આપણને
ઠપકા આપી પાછા દર્શાવે છે. ઠપકાની ઉપેક્ષા કરી આપણે કુષ્કર્મમાં
પ્રવૃત્ત થઈએ તો પણ તે શાંત બેસી રહેતો નથી. આપણું અંતઃકરણ
હમેશા આપણને ડંકા દે છે અને આપણી ચિત્તની શાંતિનો હમેશને
માટે નાશ થાય છે, માટે સર્વ કાર્યમાં તેની સલાહ માંગવી અને તે
જે સલાહ કે આજ્ઞા આપે તેનું અનુકરણ કરવું એજ ખરા શાણપણનું કામ છે.

૫૮ મનમાં દુર્વિચારનો પ્રવેશ થવા ન દેવો તે મનની શુદ્ધિ
છે. શરીર, અન્ન, વસ્ત્ર, જળ, ઈલાદી વસ્તુઓ સ્વચ્છ રાખવી તે બાહ્ય
શુદ્ધિ છે. બાહ્યની સ્વચ્છતા મનને પ્રકુલ્લ તથા શુદ્ધ રાખે છે.
બાહ્યની મલીનતા મનને મલીન તથા વિકારી બનાવે છે. પવિત્ર
વાતાવરણમાં ઊભા હોઈએ ત્યારે મનમાં વિચાર પણ પવિત્ર આવે
છે. સ્વચ્છ સ્થળમાં મન પવિત્ર રહે છે. બાહ્ય શુદ્ધિ કરતાં આંતર
શુદ્ધિ વધારે કીમતી છે. મન મેલું હોય તો ફક્ત બાહ્યનો ઠાઠમાઠ
દુનિયાને છેતરવાનોજ અર્થ સારે છે.

૫૯ ઇદ્રિઓને સ્વચ્છદપણે વર્તવા દેવામાં આવે તો તે મનને
વિષયોના બાગમાં લઈ જઈ નાંખ્યા વગર રહેતી નથી, અને તે જેમ
જેમ નિરંકુશ થતી વ્યથ છે, તેમ તેમ તેમને વશ કરવા માટે મન.

પણુ યથેચ્છ વર્તન કરવા માટે આપણને લક્ષ્યાવે છે અને પાપચરણ કરાવરાવે છે, માટે તેને અંકુશમાં રાખવી.

૬૦ ધર્મના માર્ગમાંથી પતિત નહિ થવાની ઈચ્છા રાખનારાઓએ દરરોજ રાત્રે આખા દિવસનું વર્તન તપાસી જુવું જોઈએ. પોતાની જાતને આ પ્રમાણે સ્વાલો પૂછ્યા કે શરીરને આરોગ્ય રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે ? વૃત્તિઓ અને મનોવિકારને અંકુશમાં રાખ્યા છે ? જોડી લાલચોની સામે ચર્ષિ તેનો પરાભવ કર્યો છે ? કોઈ પાપચરણ મેં આજે કર્યું છે ? કોઈને ઇજા કરી છે ? માફુ થગાડ્યું છે ? મેં કોઈનું બહુ કર્યું છે ? આ વિચારણાથી જુલો સુધારવા સાથે તવિન માર્ગમાં આગળ વધી શકાય છે.

૬૧ ધર્મ જાવનાને લીધે ગરિમ માણસ પણ ઉદાર, ઉદાર અને પરાપકારી થઈ શકે છે. ધર્મનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને સ્વર્ગમાં પહોંચાડવાનો નથી, પણ અતઃકરણમાંજ સ્વર્ગ લાવી મુકવાનો છે. કુદ વિચારો મનમાં બન્યા રહે તો ધર્મનો ઉદ્દેશ સફળ થતો નથી.

૬૨ માણસ ઉઘાડાં પાપ જોટલાં કરે છે તે કરતાં હજારગણાં પાપ મનમાં વિચાર વડે કરે છે. જે માણસ નિરંતર કુદ વિચાર કર્યા કરે છે તેને આખરે પોતાના વિચારોને વર્તનમાં ફેરવી નાંખતાં વાર લાગતી નથી, તેમ જે માણસ હમેશાં પવિત્ર વિચારોમાં રમ્યા કરે છે, તે અયોગ્ય વર્તન કરે એવો બહુ સંભવ હોતો નથી. મન ઉપર વિચારોનો પટ જલ્દી બેસી જાય છે. માટે મનને હમેશાં સાચું અને પવિત્ર વિચારોમાં રોકાયેલું રાખવું.

૬૩ પરધર્મ તરફ આકર્ષિત થતા બતાવી એ આપણી પોતાની હલકાઈ બતાવે છે. જે માણસ પોતાની જુદો ધર્મ પાળતો હોય છે તે પોતાના ધર્મનો વિરોધી છે એમ લોકો ગણે છે, તથા ધર્મની

આખતમાં સંકરણીય ઇતિવાજાને માન્યતા નાસ્તિક ગણે છે, આ રીત પસંદ કરવા યોગ્ય નથી.

૬૪ ધર્મને સતતા કેટલાક બેદ તો ફક્ત આચારના મંત્રપંથમાં દોષ છે, છતાં તેજ ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાંત હોય તેમ લોકો તેને માટે એક બીજાને પિછારે છે. મુખ્ય બીનામાં મનબેદ ન હોય તો પછી એક ઉત્તુ દીકુ કરે અને બીજા આડું દીકુ કરે અને બીજા અંદર ટપક વધારે કરે તેમાં શું બગડી જતું હશે? મરવેને પોતાની આરથા પ્રમાણે ધર્મ પાળવાનો હક છે.

૬૫ ઉપદેશકોએ માર્ગ, પવિત્ર, આદર્શ રૂપ ઉપન કરેલું નોંધવું, તેના ખ્યાલ શ્રોતાઓને આપવો જોઈએ. ઉત્તુ ઉપન કેવું દોષી સકે તેના વિચારમાં મમ થતાં લોકો પોતાની દુનિયાદારીની ઉપાધીઓ વિસરી જાય, સાધન સુખ અને સાંનિતી આમળ આ દુનિયાનાં સુખ કયા દિસાજમાં નથી એવું લોકોને જ્ઞાન થાય, આવા ઉપદેશકો, કે આવી ધર્મ મંસ્થાઓને કોઈપણ જાનનો વિરોધ નહવાનો ખાસકુલ સંભવ રહેશે નહિ.

૬૬ જોને ફક્ત એકજ ધર્મના મિદ્ધાતિનું જ્ઞાન હોય છે તે કોઈપણ ધર્મ જરાજગ જાણતો નથી એમ કહેવું જોઈએ. તેની સાથે એમ પણ કહેવું જોઈએ કે જે માણસ ફક્ત એકજ ધર્મની ખુબીઓ સમજવાની કોશીલ કરી બેસી રહે છે તે કોઈપણ ધર્મની ખુબીઓ સર્વાંશે મમજી શકેનો નથી.

૬૭ ચિત્ત ચરત્ત હોય ત્યારેજ મુવિચારો સ્ફુરે છે. 'હત' મેજ-વવા કરતાં ચાતિ જાગવની તે વધારે કીમતિ છે. પોતાના ચિત્તની સાંનિતમાં વિશેષ પંચા ન દેવા એ માણસોનાં પોતાનાં સાધની વાત છે. આપણી નામરજી છતાં કોઈનો મગદુર નથી કે આપણી સાંનિતો

જનમ કરી શકે. આપણી સાંતિનો સત્તુ આપણા સિવાય ખીજે કોઈ નથી. દુર્જનોની સાથે પ્રસંગ પડતાં મનનું સમતોલપણું ખરી ગયા સિવાય રહેતું નથી. તેમ છતાં દદ નિશ્ચયવાગાને માટે એ દામ દેવળ અસમ્પન્ન નથી.

૬૮ ન્યાં નિરનર કલહનો ત્રાસ છે એવા જગ્ય મદિરમાં રહી મિષ્ટાન્ન જમવા કરતાં, સાંતિવાળી ઝુંપડીમાં રહી સુદૃઢ રાટલો ખાવો તે સારો છે. વિરુદ્ધ યા હિંચા મનવાગાનું મિષ્ટાન્ન જમવા કરતાં ખાવની બાંછ પણ સારી છે. મતલબ કે સાંતિની કીમત અમૂલ્ય છે.

૬૯ માણસો નજની આજતોમાં પોતાની સાંતિનો જગ કરી એમે છે. અને તેથી શરીરની માફક મન પણ કોઈ વખત માંકુ પડી જાય છે. શરીરના વ્યાધિની માફક મનના વ્યાધિનું સમન એટલી મહેલાઈથી થતું નથી. દરેક મુશીબત જેમ જેમ આવતી જાય તેમ તેમ તેનું નિવારણ કરતા જવાની ટેવ રાખવી.

૭૦ આપણે જાતજાતે મુખી કરવા બેસીએ તો ને કદાચ આપણોથી ન અને એ સ્વાભાવિક છે, પણ જો આપણે યોગ્ય પગલાં બરીએ તો આપણી જાતને તો મુખી કરી શકીએ. દરેક માણસ ધારે તો પોતાના ચિત્તને એકદર રીતે શાંત, યંત્રાથી અને આનંદી રાખી શકે એમ છે.

૭૧ માણસ નિર્ધન. હોય તો પણ, જો તે છતેદ્રિય, શાંત, સમદર્શી હોય, અને તેનું મન હમેશાં અંતુષ્ટ રહેતું હોય તો તેને દશે દિશાઓ સુખમયજ છે. જો તમારા મનમાં સાંતિ નહિ હોય તો તેની આફર શોધ કરવાથી કાંઈ વળવાનું નથી.

૭૨ માણસ પોતાની જાતને દેહાભિમાનને બૂલી જાય છે

ત્યારેજ તેને વિશ્વાસ મળે છે. દેહાલિમાનની વિરૂદ્ધિ સિવાય આમ
સાંનિ મળતી નથી.

૭૩ જે સંકેત બિંદુમાં યુગ્મરવાનાં છે, તે કદાચ ન પણ યુગ્મરે
એવા મંકેદના વિચાર કરીને આમગથી કુખી થતું એ ખોટામાં ખોટી
મૂર્ખાઈ છે. સતત ચિંતા કરવી એ ભયુક્તી આપત વધારી કૈવાળેનું
છે. પ્રત્યક્ષ મૃત્યુ કરતાં મૃત્યુની ખીક વધારે ત્રાસદાયક છે. આપતની
આમે આયબીડવાથી તેની તીવ્રતામાં ઘટાડો થાય છે, પણ તેનાથી
દારી જઈ દાય વરાળ કરવાથી તે આપના ઉપર ચડી બેસે છે.

૭૪ જે માણસ મંપતિના મંદિરમાં ભોગવિદ્યાસના દારે થઈ
દાખલ થાય છે, તે પશ્ચાત્તાપના દારે થઈ પાછો આદાર નીકળે છે.
મંપતિના સમયમાં જે ભોગરોખ અને ભોગવિદ્યાસમાં રમ્યોપમ્યો
રહે છે, તે આખરે વિપત્તિના ભોગ થઈ પડ્યા રમર રહેતો નથી.

૭૫ હિંદુઓની ખગ્ગનાની કૃત્રી મૈયંજ છે. બધ બારાતું ખોલી
નાખનાર પણ ધીરજ છે. માણસની દિમત મોહના તડાકા મારવાથી
રામગતી નથી, પણ તેની દીમત તેની ધીરજથી નિર્ણય થાય છે.

૭૬ જેના દારથી ભિક્ષુક નિરાશ થઈ પાછો ફરે તેના જેવી
સરમ, ઉદાર દીલના માણસને ખીટ એકે પણ નથી.

૭૭ મન મોહોડું રાખ, જેતું તારું મન. તેવોજ તારાપર લોકો
વિશ્વાસ રાખશે.

૭૮ યથાર્થ નિશ્ચય અને અપૂર્ણ પ્રયત્ન સિવાય કોઈની હિંદુઓ
પાર પડી નથી, જે જે દિશામાં તારી નિશ્ચયનાની લગામ તું ફેરવે,
ત્યાં એટલી સમાજ રાખજે કે આનાસનીને હાથે તે લગામને દીલી
પડવા દેતો નહિ.

૭૯ માણસને મહંતત સિવાય કોઈ મળવાનું નથી. મારી

દુઃખીનો છેલો હું મળજીત પકડું તો જરૂર શોક અને દિવસરોજી
જુદી ચકું.

૮૦ હુલસું, નીચ કામ કરતાં પ્રાણુ ગાય તેના કામ કરતાં
ઉત્તમ મહાન કામ કરતાં આ દેહનો અંત આવે તે સુધી કામ કરતાં
છે. કામમાં તો યત્નપૂર્વક મંડ્યાંગ રહેવું, યત્નથી અને નેત્રી અંતર
વસ્તુ પણ સાધ્ય થાય છે.

૮૧ સારા ભાગ્ય વડે તું ઉચ્ચ કરગરે પહોંચીશ છે. તારા
દયા રાખવામાં પણ મળજીત રહે. જુલમી અધિકારીના કામ કરતાં
કમથી પોતાના આશ્રિતોને દુઃખ આપે છે તેમ કરગરતી ને નેત્રી
દુઃખી મનવાળો બનાવે છે. જુલમી માણસ પોતાના કામ કરતાં
નાશ કરે છે. જેણે જુલમની કમાનપર અન્યાયનું કામ કરતાં
તને તમે કહો કે અરે ! તું સાવધાન થા. આ કામ કરતાં
નિશાસનું હૃદયબેદક તીર છુપાઈ રહ્યું છે તેમ કહેવું છે.

૮૨ જેવો કામ કરવામાં આનંદ છે તેવું કામ કરતાં નથી.
હું તારી સમક્ષ અપરાધી છું, તું પ્રજાની કામ કરતાં
તું મને માફ કરશે તો પ્રજા તને પણ માફ કરશે. કામ કરતાં
મોટો સફળ છે. જેનામાં કામગીર છે તે કામ કરતાં
કામના પ્રકારથી હૃદય પ્રકાશીત થાય છે.

૮૩ તું પોતે બીજાની મદદ કરતાં છે તું કામ કરતાં
કર. દુઃખી માણસનું દુઃખ દાળનારી કામ કરતાં
પરી પાડ. ન્યાયથી તારા ધર્મને અને કામ કરતાં
માનવ હૃદયમાં કાંઈ દમેશ આપે છે. કામ કરતાં
હું કામ કરતાં છે. તમારું કામ કરતાં
નામિલા પાપ

૮૮ સારા સ્વભાવ સિવાય બીજું કંઈ પણ માણસાઈમાં સાદું નથી. દરેક પ્રમંજીમાં આ વાત બુઝવી ન જોઈએ. લોકો જોડે બુધ-મીઠાગ સાખ્યા અને હસીને વાતચીત કરવી, અર્થાત્ શોકમાં હાસી ન રહેવું.

૮૯ તારા મનમાં જે આવે તે વિચાર ક્યાં વિના સાહસથી કર નહિ, કારણ કે તેમ ક્યાંથી લવિષ્યમાં તારે પસ્તાવું પડશે.

૯૦ તારા ઘોડાને ઝેટઝો તોફાની ન બનાવ કે તેની લગામ તુ ખેંચી પકડી રાકે નહિ. કોઈ પણ બનાવ બનતાં પહેલાં તેનો ઉપાય કરવા જોઈએ. જ્યાં વાત લાયકી થાય છે ત્યારે દિલગીરી કાંઈ કામ આવતી નથી.

૯૧ ખુબમુરતિ છતાં પવિત્રજનું રહે અને મોટાદા છતાં નમ્રતા પકડે તે ઉત્તમ મનુષ્ય કહેવાય છે.

૯૨ તુ તારા કામમાં સચ્ચાઈ વાપર તેથી તુ છુટશે ને મોક્ષ પામશે. કોઈ માણસ ગમે તેટલો કાવત્રાખોર હોય તો પણ આખરે તેને સત્યવાદીઓના સુધામ થવું પડે છે, કમાનની દોર ધણી સખત હોય છે તો પણ નીરની પાસે તેને નમ્ર થવુંજ પડે છે.

૯૩ હમેશાં વિચાર ક્યાં વગર કાંઈ કામ કરવું નહિ. ઉતાવળીયાપણાનો રસ્તો છોડી દેવો. જે કોઈ પણ કામ કાળમાં ધીરજ રાખી વર્તે છે તેની અણુછુટકે પણ મુશ્કેલ પાર પડે છે.

૯૪ ઉતાવળ, કમાનમાંથી છુટેલા તીર જેવી છે; તે છુટેલા પહાડ પાછું ફેરવી ચડાવું નથી. ધીરજ લાયકાંની તલવાર જેવી છે, મરજ પડે તો તેને ઉપયોગમાં લઈએ, નહીંતર પડી પડી કાંઈ નુકશાન કરતી નથી.

૬૧ બની સકે સાં સુધી તારી છુપી વાત કાઢને ક્ષીય નહિ.
કારણકે તે કલાથી આનંદ થાતો શોક થશે. તારી છુપી વાતના જના-
નામાં કાંઈ પણ માણસને કાંઈ વખતે આવવા ન દેતો.

૬૨ સિદ્ધકો આપણા ખરા મિત્રો છે તેઓ આપણે ખાસ
આવે છે અને દોરે છે કે તમારી પાસે કાંઈ હોય નો તે અમને આપો,
તે તમારે સાંઢે અમે ઉચકીશું. અર્થાત્ પૂર્વજન્મમાં તમને તેનું કળ
મળશે.

૬૩ હજાર વખત માફ માંગે તો પણ નીચ માણસ અરધા
ગુનેહ પણ માફ ન કરે, પણ ખુશ થવાય તેવી મહેરબાની સાથે
મોટાં માણસો હજાર અપરાધ क्षमा કરે છે.

૬૪ સારો સોજની અતર વચનાર જેવો છે, માનો કે કદાચ
તે પોતાના અતરમાંથી કાંઈ ન આપે તો પણ તેનો સુવાસ લેવા
જેટલો તો ખીજને ફાયદો થાય છે. તેમ ખરાબ મિત્ર હુદારની બટ્ટી
જેવો છે, એક વખત ધારો કે, તેના દેવતાથી કાંઈ બળે નહિ તથાપિ
તેના મેરમ ધુમ્માંથી તો ધગ્ન થવા વિના રહેજ નહિ.

૬૫ મલાહકારે સલાહ આપવામાં તથા રસ્તો બતાવવામાં નર-
માણની રીત રાખવી જોઈએ. તેમજ સલામાં કે મીજલસમાં શીખા-
મણ આપવી ન જોઈએ. પણ એકાંતમાં અને એવે પ્રસંગે આપવી
તોઈએ કે જ્યારે તેને એમ લાગે કે હવે મારા વચનોની તેના પર
અસર થશે. તે પશું નરમાણ અને સમ્યક્તાથીજ આપવી, કારણ હાલના
જમાનામાં નરમાણથી જોણું અને સારો સ્વભાવ રાખવા તેમાંજ મુખ
રહેલું છે.

૯૬ આખી દુનિયાને અક્ષતની ગરજ છે અને અક્ષતને અનુભવની જરૂર છે. કારણ એવું કહેવાય છે કે અનુભવ અક્ષતની આરસી છે તેમાં દરેક કામનો પડઢાવો દેખાઈ આવે છે. અનુભવ મેળવવા માટે લાંબો વખત, લાંબી ઉમ્મર, અને ખીલકૂલ નિર્મિતતાની જરૂર છે.

૯૭ અપૂર્ણ નીચ પ્રતિત માણસોગ અદંકાર કરે છે. તેમનો સ્વાર્થ એટલોગ કે પોતાની અપૂર્ણતા ઠાંકવી, પણ ખરૂં જોતાં તો તેઓ પોતાના દુર્લભો ખુલા પાડે છે.

૯૮ અદાપણનો સ્વભાવ સદ્ગુણગિ છે. જેનું મગજ સ્વલકુ ને હમેશ નીચ પ્રતિતો હોય છે. પૈયં અપૂર્ણતાની મીઠકા છે.

૯૯ ઉત્તમ કાર્ય કરનારાઓને જમતી વાતોઓ તથા તવારીખો મન તથા આંખને નેજ આવે છે તેમ વિદ્યા તથા અદાપણ જોડે ઓળખાણ કરાવે છે.

૧૦૦ સારાં માણસ જોડેજ એક રૂખ, જે તારા લાયકો ન હોય તેની જોડે ન બેસ.

૧૦૧ પોતાની પાસે વાડીઆને આવવા દેવો નહિ, કારણ એક પગમાં તે સો તોફાન ઉભાં કરે છે. તેમ પોતાની પાસે બોલાવીને તેને દખાવવો પણ નહિ, કારણ આખરે ખીજ પાસે જઈ તારૂં તે જીક બોમશે.

૧૦૨ રાગ પાસે કોઈની નિન્દા કરવીજ નહિ. નિરપરાધિ માણસના નિસાસાથી ડરેગ રહે, નિરપરાધિ માણસોના નિન્દાસ બહુ ખરાબ અસર કરે છે.

૧૦૩ દુનિયામાં દેવી માણસને તેનો દેવજ બહુ છે. કારણકે

તે તેને હંમેશ આજ્ઞાત, દિલગીરી અને શોકમાં રાખે છે. ફાંસી ખીંચી
માણસને ખાખવાને અગ્નિ ચક્રાવે છે. જો બરાબર જોઈએ તો પોતા-
નેજ તે તેમાં જાણે છે. (૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫)

૧૦૪ નરમાશ તે પીમાશથી કાંઈ કામ ધાવ તેવું હોય તો ત્યાં
ગુસ્સો અને સખ્તાઈ બતાવવાં નહિ, અને જો સખ્તાઈ તથા ગુસ્સાની
જરૂર હોય તો નરમાશ કે મિત્રભાવ દેખાડવો નહિ.

૧૦૫ હંમેશ લેકાંપર મહેગ્યાની બતાવી રાક્ષસી નથી. વખત
આવે મકુટી પણ ચકાવ. મલમપદા નકામા ચકા પડે ત્યારે જખમ
ઉપર નરતર મૂકવાની પણ જરૂર પડે છે.

૧૦૬ જેના કાઠનું મૂળજ કડવું હોય, તેને ઉત્તમ ખાગમાં
જાહેરે રાખીએ અને ઉત્તમ નદીનું પાણી સીંચીએ અથવા મીઠાં
પેદાર્થોથી સીંચીન કરીએ તો પણ આખરે પોતાની ગ્લનને તે જણાવશેજ.

૧૦૭ નીચ સ્વભાવના માણસોની સોજત કરવી યા પ્રસસા
કરવી એ પોતાની આખરે ખોવાનું કામ છે, કારણ જે દુષ્ટખીજમાંથી
જન્મ્યા હોય તે પોતા પ્રભે બલાઈ કરનારા ઉપર જુરાઈ કર્યા સિવાય
આ દુનિયામાંથી ચાલ્યા જાય તે તેના ધર્મથી ઉશ્કે છે.

૧૦૮ હસતુ મોઢુ, ખુશમિત્તપણુ તે આનંદરૂપિ એ સખાવત
કરવામાં ધણું અગત્યનાં છે.

વિચાર રત્નમાળા.

ચોથી માળા. નં. ૪:

૧ આત્મદક્ષિણા વિગતાર, અભેદનુ સામ્રાજ્ય, આનંદની મૌનતા અને ભેદનું મિથ્યાત્વ અનુભવ કરે.

૨ નમ્રતા, અંતઃકરોડની શુદ્ધતા, શુદ્ધિગુણ અને દિગ્ભ્રમ, આરથી કાર્ય નિષ્ઠ થાય છે.

૩ મન, વચન, શરીર, એ ત્રણેનું એક સરખું વર્તન થતું જોઈએ. જેવું મનમાં તેવું જ ક્રિયામાં.

૪ જમે તેવું સાંલગીને કે દેખીને મન ખેદ કે આશ્ચર્ય ન પામે, તેથી સ્થિતિસ્થાપક દશા મનની થતી જોઈએ.

૫ પદાર્થ માત્રની કાળી બાબત ન દેખતા ધોળી બાબત દેખતી જોઈએ. સૌંદર્યતાજ જોતી, તેથી આપણો ઉદ્ધાર થાય છે.

૬ પવિત્ર મહાપુરુષના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ હોવાને દષ્ટિ આગળ રાખી પોતાના મન, વચન, શરીરને તે પ્રમાણે પ્રવર્તાવવાની રેવ પાડતી જોઈએ.

૭ મનને શુદ્ધ કરવા માટે કાયમ પવિત્ર મનનો જાપ કરવો અને મનને ઝિયર કરવા નિર્વિકલ્પ ધ્યાન કરવું જોઈએ.

૮ યોગમાત્રનું પ્રથમ દાર પ્રેમ, વિશ્વાસ, સાહસ, અને સ્વાર્થનું એ વિના અન્ય નથી. એસને અનુલવવાની દૃષ્ટિ હોય તો એ આરે વાત ધારણ કરવી.

૯ આત્મ-પ્રેમમાં પ્રારબ્ધનો અવકાશજ નથી એતો કેવળ સ્વ-
તંત્ર-પુરુષાર્થ છે. પોતાના વિચારથીજ સિદ્ધ થાય તેમ છે. એ
તત્વાભ્યાસિઓએ સારી પેઠે મનન કરી સંમતિ લેવા જેવું છે.

૧૦. જેવું-જેવું આત્મસ્વરૂપ તેવોજ તેનો અનુભવ, અને તેટલોજ
તેને આનંદ. દષ્ટિમાં સર્વસ્વ છે. જેવી જેની દષ્ટિ હશે, તેવી સૃષ્ટિ થશે
એ વાત સારી રીતે લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

૧૧ મૌન આનંદ વિના સ્વરૂપાનુસંધાનનું અન્ય સ્થાનજ નથી.

૧૨ પ્રકૃતિનો એક પવિત્ર નિયમ, કે જે ઉલ્લંઘન કરી શકાય
તેમ નથી, તે એ છે કે, તમે દાષપણ અપવિત્ર વિચાર, અમગળ
ધ્યાન, કે તેવું કૃત્ય ગમે તેવા એકાંત સ્થળે કરો તોપણ તમને પ્રકૃતિના
દહ અને ક્લેશ દાષથી પણ ઉલ્લંઘન ન થાય તેવા નિયમ પ્રમાણે,
તેનાં કૃત્યનો, બદલો મળશેજ. દુઃખ અને દાગિર પોતા ઉપર આવી
પડશેજ.

૧૩ સર્વ નિર્મળતા અને દુર્ગુણોનું મૂળ માત્ર અજ્ઞાનજ છે.
આત્માને ન એળખવો તેજ છે. લોકો પોતાના શરીરને આત્મા સમજે
છે અને બાહ્ય જગતમાંથી સંપત્તિ પેદા કરી આનંદ મેળવવા હુકિં
છે. પરંતુ જડ શરીર એ આત્મા નથી. તમે પરમાત્મારૂપજ છો
એવી દહ ભાવના કરો, અને તેનો સાક્ષાત્કાર કરો.

૧૪ સામાન્ય અજ્ઞાનતાના પેદા વિભાગમાં પ્રકૃતિના નિયમોનું
અજ્ઞાનપણ પણ મનુષ્યોને બાધા કરે છે.

૧૫ તમે પ્રકૃતિને હેતરી શકશો નહિ. એકાંતની એકાંત શુદ્ધિમાં
જઈને ધ્રુવ પાપ કરો તો પણ જે જુમી ઉપર ઉભા રહી તે પાપ
કરો છો તે જુમી ઉપર ઉઠેલું નિર્જીવ ઘાસ પણ તે વાતની સાક્ષી
પરશેજ.

ખરી સર્વ દિશામાંથી ટુટીને ખેંચી લઈને આત્મામાં અબેદ આવતા ક્યાં કરે એટલે યસકાસિં ખેંચાઈને તમારે આંગળે નૃસ કરવા માંડે.

૩૧ જ્યાં મુધી દેહમાં પ્રીતિ અથવા ક્રોધ પશુ પ્રકારની કામના હોય છે ત્યાં મુધી તો હૃદયમાંથી બેઠે ઉપાસનાજ નીકળવાની, મન વિક્ષિપ રહેવાનુંજ.

૩૨ જે પુરૂષ સંસય રહિત યદિને પોતાની જાતને પૂર્ણપણે, શુદ્ધ સતચિદાનંદ જાણે છે અને સર્વમાં શુદ્ધ સ્વરૂપનેજ દેખે છે તેણે આત્માનાં નિર્મલતાનું સાત્તાત્વ છે. શ્રીમત કાંઈના નસીબમાં નથી.

૩૩ જે પૂર્ણ ત્યાગ કર્યો હોય તો પછી સર્વ જગત્ તમારૂંજ છે. ખરી રીતે તો શક્તિઓ-સિદ્ધિઓ તમને જોગતી આવે એજ રહેતો પકડવો જોઈએ. તે શક્તિઓની પાછળ તમારે દોડવું ન જોઈએ. પોતાની તૃપ્તિઓમાં બધાંજ રહેલાંઓજ માત્ર જુત પિસાચનાં રૂપ ધારણ કરે છે.

૩૪ જ્યારે તમે નિરિચ્છ અને નિરુદ્ધ થસો ત્યારેજ તમે જગત્ તરફથી મનમાન પામશો.

૩૫ જ્યાં મુધી ઇચ્છાઓ કરે છે ત્યાં મુધી તમે એક માંગણુ તિખારી છો. જે વખતે ઇચ્છાઓને નમે લાત મારે છે અર્થાત્ ઇચ્છા રહિત થાઓ છો તેજ સજો તમે દેવ બને છો.

૩૬ દેહાસિમાન અને દેહાપ્પાત્રને નિર્મૂળ કરવું એ અંતર જીવનનું પુનરજન્મજ છે. જેટલા પ્રમાણમાં આ 'પ્રમાણે' જીવતા છતાં મૃત્યુ પામેલા જેવા બનીએ છીએ તેટલાજ પ્રમાણમાં આપણું સર્વ સિદ્ધ થાય છે.

૩૭ જગત્ આપણે માટે થું કહે છે તેનો જે સજો આપણે વિચાર કરતાં માંડીએ છીએ, તેજ સજો આપણે 'મૂલ જીવનમાંથી

અર્થ, મમત્વ રહિત-શૂન્યમાંથી પતિત થઈએ છીએ. આપણા ચારિ-
ત્રને ખીણવવા માટે દુઃખ બરફરનું છે.

૩૮. ત્યાં સુધી આપણે પોતાના શરીરના અચાવની ઋતિવાળા અને
પોતાને નુકસાન કરનારા પ્રત્યે જેર લેવાની ઋતિવાળા છીએ ત્યાં સુધી
આપણે સત્ય શૂન્યથી મરણ પામેલાજ છીએ, માન અપમાનનો
પ્રત્યે આવતાં તેની બરફ પળ આપણા ઉપર અસર થવા ન દેવી
એ આપણા મદાનપણાની ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઈસોરી છે.

૩૯. તમે નિરુદ્ધપણાના દરવાજામાંથી સ્વામીપદના મેદાનમાં
પ્રવેશ કરો, આત્મજ્ઞાનના દરવાજામાંથી મુક્તિપદના ખુલા મેદાનમાં
વિચરો, જે કાંઈ તમારી પાસે છે તે અન્યને આપી દો, તે સર્વ
ઉપરથી તમારો દાઘ ઉઠાવી દો. અને પછી જુઓ કે તમે અખિલ
અધ્યાત્મા સામ્રાટ અને અધિરાજ બની બાજો છો કે નહિ !

૪૦. દિવ્ય સ્વરૂપ સાધેનો સંગ્રહ શાથી છુટે છે ? આલ્મ અસર,
સેક્ષા સાથે દદ ઉપરાંત-સર્ગ રાખવો અને ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક શૂન્ય-
નમાંથી ધણીવાર વિમુખ રહેવું આ સર્વ આગતોને સદા ઉચ્ચ સ્થિ-
તિમાંથી આપણો અધઃપાત થાવ છે.

૪૧. હે આત્મન ! તું શુદ્ધ છે, અવિનાશી છે, તું સર્વ જ્ઞાનરૂપ છે,
તું સર્વ શક્તિરૂપ છે, તું સર્વ શક્તિનો નિયતા છે, તું સર્વ સાદ્યનો
દાતા છે, તું આ વિશ્વમાં મહાગ-આનંદ સ્વરૂપ છે, આ શરીર તે તું
છે એમ માનીશ નહિ, આ જગતની વસ્તુ ઉપર તું આધાર રાખીશ
નહિ, એ અંધારી તું પર ચાલે તેનો વિચાર કર. તારું અને મિત્ર
તું પોતેજ છે.

૪૨. શુદ્ધ સ્વાધીયા ઇચ્છાઓ કે જે તમને મુગળાવી નાંખે છે,
તેનો લાગે કરવા નહિ. શુદ્ધ ઋતિની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી રાકો. ઇચ્છા-

ઓનો ત્યાગ કરે એટલે તમે લોકચુંગાની માફક આત્મ
સ્વરૂપ બનશો.

૪૩ દુનિયાની દષ્ટીમાં જે કલેક્ટ બન્યા છે તે તો કેવળ કલેક્ટ
યોનો જમ છે. ખરી કલેક્ટ તો ત્યારે તમને મળે છે કે, ત્યારે તમે
“ હું પરમાત્મ સ્વરૂપ છું, ” “ હું દિવ્ય સ્વરૂપ છું. ” હું બલેક્ટ
કલેક્ટર છું ” એવી ભાવના કરશો.

૪૪ પરમાત્મ સ્વરૂપ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો રાજમાર્ગ હું
પોતેજ સાક્ષાત્ પ્રભુ અને આનંદ સ્વરૂપ છું, એવી આત્મ પ્રતીતિ
કરવી તેજ છે.

૪૫ મનુષ્યની મંગલિ અને કુલ ઉપરથી તેના ઉચ્ચ નિચ્ચ
જીવનની પ્રજ્ઞા કરશો નહિ, પણ તેના આંતર વિચારે ઉપર ખરે
ધારણુ બાંધવાનું છે, જ્યાં આપણા વિચારે હોય છે, ત્યાં આપણે
હોઈએ છીએ.

૪૬ તમારામાં ઉચ્ચ વિચારોને ઉત્પન્ન કરી સંકે તેવા તેમજ તમારા
હૃદયમાં દિવ્યતા, ઉત્સાહ, આનંદ અને ઉન્નત ભાવ પ્રેરે તેવા રાખોને
તમે પાસે રાખો, નોટમાં કિતારીને પાસે રાખો પછી ત્યારે કોઈ
વખત પ્રતિકૂળ સ્વભાવવાળા માણસ સાથે વાતચિત્તનો પ્રયત્ન આવ્યા
પછી તમારા મનને તે ધમેકી વાતચિત્તમાં જવા ન દેનાં તરતજ તે
નોટ બુકમાંના ઉત્તમ ઉત્તમ દરજ્જા તમારે પ્રાપ્તવા અને મનને
સ્થિર કરવું.

૪૭ ઓ રાજાધિરાજ ! આત્મદેવ ! અગ્નિનાવરણમાં દાસત્વ ત
સ્વીકારે, ઉઠો, જાગૃત થાઓ, ને તમારી પરમ સત્તા અનુભવો, તમે
હમ્મર છો, તમે હમ્મર છો, તમે હમ્મર છો. ખીલું કાંઈ નથી.

૪૮ તમને બંધનમાં કેળવવામાં છે ? તમને દાસત્વ કેળવવામાં

છે ? તમારી પોતાની તૃપ્તિ. રાજ સમક્ષ મુકાય પામે છે, ડરો છે, કાકડું વળો છે, કોરણ કે તમે તેમની કૃપાની અભિલાષા રાખો છે. ઇચ્છાઓથી મુક્ત થાઓ તો બાદશાહોના પણ તમે બાદશાહ છો.

૪૬ દરેક કામ કરતી વખતે હિંચામાં હિંચી લાવનાથી તે કામ ચક્ર કરવું. તેનું રહસ્ય કે ક્ષણ હિંચામાં હિંચી કાટીચાણુ કંપવું અને તેમાં તદાકાર-તદ્રૂપ થઈને તે કામ કરવું અને તે સર્વકામ આત્માની હિંચા, ભ્રમિ માટેજ કરવું.

૫૦ એક ઉપયોગી સૂચના એ છે કે પ્રાતઃકાળે તમે ન્યારે પંથારીમાંથી ઉઠો અથવા ન્યારે ફરતા હો કે કાંઈ કાર્યમાં મશગુલ હો તે સમયે તમારા વિચારોને બ્રમણમાં ન રાખો. નિરંતર આત્મ-કેન્દ્રમાં સ્થિર રહો. કદી પણ દૂર ન ખસો.

૫૧ ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે કહો, કે સમાધિ અવસ્થાએ, પહોંચવા માટે “ કેવળ પ્રકાશમય છું. ” આ સર્વ વ્યવહાર પ્રકાશમય છે. ” એ લાવના અત્યંત દ્વિતકારક હોઈ, આવશ્યક છે.

૫૨ મંસારિક ઉપાધિ અને સુખ દુઃખથી જે પર રહી શકે છે, તે લોકોજ સાચા સુખી છે, સુખ અને દુઃખ બંનેનો ભાગ કરવા માંગ, આનંદથી ભોગવવામાંજ સાચા સુખનું રહસ્ય સમાયેલું છે. જે સુખનો સ્વીકાર કરે છે તેણે દુઃખના ભોગ પણ ચવુંજ નોંધ્યો.

૫૩ આત્મ અનુભવમાં મગ્ન રહેતાં કોઈ વિશેષ પાડી શકશે નહિ. પ્રકૃતિ મુક્ત પુરુષની ઘસી ખની રહે છે. સત્તાને સત્ત્વ બનાવવામાંજ તમે અધોગત થાઓ છો. મનુષ્ય જે વખતે જગતમાં દૃશ્ય પદાર્થોમાં કાર્ય કરણ સત્તાનો વિશ્વાસ રાખી તેને સત્ત્વ (પાત્તવ્ય તરિકે) માનેવા માડે છે, તેજ પછે તેની અધોગતિ થાય છે.

૫૪ તમને નુકશાન કરવા જેઓ ધરાવો રાખતા હોય તેમના

નળી મમના અને પ્રેમભરી સામંત્રી દર્શાવે. બીજાઓના અવારન-
વિક અભિપ્રાયોનો વિચાર ન કરતાં કાયમ પરમેશ્વર સંબંધીન વિચાર
કરે. પ્રયુનામાં વિગમ પામે.

૫૫ કાંઈ પણ આસાના પાશમાં ન જૂંધાઓ, ત્યાં ત્યંત્ર
ઉપાધિથી દૂર રહે, તમારી વામનાઓ તમારી નિર્મળતા છે, પોતાની
વાસનાઓથીજ મુરદેલીઓ અને બાધી ઉત્પન્ન થયાં છે તેમ
બરાબર મમને.

૫૬ જ્યારે જ્યારે નિર્મળતાને અંતઃકરણમાં સ્થાન આપીએ છીએ,
કે વિષય સુખની વાસનામાં ફસાએ છીએ, ત્યારે ત્યારે કુટ વિચાર-
રૂપી દુશ્મનો નાના પ્રકારનાં મોહક સ્વરૂપ કરી મોહ જગમાં ફસાવે
છે. આત્મસાક્ષાત્કારની હજીબાજાએ નો નીચ રૂતિઓ નિર્મૂળ કરી
જોડે છે. એ રૂતિઓના મૃત્યુમાંજ તમારું માન્ય ઊવન રહેતું છે.

૫૭ સેવામાં નહિ પણ દાન કરવામાં, લાગ કરવામાંજ સાનું
સુખ મમાયેલું છે. જે ક્ષણે તમે વાચના કે પ્રાર્થના કરવાનો ભાવ
તમારા અંતઃકરણમાં ધાવે છે તેજ ક્ષણે તમે તમારી સક્રિયતા મંદી
હો છે, તમારું આત્મજગ મીઠાવાદ ગ્રાસ છે, ને તમે તમારા આત્મ-
સુખથી વિમુખ થાઓ છો.

૫૮ દોષો થવાનું કારણ શોધી તે મંજથી આખ્યાન તમે તમારી
જાનને નમજાવો. તમેજ તમારા ઉપદેશક બનો. પોતાનું કામ પોતેજ
કરવું જોઈએ. ઉપાધિનું મૂળ અજ્ઞાન છે. આત્માનું અજ્ઞાન, દેહમાં
મિથ્યા અધ્યામ અને બહારના પદાર્થોમાં સુખની હજીબાજા એજ કુપ, શોષ,
જોડ કે ઉપાધિનું મૂળ છે.

૫૯ મનુષ્ય જ્યારે સંપૂર્ણ કુખ્યાણ પરિણામ સહન કરે છે,
ત્યારેજ પોતાની નીચ વામનાનો લાગ કરે છે, એકજ નખત પવિત્ર

વિચારોને યોગ્ય આપવામાં વિજ્ય મળ્યો, તો પછી ગમે તેટલો વખત પણ ચિત્તની એકાગ્રતા રાખી શકશો.

૬૦ પોતાનો હક બચાવવો મહેલો છે, પણ ધર્મ બચાવવો મુશ્કેલ છે. ૬૧ ખાવા તૈયાર હોય છે પણ બીજા રોપવા અને પાણી પાવાનો ધર્મ બચાવવા તૈયાર રહેનાર થોડા છે. કર્તવ્યને વળગી રહો ૬૧ મળશેજ, જે આત્મસેવા કરી શકે છે તે દેશસેવા કરી શકશે, મોક્ષવા કરતાં આચરણથી હિપેદ્ય કરો.

૬૧ નીચે રહેલાની જુમ કાંઈ સાંભળશે નહિ, શુદ્ધ આચરણના ઝીપર ઉપર જઈ જુમ મારો. સર્વ સાંભળશે. જગતને જાગૃત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તમે પહેલા જાગૃત થાઓ, તમે જોડે અંશે જાગ્યા હશે તેટલે અંશે જગતને જાગૃત કરી શકશો. જેના ઉપર હિંમત રહી આખી પૃથ્વીને દલાવી શકે તે સ્થાન તમારો આત્મા છે.

૬૨ પોતાના માર્ગનો ભોમિયો પોતેજ છે, દુર્ભજ મનને આત્મ લાભ મનો નથી. જગત સાથેનો મુજબ આપણી હિંમત અને ભાવનાના પ્રત્યુત્તર જેવો છે.

૬૩ જેવી ભાવના તેવું ફળ. ખાટો ખાંડે તેજ પડે. જે દોષ આપણે બીજામાં શોધીએ છીએ, ખરી રીતે તેજ દોષ આપણામાં લાગીએ છીએ. લાયક થાઓ, કન્યા નહિ કરો તોપણ તમને મળશે. મોક્ષ અને અદ્ભુતતાનો લાગ કરીનેજ મહાત્માઓએ અમરપણું મેળવ્યું છે.

૬૪ મન પ્રવિનઃ સયા સિવાય ચાત્રનો રંગ ચડનાર નથી. વિપ-યોમાં ઝેર સાથેજ રહ્યું છે, ક્ષારણ કે તેની મીઠાસ ઝેરની અસર ક્યાં વિતા ક્યાં રહે છે. વિપયો જેને ડાલાવી શકતા નથી તેજ દુતિયાને ડાલાવે છે.

૬૫ તેજ, જાતી ઉપર ચડવાથી પ્રકાશરૂપ અને છે, તેમ શક્તિને જ્ય નીચલા ભાગમાં ન થતાં ઉપરના ભાગ તરફ ચડે તો, આકર્ષણ શક્તિ, તેજની રૂદ્ધિ અને પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

૬૬ ધ્વજચર્યની પૂર્ણ જરૂર છે. જાપનો, કુષો કહેવાથી તેજ છીપતી નથી, પણ પાણી પીવાથીજ. શાસ્ત્રો મખવા કરતાં તે પ્રમાણે વર્તન કરો. સત્યનો જય થાય છે. પ્રેમને ખુલામત મળતી નથી.

૬૭ રાખી મૂકવાજ હોય તો પર્યટર અને સોનું સરખાંજ છે. શાનની આપ, લે ન કરવાથી પોતાનેજ નુકસાન છે. અપચાથી અશક્તિ અને અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે. જરૂર સારી સ્થિતિમાં ન હોય તો ચિંતા અને ઉઘાટ વધે છે. તબિયત સારી ન હોય તો સદાજમાં શુભો ચડે છે.

૬૮ ધ્વજચર્યના અભાવે આત્મિક અને સારીરિક શક્તિનો પશ્ચ અભાવ થાય છે.

૬૯ સ્વાર્થ અને દેહભાવના અદકારનો નાશ કરવો તે ધર્મ છે.

૭૦ મુશ્કેલી ભર્યા દાયોથી જેનું મન કમી જાય છે તે મનુષ્ય છતાં ગ્રાહ્ય પાત્ર દક્ષિણ છે. સતી હો કે દિવસ, પવન હો કે તોફાન, મનુષ્ય અરુપનાં રહેા તેને ક્યાં મણકારે છે ?

૭૧ જે વસ્તુ વડે મન અને શુદ્ધિ પોતાના અનિર્વચનીય મૂળ સ્થાન પરબ્રહ્મ તરફ વળાને તેમાં મળ્યા જાય છે એવો એક મહાન આપાર તે ધર્મ છે.

૭૨ એકાગ્રતાને લીધે મનને જ્યારે સમાધિ ચડી જાય છે, ત્યારે તેમાં પ્રકાશ પડે છે અને એવી સમાધિ ચડતાં સત્યનો પરસાદ વરસે છે, પ્રાનનો પ્રવાહ ચાલવા માડે છે અને વિશ્વના સર્વ શુભ તત્ત્વો મમળ્યા છે.

૭૩. વિલાપમાંથી એક ક્ષણ પણ મુક્ત થવું તેનું નામજ ખરો આનંદ છે.

૭૪. સ્વાત્મનિષ્ઠ મનુષ્યને આખા જગતે એક જાણુ થઈને માર્ગ આપશે જોઈએ. જગતના પ્રભુ તમે થાઓ, નહિં તો જગત તમારા ઉપરજ પ્રભુત્વ જમાવી દેશે.

૭૫. ખીજના વર્તનમાંથી દોષો કાઢવામાં આપણે આપણી શક્તિનો જોટલો વ્યર્થ વ્યય કરીએ છીએ તેટલીજ શક્તિ આપણું વર્તન ઉચ્ચ બનાવવાને પુરતી થાય, તેમ છે.

૭૬. કેવળ તમારા મનનીજ કલ્પના તમારા મિથ્યા, સંકુચિત, એક દેશીય, માયિક એવા અહંભાવપર સત્તા ચલાવે છે. તમારા નસીમના સ્વામી તમેજ છો. તમારે જોઈએ તો ભય અને નરકની અંદર અથડાતા તેમના, નીચ ગુલામ રહો અને જોઈએ તો જન્મ સિદ્ધ દંકનો વૈભવશાળી મુકુટ ધારણુ કરો.

૭૭. આત્માની જોટલે નજીક આપણે હોઈશું તેટલા "અધિક આપણી આસપાસ સમાનશીલ મનુષ્યો ઉપસ્થિત થશે. માત્ર પ્રથમ તમારેજ સત્યના ઝરાની પાસે ઉભા રહેવું જોઈએ.

૭૮. ત્યાગ જોટલે પોતાનું સર્વસ્વ સત્ય સ્વરૂપને અર્પણ કરવું તે. આત્મજ્ઞાન વિના કાર્ય કરનાર મનુષ્યની સ્થિતિ અંધારી કોટડી-માંના મનુષ્ય જેવી થાય છે.

૭૯. દીન અને પતિત લોકોને ખરી લાગણીથી અને માતાના જેવા પ્રેમથી જો લુએ છે તેજ ખરો ઉદાર મહાત્મા છે.

૮૦. ઉત્સાહ ભગ કરનારી ટીકા કરવા કરતાં આશાજનક સ્નેહ ભરેલા ઉપદેશનીજ જરૂર છે. ગટરનો બધો કાદવ રસ્તા ઉપર પાથ-રવાથી દ્વિતકારી પરિણામ નહિં આવે, તેવીજ રીતે ખીજના દોષો તરફ

મતિ છે તેવીજ તમારી ગતિ થશે. કર્મનો સખ્ત કાયદો તમને કદી પસંદ હોયો નહિ.

૮૮ દુઃખિમ પ્રેમ અને મૃતિમ સહૃદયતા ધારણ કરવી એ ઇશ્વરજી અપમાન કર્યા બરાબર છે.

૮૯ લોકો ખીચનની કૃતમતા માટે બહુજાણ કરે છે. દાદાનું જરૂર કંઈક કામ કર્યું હોય તો બળાત્કારે વ્યાજ સહિત બદલો લેવા દોડા દોડ કરી મૂકે છે. પરંતુ જરા ધીરજ રાખો. શાંતિ પકડો. આ હાથે નહિ તો ખીચ હાથે પણ તમને તે બદલો મળશેજ.

૯૦ તમારું નિઃસ્વાર્થ કર્મ ઇશ્વરને દેણદાર બનાવે છે. લેત વખતે તેણે જે હાથ વાપર્યો હતો તે હાથ કદાચ આપની વખતે વાપરે, પરંતુ કોઈ ખીચ હાથ દ્વારા તે તમારું દેવું વ્યાજ સહિત ચુકાવી દેશે.

૯૧ દોષ શોધવાની દષ્ટી દૂર કરીને ગુણ માહકતા વધારો. બંધુભાવ, કાર્ય કરવાની શક્તિ, સંપત્તિપીને કામ કરવાની ટેવ અને મહેનત બરેલાં કાર્ય કરવાની હાલ ધણી આવશ્યકતા છે.

૯૨ સત્યતા રાખવાથી અને વેર લેવાથી આપણું કલ્યાણ થશે નહિ. પણ આપણું કર્તવ્ય બળવવાથી અર્થાત્ પ્રેમ રાખવાથીજ કલ્યાણ થશે. પ્રેમ સર્વને હોતે છે. પ્રેમથી આખી દુનિયાં તમારી છે એવો અનુભવ તમને મળી શકશે.

૯૩ દરેક વસ્તુની તેનાં નામ ઉપરથી નહિ પણ ગુણુદોષ ઉપરથી પરિક્ષા કરતાં શીખો. તમારે પોતેજ તમારી બાબતનો વિચાર કરીને તમારો માર્ગ નક્કી કરવો જોઈએ.

પ્રેમ-પુરુષાર્થ અદ્યક્ષ રીતે તમને ઉચ્ચ પગથીએ લઈ જાય છે મન લગાડીને ખરાં કાર્ય

૬૫ તમારું કર્મ સફળ કરવું હોય તો તેના પરિણામ તરફ ધ્યાન આપશો નહિ. ફળની આશા રાખશો નહિ. આપણા સ્વાર્થ મૂળક ખગલગાદથીજ સર્વ કાર્ય બજડે છે. લોકો તરફથી કંથાનીએ અપેક્ષા રાખશો નહિ અને તમારાં કર્મો જાપરની અનુકૂળ કિંવા પ્રતિકુળ દીકાઓથી ગલરાશો નહિ.

૬૬ ફક્ત યોગ્યતાજ મેળવે, ઈચ્છા કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. દીરાએ ફક્ત બગતા રહેવું જોઈએ, પતંગોને આમનણ્ય કરવાની જરૂર નથી.

૬૭ સદા દાતાર બનો. નિરપેક્ષ સેવા કરનારા બનો યાચનાની આશામૂલક વૃત્તિને તમારામાં પેસવા દેશો નહિ.

૬૮ પોતાના અતઃકરણમાં શુદ્ધતા અને પવિત્રતા લાવો એટલે અશુદ્ધ કે અમગળ કાંઈજ તમારી સામે આવી શકશે નહિ.

૬૯ આત્મ વિશ્વાસ એજ આનંદ અને શુખનું મૂળ છે. પોતાની જાતને પતિત કે પાપી માની બેસશો નહિ. તમે અનંત અને સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર છો.

૧૦૦ જેવી તમારી ભાવના હશે તેવાજ તમે બનશો. તમે તમારી પોતાની જે દિમિત કરાવશો તેના કરતાં. અધિક દિમિત કાઢી શકશો નહિ.

૧૦૧ વિચાર એ નસીજનું બીજનું નામ છે. જેવી જેવી મતિ તેવી તેવી જાતિ. જ્યાં તમારા હાથ કામ કરે છે ત્યાં તમારું હૃદય પણ રાખે, હાથ પગ કામ કરવા વડે સદા ગરમજ રહેવા છો, માત્ર મગજ કંઈ અને સાત રાખો.

૧૦૨ નૃસના જેટલી મોઢમ આપવામાં આવે તેટલી તેની અસર

વધારે ધ્યાય છે. અજ્ઞાતકારે નીતિનો ઉપદેશ આપવાથી સાંભળનારની
વૃત્તિ તેથી વિરુદ્ધ વર્તવા તરફજ દોરાય છે.

૧૦૩ લોકો પોતેજ પોતાની કંટપનાથી આસપાસ કારાગ્રહ અને
નરકવાસ બનાવે છે. 'અંતાનંતા', 'નીચ' અંહંત્વ, ક્ષુદ્ર સ્વાર્થિ સ્વભાવ,
કે જે તમારા દિવ્ય જીવનને નરક સમાન બનાવે છે, એ સર્વને જ્ઞાના-
મિમાં જાણીને ભરખ કરો.

૧૦૪ સાવધાન અને દંડીઆંર રહો, થોડો વખત પણ દુનિયાંની
વસ્તુની અસરથી અલગ રહો, આત્મામાં સ્થિત થાઓ, અંતઃસુધ્ધિ
ધ્યાય તેવાં પુસ્તકો વાંચો, સંતસંગમાં રહો અથવા સદા એકાંત સેવો.
કેટલોક વખત ધ્યાનમાં ગાઓ.

૧૦૫ તમારી વાસનાઓ અને ઈચ્છાઓ સાંકળોથીજ તમે બંધાયેલા
છો, એજ તમને બંધનકર્તા છે.

૧૦૬ સત્યને જાણવા માટે, દિવ્યતાનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે
તમારી બહાલામાં બહાલી, પ્રીયમાં પ્રીય ઈચ્છાઓને વિંધી નાંખવી
પડશે, પ્રીય લાગતાં બંધનો તમારે તોડી નાંખવાંજ જોઈએ, દેહમાંની
વાસનાઓ, જગતની જગ્યા તોડી ફેડીને દૂર નાંખી દેવી જોઈએ.

૧૦૭ તમારે પવિત્ર થવા માટે તમને અધમાવસ્થાએ લેઈ
જનાર-અધિગતિએ મહોંચાડનાર તમારી વિષય વાસનાઓથી તમારે
સ્વતંત્ર થવુંજ જોઈએ. ભોગ આપ્યા વિના આત્મસાક્ષાત્કાર થયો
કેડીન છે.

૧૦૮ હૃદયમાં પાંખી-વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, તેના પરિણામેજ
આલ્સ જગતમાં દુઃખદાયક બનાવો આપણને વિટળાઈ વળે છે. પવિત્ર
રહો! પવિત્ર આપવિત્રતાનો આશ્રયદ્યો તો તેનાં કૃપા-
ભોગવવા નહીં.

વિચાર રત્નમાળા.

પાંચમીમાળા. નં. ૫.

૧ કુદરતની મુંઝરના રંગે રંગે પોતામાં ઉતારવી તે છવનનું અરે આશ્ચર્ય છે;

૨ કુદરતની મુધારણાને તમે રામ કહો છો પણ તેની જરૂરીયાત છે. તે તમને મુધારવા મદદ-કરવા માટેજ પ્રવૃત્ત કરે છે. રામ હાર્ય તે તમારા ઘરીરમાંથી જેર બહાર કાઢે છે; કુદરતની પ્રવૃત્તિ કીક નથી લાગતી તેથી રામ અશઙ્ગ દેખાય છે. વિના જરૂરનાં તરંગ અંદર નાંખવા તે રામ છે. તે બહાર નીકળવાથી શાંતિ થાય છે.

૩ પોતાની કાજળો માટે બીજા ઉપર આધાર રાખવો અને પોતે બીજાને આધાર આપવો. માગીને સ્થો નહિ પણ આપીને સ્થો. બધાની મદદ હશે તો તમે નિર્મલિમાની થઈ શકશો.

૪ સૂક્ષ્મ જગતનું મૂળ કારણ હિંદુ છે. આ જગ દેખાય છે તે હિંદુનું રૂપ છે. હિંદુ પ્રવાહી પદાર્થ છે તેનું નકરરૂપ આ જગ દેખાય છે. આમ દષ્ટિ નિર્મલ થઈ છે તે આ પ્રમાણે સર્વ આપિ હિંદુ બળને લુપ્ત છે;

૫ જેમ મનુષ્ય મહાત્મા તેમ તેની હિંદુની નજીક પ્રાપ્તિ સિદ્ધ થાય છે.

૬ અવહાર જ્ઞાન પ્રતાપ આપે છે પણ આત્મજ્ઞાન આનંદ આપે;

છે. અવહાર જ્ઞાન બળ આપે છે આત્મજ્ઞાન આનંદ આપે છે. અવહાર જ્ઞાન શરીરને સ્પર્શે છે આત્મજ્ઞાન આત્માને સ્પર્શે છે.

૭ દરેક અવંત વસ્તુમાં શાશ્વત રસ રેડાયેલો છે તેને ભેટીએ છીએ, તેને દેખીએ છીએ, સારે આપણી નજરઅંધી ખુલી જાય છે તે મુક્ત થાય છે.

૮ છુટાં છુટાં મોકાડા કોઇ કામના નથી, સાંકડા ઉપયોગમાં આવે છે તેમ ઉચ્ચ કોટીના લોકો શરીર તથા મનવડે અન્ય તરફથી છુટા થવા કદી ઇચ્છતા નથી. તેઓને પેટેલેથીજ જ્ઞાન થયેલું છે કે મરે સાથે આત્મિક સંગ્રામ રાખવાથીજ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

૯ ઇચ્છાઓ સાધનને સાધ્ય મનાવે છે, ખરી હંદગી બસ્મ થાય છે છતાં ઇચ્છાઓ નાચ્યા કરે છે. વિચાર કરતાં ઇચ્છાઓ દોડ કરતી માણુમ પડે છે.

૧૦ અનેક જીવોના જુદા જુદા અનુભવો એક જીવને મદદગાર-ઉપયોગી હોવાથી તે રસ્તે થઇ એક જીવ પાસેથી લઇ સર્વે એકરુથાને પૂર્ણપણે આવી મળે છે.

૧૧ વિશ્વદષ્ટિ કરવા માટે આપણે અખંડ સહ્યાંડ સાથે આપણી સામગ્રીઓ જોડી દેવી પડે છે.

૧૨ દુઃસ્વપ્ના કાયદાને અનુસરતું જીવન ગાળવામાં આવે છે તેમ તેમ તેને સહજાનના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ હક મલત્તા રહે છે.

૧૩ મક્ત કાંઈ મેલવું નથી. દેહજ્ઞાન તથા સ્વાર્થજ્ઞાન બૂલતાં પોતાનો સ્વાર્થ સુધાતો જાય છે.

૧૪ આપ, તને મલશેજ. સ્વાર્થબુદ્ધિથી પ્રયત્ન કરનાર જા કરે છે જીવને પોતાનું લક્ષ્ય સમજે છે.

૧૫ સાચુ જીવન સાક્ષાત્કાર કરવો તેજ છે. આજુએ આવુમાં તેને જોવા. વિકલ્પથી વિકલ્પોને મારો. બહુ રવરૂપ છું. આવિકલ્પથી અન્ય મનોવિકલ્પને હટાવો.

૧૬ બહુકલ્પના નથી પણ સાચું સત્ય છે. મનને ધુચવાડનાર નથી પણ અમરોદિત દર્શિ વાળુ છે.

૧૭ જે જીવન રસ જગતમાં અનેક પથારિ જદસાવે છે તેજ જીવન મારામાં છે.

૧૮ સર્વમા જીવન છે. આ વિશ્વ જીવન રસથી ભરપુર છે. મોગની માફક જીવન અથડાય છે, તેને જન્મ મરણ કહે છે.

૧૯ દર્શિની વિસાગતા એ બાહીરની ક્રિયા નથી, પણ અંતરે દર્શિની ક્રિયા છે. તેમા દરિઓ હોયથી ચાલવા જેતું નથી. પણ દરીયામાં વાહણુ ઘાતારી તરવા જેતું છે. એક પછી એક સર્વનો અનુભવ કરવા જેતું નથી પણ પોતાની અંદરનો નિશ્ચય કરવાથી સર્વનો અનુભવ થાય છે.

૨૦ સર્વનો અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન તમને થકવનાર થશે. દર્શિ મર્યાદા વિગ્તારવાથી પોતાનો ભાર હલકા થાય છે. સાંકડી દ્રષ્ટિ મક્કી દહ સર્વ સાથે મળવાથી એક રસ થવાય છે.

૨૧ યુક્તિથી ભાર ઝોહો થાય છે. વધારે જોલો આવી પડે સારે વિચાર કરવો કે કાંઈક ખૂલ મર્મ છે.

૨૨ વિવિધતાની સાથે ઐક્યતાનું સૂત જોડાયેલું છે, એકને જાણવાથી સર્વ જાણાય છે. વિવિધતાને એક રૂપે જોવો તેજ સત્ય છે.

૨૩ જુદી જુદી નીચે પડી વરતુ જોતાં તે દા કરણથી નીચે પડે છે તેનો નિર્ણય જીદમીમાં થઈ નાઈ શકે, પણ ગુરૂવાકર્ષણનો નિયમ જાણવાથી તે સર્વ સમજાઈ જશે. જીવન દ્રષ્ટાન્ત્રો એકડા

કરવાની જરૂર નહિ પડે. તેવીજ રીતે એક વસ્તુ આત્માને પકડે. એટલે જગત જણાઈ જશે.

૨૪ સત્યનો પ્રકાશ આનંદ આપે છે એજ મનની મુક્તિ છે. ભુદી ભુદી મંબંધ વિનાની વસ્તુને જોવાથી કાંઈ ક્ષાલ થવાનો નથી. સત્ય પ્રકાશતાંજ પડે છે ઉચ્ચાર્થ જાય છે.

૨૫ પહેલું કાંઈકે સ્વીકારવું તો પડેજ, ત્યાર પછી તેના અનુભવ થશે. વાંચવા માટે અક્ષરો શીખવાની માફક પ્રથમ આત્માને જોળખો.

૨૬ શ્રવણ જુદી શીવજ્ઞાન કરાવી આપનારાઓજ આપણા તાર છે, આવા પુરૂષો શ્રવતાં તો અપમાન પામે છે, ભેદિા તેને કાંમીએ ચડાવે છે, આ માગે આજ્ઞાનાને પરિપક્વ આવી પડે છેજ, આવા પરીપક્વ જનમતિ આપનારા-જળની વૃદ્ધિ કરનારા છે, તેના કર્મ મળતો નાશ કરનારા છે, જગતની આવી સેવા કરતાં તેઓ માર્યા પછી ગયા છે, તેઓ મગન વિહારી છે, તેમને દેહજ્ઞાન હોતું નથી, તેઓ આપણને પોતાના દાખલાથી શીવજ્ઞાન ઉત્તમોત્તમ છે તે બતાવી આવે છે.

૨૭ અન્યને દેખીને જે મુખ દુઃખ થાય છે તેનું કારણ તેમાં આપણે આત્માને જોયો છે-તેટલો દેહજોવ આપણો મયો છે. પ્રેમનાં કુશળાં પછી કેટલીક વખત બંધાઈ જાય છે તે ખીજા તરફ દેખ બિપત્ત કરનાર છે, તે આપણને વિધિરૂપ છે, તે સ્વતંત્ર પ્રમાણમાં નહીં રૂપ છે, છતાં પેલું પગલું તો છેજ.

૨૮ ધમેતું રહસ્ય આત્માને ગુરૂ પાસે જોળખવો. સર્વમાં આત્મજ્ઞાન થાય તે તેની પૂર્ણાવૃત્તિ છે.

૨૯ નું જ્ઞાન થાય છે તે સામાન્ય જ્ઞાન છે તેને

દર્શન કરે છે, પછી દરેક સાથે અક્ષિતનું જ્ઞાન થાય છે કે આ પાપ એવું છે આ પણ એવું છે, એવું વિશેષ જ્ઞાન થાય છે.

૩૦ અંતર આત્મજ્ઞાનની સામે થતું તેજ પાપ છે. હુની હુની શક્તિની રુકુરણ થતી તે પાપ છે. મનને ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ તે પાપ છે. આત્મજ્ઞાન બુધ્ધાત્મ તે પાપ છે.

૩૧ અંદરથી પ્રકાશ પ્રગટ થવાનો છે; બાહ્યરતું ગમે તેવું સાર હો, પણ તેમાંથી પ્રકાશ પ્રગટ થવાનો નથી.

૩૨ જેને સ્વતંત્ર થતું હોય તેણે પરમાત્માને અધિન થતું, તેજ તે અશ્વર સ્વતંત્ર થઈ શકશે.

૩૩ પરમાત્માને પ્રેમથી આમનથી આપો તો તમારી પાસે આવશેજ.

૩૪ જીવન કુઃખદાર્ઠ હોય છતાં આપણે તેનો ત્યાગ કરતાં નથી, તેજ જીવાને છે કે જીવન જીવવા જેવું છે પણ જીવતાં આવડતું નોંધજો, તે હોયરૂપ નથી.

૩૫ કેટલાએક કાળી ખાણુ બેનારા છે. કાચુ થોડું છે. છતાં ધણું ભેવે છે. ધોણુ ધણું હોવા છતાં તે તરફ દીટકદિવની માફક તદ્દન નજર પાડી શકતા નથી તેથી તે તેની પાસે જતું પણ નથી.

૩૬ દોષોને હાવવાથી આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. બાહ્ય અંતર દોષોને હાવીને બળ મેળવવાથી આગળ વધાય છે.

૩૭ સ્થૂળ જીવવા માટે ખોરાકની જેમ બદલે છે તેમ અધ્યાત્મિક જીવન દહાવવા માટે દોષોનો ભોગ આપવોજ પડશે. જીવન આ પ્રમાણેજ ચાલતું નોંધજો. દોષના કુંગરોમાંથી નીકળતી જીવન નદીની ગતિ આત્મારૂપ સમુદ્ર તરફ વહન થાય છે.

૩૮ જીવજીવ સત્ અજ્ઞો શાશ્વત છે. દરેક દેશકાળમાં આ સતજ

કીમતિ છે. સત્ જોડણી સારીએ છીએ, ચાલીએ છીએ તે પ્રગટ કરનાર મહાન પુરુષ તરફ લક્ષિત રાખીએ છીએ.

૩૬ વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં તેની આગાહિ-પહોંચો પ્રથમ જણાય તો તેથી તે દશા વધારે સારી જણાય છે, ટ્રિપ્લિ બદલાઈ જાય છે, પછી વિખરાયેલી ઇચ્છાઓ મનોબળનું રૂપ પકડે છે, વિસ્તાર પામતા ઇશ્વરની ઇચ્છાનો અમલ, સાં જામે છે, ઇચ્છા વિસ્તીર્ણુ ઇશ્વરનું શુકાન બને છે તેથી જુલો થતી અટકે છે.

૪૦ જ્ઞાન પછી ઇશ્વર સાંભળે વખતે થાય છે-ચારિત્ર સાંભળે વખતે થાય છે. પછી ઇચ્છાઓ ઇન્દ્રિયો-સરીર તરફ વળે છે, મત વિસ્તીર્ણુ જન તરફ દોડે છે, આમ આપસમાં યુદ્ધ ચાલે છે. વર્તમાન ઇચ્છાઓ પતે સત્ તે બે વચ્ચે શું વિરોધ છે તે સંબંધી વિવેક જાગે છે. માંથી આત્મઇશ્વરને નીલાવનારી ઇચ્છાઓ સત્ છે. અમતને નિલા-નારી ઇચ્છા અમત છે. આ વિવેક થાય છે.

૪૧ સંસારની મહત્ત્વા અધિકારી થયા પહેલાં થોડો પલ્લુ પરમાત્મે રવાની કરતે જરૂર રહે છે.

૪૨ ચારિત્રમાં ફેરફાર થાય છે પણ દર્શનમાં-શ્રદ્ધામાં ફેરફાર થતો નથી. દોષ દૂર કરનાર છે છતાં આગળ પણ તેજ-લઈ જાય છે. આપણી ઇચ્છા એ કાયદો નથી. કુદરતના કાયદાને આપણી ઇચ્છા અણકુળ કરવી. તેમ ન. હોય તો આપણે કાયદો વારંવાર બદલાવવો જ પડે. એકવાર આપણી ઇચ્છા સુખરૂપ હોય છે પણ ખીજાજ વખતે તે ઇચ્છા દુઃખરૂપ થાય છે. માટે આપણે ઇચ્છા ન કરવી પણ તેનો કાયદો સમજી લેવો.

૪૩ વીરવાનું થવું હોય તો કુદરતના કાયદાને સમજીને સાકાવા અપન કરવો.

દર્શન કહે છે, પછી દરેક સાથે અક્રિયતાનું જ્ઞાન થાય છે કે આ પાપ એવું છે આ પાપ એવું છે, એવું વિરોધ જ્ઞાન થાય છે.

૩૦ અંતર આત્મજ્ઞાનની સામે થતું તેજ પાપ છે. હુંની હુંની શક્તિની સ્ફુરણા થતી તે પાપ છે. મનને ગમે તેવી પ્રશ્ન ને પાપ છે. આત્મજ્ઞાન બુધ્ધાનું તે પાપ છે.

૩૧ અંદરથી પ્રકાશ પ્રગટ થવાનો છે; બાહ્યરૂપ ગમે તેવું સાફ હો, પણ તેમાંથી પ્રકાશ પ્રગટ થવાનો નથી.

૩૨ જોને સ્વતંત્ર થવું હોય તેણે પરમાત્માને આધિન થવું, તોજ તે ખરેખર સ્વતંત્ર થઈ શકશે.

૩૩ પરમાત્માને પ્રેમથી આમનજી આપો તો તમારી પાસે આવશે.

૩૪ જીવન કુ.ખદાર્થ હોય છતાં આપણે તેનો ત્યાગ કરતાં નથી, તેજ જાણીએ છે કે જીવન જીવવા જેવું છે પણ જીવતાં આવડતું નોંધીએ, તે દોષરૂપ નથી.

૩૫ કેટલાએક કાળો બાણી બેનારા છે. કાળુ થોડું છે છતાં ધાણું જોવે છે. ધોણુ ધાણું હોવા છતાં ને તરફ ડીટકટિવની માફક તલ્લન નજર પડુ કરતા નથી તેથી તે તેની પાસે જવું પણ નથી.

૩૬ દોષોને હાથવવાથી આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. બાહ્ય અંતર દોષોને હાથીને બળ મેળવવાથી આગળ વધાય છે.

૩૭ સમૂળ જીવવા માટે જોરાક્ષી જેમ જરૂર છે તેમ અધ્યાત્મિક જીવન ટકાવવા માટે દોષોનો બોજ આપવોજ પડશે. જીવન આ પ્રમાણેજ આવતું નોંધીએ. દોષના દૂગરોમાંથી નીકળતી જીવન નદીની ગતિ આત્મારૂપ સમુદ્ર તરફ વહન થાય છે.

૩૮ જાતકલ્પ સર્વ આત્મ સમજા છે. દરેક દેહકાળમાં આ સતજ્ઞ

શ્રીમતિ છે. સત્ જોશખી રાહીએ છીએ, ચાહીએ છીએ તે પ્રગટ કરનાર મહાન પુરુષ તરફ લક્ષિત રાખીએ છીએ.

૩૯ વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં તેની આગાહિ-પરજોશો પ્રથમ જણાય તો તેથી તે દયા વધારે સારી જણાય છે, દ્રષ્ટિ બદલાઈ જાય છે, પછી વિખરાયેલી ઇચ્છાઓ મનોબળનું રૂપ પકડે છે, વિસ્તાર પામતા જીવનની ઇચ્છાનો અમલ લાંબા ગાળે છે, ઇચ્છા વિસ્તીર્ણ જીવનનું યુક્તન બને છે તેથી શ્રેયો થતી અંટકે છે.

૪૦ જ્ઞાન પછી જીવન લાંબે વખતે ચાલે છે-ચારિત્રલાંબે વખતે બધાય છે. પછી ઇચ્છાઓ હૃદયો-સરીર તરફ વળે છે, મન વિસ્તીર્ણ જીવન તરફ દોડે છે, આમ આપસમાં યુદ્ધ ચાલે છે. વર્તમાન ઇચ્છાઓ અને સત્ તે બે વચ્ચે યુદ્ધ વિરોધ છે તે અંબધી વિવેક જાગે છે. તેમાંથી આત્મજીવનને નીલાવનારી ઇચ્છાઓ સત્ છે. અમલતે નિલાવનારી ઇચ્છા અસત્ છે. આ વિવેક થાય છે.

૪૧ સત્યની મદદના અધિકારી થવા પહેલાં ઘોર પાણુ પરમાર્થ કરવાની મરતે જરૂર રહે છે.

૪૨ ચારિત્રમાં ફેરફાર થાય છે પણ કચેનમાં-અદામાં ફેરફાર થતો નથી. હોય કેળવ કરનાર છે હતાં આગળ પણ તેજ-લઈ જાય છે. આપણી ઇચ્છા એ કાયદો નથી. કુદરતના કાયદાને આપણી ઇચ્છા અનુકૂળ કરવી. તેમ ન હોય તો આપણો કાયદો વારંવાર બદલાવવો જ પડે. એકવાર આપણી ઇચ્છા મુખરૂપ હોય છે પણ બીજાજીવ વખતે તે ઇચ્છા કુખરૂપ થાય છે, સારે આપણે ઇચ્છા ન કરવી પણ તેનો કાયદો સમજી લેવો.

૪૩ વીર્યવાન થવું હોય તો કુદરતના કાયદાને સમજીને ચાલવા જવું જરૂર.

દસન દહે છે, પછી દરેક સાથે વ્યક્તિનું જ્ઞાન થાય છે કે આ પાપ એવું છે આ પાપ એવું છે, એવું વિશેષ જ્ઞાન થાય છે.

૩૦ અંતર આત્મજ્ઞાનની સામે થવું તેજ પાપ છે, હુંની હુંની શક્તિની સ્ફુરણ થતી તે પાપ છે, મનને ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ તે પાપ છે. આત્મજ્ઞાન જુઠાવું તે પાપ છે.

૩૧ અંદરથીજ પ્રકાશ પ્રગટ થવાનો છે; બાહ્યરનું ગમે તેવું સાર હો, પણ તેમાંથી પ્રકાશ પ્રગટ થવાનો નથી.

૩૨ જેને સ્વતંત્ર થવું હોય તેણે પરમાત્માને આધિન થવું, તોજ તે ખરેખર સ્વતંત્ર થઈ શકશે.

૩૩ પરમાત્માને પ્રેમથી આમનજી આપો તો તમારી પાસે આવશેજ.

૩૪ જીવન કુખદાર્ઠ હોય છતાં આપણે તેનો ત્યાગ કરતા નથી, તેજ જાણીએ છે કે જીવન જીવવા જેવું છે. પશું જીવતાં આવડતું નોંધી, તે દોષરૂપ નથી.

૩૫ કેટલાએક કાળી બાણી સ્વેનારા છે. કાળું થોડું છે, છતાં ધાણું જેવું છે. ધોણું ધાણું હોવા છતાં તે તરફ ડીટકટિવની માફક તકન નજર પણ દેરતા નથી તેથી તે તેની પાસે જતું પશું નથી.

૩૬ દોષોને હઠાવવાથી આત્મબળ પ્રગટ થાય છે. બાહ્ય આતર દોષોને હઠાવીને બળ મેળવવાથી આત્મજીવન વધાય છે.

૩૭ સ્વૂળ જીવવા માટે ખોરાકની જેમ જરૂર છે તેમ અધ્યાત્મિક જીવન ટકાવવા માટે દોષોનો બોય આપવોજ પડશે. જીવન આ પ્રમાણેજ ચાલવું જોઈએ, દોષના કુંગરોમાંથી નીકળતી જીવન નદીની ગતિ આત્મારૂપ સમુદ્ર તરફ વહન થાય છે.

૩૮ જાવદન્ય, સત્, અનો જ્ઞાત છે, દરેક દેશકાંક્ષમાં આ સત્જન

શીમનિ છે. સત્ જોડાણી રાકીએ છીએ, ચાકીએ છીએ તે પ્રગટ કરનાર મહાન પુરુષ તરફ લક્ષિત રાખીએ છીએ.

૩૬ વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં તેની આગાદિ-પ્રજ્ઞાઓ પ્રથમ જણાય તો તેથી તે દયા વધારે સારી જણાય છે, દ્રષ્ટિ બદલાઈ જાય છે, પછી વિખરાયેલી ઇચ્છાઓ મનોબળનું રૂપ પકડે છે, વિસ્તાર પામતા ઇવનની ઇચ્છાઓ અમલ સાં જામે છે, ઇચ્છા વિસ્તીર્ણ કરવાનું સુધાન બને છે તેથી જુલો થતી અટકે છે.

૪૦ જ્ઞાન પછી ઇવન લાંબે વખતે થાય છે-ચારિત્રલાંબે વખતે વધાય છે. પછી ઇચ્છાઓ ઇદ્રિયો-શરીર તરફ વળે છે, મન વિસ્તીર્ણ ઇવન તરફ દોડે છે, આમ આપસમાં યુદ્ધ ચાલે છે. વર્તમાન ઇચ્છાઓ અને સત્ તે બે વચ્ચે શું વિરોધ છે તે સંગ્રામી વિવેક જાગે છે. તેમાંથી આત્મઇવનને નીલાવનારી ઇચ્છાઓ સત્ છે. અસતને નિલાવનારી ઇચ્છા અસત્ છે. આ વિવેક થાય છે.

૪૧ સત્ની મહત્તા અધિકારી થવાં પહેલાં થોડો પણ પરમાર્થ ઇશાની સર્વને જરૂર રહે છે.

૪૨ ચારિત્રમાં ફેરફાર થાય છે પણ દર્શનમાં-શ્રદ્ધામાં ફેરફાર ચેતો નથી. હોય ઇબ્ન કરનાર છે. હતાં આગળ પણ તેજ-સહ જાય છે. આપણી ઇચ્છા એ કાયદો નથી. કુદરતના કાયદાને આપણી ઇચ્છા અનુકૂળ કરી, જેમ ન હોય તો આપણે કાયદો વારંવાર બદલાવવો જ પડે. એકવાર આપણી ઇચ્છા સુખરૂપ હોય છે પણ પ્રીતિગળ વખતે તે ઇચ્છા દુઃખરૂપ થાય છે, માટે આપણે ઇચ્છા ન કરવી પણ તેનો કાયદો અમલ લેવો.

૪૩ વીર્યવાન થવું હોય તો કુદરતના કાયદાને અમલ કરીને ચાલવા પ્રયત્ન કરવો.

૪૪ પણ સ્થીતિએ પરોંચાડવાનું ચિન્હજ દુઃખ છે, શાંખત પ્રેમ પ્રવૃત્તિ ક્રમવારજ દુઃખ છે દુઃખનો સ્વિકાર કરવામાં જરૂરે આનંદ થતો નથી ને માનસ દુનિયામાં અધમ બનતો જાય છે. સ્વાર્થની ખાતર જ દુઃખ દુઃખે ત્યારે ને ખોટું છે, તે વેર લે છે, ઉપાધિમાં ઉતારે છે, માટે પરમાયે અર્થે દુઃખનો સુખરૂપે સ્વીકાર કરો.

૪૫ દુઃખ એ સતી છે, પરમાત્મા-પૂર્ણતા તે પતિ છે, પૂર્ણતા માટે દુઃખનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે તો તે દુઃખ પોતાનો કાલો પહેલો કાલી નાખી છેવટે ગુરુ મેન વચ્ચેમાં સજા થઈ મદદગાર થાય છે. જગતની સેવા કપ વડેદીમાં ને દુઃખ આવતાં પોતાનો કાલો પહેલો કાલી નાખે છે અને આનંદથી ભરપૂર પોતાનું સુખ ખુલ્લું કરે છે. પોતાના ન્યાયને માટે દુઃખનો સ્વીકાર કરો તો તે પોતાનો કાલો પહેલો મનુષ્ય ગુપ્તી બિદ-કટ્ટા આપવાનું છે.

૪૬ કલ્યાણમારૂપ હોય છે તેને કલ્પનરૂપિ સાગમાં વખીને પરમાત્મ દશાઈ કપડું બનાવવાનું છે.

૪૭ અવિદ્યાથી ભુલ પડી જાયો, તમારા ખરા આત્માને આજાપો, કલ્યાણમાની ખેડીમાંથી નીકળી જાયો, સતને આજાપવાઈજા મુક્તિ મળે છે.

૪૮ પમનું કલ્પન પ્રમાણે નાસ કરવાનો નથી પણ કલ્પને પૂર્ણ કાલે પોરોંચાડવો છે.

૪૯ જન જાણમાં આવે સજ્જ નથી, દિશા ખતાવી કાઢ છે, જાણ-અનુભવ-ઉપત્તિ કાઢે અન્યને બનાવી સજ્જનો નથી પણ અનુભવી કાઢ છે.

૫૦ જેમ વેળાર-કેસ અનુભવના વિચારે તેમ તે વિચાર

જીવના પ્રસંગના અનુભવ વિના તેના સમ્બોધનું રહસ્ય સમજી શકાતું નથી. આજ કારણે અનેક મંતમતાંતરો અને દર્શનો લુપ્ત પડ્યાં છે.

૫૧ અવિઘ્નાથી મુક્તિ તેજ મુક્તિ છે. કાષ્ઠ વસ્તુના નાશથી મુક્તિ નથી પણ સત્તો, વિકાસ કરવાથી આવરણ-અજ્ઞાન દૂર થવાં તેજ મુક્તિ છે. બંધ આંખવાળાની આંખો ઉઘડવી તે આંખો ફાડવા જેવું નથી તેમ મુક્તિ થવું તે અજ્ઞાન તોડવાનું છે પણ કાંઈ જીવનો નાશ કરવાનો નથી.

૫૨ વિપયોપભોગના તાપનો ભડકા ભલે કરે પણ તેનાથી પકાવવાની વસ્તુ તમારી પાસે નહિ હોય તો તે તાપનો ભડકા છુટાઈ જશે, તેમ તમે અનેક પ્રવૃત્તિથી વસ્તુ એકઠી કરશો પણ જેમાંથી વસ્તુ મેળવવાની છે તે પરમાત્મા સાથે યુગ્મ થયા વિના તે ભડકામાં તમેજ પકાઈ જશો.

૫૩ સત્તા દર્શન પછીનું જીવન મૂલ યાય છે, પછી તે જે ક્રિયા કરે છે તેમાં તે સત્તા પ્રકાશ આવી શકે છે. અંતર સ્વભાવ-ખડે સસ-ખડે તત્ત્વ તે ધર્મ છે. પરમાત્મા તરફ પાછો વાળે તે ધર્મ છે. પરમાત્માને પહોંચવા માટે જે કર્મ કરાય છે તે ધર્મ છે.

૫૪ સસ, ધર્મ અંદર છુપો-ઉછેર રહે છે, તેને લઈને લોકો ઉપરથી માણસનો સ્વભાવ પાપરૂપ જોઈને પાપરૂપ માને છે.

૫૫ બીજને રસાયણની પ્રયોગશાળામાં મોટીથી પ્રયત્ન કરતાં માંદિથી ગંગાં પાંખડાં ફળાદિ કાંઈ નહિ નીકળે, પણ થોડો કાર્બન પોટાસ વિગેરે નીકળશે, તેમ જ્યારે તે વસ્તુ પોતાના ખરા ધર્મમાં આવશે ત્યારે તે વૃક્ષ ફાલશે અને વિસ્તાર પામશે. તેમ આ જીવ પણ અત્યારે તે કાંઈ પણ કીમત લાગતી નથી તે પણ તેના ખરા ધર્મ

૫૬ ઇલાકે થતુ તે બીજની મુક્તિ છે તેમ જીવની મુક્તિ પોતાના ખર્ચામાં આવતુ જુલું જ્વરે પ્રકાશનું તે છે. ત્યાગ તે મગજુ નથી પણ વિવેક અંગતને નોડનાર છે.

૫૭ દીપક તેજ એકદુ કરે છે ત્યાં મુખી નેની પામે અંધારા જે છે. તેજ જીવન દર્શવી રાખવા કે વિશેષ પ્રકાશીત કરવાં મંમદીત તેજના બજનાનો અપ-ત્યાગ છે છે ત્યાર પછીથીજ તે પ્રકાશ પામે છે. તેમ જીવ સર્વ મંમદનો ત્યાગ કરવાથીજ જુલું પ્રકાશીત થાય છે. મંમદ કરે છે ત્યાં મુખી આન્મપ્રકાશ નેને મક્કતે નથી.

૫૮ અભિતાર્ક્યાનુના નિયમ પ્રમાણે ત્યારે આપણા હૃદયમાં જીવિત હોય છે ત્યાં મુખી વસ્તુને આકર્ષી રાખવાનું મને થાય છે. મનુષ્યમાં ત્યારે પ્રેમ ઉભરાય છે ત્યારે તે રાજી ખુશી થઈને પાકાં પ્રાણો ફોળોની માફક ખીગતે આપી શકે છે.

૫૯ ગમે તેવું કાર્ય પ્રેમથી કરી શકાય છે. પ્રેમમાંજ મુક્તિ છે. ક્રિયા કરવાથી આપણા સ્વભાવ પ્રગટ ફરી શકાય છે તે ક્રિયા આનંદથી-પ્રેમથી કરવી જોઈએ, બીજી કરાવી ક્રિયા, તથા વર્તરીયાત માટે કરાતી ક્રિયા આપણા ગુણ સ્વભાવ આડે પડકારે છે.

૬૦ એક ચિતારો આનંદપૂર્વક પોતાનાં ચિત્રો સર રાખશે તો આગળ પર વિશેષ જ્ઞાન મંપાદન કરશે, તેમ આપણે કોઈ કાર્યનો પ્રારંભ આનંદથી કરવો. પ્રેમથીજ જ્ઞાવાન તે જ્ઞાને ખદાર પ્રકાશે છે અને તે પ્રેમમાંજ પોતાનું જ્ઞાન છેલ્લી ટોચે પહોંચાડે છે.

૬૧ મન ખજાના કિરણો લેવાથી શાનિ મેળવે છે. સરીર મૂર્ચના કિરણોથી તદુરસ્ત મેળવે છે. નાનદુરસ્ત મનુષ્યને અગીયારથી પાંચ વાગ્યા મુખીમાં કેટલોક વખત મૂર્ચનો તાપ લેવાની વર્તર છે. મૂર્ચનો તાપ સરીરને મુધારનાર છે.

૬૨ ત્યાં આનંદ છે ત્યાંજ પરમાત્મા પ્રગટ થાય છે. જેમાં આનંદ વધારે તેની કીમત વધારે છે. શબ્દના આનંદમાં આ અક્તિ ભળી જાય છે ત્યારેજ તેની કીમત તેને મળે છે.

૬૩ મૃત્યુ એ નિર્જીવ વસ્તુ છે. જીવનના એક નિશ્વાસ જેટલું જ મરણ છે. મૃત્યુ એ જીવનનાં સોજની છે. માયા છે. જ્યનું વિદ્વાન્ જીવન જીવન પર્વાય છે. પર્વાયનું ક્ષપાંતર એ મરણ છે. જીવાત્મા ક્ષણે ક્ષણે કૃપો બદલે છે, ને સ્થિતિ ક્ષણે ક્ષણે બદલાવે છે તેજ મૃત્યુ છે.

૬૪ શરીરની મુક્તિ તંદુરસ્તી મેળવવી ને છે. પ્રમાણક બાવની ધૃતિ સાથે આપણી ધૃતિ મેળવી દેવી તે પ્રમાણક પ્રકૃતિની મુક્તિ છે. જીવાત્માની મુક્તિ આંખા વિશ્વ સાથે પ્રેમ થાય ત્યારે થાય છે. અહંતાનો ભાગ કરવો તે છેલ્લી મુક્તિ છે. ત્રીજી મુક્તિ ખીલવવા માટે ત્રીજી મુક્તિ ઉપયોગી છે. ખીજમાં દજી આર્થ હોય છે. પ્રેમ આવવાથી અહંતા જાય છે. આથી અજ્ઞાનતામાં જવાનું નથી પણ પ્રકાશમાં જવાય છે.

૬૫ કુદરત પોતાની મેળે નિયમસર નાચે છે, તે કદાચ જેનું બેસુર નથી જ્ઞાન પણ આનંદજનક છે. આથી એમ જણાય છે કે તેની અંદર વિશેષી તત્ત્વ નથી પણ મંપ છે, છતાં વિશેષ જ્ઞાને તે માયા છે.

૬૬ પોતાનું જ્ઞાન પોતાને હોય તેજ ખીજને પોતાના જેવો બનાવે છે. જે મનુષ્ય પોતેજ પોતાને-આત્માને જાણતો નથી તે ખીજને કેમ જુદો કરી શકે ?

૬૭ સૂર્યના પ્રકાશની માફક આત્માનો પ્રકાશ પોતાની સુદ્ધિથી ખીજને પ્રકાશ આપે છે. સૂર્યની માફક આત્મ પ્રકાશ વહે મનની સૃષ્ટિ આણે છે.

૭૧ જરૂરીયાત માટે પ્રયત્તિ, શાંતિ, માટે નિરૂત્તિ, આનંદથી જન્મ, આનંદથી નિભાવ, આનંદમાં વૃદ્ધિ, આનંદમાં પ્રવેશ.

૭૨ આ સર્વ આનંદથીજ બનાવેલું છે. તેજ કુદરતનો ખરો કાયદો છે. આનંદને, સ્વદેહ આદૃતિ બતાવવીજ પડવાની. ગાનારને આનંદ થાય ત્યારે તેને માછ (અતાવતુંજ) જોઈએ. ગાનારનો આનંદ તેના ગાયનની આદૃતિમાં આદાર આવે છે. કવિનો આનંદ કવીતાની કૃતિમાં આદાર આવે છે. માણસો આનંદના પ્રમાણમાં આદૃતિઓ બતાવતાજ રહે છે. દરેક મનુષ્યો કર્તા છે. આનંદને લઈને આદૃતિઓ આદાર મુકે છે-નીકળે છે. આનંદને પણ જે જાણુ છે. ગાયક ગાયના જુસ્સામાં જે જ્વાળા પ્રાંટ છે. એક પોતે સાંભળે છે અને બીજું બીજને, સુખગાંવે છે.

૭૩ જેટલી આત્મ જગૃતિ તેટલું દુઃખ ઓછું જગૃતિ પૂર્વક જેટલું કર્મ થાય છે તેનું દુઃખ લેશ પણ લાગતુ નથી. સંબંધ કર્યો નો મુખ દુઃખ છે. જગૃતિમાં મુખ દુઃખ નથી પણ આનંદ છે.

૭૪ પોતાની તાર બાણુ પ્રેમનો વિશ્વાસ કરવો. ગમે ને કારણે પ્રેમને અટકાવ પડવો ન જોઈએ. સ્વનંદદ પ્રેમ વધારવો. એક તરફ પ્રેમ રાખવાથી બીજી તરફ ઘાતકીપણું કે તીરસ્કાર ન થાય તેવા પ્રેમ હોવો જોઈએ. સુતા બેસતાં સાક્ષનાં સર્વ કાળે સર્વ રથને રાખવો જોઈએ.

૭૫ જેટલી કઠોરતા તેટલો પ્રેમ ઓછો. જેટલો પ્રેમ તેટલી કઠોરતા આપી. પ્રેમ નથી ત્યાં તેનો વિરોધી દેવ હોવો જોઈએ. જગૃતિની પરાક્રાંતા એજ પ્રેમ છે. આપણે પરમાત્માને ઓળખ્યો નથી. માટે પ્રેમ નથી.

૭૬ આપણી જીવિત-બુદ્ધિને જેટલી વધારો કે તેને પ્રેમ

સુધી સર્વ જ્ઞાતા. સર્વ વ્યાપક કરી દો, ત્યારે જાણમાં વિદ્યારે કોઈ શકાશે. પ્રેમને સદને આપણે નહન ખલાસ થઈ જાય છે નેટલે. સુધી જનતાને આપી રાહીએ છીએ. અમુક્યક્તિમાં પ્રેમ છે તેની કીમત પૂર્ણ પ્રેમ વિના નથીજ, અતઃકરણમાં સદને માટે પ્રેમ રાખી મર્યાદા.

૭૭ ઉપયોગીતાનો પ્રેમ થોડા વખતનોજ છે. તે એક પછમાં ધમડી જાય છે તેથી તે કંઈ આત્મિક પ્રેમ નથી. ઉપયોગી વસ્તુનો પ્રેમ ઉપયોગીતાના સ્વયંજ હોય છે. ઉપયોગતા પૂરી થઈ કે તે વસ્તુ નુકસાનકર્તા કે નિરુપયોગી બોલરૂપ લાગે છે. આ વખતે તે પ્રેમ નાશ પામે છે.

૭૮ આપણી દુષ્ટતાઓ આપણને આંધળા કરે છે તે અત્થે આન્માને જોવા દેતી નથી. આપણી જગત્તિને બધ પાડી દે છે. તે ધર્મનો આત્મધાત છે. આ દુષ્ટતાઓ સુધારા રૂપ દમ ઉપર કાણું પાડી તેના ઉપર બેસી પાણી તરવા બરોબર હોઈ જોવાને કુઆલનાર છે.

૭૯ દુષ્ટતાઓ શુદ્ધિની મર્યાદાને ટુંકી કરે છે. પાપરૂપિ જગાડે છે. આ દુર્લુક્ષિ મોટામાં મોટુ આવરણ છે. પરમાન્માથી તેજ અલગ રાખે છે. તે જ્ઞાનેનો વિચારે કરાવે છે. માત્ર ક્રિયા અમુક કરી તે પાપ નથી. નિદાન પૂર્વક-હિતપૂર્વક ક્રિયા કરવી તે પાપ છે. લક્ષ ખરાબ છે તેજ પાપ છે. અક્રિયતાની રૂપિ તે પાપરૂપિ છે. આ રૂપિથી જ્ઞાતમાની રૂપિ કરવા માટે પ્રયત્ન થાય તે પાપનું મક્ક છે.

૮૦ જોગની નૃપાધી પ્રવૃત્તિ કરેશો ત્યાં સુધી સત્નો ખ્યાલ નહિ આવે. પ્રેમથી પ્રવૃત્તિ કરેશો-પ્રેમની દૃષ્ટિ કરેશો ત્યારે સત્નો નાદર્વતાનો અનન્દ થશે. સત્ દેખાશે. જોગની દૃષ્ટિથી જાગણીઓ થાય છે. મન પોતાની રૂપિ પ્રમાણે અર્થ લે છે. મદામતાસામાન્ય દૃષ્ટિમાં જગત્તી આલક્ષિત પડે છે.

૧૧ કેળવણીની કીમત હલ્કાના વિદ્યારથી કરવાની છે. દિવ્ય શક્તિના પ્રદાનથી કેળવણીની કીમત છે. કીમતીયો મેળવવાથી કેળવ-
ણીની કીમત આંકવાની નથી. કેળવણી પામેલાને પ્રથમ કરો કે આ
મનુષ્યને તમે લોભોપભોગના વંચ તરિકે લુભો છો કે દિવ્યાત્મા
પ્રમાણે લુભો છો ! તમને 'નુ' ગમે છે, તે કહો, જોડે તમે કેવા
માનુષ્ય છો તે હું કહી આપીશ.

૧૨ જેમ જેમ લુભારો થતો ગયો તેમ તેમ પડદા આવતા
ગયા. માણસની કીમત ઘટતી ગઈ. સ્થુલ હૃદય વધવાથી ખરી
હલ્કાની કેળવણી ઘટતી ગઈ છે. ઉચી ટેકરી ઉપર ચોટ એટલે ખરી
વસ્તુ સરખી-લાગે છે. જેમ નીચા દરો તેમ નાની મોટી લાગશે.

૧૩ દરેક મનુષ્યને સરવાતમાં મદદગાર માનો. ગુલામ નહિ
માનો. દરેક પોતપોતાનો પાક ભગ્યગે પણ મદદગાર છે એ ચાક્કસ
માનો. આથી આગળ દિવ્યરૂપ માનો તેથી દિવ્ય દષ્ટિ કિંમતી. ગદા
સરખા પાત્ર છે આત્મભાવે લુભો. સર્વ પાત્ર મુખરૂપ છે. દલકા
દષ્ટિને દુઃખરૂપ છે.

૧૪ પોતાના અળનો ઉપયોગ ખીનને દયાવવામાં કરવા લાગ્યા
ત્યારથી તે સત્યનું મળ કપાવા લાગ્યું. સ્વતંત્ર પ્રેમ નહીં થવા લાગ્યો.
ખરી કેળવણી હિંસુક શક્તિમાં-ઉપભોગ શક્તિમાં ટકી શકે નહિ.
સદૃષ્ટિને પોષક, દિવ્યપ્રેમ અને ન્યાય હોય તોજ તેનું પોષણ થાય છે.
૧૫ જેમ કોઈ રાત્રી પાસે નિરંતર ગુલામજ કરતા રહેતા હોય
તો તે રાત્રનું માન શું ? તે ગુલામ જેવાજ. માટે તેની પાસે સરખી
સ્થિતિના કે ઉચી સ્થિતિના લોકો આવતા, હોય તોજ તેની કીમત
છે. માટે સર્વને સરખા માનવા, આત્માથી-પોતાથી હિન ગતિના
લોકો માથે રહેવું જેમ અધમ લાગે છે તેમ પોતાથી અન્ય અધાને

અવધન માનીને રહેશે તો તમને આનંદ નહિ આવે. સુરમે સુરમે
વિના આનંદ નહિ આવે. જગત સુરખુ છે.

૮૬ મૃત્યુએ પિંજરામાંથી જેમ પક્ષી ઝડી જાય તેવું છે, પિંજરા
નારા પામમે પણ આત્મા નથી લુપ્ત છે. બેનો વિગ્રામ તો છેજ, તે
સાધ્ય નજ થઈ શકે. પિંજરાને જીવાને અદ્ભુત વિશ્વ તરફ નજર
કરતાં જાણુએ કે સત્તને મૃત્યુ નથીજ.

૮૭ પ્રેમથી વિરોધનો નાશ થાય છે. પ્રેમમાંજ એકતા છે. કૈવલ
ભાવ છે પણ યતુ તરિકે નથી પણ એક તરિકે છે. પ્રેમ એકતા કૈવલ
છે. અવધારમાં લુપ્ત છે. પ્રેમમાં ગતિ અને રિયતિ બન્ને છે. અદ્ભુત
શાંતિ, ખાદાર ગતિ છે. પ્રેમને પ્રથમ શોધવા રખડે છે. મળ્યા પછી
શાંતિ કરી એક સ્થળે બેસે છે. પ્રેમથી હૃદયમાં અપૂર્વ શાંતિ અને
શાંતવગ ઉન્નમ થાય છે.

૮૮ પ્રેમમાં આપતુ એજ સેવા કરવાનું છે. લાગ એ મદદ
કરવા કરવાનું છે. પ્રેમના ચોપડામાં જમા કિષાર એક ખાલુ જમા
થાય છે. આપતું તે પોતાના લક્ષ્ય મારેજ છે, આ પ્રેમનો એક મહાન
મય છે તેમાં પ્રેમ હોઆ કરે છે. પ્રેમ સેવાને માટે પ્રેમ, લાગ મદદ
એકજ કરી નાખે છે. પ્રેમના બે હંડ દોષ છે સ્વાર્થી અને પરમાર્થી
પેલા હંડમાં અદ્ભુત દોષ છે, બીજે હંડે અદ્ભુતતાના નાશ થઈ જાય છે.

૮૯ સ્વતંત્રતાની સાથે સેવા કરવાની પણ ધમ્મ આપણામાં બની
રહે છે. પ્રેમબંધનવાળો અને બંધનની પારખુ છે. મર્યાદિત વ્યક્તિએ
માટે પ્રેમ પોતામાં અવગણ આપે છે છતાં તેની પાર પણ તે પહેાંચ
શકે છે. પ્રેમ સર્વથી સ્વતંત્ર છે તેમ પ્રેમ જેટલી આધિનતા પણ
ક્યાય નથી. પ્રેમથી બંધીત થવું તે મોક્ષ જેવું પણ છે.

૯૦ શીશાં ઘાસ, વિશાળ નિર્મળ આમ્રસ; વસંતરસુનો ખાદાર.

કુરુ રંગનો, શિયાળો, મનુષ્યનો લગ્નદેખાવ, શાંત જીવનશક્તિનો અમલ, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, દુઃખના સામા થવું આ સર્વ વસ્તુઓમાં આનંદ છે, પણ આ ઉપશ્વક આનંદ છે. ખરો આનંદ એકતારૂપિ સત્યતાના પ્રહારમાં છે. પરમાત્માની સાથે આપણા આત્માની એકતા કરવી તેમાં આનંદ છે.

૬૧. સિદ્ધાંતથી તો આત્મા મુક્ત છે, પણ તે મુક્તતાને જાદાર ધાવવા ક્રિયાની જરૂર છે. જેમ જેમ માણસ ક્રિયા કરતો જાય છે, અંદર મુક્તિ છે તેને જાદાર દાદતો જાય છે તેમ તેમ તે પરમાત્માની નજીક જતો જાય છે. જેમ જેમ અંદર રહેણ છે તેને ક્રિયાની અંદર જાદાર ખલાવતો જશે તેમ તેમ તે વધારે નિર્મળ થશે. પોતાને નવા નવા રૂપમાં દરેક વખતે તે જોશે. જેમ જેમ નવાપાત્રું પોતાને ઢાગશે તેમ તેમ મેક્ષનો માગ મળ્યો છે તેમ સમજશે.

૬૨. પોતે પોતાને ઝોળખવા માટે જાદાર નીકળાવું પડે છે. એમ માનો કે એક જગતને મેદાન કર્યું, તેમાંથી મુંદર વાડી ખનાવી. પ્રથમ બેરોળ દડું તારી થતાં મુંદર દેખાવ થયો. તેમ પ્રથમ પોતે મલીન હતો ક્રિયા કરીને મુંદરતા ખનાવી. આ જમીનની અદરજ સુદરતા હતી તે તેણે જાદાર ખલાવી, તેમ અંદર સુદરતા છે તે જાદાર ન ખતાવે ત્યાં સુધી મુક્તિ નથી. જાદાર આવે ત્યારેજ મુક્ત કહેવાશે.

૬૩. ક્રિયા કરવાની દશે તો સો વરસ જીવવું ગમશે, નહિતર કાચુ પણ તમને ગમશે નહિ. આ શબ્દો જોણે કહ્યા છે તેણે આત્માનો આનંદ આપ્યો છે. જોણે પોતાના આત્માને ઝોળખ્યો નથી તેને ક્રિયામાં દટાળો આવે છે ખેદ થાય છે. આ લોકો કુલથી પણ નખખા પંડીના જેવા છે તેઓ કળ ઉપજ કર્યાં સિવાય પડી જવાની દમ્બ કરનારા કુલના જેવા છે.

૬૪ ક્રિયામાં આનંદ અમનનારા પાનાની છંદગી ઘાંબી વચ-
રવા ઇચ્છે છે. તે કહે છે કે કશું ન આવે ત્યાં સુધી પાછા નહીં
નદિ-મરણ નદિ તેમ માનનારા છે. તેઓ ક્રિયામાં અને છંદગીમાં
પોતાનો આત્મા, આનંદથી પ્રસારીત કરે છે. દુઃખ અને દિલ્લીરીય
નિરાશ એન કરેલા તેનાં થતા નથી. અતઃ કરેલા ધક્કાથી તે નમના
નથી પણ સામા થાય છે. લગ્નમાં લગ્ન જાયેલા પોતાની માથે
છવનની લગ્નમાં તે સિદ્ધો થઈને ચાલે જાય. પોતાના આત્માને
પોતે જુએ છે, અન્યને ખતાવે છે. તેઓના છવનનો આનંદ પરમાત્માનો
આનંદ સાથે વિશ્વને ચીરીને ભેડી દે છે પરમાત્માના આનંદ સાથે
મળી જાય છે.

૬૫ ક્રિયાથી દર રહીને આત્માને આજખવાનું નહીં જાની
સકે, તે પ્રયત્નો નિષ્ફળ જવાનાજ. દયાળુથી થતી ક્રિયા અસાધ્ય છે.
દયાળુ વિના આનંદ છે. દયાળુથી થતી ક્રિયા જરૂરીયાતને લઈ માર
પડે ત્યારેજ તમે કરો.

૬૬ એવનમાં એવનપણું એવન આત્માજ પ્રગટ કરાવે છે. દીવો
થીજ દીવો થાય છે. પુનઃકની જરૂરીયાત એવન આત્માની પાડ
વખતેજ છે.

૬૭ એવી રહેવામાં થોડો વખત મગ આવે છે પણ છવનનું
કાંચ પણ મવાથી તેના અસ્તિત્વના હેતુનો નાશ થાય છે. જેમ
માણસ થોડો થાય છે તેમ કદનો નાશ થવા ખતાં રહેનો જાય છે
તેમ તેને મહેનત ઘણી કરવી પડે છે. તેના પરિણામે વર્તમાન સ્થિતિને
ઓળખી નવું કદ અને નવી સ્થિતિએ તે પહોંચે છે. આ ઉપરથી
એટલા વિચાર કરવો કે પોતાની આજુ બાજુમાં અમાદ રહેવામાં
તમારી કાંઈ નથી.

૬૮ ક્રિયા કરવા છવન અને છવન માટે ક્રિયા કરવી આ. એ

કરે, રાખવું. ઇવન અને ક્રિયા એવી રીતે સંધાયેલાં છે કે જન્મને સાથે રાખવાની વરદર છે.

૬૬ અતરની લાગણીથી ઇવાનું નથી પણ આંતર લાગણી માટે બહાર વિષય મોટી કાઢવા પડે છે. અતરગતમાને વિચાર અને લાગણી બે બે અંતરથી છે, બહાર તે લાગણી અને વિચારને ક્રિયામાં પ્રવેશ કરી પડે છે તે તેનો બેરક છે. આ બે ક્રિયા ઉપરથી બેરક રાખેલી કાઢવું.

૧૦૦ એક અંતર, પકડ અને બીજા લાગણે ત્યજી દીધો તો હામરી પડતી થવાનીજ, બહાર લાગણી રાખો અને અંતર ન રાખો, અંતર લાગણી રાખો અને બહાર નહિ રાખો તો નહિ ચાલે. જો તમે રાખવાની વરદર છે.

૧૦૧ અગ્નિમાન્યા બહારના ક્ષેત્રતરફ આત્મા માટે શક્તિ આપે છે. અંતરના લાગણે તરફ શક્તિ કરતા નથી તેથી આંતરમાં આનંદ નેમને મળતો નથી, બાહ્ય આનંદ મળે છે. રસાયણ શાસ્ત્રીઓ તો કહે છે કે, અનતકાળ ગત્ય તો પણ બહારની યોધો પુરી નહિજ થાય.

૧૦૨ કુદરતના કાર્ય કરે છે તે કુદરતના કાર્યદાનુસાર થાય છે. તેથી જોઈએ છે કે, તેમાં વરદર પણ અભિમાન-કર્તાપણની લાગણી જોવી ન શકાય. તે તે કાર્ય કુદરતના કાર્યદાનુસાર થયું છે એમ જમતા. કાર્ય ઉપરથી માલીકી ઉઠતી હોય, તમે સેવક થઈ કામ કરો આપણી દરેક કૃતિ-કાર્ય પરમાત્માની સાથે સમાગમ સંબધવાળી થઈ શકે.

૧૦૩ તમારેમાંજ પરમાત્મા કામ કરે છે, આમ ધારીને કાર્ય કરો. તમારા કાર્યમાં આનંદ માનો, અને તે આનંદમાં પણ આનંદનો સ્વરૂપ રહે છે એમ જાણો. જલમાં જોને આનંદ છે તે સંવમાં શ્રેષ્ઠ છે.

૧૦૪ આત્મવિશ્વસુ તપશ્ચર્યા થયા પછી જ્યંતુ સુદરજ થઈ જવાનું. દરેક વિદ્યાર્થી સર્યાતમાં સોદર્ય અર્થે એ જોઈએ.

છે. જેમ બુદ્ધિ વિચારણા સુદૃઢ થતી ત્યજ છે તેમ આ બેદની લોડીએ પાનગી મધ મધને સુવેશ લેવા પાત્રી ત્યજ છે.

૧૦૫ પ્રથમ દષ્ટિને સુદરતા જેવાની રેવ પાડે. સુદરતાનો ખ્યાલ એવા પેદવી આવે છે કે ને પ્રથમ પેતામાંથી પ્રમાદને દર કરે છે તે વખતે વ્યક્તિનું જ્ઞાન જુદાઈ ત્યજ છે, તેથી આપણે તેમાં ઉડા ઉતરી છીએ છીએ.

૧૦૬ દષ્ટિઓની દષ્ટિથી જેવાનું મૂઠી છા પદમાયે દષ્ટિથી જોશે તેમ મુવે રચનું સુદરતાનુજ જ્ઞાન થશે. પહેલાં જે આલુમનું તેમાં સામગ્રી હતું ને આપણે દષ્ટિઓની દષ્ટિથી જોતા હતા તેથીજ, તેમાં સુદરતા નો દલીલ પળ આપણી દષ્ટિ નિર્મળ ન હતી. વિશ્વની રચનામાં અત્યંત રના નથી પણ આપણી જમીત દષ્ટિમાં છે. આદૃતિનો આનંદ હૃદયમાં જેમ ઉતરે છે તેમ સુદરતા સાચા રૂપે જાહાર આવે છે.

૧૦૭ સત્ય એજ સુદરતા અને સુદરતા એજ સત્ય છે. આપણું નહય જમી વાસનાથી પર થાય છે ત્યારે એવું બધા આવે છે કે દરેક વસ્તુની અંદર પ્રવેશ કરીને અધ્યાનંદનો પરિપૂર્ણ આનંદ અનુભવીએ છીએ. અંદર જ્ઞાન અને જાહાર ક્રિયા કરી જતાવે. પ્રેમ અંદર માય છે તે જાહાર જતાવે, મેગીત એ સ્નાહ્યતાને જાહાર પ્રદર્શિત કરવાનું મુખ્ય સાધન છે.

વિચાર રત્નમાળા.

છઠ્ઠી માળા નં. ૬

- ૧ પોતે અશક્ત છે એમ કહી પણ ન માનો. પોતાને આહતાં અને પોતાની કીર્તિ આંકતાં રાખો.
- ૨ ખીજના વિચારોના ગુલામ ન થાઓ.
- ૩ દરેક કાર્યનો કાષ્ઠ પણ મુખ્ય ઉદ્દેશ રાખો.
- ૪ દાર યવા છતાં પણ નિરાશ ન થાઓ. ઉત્સાહથી આગળ વધો.
- ૫ પ્રયત્ન કરો. નિરાશા મળ્યા છતાં પ્રયત્ન ચાલુ રાખો.
- ૬ દુઃખ આવતાં કાષ્ઠની મદદ ન માંગો. તે દુઃખ તમારાથીજ પેદા થયેલું છે. તેને શાંત કરવા તમેજ સમર્થ છો.
- ૭ સારા વિચારોથી દુઃખને દબાવો. દૂર કરો.
- ૮ તમારા પોતા ઉપર વિશ્વાસ રાખો.
- ૯ આગશુ-પ્રમાદિ ન થાઓ.
- ૧૦ અશુભ માર્ગે ગમન કરતા મનને પ્રયત્નથી રોકો.
- ૧૧ આરોગ્યતાના નિયમો બરોબર સાચવો.
- ૧૨ ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે સતત પ્રયાસ ચાલુ રાખો.
- ૧૩ છોડવાઓ, વૃક્ષો, જાનવરો અને મનુષ્યો દરેક મર્ત્ય અવ્યયાર્થી કેવી રીતે આગળ વધ્યાં છે તેના વિચાર કરો.
- ૧૪ દરેક જીવો આગળ વધવાની શક્તિ ધરાવે છે એ સ્મરણ કરો.
- ૧૫ સુખ દરેક પદાર્થ સ્થળમાં, અને દરેક કાર્યમાં છે. તે મેળવવા માટે તમારે તમારે દેહ

૩૧ દોષાદિક્ષાય વડે અંધાયેશ્વ કર્મ ઉપશમભાવથી નિર્ગરે.

૩૨ પ્રભાંદ વડે અંધાયેશ્વ કર્મ અપ્રભાદથી નિર્ગરે.

૩૩ મનાદિ-યોગવડે અંધાયેશ્વ કર્મ અયોગ-યોગ નિરોધ વડે

નિર્ગરે.

૩૪ શુભ ઉપયોગે-મનાદિના પ્રચરત વ્યાપાર વડે પુન્ય અથવા ધાય.

૩૫ અશુભ ઉપયોગે-મનાદિના અપ્રચરત વ્યાપાર વડે પાપ

અથવા ધાય.

૩૬ પુન્યકર્મથી શાતા-સુખની પ્રાપ્તિ ધાય.

૩૭ પાપ કર્મથી અશાતા-દુઃખની પ્રાપ્તિ ધાય.

૩૮ શુભાશુભ કર્મથી સંસારની વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત ધાય.

૩૯ આત્માનો સ્વભાવ તે ધર્મ છે. ધર્મથી મોક્ષ ધાય છે.

૪૦ વિકલ્પોથી કર્મ આગમન ધાય છે.

૪૧ નિર્વિકલ્પ સ્થિતિથી ધર્મ ધાય છે.

૪૨ શાસ્ત્રદિ-પાન એ દ્રવ્ય જ્ઞાન છે.

૪૩ આત્મ સ્વરૂપને જાણવું તે ભાવ જ્ઞાન છે.

૪૪ આત્મ પ્રદેશ માથે અંધાયેશ્વ કર્મ કાદી નાખવાં તે દ્રવ્ય નિર્ગર છે.

૪૫ રાગ દ્વેષની પરિણતિ બંધ કરવી કે ઓછી કરવી તે ભાવ નિર્ગર છે.

૪૬ જ્યં ત્યાં મુખી મકલ્પ વિકલ્પમાં પરિણમે છે ત્યાં મુખી કર્મબંધ છે.

૪૭ જેની ભાવના તેવો અનુભવ ધાય છે.

૪૮ વાદવિવાદમાં ન જીતવાનું વસ્તુતત્ત્વના નિશ્ચય માટે સરસતા અને નિરુભિમાનપણે પૂછવું.

૬૩ લાંબા વખત સુધી અનાહત નાદનું અનુસંધાન કરવાથી
વામનાસીથી થાય છે. મન મર્ચિત થાય છે.

૬૪ સિદ્ધાસને બેસી, આલ્લદષ્ટિ નિમેષોન્મીય રહિત કરી અંતરમાં
છે આપી નાદ સાંભળવાથી અનાહત નાદ પ્રગટ થાય છે,

૬૫ સર્વ વિષયો પ્રત્યે સર્વ પ્રકારે પરમ અનાદયા થવી એજ
શુદ્ધિ મનને હંતવાની છે.

૬૬ જૂત, ભવિષ્યનું અનુસંધાન મકી દેવાથી મનનો નાશ થાય છે.

૬૭ પરપર ક્ષમા કરો, ક્ષમા માગો, અને ક્ષમા આપો.

૬૮ મધુર ગીતનો આલાપ કરો પણ સંકલ્પનાં તીંગે ન ફેંકો.
હજારમાં મંગલમય સરસ્વતીજ રાખો.

૬૯ સંકલ્પોની થોડી વા ઝાઝી અસર આ દુનિયામાં થઈ શકવાનું
રહેતી નથી. માટે સંકલ્પો શુભજ કરવા.

૭૦ મન, વચન, શરીરથી દાવાનજ સળગાવે નહિ જુઝાવો.

૭૧ ત્યાં પ્રેમ છે ત્યાં રોક કે અપહાને અવશ્યજ નથી. ત્યાં
તેજશ્ચાપ ત્યાં શુદ્ધ પ્રેમની ખામીજ સમજવી. ત્યાં પ્રેમ નથી જુઝવાય છે.

૭૨ હવે સહજ સ્વરૂપથી રહિત નથી જુઝવે જાન માત્ર
હવે નથી. જે થતું તેજ સહજ સ્વરૂપે રિપિય છે.

૭૩ માન, વસ્તુની પ્રાપ્તિ, કીર્તિ અને સિદ્ધિઓ સર્વ આત્મગુણ
હુંદનારા છે. તેનો જરા પણ વિશ્વાસ ન કરો. નેમડ પ્રવાહમાં આ
આપ્યો ન.

૬૧ સ્વાનુભવથી જે અસર સુધરવા કે આગળ વધવા માટે થાય છે, તે કહેવાથી કે સાંભળવાથી થતી નથી.

૬૨ પોતાનાં યદ્યપણથી-અહંકારથી મનુષ્યો આગળ વધતાં અને નવીન જ્ઞાન લેના અટકે છે.

૬૩ સામા થવા કરતાં અનુકૂળ ચર્ચા કામ લેવાથી ઘણી મહેલા-થી કામ સિદ્ધ કરી શકાય છે.

૬૪ સામા મનુષ્યનું પુર સાંભળી, લીધા સિવાય, તેનું પ્રમાધાન કરવા કે તેના વિચારો તોડવા માટે વચમાં જેટલું બોલાય છે તેની અસર કાંઈ થતી નથી. તે શબ્દો વચમાંજ ઉડી જાય છે. તેનું કદ્ય ખાલી થવા સિવાય આપણા શબ્દો તેમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી.

૬૫ અદૃશ્ય શક્તિ જાનને હાખડાં સરખાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. તેની આટે જેટલા આવે છે તેટલાઓ દુષાંતરથી પણ પોતાના પ્રયત્નમાં નિમગ્ન નિવડે છે.

૬૬ સારા કામમાં આગળ અને નદારા કામમાં કંદેલી ઉતાવળ ખેંચાય માટે ધાય છે.

૬૭ ત્યાં મુઘી તને અન્યતા દોષો જણાય છે ત્યાં મુઘી તે તે મોં તારા પોતામાંજ છે એ ચોક્કસ સમજાજો.

૬૮ અન્યને સુધારવા પહેલાં પોતાને સુધરવાની જરૂર છે.

૬૯ પ્રારબ્ધ પ્રમાણેજ મોખ્યામોખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અન્ય તરફ દ્રષ્ટિ ન કરતાં પ્રારબ્ધને સુધારવા પ્રયત્ન કરો.

મનુષ્યોને સુધારવા કે આગળ વધારવા માટે આ દુનિયા નિગ્રાહ છે.

૩૫ બીજાના કન્યાં કોઈકનું નામ નથી વિદ્યાર્થીને. તેના
૩૬. કોઈના ઉપર નિંદાને એક સરખા દોષ નથી.

૩૭ આશ્ચર્યની અજ્ઞાન રસા એક મિત્રવાદ છે.

૩૮ કંઈ કંઈ આત્મ ઉપેક્ષાન વિષય કહે.

૩૯ નિર્વિકલ્પ રસા સિવાય ઉપેક્ષાન વિષય કહે નથી.

૪૦ મનની નિમગ્નતા અર્થાતિ તેજ નિર્વિકલ્પ રસા છે.

૪૧ મનન અને સાધિવામ્ના વિચાર દ્વિધ મુદ્ધ પદ છે.

૪૨ આત્મ ઉપેક્ષાની અન્ય નિર્દોષ નેજા એક છે.

૪૩ મહત્તિ અને મહિત્વનું પરિણામ મુખ્યત્વે એક નીતિ.

૪૪ કોઈ માટે મહત્તિ કોઈ એક નેજા જાણ માટે થાય છે.

૪૫ આત્મ પદ્ધતિના સ્વભાવ જુદા પદ્ધતિને થાય છે. જ્યાં ઉપદેશ
ન હોય ત્યાં મોં જાણ ઉચિત છે.

૪૬ આત્મવાનો પદ આત્મથી અલગ. પ્રારંભ પ્રમાણ
બાધી તેજુ. તજુ ન અંધજુ ને પુરુષાર્થ છે.

૪૭ જગત્તુ છે નેમાંથી યોગ્યતાનું પદ છે. રોકમાં ઉચ્ચ
પ્રતિષ્ઠા બાધ રાખે.

૪૮ મુખ મદન કરવા, કોઈ ખાસી થયાં ને સ્થાન કંઈ નીતિ.

૪૯ કામદ જાણતાં યોગ્યતાને વેળા જાણ છે. પ્રદાર ને
કેસાદી છે.

૫૦ આત્મ જગત્તી પાર પરિણામ છે. આપાત ખરી તેજો,
જાણ કરે નીતિ.

૫૧ મુખે થતુ. અનર આત્મર માનતા અજ્ઞાની, અપાર માનતા
આ એ ઉપાય છે.

૬૨ સ્વાનુભવથી જે અમર મુધરવા કે આગળ વધવા માટે આવે છે. તે કહેવાથી કે સાંભળવાથી થતી નથી.

૬૨ પોતાના શ્રદ્ધાપણથી-અહંકારથી મનુષ્યો આગળ વધતાં અને નવીન જ્ઞાન લેતા અટકે છે.

૬૩ સામા થવા કરતાં અનુકૂળ થઈ કામ લેવાથી ધાત્રી માંડલા-છેડી કામ સિદ્ધ કરી શકાય છે.

૬૪ સામા મનુષ્યનું પુરું સાંભળી લીધા સિવાય, તેનું સમાધાન કરવા કે તેના વિચારો તોડવા માટે વચમાં જેટલું બોલાય છે તેની અસર કંઈ થતી નથી. તે શબ્દો વચમાંજ ઉડી જાય છે. તેનું કંઈ બાકી થયા સિવાય આપણા શબ્દો તેમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી.

૬૫ અદસ્ય શક્તિ બળે જાગણમાં સૂરખાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. તેની આડે જેટલા આવે છે તેટલાઓ ફાંતરથી પણ પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નિવડે છે.

૬૬ સારા કામમાં આગળ અને નાશક કામમાં કંદેલી ઉનાયગ ખેંચાણ માટે થાય છે.

૬૭ જ્યાં મુશ્કેલી તને અન્યના કોપો જાણાય છે ત્યાં મુશ્કેલી ને ને કોપો તારા પોતામાંજ છે એ ચોક્કસ સમજાવે.

૬૮ અન્યને મુધારવા પહેલાં પોતાને મુધરવાની વડેર છે.

૬૯ પ્રારબ્ધ પ્રમાણેજ યોગ્યાયોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. અન્ય તરફ કંઈક ન કરતાં પ્રારબ્ધને મુધારવા પ્રયત્ન કરે.

૧૦૦ મનુષ્યોને મુધારવા કે આગળ વધારવા માટે આ દુનિયા ખેડમાં ખેડી નિજાગ છે.

૧૦૧ સપત્તિમાં યગિમિત આચરણુ રાખવું અને વિપત્તિમાં
ધૈર્ય રાખવું એ મહાન સફળતા છે.

૧૦૨ આત્મજ્ઞાન જુલાવે તે કુસંગ, આત્મ જાગૃતિ કરાવે તે
સાત્ત્વગ.

૧૦૩ હું પુખ્ત ! તું પ્રથમ વિકસત તો પામ. બમરાઓ તેની
મેળેજ નારી તરફ ખેંચાઈ આવશે.

૧૦૪ અનીત ભોગને ચાદ ન કર. અનાગતની ઇચ્છા ન કર
અને મંગલ વિષયોમાં આનંદિત ન થા.

૧૦૫ આશા રહિત થા મમતા મૂકી દે. કોઈની મદદની અપેક્ષા
ન કર. સંસર્ગ રહિત રહે. અતંત્ર આત્માપર શ્રદ્ધા રાખ.

૧૦૬ આત્મચત્ સર્વને જો. મૌન કર. સહનશીલ થા. મોક્ષનું
કારણ પેશ નથી પણ જ્ઞાન છે.

૧૦૭ જાણાજાણથી હર્પશોક ન કર. સંકાર અને જાણથી
આપનાગનાં બંધનમાં બંધાવું પડે છે. મર્ચ જીવેને અભય આપ. તને
જુનો તરફથી ભય નહિ થાય. શિષ્યોનાં બંધનમાં બંધાઈશ નહિ.

૧૦૮ જગતને જાગૃત કરવાની ઇચ્છા હોય તો પ્રથમ તમારા
આત્માને જાગૃત કરો. જેટલા તમે જાગૃત થયા હશે તેટલાજ જગતને
જાગૃત કરી શકશો. જેના હિપર હિબા રહી આખી પૃથ્વીને હલાવી શકાય
એવું સ્થાન તમારો આત્માજ છે. સ્વરૂપમા સ્થીર થઈ જે હીલચાલ
કરશે તેથી જા જગતને હયમચાવી શકશે.

વિચાર રત્નમાળા.

સાતમી માળા નં. ૭.

૧ આપણે જે ક્ષમાની ચાચના કરતાં તે મેળવવાની દૃષ્ટિ રાખીએ છીએ તો પછી આપણે જીજ્ઞાસે ક્ષમા આપવાને તત્પર રહેવું જોઈએ.

૨ સુખ દુઃખ આપવામાં મનુષ્યાદિ નિમિત્ત કારણુ છે, ખરું કારણુ પોતાનાં શુભાશુભ કર્મો છે. સુખી થવા માટે તે કર્મોનેજ સુધારવાં જોઈએ. પ્રવૃત્તિભાવનાઅનુસાર ધાય છે, માટે ઉત્તમ પ્રકારની ચારમાર્થિક ભાવનામય ધવાનો અભ્યાસ અવશ્ય કરવો.

૩ અજ્ઞાનીઓ ધિક્કારને પાત્ર નથી, પણ દયાને પાત્ર છે, તેવા અજ્ઞાનીઓ પર દયા લાવી તેમને શુદ્ધ માર્ગે દોરવા જોઈએ પણ તેમના પર ક્રોધ નહિ કરવા જોઈએ. કારણ કે તેથી તેઓ આપાના સદૃષ્ટેશથી વિમુખ ધાય છે.

૪ સપત્તિ સમયે આત્મસંયમ ન જોવા, તેમ વિચિત્ર સમયે નિરાશ બની પુરુષાર્થ પણ ન મૂકવો. કેમકે જ્ય, પરાજય, સુખ, દુઃખ, માન, અપમાન, દર્શ, શોક વીગેરે કાંઈ ક્ષયમ દટ્ટી રહેનાર નથી.

૫ જે મનુષ્યને આત્મશક્તિમાં-પોતામાં વિશ્વાસ નથી તે મનુષ્ય ધર્મના ઉચ્ચ પગથીઆ ઉપર ચડવાને લાયક નથી. આત્મશક્તિ અનંત છે, એકે ક્ષણમાં અનંત કર્મોનો, નાશ કરી શકે છે, માટે ગમે તેવી આદત કે વિધિ આમે તો પણ તેનો પ્રાર તેવીજ પાની સકાય છે. જેને આત્મ સામર્થ્યમાં વિશ્વાસ નથી ને કદાપિ કોઈ મદત્તનુ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકવાનો નથી.

૬ ધીમે ધીમે મોટા પૂરવો. પણ આગંતી સકાય છે. જેમ
ઉંચે ચડ્યા છે તેઓ આપણા જેવા મનુષ્યોના હતા, પણ તેમને
પોતામાં વિશ્વાસ હતો.

૭ આત્માને કશું અસાધ્ય નથી. આત્મારૂની મારી ધીની પ્રગતિ
દેખી જાણે તમે અત્યારે મને દસી કાઢો, પણ આમજી જતાં તમેજ
મને માન આપશો અને પ્રસન્ન કરશો.

૮ પ્રથમ પ્રયત્નોજ તમે નિષ્ફળ જાઓ તો પણ આરંભવું છો
મજા દેશો નહિ. ફરીથી જે કાર્યનો પ્રારંભ કરજો. આ પ્રમાણે એકવાર
નહિ પણ દબાર વાર નિરાશ થવું પડે છતાં પણ ગભગણી કે
શિશુમન દારજો નહિ. જોકે તમને દમણું વિગ્ધ દેખાતો નથી. છતાં
ફરક વખતે તમે વિગ્ધની સમીપમાં જતા જાઓ છો અને એને
તમારો પવિત્ર આત્મા વિગ્ધીજ નિવડશે.

૯ જ્યાં મુઠ્ઠી મનુષ્યોને આત્મ શક્તિ છે ત્યાં મુઠ્ઠી જાણે
આપુ જગત્ તેનો ત્યાગ કરે, તો પણ તેને બીસકુલ ભય રાખવાનું
કારણ કારણ નથી, કારણ કે મનુષ્ય આત્મજગતી આપુ જગત્ ત્યા-
ગિન કરવાની શક્તિ ધરાવે છે.

૧૦ પાપી આત્માઓ ને મહાત્માઓ વચ્ચે આજ તફાવત
છે કે, આ બંને પોતાની શક્તિ ઉપર ક્ષણ ધરાવે ને ત્યારે પેલા
બંને જગત્ વસ્તુના કમળમાં આવેલા છે.

૧૧ નિરતરના સતત અભ્યાસથી તમારા મનોબળને એકત્ર
કરતાં અને યોગ્ય સમયે એકજ જાગૃત ઉપર તેને વાપરતાં-શીખો.
જે મહાત્મ શક્તિ મેળવવાની તમારી ઇચ્છાજ દોષ તો મૌન, ગંભીર-
તા, અને ધીરજતા ધારણ કરવાની સૌ કરતાં પ્રથમ જરૂર છે.

૧૨ જે મનુષ્ય પોતાને વશ કરતાં અને કાષ્ટમાં રાખતાં શીખ્યો છે તેજ મનુષ્ય બીજાને વશ રાખી શકે છે અથવા આત્મા કરી શકે છે.

૧૩ જેઓ શાંતિપ્રિય છે, લયરહિત છે, વિચારશીલ છે, અને સયમવાન છે, તેઓને માટે જગલ, ઉદ્યાન કે પર્વતના શિખરનું એકાંત સ્થાન સ્વહિતાયે ઉત્તમ છે.

૧૪ હલકી વાસનાઓ, મનની અસ્ત વ્યસ્ત સ્થિતિ, વચનની અપણતા, અને શરીરનો અસયમ એ પોતાની શક્તિનો દુરુપયોગ છે, અથવા શક્તિને વિખેરી નાખનાર સાધન છે.

૧૫ જે વસ્તુ અભાવથીજ અનિત્ય અને વિયોગશીળ છે, તે વસ્તુ ઉપરની લાગણીથી શાશ્વત સુખ મેળવવાની આશા કેમ રાખી શકાય ? અનિત્ય અને વિયોગશીળ વસ્તુઓ ઉપર રાગ ધરવાનું કે તેને માટે દુરવાનું મુકી દેવુંજ જોઈએ અને નિત્ય, સ્થાયી વસ્તુનું મનન, સ્મરણ, પરિશીલન, અને એટલી કરણ કરવું જોઈએ. તે જરૂર શાશ્વત વસ્તુરૂપ (આત્મ સ્વરૂપ) થઈ રહેવાશે.

૧૬ તમે તમારી વસ્તુ બીજાને દાનમાં આપી છો છા, તે છતાં બ્યારે તેના તરફથી તમારો આભાર માનવામાં ન આવે તે વખતે જે તમારે દીલ દુભાય તે તમે અવશ્ય સમજાવો કે તમે આપેલું દાન ખરા પ્રેમનું ન હતું, પણ ખોટી મગરૂરીનું પરિણામ હતું.

૧૭ ધ્યાન વગર કરેલી માત્ર અરજ રૂપ સ્તુતિ, પ્રાર્થના અથવા માંગેલી માફી, તે જીવ વગરનાં ખાલી જોખાં સમાન છે. આવી પ્રાર્થના કે ' મારા પાપ કે દુઃખથી મક્કન કરી ઉચે લઈ જા' સહની નથી.

૧૮ ભગીરથ પ્રયત્ન સિવાય આત્મિક મુખ આપોઆપ આવી તમને બેટી પડે એવો ખ્યાલ સ્વપ્નામાં પણ લાગશે નહિ. આ માટે તો આગમને કે પ્રમાણને દૂર કાઢો. આત્મિક વિશુદ્ધિને અટકાવનાર વિચારો અને આચારોને જલાંબલી આપો; અને આત્મ સત્તાનત વિશુદ્ધિને સક્ષમાં રાખી તેવા વિશુદ્ધ થવા વિભાવોનું વિચાર્જન કરો.

૧૯ જે મદાન પુરૂષો હોયે માને ચડ્યા છે અને ત્યાંટકી રહ્યા છે તે મનુષ્યો કાંઈ એક દુલ્લભે કે એક દુલ્લે ચડ્યા નથી, પરંતુ ત્યારે દુનિયામાં મનુષ્યો ધોર નિદ્રામાં ઘેરાતા હતા ત્યારે પણ તેઓ હિંમત માર્ગ તરફ ચડવાનો પંથ કાપવાજ રહ્યા હતા.

૨૦ આત્મજ્ઞાનના ઉપાસકોએ એકાંત અને હિંમત આત્મ તપમયું સેવન કરવુંજ જોઈએ, પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા અને મનુષ્ય માત્રના કુખની હાજ, એ એ લક્ષણો આ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનાં જીવન છે.

૨૧ હિંમત ભાવનારૂપી પાંખોવડે આનંદ વનમાં ઉડો, નિડર બગો, મદાન સંકિરણોની પ્રાપ્તિ સંભવિત છે એમ દૃઢ માનો, તદ્દન શાંત અને ડાક વગરની જીવની સંભવિત છે એમ શ્રદ્ધા રાખો, હંથામાં હોયુ સત્ય મળી શકે છે એ વિશ્વાસ રાખો, આવુ શ્રદ્ધા રાખી પ્રયત્ન કરનાર માનવ સ્વર્ગીય ઉચ્ચત્તરફ અપારાધી આચરણ રહે છે. પણ જેઓનામાં આણું શ્રદ્ધાન નથી તેઓ વહેમના જાદુમાં ભટક્યાજ રહે છે, અને દુઃખ પામ્યાજ કરે છે.

૨૨ તમે જે જે વસ્તુઓના સંગ્રહમાં આવે તે પ્રત્યેકનાં બાલ્ય સ્વરૂપ-ઉપાધિમાં જે કંઈ અગ્રિય દેખાય ને ઉપર અલક્ષ કરી, તેમના આંતર સમાગત શુદ્ધ આત્મા ઉપરજ લક્ષ આપો, આત્મા સ્વરૂપે શુદ્ધ છે, જ્યાં જે જે ઉપાધિદાગ મલીન દેખાય છે તે તે મૂર્ત ઉપાધિ

દોષથી ફરીતે ભાગ છે એમ માનો. આમ કરવાથી દેવદાંડી દૂર થશે, અને શુભ દાંડી પ્રગટ થશે.

૨૩ મદદ આપવાની ઇચ્છાથી તમે જેને સારામાં સારા વિચાર સંભળાવો છો અને ઉત્તમ ક્રિયા માર્ગમાં પ્રેરો છો છતાં તે ત્યારે તેને ફક્ત નથી ત્યારે તે મદદ કરવાની તેમની યોગ્યતા નથી એમ નિશ્ચય કરો. અને તેમની લાયકતાનુસાર ઉપદેશ આપો અથવા માર્ગ બતાવો. યોગ્યતાથી વિશેષ ન આપો અને વિશેષ સંભળાવો પણ નહિ. તેમ કરવામાં નહિ આવે તો ઉલ્લટું લાભને બદલે તેમને નુકસાન થશે. યોગ્યતા તપાસવાની ઉપદેશકોને પૂર્ણ જરૂર છે.

૨૪ આપણા વિચારોજ આપણને વિચાર જેવા બનાવે છે. પાપના વિચારો આપણને પાપી બનાવે છે. ધર્મના વિચારો આપણને ધર્મી બનાવે છે. પ્રથમ વિચારોને શુદ્ધ કરો.

૨૫ હજારો કાર્ય પડતાં મોકા પણ આખા દિવસમાં એક પણ ખરાબ વિચાર ન આવે તેવી સ્થિતિ તમે મેળવો.

૨૬ સવારમાં ચાર વાગે ઉઠો. કાઠપાણી શુભેના શબ્દ ન સંભળાવ ત્યાં પદાસન કરીને બેસો. શરીરને બીજકુલ દલાવો નહિ. મનને એકાગ્રતા કરવા આંખોને બે પાપટોની વચ્ચે, યા નાસીકાની ડાંડી ઉપર સ્થાપન કરો. ખડખડાટ માથ કે મચ્છરાદિ જલુ શરીર ઉપર આવી બેસે તો પણ શરીરને દલાવો નહિ. આસોઆસની ક્રિયા ઘણીજ શાંતિથી દળવે દળવે કરો. વધારે વખતના અભ્યાસે મન ઘણીજ શાંતિમાં આવશે.

૨૭ કાંઈ કાર્યને માટે ચોતે અશક્ત છે એમ કહી પણ નહિ માનવું. બીજના વિચારોના સુધામ નહિ મળું. દરેક કાર્યનો મુખ્ય

હિંદુશ લક્ષમાં રાખવો. દાર થયા હતાં પણ નિરાશ ન થવું. પ્રગળ ઉત્સાહ રાખવો. આત્મવિશ્વાસ કઠી ખોવો નહિ. આગલ અને પ્રમાદને તો દેશવટોળ આપવો. કાર્પસિદ્ધિ માટે સતત અભ્યાસની જરૂર છે. નાના નાના છોડવાઓ, વૃક્ષો, જનાવરો, અને મનુષ્યો, દરેક સતત અભ્યાસથી કેવી રીતે આગલ વધ્યા છે અને વધે છે તેનો વિચાર કરો. દરેક જુવા આગળ વધવાની શક્તિ ધરાવે છે.

૨૮ જ્ઞાન નહિ હો, ને આર્તધ્યાન છે. તારા સિવાય તો" લજુ કે ભુઃ કરનાર કોઈ નથી. તું ખીજતુ લજુ કે ભુઃ નજ કરી શકે, શરણુ કે લજા, શુરાનો આભાર તેના કર્તવ્યો પરજ છે.

૨૯ જે હિંજા કરે છે તેનું કર્તવ્ય કયું દશે તો વગર હિંજાએ પણ તે મગારી. તેનું કર્મ નથી તો મમે નેહલી ધ્રુવિય ક્યાંથી પણ તે નરિજ મમે.

૩૦ મન, વચન મરીરને નિત્ય શુભમાં પ્રવર્તોવ. જગત્તા જુવો કર્માર્થિન છે. આશ્ચર્ય ન પામ, આત્મચિત્ત સિવાય ખીજન વિચારો ન કર. દુનિયાના કસંચ્યોથી છેવટે નિરાશાજ છે. આત્મ ઉપયોગમાં લીન થા.

૩૧ વિકલ્પો એ ચિત્તની સાંત અવચ્ચારૂપ સરોવરમાં પથ્થર ફેંકવા ગુરુ અશાન્તિ કરનાર છે.

૩૨ અમુક દહ આત્મા સિવાય પોતાનુંજ લજુ કરવા તરફ ડાળજી રાખવી જોઈએ. આયકાત સિવાય ખીજતુ લજુ કરવા જત્તાં પોતે પતિત થવાય છે. પોતે પાણીમાં તરતા ગ્રીખ્યો નથી તે ખીજતને પાણીમાં છુડતાં કેવી રીતે ખચાવી શકશે ?

૩૩ મનુષ્યો અને વસ્તુઓ પોતાનો જોવો સ્વભાવ હોય તેવો પ્રગટ કરી ખચાવે છે. તેમાં આશ્ચર્ય, દેવ, કે હર્ષ, શા માટે કરવો

જોઈએ ? લીમડાને જઈને પૂછા કે તું કડવા શા માટે ? અને આંખોને જઈને પૂછા કે તું મીઠા શા માટે ? આનો ઉત્તર તેનો સ્વભાવજ તેવો છે.

૩૪ આત્મ વિશુદ્ધિમાં આગળ વધવાનો દુકા-માર્ગ આ છે કે, આહારનો જલ્પ, આસનનો જલ્પ, નિદ્રાનો જલ્પ, શરીરનો જલ્પ, વચનનો જલ્પ, મનનો જલ્પ, તીવ્ર વૈરાગ્ય, અપ્રમત્તતા, એકાંતવાસ, સર્વજ્ઞ ધ્યાન, આત્મવૃત્તિ.

૩૫ અદ્યપઆહાર, અદ્યપનિદ્રા, અદ્યપવિહાર, નિયમિત લાપા, નિયમિત કામ, અનુકૂળસ્થાન, મનને વશ કરવાનાં આ ઉત્તમ સાધનો છે.

૩૬ નિર્વિકલ્પ, મૌન, અને કાયોત્સર્ગ કરવાથી ક્રોધો આવતા બંધ થાય છે.

૩૭ દુઃખમકાળ, તત્ત્વજ્ઞાની યુરનો વિરહ, પૂર્વકર્મનું જોર, મત્સ્યસંગનો અભાવ, પુદ્ગલજ્ઞાનદિઓની સોળત, જવાબિનદિઓનો સહવાસ, આ અધઃપતન ધવામાં પ્રબળ કારણ છે.

૩૮ આત્મશુદ્ધોની અભેદતા, યા જડ ચૈતન્યની બિન્નતા તે જ્ઞાન છે. નિર્વિકલ્પ મન તે ધ્યાન છે. માનસિક મક્ષીનતાનો ત્યાગ તે સ્થાન છે અને હૃદયોનો નિગ્રહ તે શૌચ યાને પવિત્રતા છે.

૩૯ પૂર્વનાં ક્રોધો મને આ કર્તવ્ય કરવા પ્રેરે છે, આ વિચારને પ્રબળ પ્રયત્નથી નીચો ખેસારી છો. પ્રત્યક્ષથી પૂર્વનું કર્મ બળવાન નહિ થાય. આ જન્મનો પ્રબળ પ્રયત્ન પૂર્વ કર્મને હઠાવશે, પણ અત્યારનો પ્રયત્ન મંદ હશે અને પૂર્વનો પ્રયત્ન બળવાન હશે તો અત્યારના પ્રયત્નને હારવું પડશે. છેવટે અનુકૂળીનો વિજય થશે, માંદ પ્રયત્ન કરે.

૪૦ જેમ જેમ ધ્યાન વિશુદ્ધિ, તેમ તેમ કર્મનો ક્ષય થશે, ત્યાં મર્ગાન્તર શુદ્ધિ ત્યાં સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ થાય છે,

૪૧ વિવેક ઇચ્છાથી જેનું મન ઇન્દ્રિયો મતાપિત છે તેને શીતળ આત્મમુખની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થાય ?

૪૨ નિરાશા વખતે મહાત્મા પુરુષોનાં ચરિત્રો સભારાં તેમનો સતત અને સાચા કાળનો પ્રયત્ન તપાસે. તેઓએ નીરાશ થઈને પ્રયત્ન મૂકી દીધો હોત તો મહાત્માના નામને લાયક થાત કે ? જગત્ને અનુકરણીય થાત કે ? માટે નીરાશ ન થાએ, આગળ ચાલો.

૪૩ આગળ વધનારનેજ વિધિ આવે છે, અને તેની ચોખ્ખતાની પરિક્ષા પણ ત્યાંજ થાય છે, ધનવાનને મુદાવાનો ભય છે. ચંદ્રલાનેજ પડવાનો ભય છે, પણ તેથી ગલરાશો નહિ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કલાદિ અનુકૂળ આવડખતો લાઇ ઉત્સાહથી પ્રયત્ન પ્રયત્ને આગળ વધો, શાકોમ કરીને ચાલો, અવશ્ય વિગતજ થશે.

૪૪ જો તમારે આગળજ વધવું છે તો તમારો સર્વ રથને પથરાયેલો સ્નેહ, પ્રેમ, આશક્તિ કે લાગણીને ખેંચી લ્યો અને સર્વ તરફ વિરાગલાય કરો. ને સર્વ લાગણીઓને એકે અદ્ભુતભાવ તરફજ તાળો, ને કર્તવ્યનેજ મુખ્ય કરો, આપીતાં કર્તવ્યને ગોણુ કરો, જરૂર આગળ વધશો.

૪૫ જો તુ વીર પરમાત્માની આજ્ઞાપાલક નિર્મલજ હોય તો તારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, આવથી અગ્રમત્તણું અને અપ્રતિજ્ઞપણું રાખવું જોઈએ.

૪૬ વિવેકનો વિશ્વાસ જરા ખૂબ કરવા લાયક નથી. મને અંતરૂદ્ધિ થઇ છે એમ ધારી તે વિવેકનો જરાખુ વિશ્વાસ ન કરજો.

મનઃપર્યય જ્ઞાન પર્યતની હૃદયાળા જીવો પણ આ વિશ્વાસથી દગાયા છે અને નર્કાદિ ગતિઓમાં ગયા છે.

૪૭ પુરુષોત્તમો અનુભવ અનાદિ કાળનો હોવાથી મનુષ્યો સ્વાભાવિક રીતે તે તરફ આકર્ષાય છે, અને સદૃશ વારમાં પોતાનું ભાન ભૂલી જાય છે. ચૈદ પૂર્વધરો પણ આત્મસ્થિતિ ભૂલાયાથી નરક અને નિર્ગોદમાં ગયા છે.

૪૮ વસ્તુનો કેવળ વિનાશ કદી પણ થતો નથી, પણ તેનું રૂપાંતર થયા કરે છે. આ પ્રમાણે આત્મા માટે પણ બન્યા કરે છે.

૪૯ આ જગતસમુદ્ર સ્થુળ સુક્ષ્મ પુરુષોત્તમી ભરપૂર છે, પાણીમાં પરપોટો ઉત્પન્ન થઈ તેમાં વિશ્વય પામે છે. તેમ કર્મના સમયે નાના પ્રકારની આકૃતિઓ બને છે અને તેનો વિશ્વય પણ પાછો તેમાંજ થાય છે. આ આકૃતિઓના રૂપાંતરથી આત્મા મરણ પામતો નથી.

૫૦ કર્મો અવસ્ય ફળ આપવાનાંજ, એમ જાણી તત્ત્વદૃષ્ટિએ કર્મબંધના હેતુઓથી દૂરજ રહેવું. વીર પુરુષોના માર્ગમાં દુઃખે પ્રવેશ કરી શકાય તેમ છે.

૫૧ જીર્ણ ઇંધણાંને અગ્નિ ધણીજ ત્વરાથી ભસ્મીભૂત કરે છે તેમ તું જો સ્નેહરસિત થઈશ તો આત્મસમાધિવડે કર્મોને જલદી બાળી શકીશ.

૫૨ આ અજ્ઞાન અને પ્રવંચી દુનિયાની દેખાદેખીએ તુ ન ચાલીશ, પણ પૂર્વાપર વિચાર કરી, સમજીને લાભાલાભનો નિશ્ચય કરી પછી આગળ પગ ધરજો.

૫૩ સર્વ કાળમાં સર્વ સ્થળે સર્વ પ્રકારે પ્રમાદી જીવોને ભય રહેલો છે. અપ્રમાદિ જીવોને કાષ્ટ પણ રીતે ભય નથી. તે સર્વદા નિર્ભય છે.

૫૪ વિચારની નીકળુ પરિણામથી નેમજ આત્મજાવ પ્રત્યેની
અર્થાગતાથી મમયે સમયે સમય પરિણામ રૂઢિ પામે છે.

૫૫ લોકોની સોગવથી, માનની ઇચ્છાથી, સ્ત્રીના પ્રવ્રગથી અને
અગમગનીથી આત્મશક્તિ અવરોધ છે, દબાય છે, અધઃપતન થાય છે.

૫૬ વસ્તુ ધર્મનું કે તત્ત્વગ્રાહનું થવળું કે ગ્રાહ્યપાત્રું કરવાથી
તરતજ અંતરાત્મપ્રાપ્તું થતું નથી, તેમજ તે પ્રમાણે આચરણ કે શુભે
નરતજ પ્રાપ્ત થતા નથી. તેની દડના માટે યુગઃ યુગઃ અભ્યાસની
જરૂર છે.

૫૭ સારા વિચારો કરો. સારા કાર્યમાં પ્રયત્ન રાખો તો
ખોટા કૃત્ય કરવાનો વખત નહિ મળે. કુટુંબી દુષ્ટી છે ખીજો વખત
કાઠી નાખવાથી તે સફળ નહિ થાય. ઉલ્લોચની જરૂર છે. એકબાખરી
માટે જમીન ખેડવાદિકથી લઈ તૈવાર થવા પર્યંતમાં કેટલી મહેનત
પડે છે ! વિચાર કરો ત્યારે આત્મચિમ્બુદ્ધિ માટે કેટલી મહેનતની
જરૂર છે.

૫૮ આગત મંદિર, થોડા પાત્ર નિરતરના અભ્યાસથી અંકુશથી
લઈ આ મનુષ્યત્વ ઝાડપણાને પામેલા રૂક્ષને તમે છુઓ. તે કેટલું
બધુ આગળ વધ્યું છે ! થોડો વખત ઉલ્લમ કરી આમજો વધવામાં
તેજે આગમ કરી હોત તો તે આ સ્થિતિએ પહોંચી શકત !

૫૯ પડી રહેલા થોડા ઉપર કાટ ચઢી ગય છે, તેમ આગસુ
મનુષ્યોનાં મન, વચન, અને શરીર આત્મશક્તિ માટે નળગાં થઈ
ગય છે. થોડાની માફક તેને તો નિરંતર સદુપયોગમાં રેવાંજ ન્તેઈએ.

૬૦ એવર ન ખેડવાથી તેમાં જળા, કાંખરાં, છગી નીકળે છે.
તેતો સાફસુક કાર્યાથીજ—ખેડવાથીજ સાફ રહે છે, તેમ મનુષ્યનું:

હૃદય પણ સદલાવનારૂપ સ્ત્રીરાથી-દળથી ચંચુરારીને-ખેડીને સાદુ રાખયુજ નોંધએ. નહિતર કર્મરૂપ જાળાં, ઝાંખરા ઉગી નીકળી તે નિરૂપયોગી અથવા દુઃખદાયી થઈ પડે છે.

૬૧ વહેતું પાણી નિર્મળ રહે છે. તેમાં ઝરણ આવે છે પણ અઘિજ પાણી બગડી જાય છે. ઝરણ બધ થાય છે તેમ સાધુ, જ્ઞાન અને ધનને વહેતાંજ રાખવા નોંધએ. એકજ સ્થાને અને વપરાશ વિના રાખવાથી તેમાં વૃદ્ધિ ન થતાં ઉલ્લેટો બગાડ થાય છે.

૬૨ આ અગ્નિધર માનવાદિ પ્યાગોમાંથી મનુષ્યોએ સ્થીર થવાનો પ્રયત્ન અવશ્ય કરવોજ નોંધએ. આગસ દુઃખની માતા છે.

૬૩ આત્માનો શરીર તથા મન ઉપર અંકુશ ન રહેવો એજ પરમ દુઃખનું કારણ છે. જેના ઉપર જન્મ મરણ અસર નથી કરી શક્તાં ત્યાંજ ખરેખર મુખ રહેલું છે. જેટલો મોહ તેટલુજ દુઃખ. જેટલો હર્ષ તેટલોજ શોક.

૬૪ આ મહાન દુઃખનું કારણ કરી જતનું અજ્ઞાન હોવું જોઈએ ? ગમે ત્યાં ભગઈ એસો. કર્મોનું ફળ અવશ્ય મળશેજ. કામ્ય કર્મો કરતાં અટકતુંજ નોંધએ.

૬૫ એક વસ્તુનો લાગ કરી, તેના અલાવમાં તેને બદલે તેના જેટલા પ્રેમથી બીજી વસ્તુનું સેવન થતું હોય, તો તે ત્યાગ નથી, પણ રૂપાંતર છે. લાગ એવો હોવો નોંધએ કે રૂપાંતરની આગ્રહપૂર્વક મદદ સિવાય મલાવી લેવું નોંધએ. દરેક વસ્તુનો ઉપયોગ સાધન રૂપે કરવો જોઈએ.

૬૬ વસ્તુનું ખર્ચ સ્વરૂપ જાણ્યા કે સમજ્યા છતાં કદાચદ કે આગ્રહ કરવો નથી કહેવાય છે. કોંધાદિ ઘટાડવામાંજ લાલ છે. જે તેમ આવરણ ઓધુંજ થવાનું.

૬૭ કાંઈપણ વસ્તુનો મર્યાદા નાશ થતો નથી, પણ પર્વાય બદલાય છે. પુદ્ગલોની આકૃતિ બદલાય છે, પણ તેના પરમાણુ તો જગતમાં કાયમજ રહે છે. આ રૂપાંતર થતું તેજ દૃષ્ટ વસ્તુનો પુનર્જન્મ છે.

૬૮ સુખ દુઃખ એ પૂર્વ ક્રિયાને અનુસારે થાય છે, એ વાત સ્વાનુભવ સિદ્ધ છે. તો જર્ણમાં આત્મા તે કંઈ ક્રિયાથી ? તે ક્રિયાનો કાળ જર્ણમાં આત્મા પહેલાંના માનવોજ પડ્યો, એટલે જર્ણમાં આત્મા પહેલાંનો જ જન્મ, તેજ આત્માનો પુનર્જન્મ.

૬૯ આ જન્મો, આ મરી ગયો, આ આત્મા તે ક્યાંથી ? અંત ગયો તે ક્યાં મયો ? આ ગતિ આગતિ પુનર્જન્મતેજ સમજે છે.

૭૦ કાર્ય કારણનો વિચાર કરતાં કારણ પહેલું સંભવે છે. તો આ માનવદેહરૂપ કાર્ય તેનું કારણ આ દેહ ઉત્પત્તિ પહેલાંજ માનવું પડ્યો. એજ પુનર્જન્મ.

૭૧ સર્વે, સુખીયાં શા માટે નથી ? સર્વે દુખીયાં કેમ થતાં નથી ? રક શા માટે થાય છે ? આનું કાંઈપણ કારણ સમજાવશો ? આજ પુનર્જન્મ.

૭૨ પર્વાયો અનિલ છે, તેમાં જરાપણ વિચાર કરવા જેવું નથી. મયોગો વિમોગશીળ છે. સપદા અંતે વિપદારૂપ થાય છે. સ્વાયં એ મનુષ્યોમાં સુખ્ય દુર્ગુણ છે. પરમાર્થસિદ્ધ કરવો તે ઉત્તમ સદ્ગુણ છે.

૭૩ જો અમર ધર્મવાળા આત્મા ! મરણ ધર્મવાળા શરીરમાં શા માટે આશક્તિ કરે છે ? આ દેહનો તો અવસ્થા ત્યાગ કરવોજ પડ્યો, જરૂર બીજો જન્મ પડ્યો. આ ધરની આટલી બધી ચિંતા શા માટે કરે છે ? આ ધરના નાશથી તારો તો નાશ થયેલોજ નથી.

૭૪ એ અનંત બળવાન આત્મા ! નિર્ગળ વિચારોથી તારા બળનો નાશ નહિ કર. તું જેવી ઈચ્છા કરીશ તેવો થઈ શકીશ. અનંત બળવાન વીર પરમાત્માનું શ્રવન યાદ કર અને તેનું પ્રબળ પ્રયત્ન અનુકરણ કર.

૭૫ એકલા બાહ્ય લાગથી શાંતિ મળવાની નથી. વિષયો સાથેનો શારીરિક સંબંધ છોડવા પહેલાં માનસીક સંબંધ અવશ્ય છોડવો જ જોઈએ, ત્યારે ખરી શાંતિ અનુભવાય છે. કાર્ત્ત્વ્ય અપેક્ષાએબાહ્ય લાગ પણ ઉપગારી છે.

૭૬ જનહિતાયે કામ કરવાં પડે તેમાં નિષ્કળતા મળે કે સફળતા મળે તથાપિ હર્ષ શોધી લેવાનું ન જોઈએ. જે મનુષ્યને માન અપમાન સરખું છે તે લાગ માર્ગના અને પરાપકારના માર્ગના શીખરપર પહોંચી શકે છે.

૭૭ આત્મ ઉન્નતિના ઈચ્છકોએ, બાહ્ય સૃષ્ટિની પછાડી પડતું -દોરાનું વ્યથ છે. આખા વિશ્વનું મથન કરવાથી પણ આ બાહ્ય સૃષ્ટિમાંથી અત્માનો સાક્ષાત્કાર કદી થવાનો જ નથી. તેને માટે તો પોતાના આત્માની જ પછાડી પડતું, અને તેને જ શુદ્ધ કરવો પડશે,

૭૮ વડના બીજમાં વડવૃક્ષને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ રહેલી છે. બીજમાં વડ દેખાતો નથી. તથાપિ જમીન, હવા, પાણી વિગેરે સામગ્રી મળતાં તે શક્તિ બાહ્યર આવે છે. તેમ જ્ઞાનાંશ સત્તામાં રહેલા પૂર્ણ જ્ઞાનને પ્રગટ કરી શકે છે. જ્ઞાનના એક વિભાગ પરથી બીજા વિભાગ સુધી જઈએ તો તેના છેલ્લા ભાગ માટે ના જલ્દી

૭૬ પાણીના કીડા તળીએ પડેલું રૂબ, પાણીની મલીનતાથી દેખાતું નથી. તે મેલ દૂર થાય તો અવસ્થ દેખાય છે, તેમ રૂબનુલ્ય નિર્મળ થા અમૃત્ય આત્મા મનની મલીનતા નીચે દેખાયેલો છે, માટે મનની મલીનતા દૂર કરે તો અવસ્થ તેની પ્રજ્ઞા દેખાશે.

૮૦ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને સ્થાનનો વિચાર કરી યોગ્ય અવસરે જે મનુષ્ય દર પ્રવળ કરે છે. તે અવસ્થ દક્ષિણ કાંચ સિદ્ધ કરી શકે છે. અવસર વિનાનું આકર્ષણ અને દરવું તે નિરચક છે. કદિ કળાયક થતું નથી.

૮૧ આ દ્રવ્ય વસ્તુઓનું ઉપાસન-મગ્ન કામનું પરમાણુ છે. તેમાં પરિણમન ધર્મ રહેલો હોવાથી અનેક પરમાણુઓ મળી અનેક પ્રકારના મુક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. તે સ્વર્ણને ઇલાસરીર દ્વારા પ્રદલ્લ કરી નાના પ્રકારની આકૃતિઓમાં ગોળવે છે. કદેશીઓ જેમ પોતાની સાગૃથી ઉત્પન્ન કદેશી મગ્નમા પ્રુચાય છે તેમ ઇલા આ આકૃતિનીમાયામાં ફસાય છે. અને રાત દેખ કરી સમાર પરિવ્રમણ કરે છે.

૮૨ ઉપાસના—લક્ષિ કરવાવાલા મનુષ્યોનો પ્રેમ પોતાના ઉપાસ્ય પરમ પુરુષ પરમાત્મા ઉપર એટલો મધ્ય હોવો જોઈએ કે તેની પગદાટા કાઢી પણ ખીજત રચેલો હોવી નજ જોઈએ. મન, વચન અને શરીર તત્પરચાલુ કરી દેવાં જોઈએ. અહોનીશ તેનુંજ રહણ જોઈએ.

૮૩ ક્રિયા માર્ગમાં પ્રવેશ કરનાર મનુષ્યે પોતાનાં મન, વચન, શરીરને, તત, તપ, બ્રહ્મદિયમ નિયમોમાં અહોનીશ પ્રવર્તોવવાં જોઈએ અને કાંઈ પણ વખત અશુભ પ્રવૃત્તિ મન, વચન, શરીરથી ન થાય તેટલાં મનુષ્યન અનાવચાં જોઈએ.

૮૪ જ્ઞાનમાર્ગમાં પ્રવેશ કરનાર મનુષ્યે ક્રિયા માર્ગમાં દટતા થયા પછી અહોનીરા આત્મ ઉપયોગમાં તત્પર રહેવું જોઈએ. કોઈના સરખુ અવહારીક કાર્ય પણ આત્મ ઉપયોગની જગૃતિ વિના ન થવું જોઈએ, અથાત્ સર્વ કાળે અને સર્વ સ્થળે આત્મજગૃતિ રાખવીજ જોઈએ.

૮૫ હજીજીએને માયાં સિવાય ત્યાગધર્મ ન ગ્રહણી શકે. પર્વ કર્મને લઈ આદાગાદિ ઇન્દ્રિય વિષયો પ્રત્યે પ્રરત્તિ હોય તથાપિ ત્યાં પણ રાગદ્વેષની ચીકાણ રહિતજ પ્રવૃત્તિ હોય. તેમ ન હોય તો ત્યાગ ધર્મ પણ ન હોય.

૮૬ કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર પોતાના ઉપયોગને જ્યાં ન દેવાં. આમ થવાથી જૃત્તિઓનું ઉત્થાન ન થતાં પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થીર થવાશે, સ્થીર થવાથી ક્ષય પ્રાપ્તિ ઘણી સહેલાઈથી થાય છે.

૮૭ આત્માની શક્તિ આત્મામાં હોવા છતાં આત્મિક ગુણો માટે બાહ્યર ફાંફાં મારવામાં આવે છે. આ કેટલું અત્યંત પ્રયત્ન અજ્ઞાન ! પૂર્ણ સુખ આત્મામાં હોવા છતાં ને મટિ પુદ્ગલ -જડ વસ્તુઓનાં સુધગાં સુધવાનો પ્રયત્ન કરેલાં ને પ્રકાશને અધ-દારમાંથી શોધી કાઢવાના પ્રયત્નની માફક નિષ્ફળ છે.

૮૮ સ્વાનુભવ આત્મામાં ન કરતાં. કોઈ મદદા પુરૂષના કંઠેલ અનુભવને ઓલી જવામાં કે વાંચી જવામાં અનુભવ માની સેવો એ વિશેષ અધ. પતન થવાનું સહાય છે. સ્વાનુભવ માટે પ્રયત્ન નહિ કરતાં કેવળ સ્વાનુભવની વાતોઓમાં આત્મજ્ઞાન માનનારાઓ આત્મજ્ઞાની નથી પણ સખ્દજ્ઞાની છે.

૮૯ પોતેજ પોતાનો સંતુષ્ટ અને પોતેજ પોતાનો મિત્ર છે. મન સ્વાધિન અને આત્મ જગૃતિ કાયમ હોય તો દુનિયામાં એવું કોઈ નિમિત્ત કે વસ્તુ નથી કે આત્માને જોરભુલમથી કર્મ વળગાડે અથવા કર્મથી બંધિત કરે.

૬૦ જેમ જેમ આપણા પર દુઃખ આવી પડે છે તેમ તેમ આપણું
અપાપલું શુદ્ધિ પામે છે. આપણી બુલોથી થયેલો દુઃખનો અનુભવ
આપણને ભવિષ્યમાં નેત્રી થતી બુલો અટકાવવા વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

૬૧ દુઃખના અનુભવદ્વારા જેવડે આત્મસાક્ષાત્કાર પામી શકાય છે
એટલે દુઃખથી અસતુષ્ટ નો યતુજ નરિ, દુઃખ માત્ર કર્મનુસાર હોવાથી
જેટલું ભોગવાય તેટલું તે ઝોપું થાય છે. દુઃખની સાથે અથડાતાં
સદન સંક્રિતનું શીર્ષ શુદ્ધિ પામે છે. દુઃખ મનુષ્યોનો મહાન્ ગુરુ છે.
તે દ્વારા વિચાર ખુલે છે, સત્ય શોધાય છે અને દોષો દૂર કરાય છે.

૬૨ આત્માના જેવડના સ્થાયી સુખની પ્રાપ્તિનો સમ્ભવ ૬૯
કરેલા હોય તો તાત્કાલીક કૃત પ્રાપ્તિની ઈચ્છા ઘટાડવી જોઈએ. જે
કાંઈ પ્રાપ્તવ્ય છે તેને માટે તેના પ્રમાણમાં કાંઈ ને કાંઈ ભોગ આપવો
પડે છે. પ્રયત્ન સિવાય કૃતની આશા વ્યર્થ છે.

૬૩ યોગીકે જીવનનું દુર્ઘટમાં દુર્ઘટ પ્રયોજન એ છે કે તેણે
સર્વદા સમતા જાળવી રાખવી. ગમે તેવા પ્રસંગે પણ સાધકોએ તો
-શરૂઆત કરનાઓએ સમતા અને સંતોષ રાખવી યોગ્ય છે.
શુદ્ધ અતઃકરણ સદા નિર્ભય છે અને સર્વત્ર વિજયીજ નીવડે છે.

૬૪ સત્ય માર્ગથી બ્રહ્મ થયેલા જનસમૂહને, દેખી તે તરફ
દયાની લાગણી, અને તેને મુશ્કેલીવાળી દાઝ હૃદયમાં રાખવી જોઈએ.
તેને બદલે ક્રોધ, હતાયો, કે કલેશ ઈત્યાદિ કરવું તે તો તદ્દન
અયોગ્ય છે. એવી કુદ્દ લાવનાથી આપણે હાની છે એટલુંજ નરિ
પણ જોને માટે એ લાવના ઊંઠે છે તેમને પણ તેથી હાની પહોંચે છે.

૬૫ જ્યાં ક્રોધ છે ત્યાં વિવેક નથી, કેમકે ઈન્દ્રિયમાં નિષ્ફળતા
મળ્યા સિવાય ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી. ઈન્દ્રિય છે ત્યાં વિવેક નથી.
ઈન્દ્રિયનો ત્યાગ તેજ વિવેક છે.

૬૬ કામ ક્રોધની અધિક્તાવાળા મનુષ્યોએ જાની પુણ્યની સોજન અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકોનું વાંચન અવશ્ય રાખવું, તેથી તે દોષોની ઓછાશ થશે,

૬૭ જે પદાર્થની પ્રાપ્તિથી અવિખ્યમા નિગતર મુખી થવાય તેને માટે વિદ્વાનોએ પ્રયત્ન કરવો.

૬૮ મન વચન અને દારીર આ ત્રણે કર્મબંધ કરવામાં તેમજ કર્મ બંધનથી મુક્ત થવામાં સદાયજૂત છે. તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે તમારા હાથમાં છે.

૬૯ આત્મજ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થઈ શકે છે. માટે આત્મજ્ઞાન વિશેષ પ્રિયકારી છે.

૧૦૦ જે ભવમાં આનંદ માને તે ભવાભિનદી સમજવો.

૧૦૧ પુણ્યક્ષમાં આનંદ માને તે પુણ્યક્ષાનદિ, પુણ્યક્ષાનદિશ્ચંદ્રા સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનારા છે. આત્માનંદિ કર્મથી મુક્ત થાય છે.

૧૦૨ સર્વથા મુક્ત થવાની ઇચ્છા છે તો આ પ્રવૃત્તિ અને પ્રતિબંધ શા માટે હોવો જોઈએ ?

૧૦૩ પ્રવૃત્તિ અને પ્રતિબંધનું પરિણામ ક્રાંતિપણ વખતે મુખરૂપ આવવાનું નથી,

૧૦૪ તું જેને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે સર્વે તારા બંધનને માટે થશે. છતાં આ પ્રવૃત્તિ પૂર્વના સચિત ખપાવવાને માટેજ કરાતી હોય તો આત્મ જાગૃતિપૂર્વક નિરાશી લાવે કર.

૧૦૫ પુણ્યગ્રંથ વૈભવમાં મુખની ઇચ્છા કરવી તે ભવકર નિરાશાજ છે.

૧૮૬ કૃતિયાના ધર્મીક વૈભવમા આરાકન મનુષ્યોનો મસ
કરેલા ને આત્મચુલ્લુ લાતકે મદાન સજ્જો છે.

૧૮૭ મનમાં અધુરવ વિચારે પ્રવડ કરેલા તેના જેવા બીજા
કોઈ બંધકરે આધિ નથી.

૧૮૮ આત્મ અગ્નીઓને એકાંતના સમાન બીજા કોઈ પ્રયત્ન
વૈરી નથી. આત્મ અગ્નિઓને મનુષ્યના નસન નમાન બીજા કોઈ
સખગ વિદ્ય નથી.

વિચાર રત્નમાળા.

માળા આક્રમી નં. ૮

૧ તેને યોગ્ય લાગે તે તેને માટે સત્ય છે. તમને તે ન
જાણવાથી વિપરીત માગે છે. બાકી સર્વ કયો પોતાને
સુખી થવા પ્રયત્ન કરે છે.

૨ પાત એવું વર્તન થાય છે. મગજુલ પ્રકૃતિયાગ્રાની ઘાપ
બીજા ઉપર પડે છે અને તેના સ્વભાવને વધ બીજાને
થડુ પડે છે.

૩ દેશ ધર્મની સ્થિતિને અનુસરીને લ્લાં જેની જરૂરીયાત.
હોય ત્યાં તેવાની સાથે તેવું વર્તન રાખવું.

૪ આત્મધર્મ ઉપર દંડ રહેવાથી આ સત્યાદિ ગુણોનો ગવ
થાય છે.

૫ ઉત્તમ વિચારો આપી આમાનું અભિમાન તોડી નાંખવું
અને તેને પોતા તરફ ખેંચવો તે સાચી નમ્રતા છે. ઉપર ઉપરની

નમ્રતા નો દેખાવ માત્ર છે, જરૂનારૂપ છે. અજ્ઞાનતા છે ત્યાં મુધી ઉપરની નમ્રતા ઉપયોગી છે.

૬ ચિનય કરવો તે વિવક પૂર્વક કરવો. આપણા માટે જેને હલકા વિચાર અધાચલ છે તેનો ચિનય કરતાં ઉલટો આપણા વિશે 'હંભી છે' ઇત્યાદિ હલકા વિચાર આંધવાનું તેને દારણ મળે છે. બાકી જેની ગરજ છે તેનો નો ચિનય કરવાનું જોઈએ.

૭ દરિયાએ સામા જવું ન જોઈએ પણ નદીઓને પોતા તરફ આવવા દેવી જોઈએ. નદિનગ નદીઓ ઉલટી દડે. ઉપદેશક ગુરૂને આ ન્યાય લાગુ પડે છે.

૮ જ્ઞાની અજ્ઞાનીનું વર્તન ઉપરથી સરખું છતાં પરિણામમાં ભિન્નતા હોય છે. અજ્ઞાનીનું વર્તન વૃત્તિવાણું હોય છે, જ્ઞાનીનું વૃત્તિ-વિકલ્પ વિનાનું હોય છે.

૯ જ્ઞાનીનું વર્તન જેવાની જોડે તેવા થવાનું હોય છે. જ્ઞાન બોધ લેવા આવે તો ગુરૂ તરીકે કામ લે છે. સામાને બોધ લેવાની ઇચ્છા ન હોય પણ બોધ લેવાની ઇચ્છા હોય તો શિષ્ય જેવું વર્તન કરે છે. મૂઢની જોડે મૂઢ જેવું વર્તન કરે છે. તેનું વર્તન કોઈ ઝોળખી શકે તેવું એક દેશી હોતું નથી.

૧૦ અંધકાર અને પ્રકાશ તો થવા કરવાનાજ. કર્મને લઈ વૃત્તિમાં ફેરફાર તો થવાનોજ, પણ જ્ઞાની વિચારદ્વારા તેને વિખેરી શકે છે.

૧૧ વસ્તુ સ્વભાવને સમજીતો હોવાથી જ્ઞાની ખેદ પામતો નથી. કુદરતનાં નિયમને નહિ બાજુનાર કુઝી થાય છે,

૧૨ અજ્ઞાનો નાશ થતો નથી, પણ નામિત પ્રસંગે તેમાં ફેરફાર થાય છે.

૧૦ ડાળા પાંખડાએને પાણી ન સીંચતાં મળતેજ પાણી નીચે,
તેથી ડાળાં પાંખડા પળુ પટ્ટવીત રહેશે. સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ માટે સુર
ક્રિયાઓ કરે.

૧૪ ખીચ્છના અધિકાર કે કર્તવ્ય પ્રમાણે વતેન કરવાનો મોદ
ન કરે. જે અધિકારમાં તમારી પાંખડાએ તમને પોતા છે તે પાણ
તમે લગવે. અધિકાર વધતાં સિલકે પળુ મળી રહેશે.

૧૫ તમારે શું કરવાનું છે તે રાગેરાગનો દિવસ તમને કહ્યો
જશે. ચિંતા ન કરે.

૧૬ ખીચ્છની ફરજને મારે તમે ચાલવાનું સર રાખશો તો તમારી
પોતાની ફરજને પળુ પૂરેપૂરી આઠા કરી સકશો નહિ.

૧૭ વર્તમાનમાં જે ફરજ તમારે મારે આવી છે તે તરફ
પરતું ધ્યાન આપો. બૂલભવિષ્યને તે વળતે ચાલ ન કરે. મુધરો અને
પછી મુધરો.

૧૮ સગા કે પડવીના અધિકારવાળા વધારે ખતા ખાય છે.
સગા કે પડવીના અભિમાનને સર્વ તે ખીચ પામેથી પોષ લઈ
સકતા નથી.

૧૯ મામાને હલકા માનવા અને પોતાનો મોટો માનવા ને ફપ
મેટો આવરણનો પછો સગા કે પડવીધર્મેની આંકે હોય છે.

૨૦ નાનાઓ પોતાની નળગાર્ધ કે અચ્છાનતા કબુલ કરી બને
નેટલુ ખીચ્છ સામળે છે, શિક્ષામહત્વ કરે છે તેથી તેને આગળ
વધવાનો રસ્તો ખુલ્લો હોય છે. વિદાય આગળ વધવાનો તેને સંભર છે.

૨૧ ભક્તિ મારે ચાલનાર પોતાને એકને તારી સકે છે. જ્ઞાન
મારે ચાલનાર અનેકને તારી સકે છે.

૨૨ કુદરતના નિયમો બાબુનારાઓને સ્વાર્થ માટે કંઈક થતો નથી. કાયદાને બાબુતો દોષાથી જ્યાં જોતું જોઈએ તેવું વતન તે કરી લે છે. વિચારદ્વારા તે વૃત્તિઓને પ્રભુમાં લઈ શકે છે.

૨૩ વૃત્તિઓમાં રહેલી સ્થુલ મલીનતા ઉત્તમ વ્યવહારવાળાં તપ, જપ, પૂજન, વંદન, દાન, દયાદિ ક્રિયાઓથી દૂર કરી શકાય છે.

૨૪ મનમાં રહેલી સુક્ષ્મ મલીનતા વિવેક દષ્ટિવાળા વિચારથી વિશુદ્ધ કરી શકાય છે.

૨૫ સ્થુલ મલીનતાવાળાને વ્યવહારક્રિયા ઉપયોગી છે. તે દ્વારા મલીનતા ઓછી થાય છે. વસ્તીમાં રહેને ઉત્તમ કાર્ય કરવા દ્વારાએ તે મલીનતા ઓછી કરી શકશે.

૨૬ સુક્ષ્મ મલીનતાવાળા નિર્ગન પ્રદેશમાં રહી વિવેકદ્વારા મલીનતા ઓછી કરી શકે છે. જામ કે વન અધિકાર બંદે કાયદો કરનાર્થ છે.

૨૭ સર્વમાં શુદ્ધ આત્મા છે એ આક્રમ નિશ્ચય હોય તો અન્ય જે કંઈ કરે છે તેથી ખેદ કે હર્ષ અથવા ક્રોધ થવી ન જોઈએ. કેમકે તે દ્વારા જે થાય છે તે યોગ્ય થાય છે. પૂર્વના નિયમ અનુસારે થાય છે.

૨૮ આ વિશ્વમાં જનતા જનાંયો તથા સર્વંધમાં આવતાં પાત્રો આપણા મોતાના સુધારા માટેજ છે એમ નિશ્ચય રાખી મોતાને મુદ્દા રેવા માટે તેમાંથી ગુણો લેવા.

૨૯ અન્ય ઉપર જેટલો આધાર નેટવીજ પરાધિનતા અને નેટહુજ દુઃખ છે.

૩૦ દરેક વસ્તુને નીદાણી તેમાંથી કાઢને કાઢી ગુણ ખેંચી લેવા. મતલબ કે સર્વત્ર ગુણ જોવાની દષ્ટિ રાખવી.

૧૩ ડાળાં પાખાંએને પાણી ન નીચતાં મળતેજ પાણી લીંચા,
૧૪ ડાળા પાખાં પળ પશ્વથીત રહેજે. સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ માટે સર્વ
કેવાઓ કરે.

૧૪ ખીગતના અધિકાર કે કાંતવ્ય પ્રમાણે વતેન કરવાનો મોઢ
ન કરે. જે અધિકારમાં તમારી ચોગ્યતાએ તમને યોગ્ય છે તે પાછ
તમે જાહેર. અધિકાર વધતાં શિક્ષક પળ મળી રહેશે.

૧૫ તમારે શુ કરવાનું છે તે રાજેરાજનો દિવસ તમને કહીતો
જાશે. ચિંતા ન કરે.

૧૬ ખીગતની ફરજને માગે તમે સાધવાનું શરૂ રાખશો તો તમારી
પોતાની ફરજને પળ પૂરેપૂરી અદા કરી શકશો નહિ.

૧૭ વર્તમાનમાં જે ફરજ તમારે માથે ચાલી છે તે તરફ
પૂરતું ધ્યાન આપે બૃત્તઅવિષ્કને તે વખતે યાદ ન કરે. મુધરો અને
પછી મુધારો.

૧૮ સત્તા કે પદની અધિકારવાળા વધારે ખતા ખાય છે.
સત્તા કે પદની અભિમાનને લઈ તે ખીબ પાસેથી મોઢ લઈ
શક્તિ નથી.

૧૯ સામાને દલકા માનવો અને પોતાનો મોટો માનવા તે રૂપ
મોટો આવરણનો પડો સત્તા કે પદવીધરાની આડે હોય છે.

૨૦ નાનાઓ પોતાની નળગાર્હ કે અસાનતા કશુધ કરી બને
તેટલુ ખીગતુ આંજી છે, શિક્ષામદ્ધુ કરે છે નેંદી તેને આમજ
વધવાનો રસ્તો ખુલ્લા હોય છે. વિશેષ આમજ વધવાનો તેને સભવ છે.

૨૧ ક્રિયા માગે ચાલનાર પોતાને એકને તારી સકે છે. માન
માગે ચાલનાર અનેકને તારી સકે છે.

૪૭ ત્યાં વિશેષ ધ્યાન છે ત્યાં સ્વાર્થ ભુદ્ધિ અવશ્ય છે. વિશેષ-
પણ કારણ શ્રાવણાં જનું. જેટલી વિવેકબુદ્ધિ તેટલું તે દેખી શકશે.

૪૮ મુરેલીની ખાતર સ્થાન ન જુદો પળ સાથે રહીને મુર-
લીઓ સદન કરે. તેવા નયોગે પણ કારણસરજ મળે છે. તે તમારી
કંસાડીનું ધ્યાન છે. કેટલા આગળ વધ્યા તેનું માપ દાદનાર છે.

૪૯ કલેરા ધ્યાન ત્યાં આપણી બૂલ અવશ્ય થયેલી સમજવી.
હોતો ગુણને અવગણ મનાયો છે, કોતો અવગણને ગુણ ગણ્યો છે તે
આપણી બૂલ સોધી કાઢી ફર ક્યાંયીજ સાંતિ થશે.

૫૦ મનમાં ગાતિ અને શરીરમાં પ્રવૃત્તિ રાખો. મરજી નહિ
દોષ છતાં પ્રવૃત્તિ કરવી પડે ત્યાં પરમાત્માની મરજી અગર કર્મના
ઉત્થ સમજી કામ કરે પણ નારાજ થઈને કામ ન કરે.

૫૧ કુનિયામાં જાન ભર્યું છે. સદગુણો ભર્યા છે. જોઈએ તે
સહ થયો. આપનાર કોઈ નથી. લેનાર જોઈએ, હજી પ્રવળ કરે,
જોઈશે તે મળશેજ.

૫૨ જેનું અભિમાન જતે છે તેનો ક્ષય કરાવવા માટે તેવાં
કાર્ય તે મનુષ્યદ્વારા કરાવવામાં આવે છે. અર્થાત્ જેનું અભિમાન
ગમશે તે કાર્ય અનિચ્છાએ પણ કરવું પડશે. અભિમાન તૂટવું જોઈએ.

૫૩ મનુષ્યો વિરૂદ્ધ ધ્યાન છે તેનું કારણ આપણા આત્મ તોડ-
વાનો છે. આત્મ અભિમાન તોડવા માટે તેઓ સામા ધ્યાન છે. પણ
ઉડવાનોજ,

૫૫ વાસનાનો ભોગ સિવાય નાશ નથી હતાં ગુણ વાસનાઓ કરી, જેથી અશુભ વાસનાને ઉડવાનો અવકાશ થોડો મળશે.

૫૬ આ ખાલ જગત દુઃખરૂપ નથી પણ મનની અંદર ઉત્પન્ન થતું સકરૂપ વિકલ્પાત્મક જગત-વિચારો છે તેજ દુઃખરૂપ છે. તેનો નાશ કરો.

૫૭ આત્મજ્ઞાન બ્રહ્માતાં આવરણ આવે છે. આવરણથી વિકલ્પો-રૂપ વિક્લેપ થાય છે. વિક્લેપથી વાસનારૂપ કર્મમળનો નશ થાય છે. તેમાંથી વિવિધ પ્રકારનાં સુખ દુઃખરૂપ રસો જન્મે છે. શુદ્ધ ઉપયોગથી આવરણ તોડો.

૫૮ દેખવામાં વિપરીત હોય હતાં વિચારદ્વારા અવળું કરો-માનો. દુઃખને સુખરૂપે અનુભવો. અપેક્ષા, લાચી પરિણામ, તેમાંથી મળતું શિક્ષણ દૈન્યાદિના વિચારદ્વારા વિપરીતને સવળું કરી શકાય છે.

૫૯ આપણી બૂઝ સુધારવા માટેજ બીજનઓ મુશ્કેલીઓ લાવી મૂકે છે. તેઓ પરમ ઉપદારી છે. તેને તમે સામા થાઓ કે અનુકૂળ થાઓ પણ તે પાત્ર તમને તો સુધારનાર-આમળ વધારનાર છે.

૬૦ જ્ઞાન વધારવાનું સાધન વિચાર છે. પોતાના દોષોથી પોતાને ગોથાં તો ખાવાં પડશેજ, પણ જે જગતો છે તે દશારાથી સમજ જાહેર કરી બૂઝો કરતો ત્યાંથીજ અટકશે.

૬૧ નજીક ગયા સિવાય વસ્તુ બરાબર જણાતી નથી. આડી ધુમસ નડે છે, તેમ આત્માની નજીક ગયા સિવાય તેનું જ્ઞાન થતું નથી. વાસનાઓ ધુમસની માફક પ્રકાશ-આત્મપ્રકાશને રોકનાર છે.

૬૨ કાંઈના ઉપર આધાર ન રાખો. જેના ઉપર આધાર રાખો છે તે પણ કૃત્રિમતા વાપરી તમારાથી બુદ્ધ પડશે. આધાર ન રાખશો

તો સારા મીઠા પણ વજગતા આવશે. આધાર રાખ્યો તો
પણ બુદ્ધ પડશે.

૧૩ અપ્રીતિવાળાથી બુદ્ધ પડ્યો તો તેની ગરજ પ્રીતિવાળા
સારશે. મદદે આવશે. છેવટે પ્રભુનો પણ આધાર છોડી સ્વઆધાર
ઉપરજ રહેવું પડ્યો ત્યારેજ પરમ શાંતિ મળશે.

૧૪ બુદ્ધી બુદ્ધી ટૂંકાના માણ્યો સાથે મજવાથી પ્રકૃતિનું માર્ગ
જાન થાય છે. રસ્તે ચડવાના અનેક માર્ગ છે અને તે બુદ્ધ બુદ્ધ
પાત્રોદ્ધારા પાગ પડે છે. આપણામાં મલિન ટૂંકા ખુલ્લોપાંચરે પડી
દેાય તે પણ આ પાત્રોના પ્રસંગથી બાદાર આવે છે.

૧૫ વિવિધ પ્રકારની સ્થિતિઓ, અને આકૃતિઓની દેયાતિ
નાના પ્રકારની છવોની ઠંડાઓને લઈનેજ ટૂંકા રહેલી છે. ટૂંકા
રહે છે અને ટૂંકા રહેજે. આ આકૃતિઓનો વિચારદ્વારા મજા દ્રવ્યમાં
સમાવેશ કરવાથી-લય કરવાથી નિર્વિચાર હસા સિદ્ધ થાય છે.

૧૬ પ્રકૃતિને અનુકૂળ મન બનાવે તો કોઈપણ વ્યક્તિ તમારે
અપમાન નહિ કરી શકે. ધર્મના નુકા ઉદાવનાગઓએ આ નિયમ
જાન્યુંવા જોઈએ.

૧૭ જે ક્ષણે નિરાસા ઉત્પન્ન થાય છે, જે ક્ષણે પ્રકૃતિ વિરૂદ્ધ
તમારા મનની સ્થિતિ અને છે તે સમયે આજી વિશ્વ તમારી વિરૂદ્ધ
થઈને બેસશે. માટે મનની શાંતિ રાખતા રહો.

૧૮ પવિત્ર વિચારે રાખે તો કોઈની તાકત નથી કે તમારી
નિષેધ થાય.

૧૯ તમારી કે પારકાની કૃષ્ણઓનો જેઠાપયોગ ન કરે તો
તે કૃષ્ણઓને છૂતી મળે.

૭૦. હિંજીઓ ઘોડા જેવી છે, જે તેની પુછડી પકડે છે તે તેની માથે ધસડાય છે. ને ખાણમાં પડે છે, માટે પુછડી ન પકડતાં સ્વારી કરતાં શીખો.

૭૧. ખીજની ઈર્ષા કરતાં તે દોષ તમારામાં પેસી જાય છે. માટે ઈર્ષા ન કરતાં ગુણ શોધો, ગુણાનુરાગી બનો, નેથી તમારા તરફ ગુણ ધસડાઈ-ખેંચાઈ આવશે.

૭૨. પાપ અને પુન્યને મનની સ્થિતિ સાથે સમ્બંધ છે માટે મનને ઉત્તત-પવિત્ર કરવાનો પ્રયત્ન આદુ રાખો.

૭૩. દોષો કે નિંદા-તરફ લક્ષ્ય ન કરતાં દિવ્યતાનું જોવા. તેમ કરતાં અંતરમાંજ પ્રભુને જોઈ શકશો.

૭૪. એ કાળી વસ્તુઓ એકી ક્યાંથી એક ઢાળી વસ્તુ ઉત્પન્ન થતી નથી, તેમ ખીજઓ નિંદા કરે તેમ આપણે પણ કરીએ તો મુશળ જે અસલ-દોષ છે. તેમાં આપણે વધારો કરીએ છીએ. વસ્તુમ્થાતિ મુશરની નથી.

૭૫. આપણે આશ્રાનનો પ્રલાધાન કરીએ ત્યારેજ નિંદા-કીકા-કે દુષ્ટ વિચારો દાનીકારક આપણને થાય છે. જો તેના ઉપર લક્ષ્ય ન આપીએ અને આસ્તિક વૃત્તિથી તે તરફ જોઈએ તો ને ખીજકૃષ્ણ દાનીકર્તા થતા નથી.

૭૬. દુષ્ટ વિચાર તરફ અલક્ષ્ય રહીએ. તટસ્થ કે ઉપેક્ષાવાળા રહીએ તો તેવા વિચારો તેના પેદા કરનાર તરફજ પાછા વળે છે.

૭૭. અલક્ષ્ય રહેવું એટલે આપણે આપણી દિવ્યતાનું જ્ઞાન રાખીએ, મધ્યખિન્દૃશી ખસીએ નહિ, આસ્તિક વૃત્તિ રાખીએ, સલનો સાક્ષાત્કાર કરવાનું પ્રયત્ન કરીએ તે છે. તેની સ્થિતિવાળાને કાંઈ દાની થતી નથી.

- ૭૮ જેવા થનું હોય તેનું સામુ આશ્રયન રાખો.
 ૭૯ જેના માલીક તમે છો તેના બધનમાં પાલુ તમે છો.
 ૮૦ સુખ દુઃખનું કારણ બદલવું છે.
 ૮૧ વિચાર મનને મુક્તિવાનું કારણ છે.
 ૮૨ જગતનું મૂળ સંકર્ષ છે.
 ૮૩ નિઃસંકર્ષ જ્ઞાનનું મૂળ છે.
 ૮૪ દેહાભિમાન સંસારનું ખીજ છે.
 ૮૫ ગ્રામદેવ અધર્મનું ખીજ છે.
 ૮૬ સમજાવ સત્યજ્ઞાનનું ખીજ છે. -
 ૮૭ સંવિચાર જ્ઞાનનું ખીજ છે.
 ૮૮ મમત્વ જગતનું ખીજ છે.
 ૮૯ સર્વ ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરવો તે મોક્ષનું ખીજ છે.
 ૯૦ ક્રિયા મનને નિયંત્રિત કરનાર સાધન છે તે ધર્મ નથી.
 ૯૧ સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તન થાય છે.
 ૯૨ બાંધવું હોય તો બૂલો મુક્તિવા મારે થાય છે.
 ૯૩ આત્મ જુરા બન્ને જીવંતી રહિત થવું તે મનનો પિંગળ છે

૧૦૦ અદંકારનો નાશ કરવા પોતામાં, શર્યાતમાં દામભાવ રાખે. શ્રીગતથી પોતાને નાનો, મનોદં

૧૦૧ દેહાધ્યાસ કર કરવા સર્વ જીવામાં હૃદયરી ભાવની દરખના થાય ત્યાં રાખે.

૧૦૨ ખુશી થઈ મુશ્કેલીઓ અનુભવતા મનોબળ વૃદ્ધિ પામે છે.

૧૦૩ પ્રબળ વિચાર રૂપ પુરુષાર્થથી વાસનાઓ તોડી શકાય છે.

૧૦૪ દસકી-નીચ ભાવના ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેની વિગેધી ઉચ્ચ ભાવનાની દરખના તેની સામે કરવાથી પહેલી ભાવનાનો પરાભવ થાય છે. મનસુખે અસહવિચારને મધાને સહવિચાર કરવાથી અસહવિચાર બંધ પડે છે.

૧૦૫ ભોક્ષ એપણા, શાન્તિએપણા, પુત્રએપણા, ધનએપણા, સ્ત્રીએપણા કલ્યાણિ એપણાઓ ખરા વિરાગની પ્રતિબંધક છે.

૧૦૬ હૃદય રહિત ધર્મપ્રાપ્તપ્રાપ્તમાં નિર્વાદ કરવા એ વીરાગનું મુદ્દ સ્વરૂપ છે.

૧૦૭ શ્રુતિઓનું વિરમરણ થવું. શુદ્ધ ઉપમેગેતદ્વારે પેરિણમવું તેનું શુદ્ધ વૈરાગ્ય છે.

૧૦૮ શુદ્ધ સ્વરૂપાકારે શ્રુતિ કરી તે શ્રુતિનું પણું વિરમરણ કરવું. પાણીમાં જેમ મીઠું ગળી જાય છે તેમ મનનું આત્મામાં લીને થવું એજ પરમ અનુભવ છે.

૧૦૯ શુદ્ધ સ્વરૂપાકારે શ્રુતિ કરી તે શ્રુતિનું પણું વિરમરણ કરવું. પાણીમાં જેમ મીઠું ગળી જાય છે તેમ મનનું આત્મામાં લીને થવું એજ પરમ અનુભવ છે.

- ૭૮ જેના યત્ન હોય તેવું સાચું આવળન રાખો.
 ૭૯ જેના માલીક તમે છો તેના ગર્ધનમાં પલ્લુ તમે છો.
 ૮૦ મુખ દુઃખનું કારણ અહંશ્ચિ છે.
 ૮૧ વિચાર મનને સુધારવાનું કારણ છે.
 ૮૨ જગતનું મુળ સકંપ છે.
 ૮૩ નિઃસકંપ યાનનું મુળ છે.
 ૮૪ હેઠાભિમાન સસારનું બીજ છે.
 ૮૫ રાગદંપ અધર્મનું બીજ છે.
 ૮૬ સમલાવ સલ્લયાનનું બીજ છે.
 ૮૭ સદ્વિચાર જ્ઞાનનું બીજ છે.
 ૮૮ મમત્ત્વ જગતનું બીજ છે.
 ૮૯ સર્વ ઈન્દ્રિયોનો લાગ કરવો તે મોક્ષનું બીજ છે.
 ૯૦ ક્રિયા મનને નિયમિત કરનાર સાધન છે તે ધર્મ નથી.
 ૯૧ સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તન થાય છે.
 ૯૨ જનમૃતિ હોય તો બૂલો સુધરવા માટે થાય છે.
 ૯૩ સારા બુરા બન્ને ભાવથી રહિત થવું તે મનનો વિનય છે.
 ૯૪ અનુભવ જ્ઞાન વિના પ્રાંતિ ભાંગતી નથી.
 ૯૫ અધિકાર પ્રમાણે બોલો, માંજે તેનેજ જ્ઞાન આપો.
 ૯૬ અન્યને દલકો જેનાર પોતેજ દલકો છે.
 ૯૭ પ્રભાતે આપ્પા દિવસ માટે વર્ષન નાડી કરવું.
 ૯૮ રાત્રીએ દિવસનું વર્ષન તપાસી જવું.
 = જાણી પાસે રહો. અથવા સામાન્ય આચરણ ઉપરથી જાણ
 પો.

૧૬ યોદ્ધા સારા કહેતા હોય તો સાહે વર્તન રાખે.

૧૭ તમને યોદ્ધા ખરાબ કહેતા હોય તો બહો શોધી મુધરવા પ્રયત્ન કરો.

૧૮ સાત્વિક ખોરાકથી સ્વચ્છ દેહ શુદ્ધ થાય છે.

૧૯ સત્ય વિચાર અને સત્ય ઇચ્છાથી નેજમ અને કાર્મણ દેહ શુદ્ધ થાય છે.

૨૦ નમ્રતા એ ઘણા ગુણોનું મળ ખીજ છે.

૨૧ જેમ આપણા દોષો કબુલ કરીએ છોએ તેમ નમ્રતામા વધારો થાય છે.

૨૨ નમ્રતાથી સહનશીલતાનો ગુણ આવે છે.

૨૩ રાગદ્વેષનો નાશ થાય તોજ મન સ્થીર થાય.

૨૪ નિરતર રાત્રીએ મુતી વખતે પોતાનું દિવસ સમયથી વર્તન તપાસવું.

૨૫ ઘેરી, અભિચાર અને દિસા એ શરીરના મોટા દોષો છે.

૨૬ નિદ્રા, ભુક અને કંઠોરતા એ વચનના મોટા દોષો છે.

૨૭ ઇચ્છા, ખરાબ ચિંતન અને દોષશુદ્ધિ એ મનના દોષો છે.

૨૮ ખરાબ ઉદ્દેશને અટકાવો.

૨૯ ઇચ્છાકેપિ દોરડાંઓથી બચન થાય છે.

૩૦ ઉચ્ચ વિચાર અને ભલાઈ રાખો.

૩૧ દેખાવની કીમત નથી પણ ઇશ્વરી ગુણોની કીમત છે.

૩૨ અન્યના કામની વચ્ચે પડે નહિ, આડે આવો નહિ.

૩૩ અન્યની વાતો વચ્ચે બોલો નહિ.

વિચાર રત્નમાળા.

માળા નવમી નં. ૬

- ૧ જે યાચ છે તે પામ્ય યાચ છે, નુકસાન માટે ધાચ છે.
- ૨ સુખ અને દુઃખ દુનિયામાં બન્ને સમાન છે.
- ૩ હવેનો જેટલો સાતિ આપણે તેટલો તમને મળશે.
- ૪ યાંત્રી જેટલી તોય તો હિંમત અને અવિમાન કરે કરે.
- ૫ દંમેશાં હોય સાંભ રાખો. કાયાંનકે તે સ્વભાવ કેપ. ધર્મ સાંતિ આપશે.

- ૬ બીજાનું વર્તન તમને જાહેર સાંભ ને તમારે ન કરવું.
- ૭ તમારું મુખ્ય નિશાન ન શુભાચ ને ખાસ ધ્યાનમાં રાખો.
- ૮ કોઈ તરફ રાત્રી ભાવ રહેશે ન તેઈએ.
- ૯ પામે તેવું લખો, કરો તેવું પામે, આપે તેવું દયા.
- ૧૦ સારાં કર્મ નારાંતો વધારે કરે છે. ખરાખ કર્મ ખરાખનો વધારો કરે છે.

૧૧ ખગળ વિચારો ને ગદાર કામે એટલે તે જગ્યા સારા વિચારથી પુરાશે.

૧૨ મારો વિચારો કરો તેવી ખગળ વિચાર કરવાનો વખત નહિ મળે.

૧૩ વિચાર ક્યાં પછીજ જોડવાની રેય પાડો.

૧૪ અન્યનો તિરસ્કાર કરવા કરતાં દયા વડે તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરો.

૧૫ બહા કહેવડાવવા કરતાં બહા થવું ને વધારે ઉત્તમ છે.

૧૬ લોકો સારા કહેતા હોય નો સાફ વર્તન રાખો.

૧૭ તમને લોકો ખરાબ કહેતા હોય નો બૂલો શોધી મુધગ્વા પ્રયત્ન કરો.

૧૮. સાલિક ખોરાકથી સ્થુલ દેહ શુદ્ધ થાય છે.

૧૯ સત્ય વિચાર અને સત્ય ઇચ્છાથી નેત્રમ અને કામણ દેહ શુદ્ધ થાય છે.

૨૦ નમ્રતા એ ઘણા શુભોનું મગ્ન બીજ છે.

૨૧ જેમ આપણા દોષો કબુલ કરીએ છીએ તેમ નમ્રતામાં વધારો થાય છે.

૨૨ નમ્રતાથી સહનશીલતાનો શુભ આવે છે.

૨૩ રાગદ્વેષનો નાશ થાય તોજ મન સ્થીર થાય.

૨૪ નિરતર રાત્રીએ સુતી વખતે પોતાનું દિવસ મગ્નથી વર્તન તપાસવું.

૨૫ ચોરી, અભિચાર અને દિસા એ શરીરના મોટા દોષો છે.

૨૬ નિંદા, લુહ અને ક્રોધરતા એ વચનના મોટા દોષો છે.

૨૭ ઇચ્છા, ખરાબ ચિંતન અને દોષશુદ્ધિ એ મનના દોષો છે.

૨૮. ખરાબ ઉદ્દેશને અટકાવો.

૨૯ ઇચ્છાક્રોધ દોરડાંઓથી બંધન થાય છે.

૩૦ ઉચ્ચ વિચાર અને લક્ષ્ય રાખો.

૩૧ દેખાવની કીમત નથી પણ ઇશ્વરી શુભોની કીમત છે.

૩૨ અન્યના કામની વચ્ચે પડે નહિ. આડે આવે નહિ.

૩૩ અન્યની વાતો વચ્ચે ખોલો નહિ.

૩૧ કાન, ઝાંઝ, કાન, બાવ લખાણી કામ કરેલ.

૩૪ કોઈના નિમ્ન-કાં કરવા કરતાં દયાની લાગણી પ્રમદ કરી ને ઉત્તમ છે.

૩૫ કોઈના કુટુંબ દુઃખ ને પોતાના કુટુંબ દુઃખ અસાધ્ય છે.

૩૬ મુને મોટે પદ મળ્યા પૂર્વક અન્યનું આજ્ઞા.

૩૮ બીજાના પ્રવચનમાં આવવાથીજ પોતાની ક્ષોડી થાય છે.

૩૯ કાંઈને આમન્યરૂપે માની તેના કાર્યમાં મદદ કરી ને બલિ છે.

૪૦ નિર્દોષ ક્રિમ આપણ દુઃખ છે. મોદ તેમાં દુઃખ છે.

૪૧ મનમનથી આવરણ આજ્ઞ થાય છે.

૪૨ જેમાં ન્ય-પાનું જેવ કરેલું તેવા-ધનું તેવા ને દુઃખ દેવાય છે.

૪૩ પોતાના જગ્યામાં પોતાના બંધુ રહેવું છે.

૪૪ બીજાના મનને મુશ્કેલી પ્રવચ કરેલ ને બાળીબાળી થાય છે.

૪૫ જે તમારી ક્ષમિ શુદ્ધ છે તે તમારું કુખોની અભરની રંગ ન લે.

૪૬ આનુકૂળ પદમય આંચ રાખા-દક્ષિ રાખી વળેલ છે.

૪૭ કાંઈક દક્ષિ તમારું જાણ દક્ષિ તમારું રાખા વળેલ છે.

૪૮ બીજાના પ્રવચન - કાંઈક છે તેમાં મન ને મદદ આપે.

૪૯ માંડામાં દુઃખે આંચ રાખામાં કાંઈ છે તેમાંથી મળેલા

૫૦ સેન્યાસ-ત્યાગ એટલે વૃત્તિનો ત્યાગ કરવાનું સમજાવ્યું.

૫૧ યોગ એટલે વૃત્તિનું પરમાત્મા સાથે જોડાણ કરવું ને.

૫૨ છવેના વર્તન ઉપરથી મુખ્ય કાર્મ પોતામાંથી અવધુલ્ય આધાર કાઢવા.

૫૩ સામા મનુષ્યની યોગ્યતા જંતર પોતાનો જ્ઞાનનો વિરહો ઉદ્ધેયતા રહેવું.

૫૪ શ્રીમતે આપવાનું બધ કરતા પાણી ગંધાદિ જવાની માફક નવીન જ્ઞાનની આવક બધ થશે અને અશુદ્ધતા વધશે.

૫૫ જ્ઞાન આપતી વખતે તેનું અભિમાન પોને ન હોવું નિર્દિષ્ટ. અધઃપાત થવા સાથે આમળ વધતાં અટકશે.

૫૬ અન્યને ઉપદેશ આપવા સાથે પોને પશુ હિંમત વર્તન નાખવું.

૫૭ આશક્તિ મઠ કે જગત મનમાંથી ઉડી જાય છે.

૫૮ આશક્તિ સિવાય બધન કરતા શ્રીમતે ક્રેક કર નહિ.

૫૯ પૂર્વ કર્મ યોગે જે થીતિ પ્રાપ્ત થાય તેથી કદાચ નાશી છુટવાની ઠંઠા કરવી ને અજ્ઞાન છે.

૬૦ શ્રીમતની નિદ્રા કરીએ ત્યાં મુકે પોને મુકે જાનનું નથી.

૬૧ પોતાના દોષો જોનારને મુકે મુકે.

૬૨ જગતિ પૂર્વક અન્યને મુકે મુકે રહ્યાં થીતિ લેવાની જોઈએ.

૬૩ આ છવત પ્રજાનુદીવન મુકે મુકે.

૬૪ સ્વભાવર ગતિ અને મુકે મુકે પ્રાપ્ત થાય છે.

૬૫ પુનર્તાંત્ર સાધન છે, તેમાંથી તમારી શુદ્ધિ પ્રમાણ મળશે. શુદ્ધિને ઝોગથી આગળ વધારવાનું ક્રમ અનુભવી અત્યંત શુદ્ધિ મેળવી શકે છે.

૬૬ તમારું વર્તનથી કાદવું જરાપણ દુઃખ થતું ન જોઈએ. થાય તો તેજ પાપ છે.

૬૭ હૃદયમાં વિચાર બળ છે. બહારથી બહાર રહેવામાં થાય છે.

૬૮ જાનીની ક્રિયા જગૃતિ પૂર્વક હોય છે, તેથી તે બંધાતા નથી. અજાની બધાય છે.

૬૯ બીજાને જોઈએ હલોડા માનો તેટલું અભિમાન તમારામાં છે.

૭૦ ક્રિયા તથા જ્ઞાનનું અભિમાન પણ પાડનાર થાય છે.

૭૧ મૈત્રી પોતાપોતાનો પાક બજાવે છે. રાપ, તોપને અવકાશ જમા છે.

૭૨ લક્ષ્યગત હોય તો સર્વ રચાયેલી જોષ મળે છે. શુભ પ્રદણ કરી સકાય છે.

૭૩ અપુરું હિપર જે કંપ રહ્યા કરે છે તેજ અનંતાનું બધું જમાય છે.

૭૪ આંધળીને સત્યનો નિશ્ચય થતો નથી.

૭૫ મધ્યમ દષ્ટિવાળાજ સત્યનો નિર્ણય કરી શકે છે.

૭૬ અદ્વૈતથી બાહ્ય અનેક શત્રુઓ હિત થાય છે.

૭૭ અવશુભ કે અનિષ્ટની હિપેશ કરનાર મુખી થાય છે. નિંદા કરનાર દુઃખી થાય છે.

૭૮ શુભ્રાદી દષ્ટિવાળાને જ્ઞાન મળે છે.

૭૯ કાર્યનું કારણ જોધતા જતું અને વિચારકારા તેને તોડવા જતું

૮૦ પોતામાં જોડે દરજ્જે શુદ્ધિ થઈ હોય તેટલે દરજ્જે

૮૧ કાર્ય હિપરની શુદ્ધતા મેળવી સકાય છે.

૬૫ જાનના નિઃકામ કામ કરી રહે છે તે વિવાહ કરાવે તે
અંગમાં ઉડી આવ્યા પ્રજાસિન દોષ છે.

૬૬ કારે કો પુત્ર આત્મ પ્રાપ્ત ન કરે.

૬૭ દષ્ટા રહે ત્રિ નિષામ્ન્ય રહે. મહાનરિ કે મહાનર
નિષામ્ન્યી સાધ્યેન રહે.

૬૮ પાતાનું અજ્ઞાન ક્ષુભ કરે તેણે જ્ઞાન કે શિક્ષા નાવશે.
વંતે નહીં નથી, જે પાતાને જાની માને છે તેને આપવાથી જ્ઞાન
થતા નથી.

૬૯ પાતામાં અનિમાન દોષ નોતર દિવ્ય વિનાશને જ્ઞાન કે
શિક્ષા બનાવવા કે દેવ પ્રજ્ઞ કામ છે.

૧૦૦ જીવન કરે તેનું ન કરે. પણ નમામ અધિકાર પ્રમાણે
ધાય ને કરે.

૧૦૧ નાનકડું અનુકરણ કરે કેદકેપાની પાનમાં અનુકરણ ન
કરે. ત્યાં તે પ્રારંભ પ્રમાણેનું વર્તન થમે.

૧૦૨ કાલ્ય કું ને જ્ઞાનપો એક વિવેક છે.

૧૦૩ માનનીક દુનિયાંનું દુઃખ રૂપ છે.

૧૦૪ માનનીક દુનિયાનો નામ કરે રહે છે.

૧૦૫ દસ્ય વગત કેરકાર વાશુ ધાય છે પણ નાશ પામનાર
નથી. તે કેરકાર ધરાયીનું મુંઝવણ વાગું દેખાય છે.

૧૦૬ દસ્ય છે ત્યાં સુધી ગમદષ્ટિ-પ્રમોદનકર આપવાનું નથી.

૧૦૭ જાણ દષ્ટિ છે ત્યાં સુધી જ્ઞાન નથી જરૂરીયાત રહે છે.
દષ્ટિ થતા આંતર મુઝની જરૂરીયાત પડે છે.

મનને સ્થીર કરવાના ઉપાયો.

૧ મનમાં ખેદાદ્યતી વૃત્તિઓને રોકવી. નિર્વિકલ્પ થોડો થોડો વખત રહેવાનો અભ્યાસ કરવો. સાથે સ્વ-પરતુ વિવેક જ્ઞાન નિરતર રાખવું. હાલતાં ચાલતાં આત્મ ઉપયોગ અથવા એક પરમેષ્ટિ પદનો ભાવ સદા રાખવો. શુભમાં વધારો કરવો.

૨ નાભિમાંથી શ્વાસ ઉઠે છે, તે સાથે મનને જોડી દેવું. નેટલીવાર શ્વાસ ઉઠે નીચે આવે નેટલીવાર મનને ઉપયોગ સાથે રાખી એક, બે વિગેરે ગણતરી રાખવી, તેમ રાખતાં મન શાંત થશે એટલે ઉપયોગ અભરદ્રમાં લઈ જવો અને ત્યાં સ્થીત થઈ જવું.

૩ મસ્તકમાં યાઃ જ્ઞાનમાં એક શબ્દ સભળાય છે. આ શબ્દ વાપુ વિનાની તેમજ મનુષ્યોના મંથારવડે શબ્દ વિનાની જગ્યામાં એકા હોઈએ અથવા પાંચલી શાંત રાત્રીએ એકા હોઈએ ત્યારે સહેલાઈથી સભળાય છે, તે શબ્દમાં ઉપયોગ રાખવો. નેટલીકવારે એકામ થતાં મન સ્થિર થશે, એટલે મસ્તકના મધ્ય ભાગમાં ઉપયોગ રાખવો અને ત્યાં સ્થીત થઈ જવું.

૪ મસ્તકના મધ્યમાં ઉપયોગ આપતાં ત્યાં શ્વાસનો ખટકારવ ભાગ થતો અનુભવાશે તે ખટકારવમાં નવકારનો એક એક અક્ષર મનમાં ઘોળના જવું. અર્થાત્ તે ખટકારવ સાથે નવકારના એક એક અક્ષરને ક્રમે જોડતાં આખો નવકાર તે ઉપયોગમાં પૂર્ણ કરવો. તેની રીતે ફરલાક નવકાર ગણતાં તે શ્વાસોશ્વાસનો ખટકારવ ખર થશે એટલે તે આલમન મૂકી દઈ આન્મોપયોગમાં સ્થિર થવું.

૬૫ જ્ઞાનાત્મ નિઃશ્ચય ક્રમે કરી શકે છે તે સિવાય કાંઈને કાંઈ
અંતરમાં કોઈ આત્મા પ્રવ્યવસ્થિત હોય છેજ.

૬૬ કાર્ય કરે પણ આત્મ સાધા ન કરે.

૬૭ હજી રહી રહિ નિષામતા રહેવું. મહીનપુનિ કે મહીનપુ
સિવાયથી સાધન રહેવું.

૬૮ પોતાનું અજ્ઞાન કબુલ કરે નેવાને જ્ઞાન કે શિષ્યા આપવી.
જેને લેવું નથી, જે પોતાને જાની માને છે તેને આપવાથી કામ
થેના નથી.

૬૯ પોતામાં અભિમાન હોય તોજ ઉચ્ચ વિદ્યાવાને જ્ઞાન કે
શિક્ષા અપાવવા કે દેવા પ્રવલ્ન કરાય છે.

૧૦૦ બીજા કો નેવું ન કરે, પણ નમારા અધિકાર પ્રમાણે
ધાય તે કરે.

૧૦૧ મનનું અનુકરણ કરે કેલિપયોની વર્તનમાં અનુકરણ ન
કરે. ત્યાં તો પ્રારબ્ધ પ્રમાણેજ વર્તન થશે.

૧૦૨ મન્ય હું તે જ્ઞાતૃજ્ઞા એજ વિવેક છે.

૧૦૩ માનસીક કુનિયાંજ કુઃખ રૂપ છે.

૧૦૪ માનસીક કુનિયાનો નાશ થઈ શકે છે.

૧૦૫ હત્ય વગર ફરેકાર વાગુ ધાય છે પણ નાશ પામનાર
નથી. તે ફરેકાર ધવાથીજ મુંઢના વાગુ દેખાય છે.

૧૦૬ હજી છે ત્યાં સુધી સમદષ્ટિ-સમતોષપાત્રું આવવાનું નથી.

૧૦૭ જાણ દષ્ટિ છે ત્યાં સુધી જ્ઞાત્ર સુકની જરૂરીયાત રહે છે.

૧૦૮ આંતર દષ્ટિ થતાં આંતર સુકની જરૂરીયાત પડે છે.

મનને સ્થીર કરવાના ઉપાયો.

૧. મનમાં પેદા થતી વૃત્તિઓને રોકવી, નિવિરોધક ધારો ધારી વખત-રહેતોનો અભ્યાસ કરવો. સાથે સ્વ-પરતું વિવેક જ્ઞાન નિરંતર રાખવું. દાક્ષતાં આક્ષતાં આત્મ ઉપયોગ અથવા એક પરમેષ્ઠિ પદનો જાપ શરૂ રાખવો. શુભમાં વધારો કરવો.

૨. નાભિમોથી શ્વાસ ઉઠે છે, તે સાથે મનને જોડી રેતું. જોડતીવાર શ્વાસ ઉઠે તીઓ આવે તેટલીવાર મનને ઉપયોગ સાથે. રાંખી એક, જે વિગેરે ગણતરી રાખવી, તેમ રાખતાં મન યાંત ધરો એટલે ઉપયોગ પ્લહદંત્રમાં લઈ જવો અને ત્યાં સીત થઈ જવું.

૩. મનક્રમા યઃ જ્ઞાનમાં એક રાખ્ત સંનિગ્ધાય છે. આ. રાખ્ત ચાલુ વિનાની નેમજ નનુખોના મંચારવડે રાખ્ત વિનાની જગ્યામાં ખેડા દોહાએ અથવા પાછલી જ્ઞાન રાત્રીએ ખેડા દોહાએ તારે મહેસાહતી નિમિગાય છે, તે રાખ્તમાં ઉપયોગ રાખવો. જેટલીશરદં એકામ થતાં મન સ્થિર થશે, એટલે મરતકના મધ્યભાગમાં ઉપયોગ રાખવો અને ત્યાં સીત થઈ જવું.

૪. મનકના મધ્યમાં ઉપયોગ આપનાર જાગ્રતો ખટકારવ ભાગ થતો અનુભવાશે તે ખટકારવમાં નાકારતો એક એક અક્ષર મનમાં ખોલતા જવું. અર્થાત તે ખટકારવ કાગે નવકારના એક અક્ષરને કમે. આખે સ્થિર ને ઉપયોગમાં પર્વ

૫ મનની ચિરતા માટે પ્રથમ પાંચથી દસ પ્રાણાયામ સ્થિરતા રહે તેટલા વખતના કુલક સંપાદિત કરવા. પંછી આત્મોપયોગ મસ્તકના મધ્યમાં આપી ત્યાં સ્થિરતા કરવી.

૬ સિદ્ધચક્રના નવપદ ઉપર ક્રમે જસો પાંચસાવાર નવકાર ગળી તત્કાળ ઉપયોગ બ્રહ્મરંધ્રમાં આપવો અને ત્યાં સ્થિરતા કરવી.

૭ બનતી મહેનતે ૫૦ કલાકથી વધારેવાર તાટક કરી ઉપયોગ બ્રહ્મરંધ્રમાં આપવો અને ત્યાં સ્થિરતા અનુભવવી.

૮ ખુદી નિમેશાન્મેષ સંપાદિત દષ્ટિએ પ્રતિમાદી સન્મુખ જોઈ રહેવું. કેટલીવાર થવા પછી દષ્ટિ ત્યાંથી ઉપાડી બ્રહ્મરંધ્રમાં મૂકવી અને ત્યાં સ્થિરતા અનુભવવી.

૯ વિચારોદારા આ દુનિયાનું અનિવ્યપાતું સારી રીતે મનમાં દસાવી બ્રહ્મરંધ્રમાં ઉપયોગ આપી સ્થિરતા કરવી.

૧૦ દરેક પ્રકારની આકૃતિઓનું ચૂર્ણ બનાવી તેને પરમાણુરૂપે અનુભવી બ્રહ્મરંધ્રમાં ઉપયોગ આપી શાંતિ અનુભવવી.

૧૧ કેવળ કુલક કેટલીકવાર કરી જાસોજાસને ધીમા પાડી બ્રહ્મરંધ્રમાં ઉપયોગ આપી શાંતિ અનુભવવી. તેથી મન સ્થિર થાય છે.

૧૨ હ/ગ/વે હ/ગ/વે જાસોજાસને મદ કરી આત્મોપયોગમાં રહી સ્થિરતા અનુભવવી.

૧૩ કેવળ દષ્ટિ તરીકે રહી પ્રેય પ્રેરકભાવ દૂર કરી આત્મ ભાવમાં લીન થવું.

૧૪ દરેક કાર્યમાં આત્મોપયોગથી વ્યવસ્થિત રહી પછી પ્રવૃત્તિ કરવી.

૧૫. કાંઈપણ બોલતાં પ્રથમ આત્મોપયોગમા જન્યત થઈ
સાધનાના પૂર્વકે બોલવું.

૧૬ કાંઈપણ સચિતાચિત જોવામાં આવે કે તત્કાળ જડ
ચૈતન્યની લિન્નતાની છાપ મનમાં પાડી દેવી, પણ તેનો અનુભવ
મિથ્ય ભાવમાં ન લેવો.

૧૭ કાંઈપણ વિચાર મનમાં આવે તો તત્કાળ જડ ચૈતન્યની
લિન્નતા તે વિચારના સંબંધમાં કરી નાખવી. અથવા સાલાસાભની
વિચારણા કરવી, અથવા અંધ, અનર્થના સંબંધમાં તેને વહેંચી નિરૂપ-
ણી દોષ તો તે વિચાર બાદમાં કાઢી નાખવો.

૧૮ કાંઈપણ સજ્ઞ સજ્ઞાત, કેપ જોવાય વિગેરે હિંદુઓના
વિષયો અનુભવાય કે તત્કાળ તે જડ છે, નિરૂપણી છે, આત્મ
મુખ્ય ધાતક છે. વિગેરે દોષ દર્શનથી તેમા રાગ થતો અટકાવવો.
ત્યાર પછી હું તે સર્વને જોનાર, જાણનાર છું, તથા મનમાં ઉડતા
વિચારો તેને પણ હું જોનાર છું. સર્વનો દ્રશ્ય હું છું, દ્રશ્ય તે દ્રશ્ય
છે, અને દ્રશ્ય તે દ્રશ્ય છે. આ વિચારણાથી રાગ દોષ અટકાવી
સ્વરૂપમાં જન્યત રહેવું.

૧૯ મનથી જે જૂત ભવિષ્યના વિષયોના ચિંતનરૂપ અનુ-
સંધાન મુદ્દા હઈ વર્તમાનકાળના વિષયોમાં પણ આમકિત રહિત
પણે રહેવાનો અભ્યાસ રાખવામાં આવે તો ઘણા થોડા વખતમાં
તે મન સ્વાધિન થઈ શકે. ત્યાં સુધી સંકલ્પની કલ્પનાઓ છે ત્યાં
સુધીજ મનની વિવિધતા છે. માટે સંકલ્પની કલ્પનાઓનું અનુસંધાન
મુદ્દા દેવું.

૨૦ આત્માજી આત્માના અવલોકનમાં મુખ્ય કરણ છે. સતચીત કરતાં, કાંઈ મૂઢી દેતાં, અદ્ભુત કરતાં, આંખો ઉધાડતાં, અને આંખો મીચવા જેટલા અવસ્થા વખત માટે પણ જેમાં કાંઈ પણ પ્રકાશની કલ્પના નથી એવા પોતાના અપરિચિત્ત સ્વરૂપના અનુભવાનમાંજ નખર મેલે, તેમાજ ચિથર થાઓ.

૨૧ આ દેખાતી દુનિઆમાંથી આપણે અદ્ભુત કરવા પોત્તે બાનીએ તેની કાંઈએજ વસ્તુ નથી. મૂઢાણ વિના ન્યામ પણ ન મળવે. નામ લાગતા પદાર્થો દેહાદ્યને ઝઠ પાડ્યા તેજ વિરક્ત થામે છે, એટલે નિદા મુનિઓ અવદાન પણ નથી. રામ દેવ સિવાય પ્રકૃતિ ધરા લેતીએ. માન, દોડકાં, સાકડાં, માટી અને પાંચરથી જોડવાયેલા. વિચાર, માન્યતા વિગત ખામે તેવા અને જેમાં કાંઈપણ પદાર્થ હજીવા પોત્તે નથી તેવા જગત્મા યાત્રી બ્યારમા / આ માંડે વિઆસ / નિરતર આત્માનુ અનુભવાન રાખવું તેજ મર્તન યોગ કરવાનો ઉપાય છે.

૨૨ ૦/૦ પદાર્થોકર આવના કરવાને સીધે ચેતન્ય દિવને ધામી પોતાના અખડ ફળનો જાણી કવ છે અને મુખ-દુઃખાદિથી પોતાની તથા ૦/૦ ચેતન્યથી નિશ્ચિત થયેલી ઉપાધિરૂપ મિથ્યારૂપ સ્થિતિને-વારી મે છે તેને વગની રહે છે.

૨૩ અર્કચંદ્રચંદ્ર આત્મ સ્વરૂપ

કેવલચેતન નિશ્ચિત.

અમારાં જગિએજાડ ઉપેક્ષાની સમજાવાળી સિમ્ત, કાલ માદક નાંચેલી રૂંદન.

જેવન મુજબઅમરસાંધા. હંદા નિરુમાં ગમ દેવની મદ ને પામે.

માયા=એકલી-બંડની-બનેલી-આકૃતિઓ તથા ૧૮ ચેતન્ય
મિશ્રિત વિવિધ પ્રકારની આકૃતિઓ.

૨૪ કોઈ વિષય ઉપર સ્પૃહાજનક ન રાખવી એ મનને છતી
બેવાની ઉત્તમ યુક્તિ છે. મદોન્મત હાથીની માથે મનને આ યુક્તિથી
વશ કરી-રાકાવ' છે. અભ્યાસ નહિ કરનારને આ યુક્તિ કંઈ જાગે
છે. સારી રીતે તેનો અભ્યાસ કરવાથી આ યુક્તિ સરલ થઈ પડે છે.
વિષયોની લાલસાવાળાને આ યુક્તિ નકામી થઈ પડે છે. ત્યાં મુઠ્ઠી
વિષયોમાં નિસ્પૃહપણું પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં મુઠ્ઠી પરિવ્રમણ ચાલુ રહેવાનું.

૨૫ બેદ=પુદ્ગલાદિ ઉપયોગનું નથા મનનું પરિણમનું.

અબેદ=આત્માદિ મનનું પરિણમનું અથવા આત્મામાં તદ્દુપ
થતું-જાતીઓનો માર્ગ અબેદ છે. અજ્ઞાનીઓનો માર્ગ બેદ મય છે.
બેદ ત્યાં સમાર અને અબેદ ત્યાં મુક્તિ છે.

૨૬ સર્વ વ્યાપક=સર્વ કાળમાં સર્વ સ્થળે મનનું અખંડ આત્માદિ
પરિણમનું, આત્મ ઉપયોગમાં રહેતું તે.

૨૬ આત્માના અવલોકનથીજ-આત્મામાં મનને પરિણમવાવાંથી
ભોગો ઉપરથી અદ્વિ થાય છે. તે સિવાયની કિયાથી ભોગોની પ્રાપ્તિ
ફળ મુલાદુભ-ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્વેભાવ=આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા અથવા આત્મ ભાવ.
વિભાવ=પુદ્ગલાદિ આદરે પરિણમનું અથવા પુદ્ગલો.

૨૭ મનને તેની હચ્છાનુસાર લટકવા દેવું. જહી મન કયા લમે
છે. તે તરફ જમાર લક્ષ આપવું. મનને લટકવા દેવાથી અને આત્મ
તંદરસ્થ રહી જોવા કરવાથી તેની અપજાતા ધીમે ધીમે મંદ.

વધારે દિવસ આ અભ્યાસ ચાલુ રાખવાથી એકદમ નેતી સંચળના
મન થશે અને મન આપણી સત્તામાં આવવા માંડશે. અને છેવટે તેને
ત્યાં દોરવા માગ્યું ત્યાં દોરાશે. જે ધ્યાન ગતાવીયું તેમાં તદાકાર
થઈ ગયેશે.

૨૮ સિદ્ધાસને ખેસી બે મમરો વચ્ચે બેઠવા નાહતી અણી
ઉપર લગાર માત્ર પાલુ પલ્લકારે માર્યા સિવાય કિમર દૃષ્ટિએ જોવાથી
મન સ્થિર થાય છે.

૨૯ માનવો! જાગૃત થાઓ, જોધ પામે. જાધનને જાણી તેને
તોડી નાખો. હું અનુભવથી કહું છું કે સજીવ નિર્ણય થોડો પણ
પરિમલ મદલુ કરે છે, તેમાં આલક્ષ્ય થાઓ છે. યા ને આખતમાં
અન્યને અનુમોદન આપો છે ત્યાં મુધી તમે કુઝળથી મુક્ત થઈ
ગયો નહિ. તમે તમારામાંજ સ્થિર થાઓ.

૩૦ પરિમલને માટે અન્ય જીવોને દર્જો છે એથવા ખીજ
પામે દર્જાવો છે એથવા દર્જનારને અનુમોદન આપો છે ત્યાં મુધી
તમે વેગ વધારો છે અને ત્યાં મુધી તમે જાધનથી મુક્ત થઈ
ગયો નહિ.

૩૧ જે કુળમાં તમે ઉત્પન્ન થયા છે, જેની સાથે તમે વસ્વા
છો, તેઓની સાથે અન્યો અન્ય મમત્વ કરીને મમત્વ લાવથી જાધન
પામે છે. ધન અને સહોદરો એ સિવાયના ખીજ પણ પ્રતિબંધના
હેતુઓ તમારૂં રક્ષણ નહિજ કરી શકે, માટે જાધનને જાણીને તોડી
નાખો અને તમે તેથી છૂટા થઓ.

૩૨ મનુષ્યો! જોધ પામે. જોધ પામે. જામાટે જોધ પામતા
નથી? આગામી જન્મમાં જોધી સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થશે.

ગયેલી રાત્રી પાછી આવતી નથી. માનવ જીવન ફરી ફરી મુશ્કેલી નથી. જુઓ તો ખરા! આ આગકો ટૂંકો, યુવાનો અને ગર્ભમાં રહેલાઓ સર્વ અવસ્થામાં આ દેહનો ત્યાગ કરે છે. સીંચાણો જેમ નેતરનો પ્રાણ લે છે તેમ મૃત્યુ આયુષ્યનો નાશ કરે છે.

૩૩ વિચારવાનો! વિરામ પામે. આગળ ભયતરફ નજર કરો. જેનાથી આગળ જતાં અટક્યા હો તેજ નમારો નાશ કરનાર છે. સફળિત દુર્લભ છે. જગતના પૃથક પૃથક સ્થાનપર જીવો દુઃખી થાય છે તે પોતાના કરેલ કર્મ વડેજ. તે કર્મો તેનો અનુભવ આપ્યા વિના છોડવાના નથીજ.

૩૪ દેવ, ગાધર્વ, રાક્ષસ, અસુર, બૃમિચર, માદલુ તે સર્વે દુઃખ પૂર્વક સ્થાનનો આયુષ્યનો ત્યાગ કરે છે. કામ અને સખ્યમાં આસક્તિ જીવો, અવગરે કર્મનાં ફળ મહાન કરી જીંટથી જુદા પડેલા કળની માફક આયુષ્યથી જુદા પડે છે.

૩૫ બહુ જીવવાળો ધર્મિષ્ઠ માદલુ કે બિહુ હોય તે પણ મુલ અનુષ્ઠાનમાં મંદિત આસક્ત રહેવાથી કર્મથી અત્યંત પીડાય છે. શિષ્યો તપાસો. જ્ઞાનક્રિયા વિના તેઓ નિર્વાણ પામતા તથી.

જમે તો નમ્ન ફરો અથવા તો મંદિને મંદીને બોજન કરી સરીગને દુર્ભંગ ફરો, તથાપિ માયા ન મૂકનાર મનુષ્ય અનંતવાર ગર્ભમાં પરિવ્રમણ કરે છે.

માનવો! પાપ કર્મથી વિરમો. આયુષ્ય સ્વરૂપ છે. દુઃખમાં આસક્ત મનુષ્યોના આગ્રવ દાર ખુલ્લાં રહે છે તેથી મોહ કર્મ મગ્નજીવ બધાય છે.

૩૬ મુનિઓ' પરનિદા મહા પાપ છે. તેમાં કાંઈ પણ નથી. જે પરનો પરાલવ કહે છે તે સંસારમા પર્યટન કરે તે નિદાની ઉત્પત્તિ છે. તમે મદ ન કરો.

૩૭ મેં કહ્યું, કરાવ્યું, મેં અનુમોદન આપ્યું, હું કરું છું, હું અનુમોદન આપું છું હું કરીશ હું કરાવીશ, હું આ આપીશ. મનથી વચનથી અને ચરીરથી, આટલાં જ આ લોકો આપવાના કરણ બ્રત કિયાના બેરો છે.

૩૮ લોકો કાશુ જીવવા માટે. કીર્તિ માટે, માન, માટે, જન્મ મરણથી મુક્ત થવા માટે, કુળ દૂર કરવા માટે જીવવાની દિશા કહે છે બીજા પાત્ર કરાવે છે, કંઈનાં અનુમોદન છે પણ આ સર્વ તેમને આપ્તિ કરનાર અંત આત્મા વધારનાર.

इति श्रीमदाचार्य महाराज श्री विजयकमलसूरीश्वर नि
पुन्यास केशरविजय गणि संग्रहित नीतिविचार रत्नम
त्रिसप्तत्युत्तर एकोन विंशति शत विक्रमिय वत्सरे मार्गश
एकादश्यां समाप्तः

इति श्री.

